

ИСТОРИЈА СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ЗА ШКОЛСКУ И ЛИЧНУ НАСТАВУ

НАПИСАО

АНДРА ГАВРИЛОВИЋ

Издавачко и Књижарско Предузеће
ГЕЦА КОН А. Д. - БЕОГРАД
НА ДАР ДОБРОМ УЧЕНИКУ.....

— оо•оо —

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА
1. Кнез Михаилова ул. 1.

1927

ПРЕДГОВОР

Год. 1910 — 1913 штампана је, у четири књиге, моја „Историја Српске и Хрватске Књижевности“. Она је, у ређем пространству, приказала укупан књижевни развитак Срба и Хрвата; цењена је према нахођењу; у Загребу је донесен ориђиналан суд по коме је та историја најбоља — док се не јави боља! У Јагићеву је Archiv-у говорено с гледишта словенске науке — и дело је, још онда, отишло у наш и у словенски научни свет, а у бечком је универзитету за докторат Словенске Филологије знање српске и хрватске књижевности захтевано у обиму тога дела. Неки су делови те Историје још пре рата постали били реткост. Позније сам рад приредио за ново, још пуније, издање, које због тешкоћа некњижевне природе, није изишло до сада. Онако, пак, како је некад Ст. Новаковић према пространијем свом делу радио мањи преглед књижевности, и како је др. Т. Маретић по монументалној својој „Граматици“ одмах објавио и скраћено издање њено — извео сам и ја из свог ранијег рада ово дело.

Према томе, ова је књига данас једина која приказује укупан развитак књижевности Срба и Хрвата од најранијих до најновијих дана.

Зна се колико лепих особина треба да има прави судија. И историчар је судија првог реда. Моји су ранији радови стицали и хвале и замерака — али им пристрасност никад није приговорена. Верујем да је од таког прекора савршено чист и овај рад, који сам опремао према савету који је Немања, умирући, дао Сави:

Не кори зле — да те не омрзну. Карај мудрога — да те заволи.

Израђујући ову Историју, имао сам пред очима потребу наше школске омладине. Зато у овој књизи има свега што прописује програм за наставу наше књижевности. Али у њој има и нечега више. Нас, старије наставнике, који смо тај посао дуго радили у школи на начин за који никад не коресмо себе, не задовољава садашњи програм: давши све што службени програм захтева да нас, ова књига даје и оно што ће он, реформован, захтевати сутра.

У различита се времена на различите начине народна поезија тумачила у нашим школама. Али ваља на уму имати и ове чињенице. Народна поезија тек кад је унесена у писану књижевност развила је сав утицај: она је одлучила питање о књижевном језику; у њеним је идејама поникла бројна генерација књижевника и других јавних посленика, заузимајући велик један период у развиту наше нове књижевности. Зато и Историја Књижевности треба да да обавештења о времену кад је то било, ко је и како је усмену књижевност унео у писану, шта је том раду помагало, шта одмагало, који бејаху главни певачи, хвалиоци, преводиоци и т. д. и, нарочито, како је текао даљи књижевни ток, ојачан том бујном притоком. Али — независно од писане књижевности — проучавање састојака и других особина овог продукта душе народне спада у посебну науку, а оно што о томе још треба рећи казују завршне речи ове књиге. Најлепше сам време свог живота и рада провео у изучавању народних песама и усмене књижевности; резултати су тога рада објављивани у издањима обеју наших Академија и других књижевних друштава — али сам се, из реченог разлога, морао одрећи задовољства да о том, драгом, предмету говорим у овој књизи. У оваквом делу нема места полемици, а скоро сва, и најглавнија, питања те науке још су у знаку недовршености: стога сам тај говор оставио за посебно издање, за дело „Књига о српским народним песама“.

Није угађано — али се догодило да ова књига излази у доба многих јубиларних стицаја, од којих ћу поменути само ове фактове: пре сто година изишла је прва Историја Словенских Књижевности од професора српске гимназије П. Ј. Шафарика; пре сто година штампано је, први пут, епохално дело наше књижевности, Гундулићев „Осман“; пре сто година изишла је слављена „Србијанка“ С. Милутиновића.

Имам основаног уверења да ће ово дело само унапредити школску националну наставу и да ће у васпитање ширих кругова унети велику количину стварног и лепог знања. Зато га и предајем у руке школске омладине — четири виша гимназијска разреда и свих класа стручних школа — и њених наставника као и старијих и млађих читалаца, уз захвалност Књижари Г. Кона која му је омогућила излазак.

А. Г.

ИСТОРИЈА
СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

У В О Д

ПРВИ ДЕО.

Књижевност. Језик.

1.

Двојако се може одговорити на питање: шта је књижевност?

Прво, под књижевношћу се разуме сав умни рад човечанства, или једног народа, који је језиком исказан и књигом изнесен или штампом објављен.

Друго, у књижевност једног народа долази само оно што је у том народу језиком исказано и књигом изнесено или штампом објављено као самоникла творевина народнога духа.

Док по првом, ширем, гледишту у књижевност долази и сва стручна и научна радња књижевним путем изнесена, дотле по другом, ужем, гледишту у књижевност спада само поезија и, донекле, наука о домаћој историји и о језику народном.

Према двојаком карактеру књижевности и историја њена може бити двојака.

Прво, Историја Књижевности излаже мѐне кроз које је прошла укупна књижевна радња свега човечанства или појединих народа.

Друго, Историја Књижевности казује како се у човечанству или у појединих народа зачала и развила она књижевна радња која је на видик изнела душу и особине народа у коме је поникла.

— Зато што из ранијих векова немамо много споменика књижевне и уопште писмене радње, Историја Књижевности Срба и Хрвата старог доба обухвата сав књижевни и писмени рад њихов, а тек се у новијем периоду стоји на ужем гледишту праве народне књижевности.

Историја Књижевности може бити општа, ако обухвата књижевну радњу свега човечанства, и посебна ако се бави о књижевности само појединих народа.

Од најближе су јој помоћи наука о језику, о народној историји и Естетика.

2.

Чинећи једну народну целину, Срби и Хрвати имају данас у књижевности један, заједнички, језик, који пишу двојаким писменима: ћирилицом и латиницом, с допунама које су, нарочито за српски и хрватски језик, утврдили Вук Стефановић Караџић у ћирилици и Ђуро Даничић у латиници.

Овај књижевни језик Срба и Хрвата има два дијалекта: источни и јужни. Првим се пише поглавито у Србији, Мађедонији, Срему, Банату, Бачкој, а другим у Босни, Херцеговини, Црној Гори, Далмацији, Хрватској и Славонији. Ова два заједно с трећим, западним, дијалектом чине говор штокавски, у коме се западни дијалекат сад не употребљава у књижевности. Основна је разлика ових дијалеката у изговору *ѣ*, што се у источном изговара као *е*, у јужном као *ије* и *је*, а у западном као *и*. У овим дијалектима има и посебних ситнијих разлика, према којима се и поједини месни говори истичу над осталим варијантима истог дијалекта. Тако се у јужном дијалекту истиче нарочито говор херцеговачки а у источном ресавски.

Према говору штокавском који је у два своја дијалекта књижевни језик Срба и Хрвата, и који се тако назива према речи што, како се она у њему изговара — стоје у језику народном још и говори: чакавски, у коме се што говори ча, и кајкавски, у коме се та реч говори кај. Данас се у књижевности српској и хрватској ова два говора не употребљавају, али су некад и они били у књижевној употреби.

ДРУГИ ДЕО.

Словенски Апостоли.

1.

Зато што је Христова црква проповедала науку дубљу и јачу од свега што се до ње сматрало религијом, њој је писменост била потребна као средство којим ће се та нова проповед стално одомаћити у народу. Отуда је у различитих народа с увођењем хришћанства почела и периода писмености па онда и књижевности.

Тако је било и код народа великог стабла словенског.

2.

Калуђер Храбар, који је радио у Бугарској с краја IX и у почетку X века, састављајући записку о словенским писменима почиње своје занимљиво казивање овим речима: „Прѣжде оубо Словѣне не имѣхоу книгъ, нѣ чрътами и рѣззами чѣтѣхоу и гатаахоу, погани соуште“. А то значи да Словени у раније доба не имађаху писменѣ већ цртама и урезима бележаху што им је требало, почем бејаху незнабошци.

Према томе се писменост код Словена јавља тек у вези с хришћанством.

3.

Око половине IX века Словени су махом били већ покрштени заузимањем грчких учитеља вере на истоку и латинских на западу. Имајући потребу за писменост, образованији су Словени узимали језик грчки или латински, а нижи се редови мучише да свој народни језик пишу писменима грчке или латинске буквице. Зато се често осеђала потреба да се народној писмености помогне на неки нов начин. Најјаснија потреба за домаћу писменост јави се најпре код Моравских Словена.

4.

Северозападно од области, које су на Балкану биле најближе Цариграду, простирало се у IX веку велико царство бугарско, у коме је народ био словенски а господарска површина несловенска, туранско-бугарска. Заузимајући већи део Балканског Полуострва, ово царство прелажаше и преко Дунава све до Јужних Карпата. Западно од њега живљаху Срби и Хрвати у нејаким жупама и кнежевинама. А северно од Срба и Хрвата бејаше народ који се зваше управо именом Словени. Тај словенски елеменат имађаше себи за леђима, на западу, немачка племена и области, а на другој, пак, страни прелажаше и преко Дунава, све до северних висова карпатских. Кроз то пространо словенско насеље протицао је, са запада на исток, Дунав. Јужно од Дунава бејаше некадашња римска област, а по том словенска држава, Панонска. Северно од Дунава простирала се друга словенска држава Моравска, која је ишла и низ леву обалу дунавску те њена јужна граница допираше близу северних граница оног бугарског царства. Ова држава и њено словенско насеље, Морављани, названи су тако по реци Морави која међу њима утиче у Дунав.

— Маџари у то доба живљаху у данашњој Молдавији и даље источно у Јужној Русији, на бреговима Црнога Мора, а мало доцније ће као војничка најезда, доћи овамо међу Словене.

Као први познатији кнез у Моравској јавља се, око 830 године, Мојимир, који својој држави придружи и нитранску област одагнавши из ње кнеза Прибину. За Мојимиром постаде кнезом његов рођак Растислав, који знатно увећа моћ своје државе.

— Кад Прибина изгуби своју Нитру, он ускоро доби од Немаца Панонску, у чијем је доњем делу кнезовао, а по његовој погибији наследио га је син Коцељ, који је ту владао у доба рада Словенских Апостола.

5.

Година 863 од највећег је значаја у историји не само Моравских Словена већ, по последицама, и у историји свега словенскога света.

Бугари ступише у ближе пријатељство с Немцима, а Растислав, нашавши се тако између два јака непријатеља, учини одлучан корак обративши се брзо Цариграду. Знајући да су Бугари у непријатељству с Грцима, Растислав науми да, уз политичку добит, своје народу стекне још једно ослобођење: истргнути се испод духовног утицаја немачког и засновати народну словенску просвету. Зато кнез Растислав у споразуму с властелом и народом опреми у Цариград посланство с лепом молбом и с важним тражењима. Он мољаше грчког цара да му пошаље спремне учитеље који би у Моравској науку Христову могли проповедати народним језиком, а кад се овде заведе богослужење на језику народном, онда ће и свештенство моћи да буде само народно — извршиће се, дакле, стварно ослобођење од Немаца. Грчки цар Михаило одмах схвати и политички и културни значај Растислављева корака. Он одмах сазва веће да се изберу учитељи који ће поћи у Моравску. Избор паде на ученога Константина Философа и старијег му брата Методија.

6.

Константин и Методије пореклом су Грци из Солуна. Њихов отац Лав бејаше војни начелник у управи солунске области. Методије је рођен око 810 а Константин 827 године. Кад им умре отац, Методије доби на управу једну словенску кнежевину. Константин оде у Цариград и ода се науци, те

брзо изиђе на глас учена млада човека, поста учитељ философије па и сâм би прозван философом. Одликујући се у управи кнежевином, Методије је добро изучио живот словенског народа, чији је језик знао још од малена, имајући прилике, као и Константин, да га изучи у околини солунској. После неколико година Методије се закалуђери па се настани у манастиру на Олимпу у Малој Азији, где му доцније дође и Константин, који је до позива у Моравску већ два пута ишао на разне стране као проповедник хришћанства.

7.

Призвавши Константина, цар заповеди да му се изложи порука кнеза из Моравске, па му онда рече: „Знам да си уморан, философе, али треба да пођеш тамо. Јер то што они желе не може, осем тебе, нико извршити“. Константин одговори да ће, не гледајући на умор и на тегобе, радо поћи, само ако Словени у Моравској имају писмѣна којима се може писати њихов језик. Цар му тада рече да су то тражили и његов дед и отац, али да тога нема те не може наћи ни он. Најзад цар успе склонити Константина нека он огледа смислити штогод у корист писмености словенске.

— О томе раду Константинову, који се саветовао с људима који му могу бити од помоћи, казује занимљиве појединости калуђер Храбар. Рекавши како за многобоштва Словени не бејаху писмени, он продукује казивање... А кад се — вели — крстише, мучише се латинским и грчким писменима писати словенску реч. Него како се може писати добро грчким писменима: бог, или живот... и друго слично овоме? И тако беше много година. По том човекољубац Бог, стварајући све и не остављајући човечији род без разума већ водећи све к разуму и спасењу помиловавши род словенски, посла им Светога Константина Философа, названог Гирида, мужа праведна и истиног. И он им створи тридесет и осам писмена, нека према грчким а нека према дару Божјему. Отпоче по реду грчке буквице, и према писмену алфа он узе а в и тако даље, па као што Грци рађаху према писменима жидовским, тако и он рађаше према грчкој буквици. Двадесет и седам писмена узе према грчким, а четрнаест унесе по словенском језику.

— Склопивши тако словенску буквицу, Константин њоме отпоче словенски писати речи јеванђелске: Испрва бе слово, и слово бе у Бога, и Бог бе слово...

Кад је свршио претходне послове, Константин с Методијем и у пратњи Рагислављевих посланика пође у Моравску, где после дугог путовања стигосе свечано дочекани од народа и кнеза који им с властелом изиђе из престонице Велграда далеко у сусрет.

Све се то догађало 863 године.

— Има, основано, мишљење да је Константин већ пре тога припремио био писмена, или бар огледе, за писање словенског језика Балканских Словена уопште а нарочито македонских и посебице оних око Охридског Језера. Видећи сад да Моравски Словени немају писмена, а да је словенски језик и у Моравској и на југу готово један, он је у корист њихову применио оно што је већ био смислио за Словене Македонске.

8.

У држави кнеза Растислава хришћанска вера бејаше у главном позната и пре доласка Солунске Браће. То је било учинило немачко-баварско свештенство, али је Растислав знао да та црква не може постати народном ни бити расадник словенске просвете и народне писмености. Та је ранија писменост више светлукала над површином и остајала неvezана за народни живот и за његове потребе, онако како је у Бугара стајала грчка писменост. Покушаји да се словенске речи пишу туђом буквицом стадоше много труда а не дадоше добрих резултата.

Сад Константин и Методије у Моравској наставише, у Цариграду започети, рад на превођењу потребних црквених књига и на засновању просвете народне. Они на тим пословима провели непрекидно само четири године, а доцније се апостолском раду могао вратити и наставити га само Методије, радећи на њему још десет година. Тако су Словенски Апостоли своје узвишеном позиву могли посветити свега четрнаест година.

Створивши могућност за подизање словенске писмености, Константин и Методије настадоше да се њој обучи што већи број народних синова. И у томе су имали сјајна успеха. Сад црква Христова народу поста мила и драга: она му поста и чувар народности. Тако се Моравска живо ослобађаше немачке духовне превласти.

9.

Немачко свештенство, неочекивано брзо истиснуто из Моравске, није могло мирно гледати успехе Словенских Апостола, већ се папи обрати тужбом да Константин и Методије шире јерес поред осталог и тиме што Христову науку проповедају простим словенским језиком, кад се зна да се то може и сме чинити само на језику латинском, грчком и јеврејском. Папа позове Константина и Методија да му дођу и да објасне

свој поступак. Они пођу у Рим. То је било 867. Пут их је водио кроз словенско панонско кнежевство, где је тада кнезовео Коцељ; он их лепо прими, па и ако је црква његове државе била зависна од немачког архиепископа у Салцбургу, ипак га словенска књига и просвета одушеве толико да Апостоле задржи у својој престоници, граду званом Блатно на језеру, молећи их да и у његовој земљи оснују народну просвету и словенску службу. Они то учинише тако успешно да су, полазећи даље кроз Посавску Хрватску пут Рима, могли у Панонској оставити око педесет ученика, који ће продужити њихов рад.

10.

Путујући, Апостоли ударе на Млетке, и ту Константин на збору лепим разлозима посрами своје и Методијеве противнике. А пре но што стигоше у Рим, премину папа Никола, који их је позвао, и они ту затекоше новог папу Адријана II, код кога не мање успешно свршише свој посао. Они саопштише све што су у Моравској радили, а Константин против тужилаца устаде са Светим Писмом у руци, називајући их тријезичницима и следбеницима Пилата који је на она три језика био исписао запис више мученичке главе Христове на крсту. Тим се разлогом он и раније, у Моравској и у Млечима, бранио од нападања немачко-латинског свештенства.

Папа није имао разлога осудити такав рад, који је био одушевио све Моравске и Панонске Словене, већ одобри поступак Словенских Апостола, да не би Морављане и Панонце друкчијом одлуком сасвим вргао у крило грчке цркве. Одобривши служење словенске службе, папа нареди те ученици Константина и Методија, који су с њима дошли, буду запољени у Риму, а Методије, који је већ одавно био у свештеном чину, буде посвећен за епископа. У том се Константин поболи, па видећи да ће умрети закалуђери се и добије име Ђирило, под којим је и познат у свему доцнијем Словенству. После кратког времена Ђирило премине у Риму 14 фебруара 869 године, и буде свечано погребен у цркви Св. Климентија — чије је мошти, још одавно, био понео с пута по Криму па их недавно био донео у Рим што је, каже легенда, све свечано у Риму било дочекано. Осем свега, папа у Риму 870 год. Методија посвети за првог словенског архиепископа, давши његовој првосвештеничкој власти и Моравску и Панонску.

Али у Моравској већ бејаху настали унутарњи метежи, који учинише да родољубивог кнеза Растислава Немци заробе и ослепе па га заточе у Регензбургу, и кнезом постане његов синовац Светопук, велики јунак али не и увиђаван владалац. Не могући због таквих прилика ићи у Моравску, Методије остане у Панонској, где је особито развио апостолски рад. Тада завист немачко-латинских првака црквених захте од Коцеља да им пошље Методија, који, рекоше, поново треба да оправда своје поступке. И ако они у црквеном чину нису били од Методија већи, да би му могли судити, ипак Методије оде у Салцбург, где га баце у тамницу у којој је тамновао три године, а после тога времена догађаји се изменише у корист његову. Нови папа Јован VIII заповеди да се пусти Методије, кога и сâм утврди за архиепископа словенске цркве. Нешто то, а још више победе које јунаштвом Светопук одржа над Немцима, учини те се папина заповест изврши, и Методије би пуштен око 873—874, па на позив Светопуков оде у Моравску. Ипак прилике бејаху тешке, и Методије — не налазећи даље много потпоре у Риму а још мање код Светопука кога немачки агитатори обрлатише од народне ствари — у највећој тузи премину 6 априла 885 год., одредивши међу својим ученицима за новог архиепископа Морављанина Горазда.

Тада немачка превласт узме највећи мах. Нови папа Стеван VI забрани словенску службу и поништи именовање Горазда за Методијева наследника. Ученике Методијеве Немци најпре бацише у тамнице, па их онда изведоше : неке прогнаше, а неке у робље продаше.

— Немци против Словена бејаху позвали Бугаре и још више Маџаре. Светопук премину [894], а два се његова сина недостојно гложашу око власти. Свим се тим користише Немци и Маџари. Већ последње године IX века у Панонској, коју раздираху Маџари, не бејаше ниједне словенске цркве. Осем тога, Маџари уништише славну државу Моравску, па истиснуше и Немце те засноваше своје господарство на Средњем Дунаву. Од словенског насеља што не изгубе, то се склони у северне горевите крајеве или сиђе на југ међу Хрвате, Србе и Бугаре.

ТРЕЋИ ДЕО.

Апостоли Балканских Словена.

1.

Три Методијева ученика, године 886, бежећи од притиска маџарских завојевача, оставише Моравску па се пустише низ Дунав, а кад дођоше до његова састава са Савом

они, на малом сплаву од три дрвета липовом ликом повезана, пређоше Дунав и јавише се начелнику Београда, који бејаше у оној туранско-бугарској царевини. Начелник их посла у Преславу своме цару Михаилу Борису, који са својим великашима већ бејаше грчки покрштеник. И цар и великаши лепо примише ове словенске избеглице. Ускоро се сва три ученика Методијева склонише у дворове двојице таквих великаша, за које се мисли да су били са западних, далеких крајева који су тек скоро постали саставни делови бугарскога царства, те је у тим крајевима био чист словенски елемент — као и у Моравској — насупрот источним пределима Бугарске, где је све било прогрушано и иструњено староседеоцима и туранско-бугарским завојевачима. Зато су и три ученика Методијева брзо и радо отишла у те словенске крајеве.

2.

Та тројица бејаху: Климентије, који је био родом са Балканског Полуострва, Наум и Анђелар, који у западним крајевима развише апостолски рад.

Нарочито се одликовао Климентије, који у месту Деволу доби три кнежевске куће заједно с одмориштима у околини Охрида и Главенице. Он одмах поче радити на народном просвећивању, па убрзо прикупи 3500 ученика, које је обучио и поступно производио у свештене чинове те их по народу размештао. Нови цар Симеон, који замени Михаила Бориса, постави Климентије за епископа у Велици или Дремвици. Тако је Климентије на Балканском Полуострву био први епископ који је учио словенским језиком, ма да је већ пре тога [870] био установљен бугарски епископат, као и, мало доцније, српски у Рашкој, али су сви ти епископи били или Грци или људи који су се у свему држали грчког учења и језика. Средиште, пак, свега књижевног и просветног рада Климентијева било је у манастиру који је у Охриду подигао још пре но што је постао епископом. А старање његово о народној просвети иђаше и даље: видећи да је тај крај сиромашан у добром воћном дрвећу, наста да се питомо воће сваке врсте набави из грчких крајева, да би се његов народ обучио и томе раду.

У великом поштовању премину епископ Климентије 27 јула 916, пошто је пуних тридесет година вршио апостолски позив словенског просветника на Балканском Полуострву. Гроб је његов у Охриду.

3.

Легенда казује да је Анђелар преминуо наскоро по одласку с двора цара Бориса. Њега је преживео Наум, који је умро у дубокој старости, а сахрањен је на обали Охридског Језера у манастиру Св. Наума, који је сам подигао.

— У Берату, албанском Београду, верује се, и тврди се, да су у тамошњој православној цркви мошти како Анђеларове тако и Горавда, најзнатнијег ученика и одређеног наследника Методијева, о коме иначе историја не зна шта је било по паду Моравске, па се, помишља да је могао и погинути у старој отаџбини. Ако је бератско веровање тачно, онда би могли бити неколики случајеви: или је тело његово из Моравске пренесено овамо; или је и он, доцније и другим путем, дошао у ове крајеве па је преминуо пре но што би развио делатност која би могла надвисити и Климентија. А легенда о Науму прича како су други ученици Методијеви били изведени на млетачки трг као робови, па их је ту један родољубиви Византињанин откупио, те су отишли неки у Цариград а неки у Македонију. У овом би случају бератска традиција о Горазду била лепа допуна историји.

— Спомен о раду Климентија, Наума, Анђелара и Горавда с петим другом њиховим Савом и с њиховим великим учитељима Ђирилом и Методијем народ је поменутога краја сачувао у великом поштовању, назвавши их именом Свете Седморице или Светих Седмочисленика.

ЧЕТВРТИ ДЕО.

Буквице. Рецензије. Споменици.

1.

Климентије и његови другови донесоше на Балкан језик Ђириловско-Методијевски и њихову азбуку; они и даље тако рађаху, па тако радише и њихови нови следбеници. Зато се на западу Балканског Полуострва задуго у доброј чистоти одржаше и писме и језик моравски, па се то састави с истом таком писменошћу која се из Панонске, преко Хрвата, спушташе к југу. Стога у споменицима тог западног појаса налазимо и старији језик и ту првобитну словенску азбуку.

Али док је словенска писменост уопште цветала на Полуострву, изврши се на истоку његову промена која захвати ону Ђирилову азбуку, која је била склапана према рукописним словима грчке буквице с допунама по звуцима у словенском језику. А сад у Грчкој завлада друкчија система писања: употребљаваху се мала усправна писмена, простија и лакша. То учини да се слично поступи и у источним, више бугарским, крајевима: почеше се употребљавати

таква писмена с допуном из раније, Ћирилове, азбуке. Тако поста нова врста словенске буквице: то не беше Ћирилова система писања, али се на њу доцније пренесе име Ћирилове азбуке, те се назива ћирилица. А правој се ћирилици заборава њено властито име [јер би пренесено на нову систему], па се, још позније, назва глаголица, те се данас и у науци употребљавају та имена.

2.

— Главнији споменици старог словенског језика, како е још писано у X и XI веку, рађени су или глаголицом или ћирилицом.

Првом су буквицом писани: Зографско Јеванђеље, названо тако по манастиру Зографу у Св. Гори, где је нађено; Маријинско Јеванђеље, по имену светогорске испоснице Свете Деве Марије, где се нашло; Асеманово или Ватиканско Јеванђеље, по имену папина повереника на истоку Асемана који га је у Јерусалиму купио и дао ватиканској библиотеци у Риму, откуда му други назив; Синајски Псалтир, према манастиру Св. Катарине на Синајској Гори, где се чува; Синајски молитвеник, који се налази на истом месту; Клочев Глаголаш, по имену грофа Клоца који је имао неколико листова његових.

Ћирилски су споменици такођер из X—XI века: Надгробни натпис оду цара Самуила 993 год. који је нађен у цркви села Германа на источној обали Преспанског Језера; Супрасалски Рукопис, нађен у унијатском манастиру Супраслу; Јеванђеље по па Саве, звано тако што се та личност помиње на два места у том рукопису; Псалтир Слуцки; Остромирово Јеванђеље, најстарији ћирилски рукопис са записаном годином, према чему знамо да је то јеванђеље 1056—1057 писао ђакон Григорије за новгородског владетелина Јосифа званог Остромира.

— Важније су особине у језику ових споменика старо-словенских: правилно разликовање у употреби њ и њ; правилна употреба ж и џ; јако јотовање [боури, мори]; у неким придевским облицима несажимање истих вокала [новааго, добрааго] — и т.д.

3.

Језиком Ћирила и Методија писаше се на Балканском Полуострву непромењено поглавито докле бејаху у животу моравски и панонски књижевници који овамо избегоше. Али кад та књижевност преста да се умножава, онда се сва радња сведе на преписивање старих књига. Нешто доцније почеше Срби и сами преводити и писати — али се и преписивањем и писањем и превођењем, што све чинише Срби, ранији књижевни језик, словенски, стаде мењати према говорном језику народном. Промена се најпре почела вршити у изговору,

гласовно, па онда прѣђе и на измену речи: у писање се уне-соше нове, српске, речи, јер се из малог броја словенских списа не могаше саставити богат речник. На тај се начин из старог словенског и из српског језика створи нов књижевни дијалекат или српско-словенска рецензија. Али у том, тако створеном, језику ипак бејаше доста сталности за време трајања старе српске државе [од краја XII до XV века], а после тога све се јаче уношаше народни језик, тако да се до краја XVII века књижевни језик наш бејаше готово сасвим посрбио. Али у XVIII веку све удари уназад: у српску се књигу и цркву унесе руско-словенски језик, и тиме се развој нашег књижевног језика омете за читаво столеће. Из те је пометње српску књигу извео значајан рад Вука Стеф. Караџића.

— Уз српско-словенску рецензију постоји и благ варијанат хрватско-словенске рецензије, чија ће разлика од српске бити поменута мало доцније.

4.

— Најстарији споменици српско-словенског језика писани су или глаголицом или ћирилицом, и припадају XII — XV в.

Глаголицом су: Гршковићев одломак из Дела Апостолских, назван тако по капелану Гршковићу на острву Крку, у кога је тај одломак нађен; Михановићев одломак Апосто-лара, по Ант. Михановићу, Хрвату и аустријском консулу у Солуну, који га је учинио приступним науци. — Уз ове споменике ваља поменути и оне у којима је хрватско-словенска рецензија: Мисал Кукуљевићев, по књижевнику Ив. Кукуљевићу, мисли се да долази међу најстарије рукописе хрватске глаголашке писмености; Бривијар Кукуљевићев; Мисал, штампан 1483; и т.д.

У споменике писане ћирилицом долазе: Мирослављево Јеванђеље, које је „Глигорије дијак“ писао „великославному Мирославу, сину Завидину“ дакле брату Ст. Немање; писано је у последњој четвртини XII века, најдаље до 1197 које је године Мирослав умро, и данас је то најстарији препис јеванђеља у старој српској књижевности; ово је најдрагоценији споменик српске писмености XII века, писан је на пергаменту с многим бојадисаним сликама које је радио поуздан уметник са запада; јеванђеље је ово сачувано у Хилендару, одакле га је 1896, као дар хилендарскога брства, донео српски краљ Александар, о чијем је трошку, 1897 у Бечу, издано фотолитографски у скупоценом и сјајном издању; рукопис је свакако препис са глаголског ориџинала, има реченичких и граматичких особина најстаријег превода, те се и с филолошке стране цени као особита драгоценост; ориџинал је наша државна својина. — За њим долази Вуканово Јеванђеље, писано „велијему жупану Вљк⁸“, сину Немањину, трудом старца Симеона у Пећи, а у доба 1201—1207; Сврљишко Јеванђеље, названо тако стога што је нађено у Сврљигу, у Србији, по запису се види да је пи-

сано 1279, а писао га је „Константин Чатац“; Никољско Јеванђеље, по манастиру Никољу у Србији коме је некад припадало; Шишатовачки Апостол, својина фрушкогорског манастира Шишатовца, а запис на крају рукописа казује да га је, по заповести архиепископа Никодима, у граду Ждрелу код Пећи 1324 писао „чрноризац Дамјан“; Псалтир Бранка Младеновића, оца Вука Бранковића, писао га је 1346 у Борчу Јован с народним именом Богослав; Хвалов или Болоњски Рукопис, назван по свом преписачу „Хвалу крстјанину“ [богомилу], за кога се држи да је преписивао и Никољско Јеванђеље, а другим се именом зове што је својина университета у Болоњи, писано је 1404 за војводу Хрвоја.

— Важније су особине споменика српско-словенског језика: нема старословенских ж и љ, већ их замењују оу и е; употребљава се само њ а не и њ — али у свему томе има и изузетака, кад се преписивач местимице повео по примерку с кога је преписивао; често се меша и и м (бити и быти); дешава се, понајпре у источним крајевима, да место њ дође е, дакле онако како се изговара — као што је у хрватско-словенском варијанту њ редовно замењено писменом и или м.

ПЕТИ ДЕО.

Почетак и Деоба наше Књижевности.

1.

И ако прави књижевни рад у нашем народу настаје по свршетку XII века, има трагова по којима се помишља да је почетак наше књижевности и старији од тога времена. Најстарији су књижевни радови наши врло савршени, тако да би било чудновато ако се не би узело да је пре тога било покушаја који су учинили да се књижевна радња усаврши већ се она уједанпут јавља таква. Даље, зна се да је о судбини зетског кнеза Јована Владимира и кнегиње Косаре, кћери цара Самуила зацело писано на српском језику; о томе има помена, али списи нису сачувани. За тим је занимљива појава по па Дукљанина: нама по имену непознат, живео је око половине XII века у Дукљи неки поп, који је у то доба писао летопис поглавито о ранијим догађајима на земљишту барске архиепископије; он већ у приступу каже да је тај спис с словенског језика превео на латински, што би значило да ориџинал припада оној књижевној радњи која се радила пре времена Св. Саве, првог књижевника нашег, и која је до данас остала непозната.

2.

Али, прелазећи преко тих напомена о траговима још ранијих књижевних започетка у нас, сву српску и хрватску књижевност делимо на три одсека. Гледајући и на језик и на време имамо ову поделу:

Први одсек: књижевност словенско-народног језика, XIII—XVII века, или стара књижевност;

Други одсек: књижевност покрајинско-народног језика, XV—XVIII века, или средња књижевност;

Трећи одсек: књижевност народног језика, с почецима у XVIII веку па до најновијег доба, или нова књижевност.

ПРВИ ОДСЕК

КЊИЖЕВНОСТ СЛОВЕНСКО-НАРОДНОГ ЈЕЗИКА

или

СТАРА КЊИЖЕВНОСТ.

1.

Неколико се векова књижевна радња Срба и Хрвата исказивала на смеси састављеној из старог словенског језика и из језика народног. Та се књижевна радња почиње од доба кад се таква смеса сталожила и кад је створила посебан словенско-народни језик који се употребљавао у цркви и у књиви рађеној за црквену потребу, или која је имала да служи богословском образовању уопште или, најзад, и другим књижевним позивима. Пролазећи кроз поједине мѐне које су тај језик, некад брже а некад спорије, приближивале чистом народном говору, та се књижевност у изданцима продуживала све до краја XVII века, кад је било изгледа да ће сва књижевна радња сасвим прећи на чист народни језик.

2.

Не можемо данас у књижевну радњу старијег доба убројати сваки писани споменик, јер је знатан број таквих споменика који су нам драгоцене сведочанства о старој писмености или о језику али немају потребних одлика књижевне радње. У праву књижевну радњу старог доба убрајамо само оне споменике који су имали, ма и мало, задаћу сличну оној каква се уопште ставља књижевности.

Кад се прегледају сви такви књижевни споменици; кад се обрати пажња на предмет тих списа; и кад се погледа на извор њихов, и уочи им се смер — онда се наша стара књижевност сама дели на два обимнија раздела. То не може бити обична подела на поезију и на прозу, јер се мерилима, друкчијим од данашњих, морају мерити предмети који су постали под погодбама сасвим различитим од прилика садашњег живота. Данас је поезија носилац посебних одлика вишег живота народног, са чега је она главни предмет литеарно-историјског изучавања: али је у рано доба нашег књи-

жевног развитка друкчије било оно литерарно смишљање које је односило највећи део снаге најбољих људи. У колико уопште може бити речи о ориџиналности негдашњег књижевног рада нашег, то је било ориџинално смишљање: требало је склапати биографије наших светитеља, наших владалаца и првосвештеника; ваљало је бележити догађаје који су одлучивали о судбини нашег народа; имало је да се законским путем утврде односи и правни поредак у нашој држави. То је била права радња с одликама народног живота и са смером да се ради за народ и за народну државну заједницу.

Према томе: у први раздео наше књижевности старог доба долази биографска, историјска и законодавна радња с врстама и подврстама својим. У други раздео спада књижевност која је више међународна, која би се, с малим изузетком, могла радити и у туђини, као што је у ствари махом и рађена. Овамо долази философија с моралом, кроз који се проводе тонови философско-поетског смишљања и осећања, даље — сасвим неориџинална — белетристика моралног и религиозног смера и поука не о народу већ о свеопштој природи с тенденцијом да се докуче велике тајне њене.

ПРВИ РАЗДЕО.

Ова књижевност, ориџиналнија и више народног карактера, намењена је у првом реду цркви и држави. Њени су огранци:

I

БИОГРАФСКА КЊИЖЕВНОСТ.

Како је дуго времена црква била главни, па и једини, савремено-напредни израз живота и просвете народне, то је црквени карактер више или мање уношен и у све књижевне гране, па је тако рађено и на омиљеном пољу биографске књижевности.

Ипак овде можемо разликовати две групе:

У једној је она радња која је сва прожета црквеним духом па је и рађена само за црквену потребу;

У другу долази радња која је била намењивана читању и ван цркве, и која је могла имати неке везе и са световним гледањем на књижевност оног доба.

А.

Црквено - биографска књижевност.

Овамо долазе: Службе Србима Свецима и Пролози с Легендама.

1.

Службе Србима Свецима и уопште Српске Службе Свецима чине посебну врсту црквено-биографске књижевности. У црквену књижевност спадају зато што су писане ради нарочите употребе у цркви по обрасцима прослављања других светитеља хришћанске цркве; а у биографску групу иду стога што говоре о нарочитом, једном, лицу, о коме се кад што рече и по која историјска истина. То су, дакле, црквене службе, посвећене помену неког заслужног Србина, који је после смрти проглашен за светитеља т.ј. који је канонисан.

У нас су службе писане махом владоцима или црквеним великодостојницима, ма да има светаца и нижег порекла. Стефану Немањи — Светом Симеону — писали су службе: Св. Сава и калуђери XIII века Доментијан и Теодосије. — Спомен Св. Саве добио је такођер неколике службе и то за два празника: за дан преноса Савина из Трнова у Милешеву, 6 маја, једна и по том за дан смрти, 14 јануара, три службе.

Стефану Првовенчаном написао је, тек у XVII веку, службу пећски патријарх Пајсије; Стефан Дечански има службу од Григорија Цамблака, Цар Урош од патријарха Пајсија у XVII веку, Деспот Стефан Штиљановић од хоповског монаха Петронија 1675.

Иначе су за светитеље проглашени још и ови владоци: Краљ Милутин, Кнез Лазар, Деспот Стефан Бранковић (слепи) и његова жена Ангелина, као и њихови синови Владика Максим и Деспот Јован; од црквених првака наследник Св. Саве Арсеније I.

Од других лица помињемо: Св. Петра Коришког, који је као пустињак живео у доба краља Милутина и коме је службу писао, вероватно, калуђер Теодосије; Св. Ромила са службом од Григорија Цамблака; Св. Ђурђа Кратовца са службом од његова добротвора попа Пеје у Софији прве половине XVI века; Св. Прохора Пчињског, који је живео у XI веку и по том добио службу; Свете

Петке са службом од Григорија Цамблака, који је веома заслужан за популарност ове светитељке у нашем народу и у старој нашој књижевности, па је ту службу или сам написао или је прерадио раније написану службу, а из његова је пера и, мало познато иначе, Сказније о преносу њена тела из Видина у Србију за доба Кнегиње Милице. У том је духу Св. Петка добила и своје Житије, које је написао трновски патријарх Јефтимије у XIV веку и које је у српској рецензији постало било толико популарно да је и штампано трудом Божидара Вуковића 1536 у Млецима, одакле је прештампавано и прерађивано. Иначе се зна да је грчка књижевност још пре, у XII веку, добила уредно канонско житије Св. Петке, да би се истисло још и раније написано апокрифно житије њено.

Ову грану старе црквено-биографске књижевности завршио је 1897 српски митрополит у Београду Михаило, написавши службу Св. Петру Цетињском (Петру I † 1830).

— Овакве су се службе прикупљале у зборнике назване *минеје*, ако такав зборник говори о свима свецима за целу годину, онда се зове општи *минеј*, а месечни је *минеј* посебан зборник за поједине месеце. Што се тиче језика сви су ови *минеје* писани у различитим рецензијама.

— Али постоји и друкчији зборник *Служаба Србима Свецима*: таква се књига назива *Србљак*.

2.

Пролозима зовемо оне потпуно легендарне краће биографије које се обично налазе у месечним *минејима* поред *служаба* појединих светаца, па се такви пролози налазе и уза *Службе Србима Свецима*, а састављачи су им обично непознати. Да би се показала богоугодна и светитељска дела, писци су оваквих пролога обично још више романтисали народно или библијско причање, претерујући у чудесима које чине људи-светитељи. Али су у *Србљацима* већ ређи пролози с толиком претераношћу.

3.

Најзад овамо долазе и легенде: о Јовану Рилском, првом словенско-балканском испоснику још у IX веку, чија се популарна легенда налази и у добром српском рукопису; о Јоакиму Сарандапорском, чији је помен обновљен и освећен у XII веку, из чега се види да је живео раније, а легенда је из народног причања стављена на хар-

тију у XIV или у XV веку; даље су у нашој књижевности постојале, без сумње, и легенде: о Гаврилу Лесновском, старом испоснику из периода поменутих народних светитеља, али се од ње ништа није сачувало, а нешто је мало познато из списка о Прохору Пчињском. Добро је, пак, позната легенда о Св. Ђурђу: прво је поникло апокрифно житије, па је на његовој основи израђена канонична призната легенда, која је у нашој старој литератури била одавно позната а у почетку XVI века и штампана, па по том више пута и прештампавана.

Као и у свим другим врстама, о којима ће даље бити речи, тако се и у врсти црквено-биографске литературе лепо види како се сви облици поступно прилагођују особинама више књижевности, спремајући се да пређу у уметничко-књижевну поезију и у праву литературу, и ако дотле нису доспели.

Б.

Световно-биографска књижевност.

Похвална и Повесна Слова.

Имамо једну врсту књижевности која је обојена црквено-биографском бојом а која знатно подсећа и на биографије више књижевне задаће па се с њима и меша. То су похвална и за тим повесна слова. Како је грчка књижевност у свему служила за узор српском књижевном раду, тако су и ове похвале постале махом по угледању на грчке панегирике.

Похвалу Св. Симеону и Св. Сави писао је биограф калуђер Теодосије.

Спомену Кнеза Лазара посвећена су, до данас позната, четири похвална слова, која се могу узети за образац српске књижевне радње ове врсте, и између којих се нарочито истиче похвала коју је, у виду натписа на свиленом покрову Кнеза Лазара, златом и сребром извезла монахиња Јефимија, кћи ћесара Војихне а жена деспота Угљеше, чије нам световно име није познато. Натпис је из последњих година XIV века; сјајан је споменик стилске лепоте, а по топлини осећаја служи на част Српкињи деспотици, која је везла, такођер, похвални запис своје оцу Војихни.

Још се, од радова овакве врсте, искреношћу туге и стилско-поетском лепотом истиче тужбалица над Ђурђем Бранковићем, која заједно с Јефимијиним радом сведочи колико се и ова врста оплемењивала особинама вишег књижевног стварања.

Млађа су повесна слова, каква су писана о деспоту Стефану Бранковићу слепом и о кнезу Стефану Штиљановићу које је 1631 написао неки монах.

О Штиљановићу је патријарх Пајсије у XVII в., приликом свог бављења у Шишатовцу, саставио „повѣсть в' кратцѣ“.

У ову врсту долази и живот владике Максима (најпре деспота Ђурђа — унука старог деспота Ђурђа Бранковића), као и описи преноса тела Св. Луке у Смедерево за владе Ђурђа Бранковића.

Биографије.

1.

Похвална и повесна слова само су мали, и ако понекад веома лепо, одблесци много развијеније књижевне израде правих биографија, чији се ред и по времену и по књижевним особинама сјајно почиње радом Немањина сина Растка — Светог Саве.

— Растко је рођен 1175 у Раси. По ведром детињству и првој младости Растко с јесен 1192 одбеже у светогорски манастир Св. Пантелејмона, одакле у пролеће идуће године пређе у манастир Ватопед, где би ускоро рукоположен и назван монах Сава. У Ватопед при крају 1197 дође и Немања, тада већ монах Симеон. Идуће године њих двојица основаше српски манастир Хилендар. Сава је у црквеним чиновима нагло напредовао и убрзо је био посвећен за архимандрита. Прилике на Балкану бејаху тешке, и Сава тело свог оца, који је преминуо пре него што је Хилендар био довршен, пренесе у Србију 1207. Овом се приликом Сава задржа у Студеници и у Србији више година. Наста да се у земљи утврђује морал хришћански, да се дижу цркве или бар крстои обележавају места богомоље, а у богомољама да се заведе начин службе и ред светогорски. — У ово доба Сава изради и најзнатнији књижевни посао свој који данас зовемо биографија Симеонова од Св. Саве.

2.

Један од првих послова Савиних у Студеници бејаше писање типика, законика и правилника, за ту лавру. Тај се његов посао данас обично зове студенички типик. По обичају, ваљало је да у типику буде помена о животу осно-

ваоца манастира, дакле Ст. Немање. Сава смисли да том приликом о Немањи као о монаху Симеону напише опширније. Зато, изложивши укратко постање Студенице, и поменувши како је Немања имао успеха у свему владању, Сава прелази на говор о његову одступању с престола, после чега казује о Симеонову одласку у Студеницу и у Св. Гору, па, по кратком помену његова живљења тамо, пространо описује боловање и смрт Немањину с кратком историјом преноса његова тела у Студеницу. Најзад је накнадно додано мало речи о ранијем животу Немањину, што је, вероватно, доцније дописано од кога другог. Та кратка биографија Немањина чини прво слово, слово **а**, у овом типичу, а сав је посао урађен ускоро по Савину доласку у Студеницу, најдаље, пак, до 1209.

И ако није писана у намери књижевной, ипак је ова Немањина биографија одличан литераран рад. У њој су, као и у осталим Савиним списима, одабране изреке из јеванђеља и апостола, а поједини изрази и речи пређоше одатле, као узорци, у дела других српских биографа XIII и XIV в. По збиљи, мирноћи и расположењу пишчеву, по језгровитости и лепој простоти — овај се Савин спис уздиже над свим оваким радовима старе наше књижевности. У њему нема, онда уобичајених, чудеса и легендарности, већ се место тога налази једна, тада необична, врлина: чешће се бележи време догађаја. Наводе се године владања Немањина, време његова закалуђењења, поласка у Св. Гору и смрти; врх свега се, у овом последњем случају, казују и дани месеца фебруара. То су одлични подаци за историју, али у књижевном погледу они сами не би изнели списа до висине на којој је: то су учинили стил и природност приповедања као и пишчева љубав према предмету писања.

Сава је први наш познати књижевник, први и по времену и по вредности рада. По томе је он и отац старе српске књижевности и најбољи представник њен. Кад се погледа на све што је Сава писао, и кад се уочи смер његова рада, као и околност да му сваки спис има задаћу да што пре практично задовољи указану потребу; кад се проучи начин како он тој потреби одговара: превођењем, прерадом, применом у туђини нађеног на потребе домаће — онда је јасно да је Сава сâм био далеко од књижевничке амбиције, јер није имао кад бити књижевником, пошто га је чекао огроман посао реформатора и организатора и духов-

ног и државног живота. А што је Сава својим, и нехотичним, књижевним радом био и остао велик и на том пољу, то је само одблесак његове духовне величине.

3.

— Даљи је живот Савин све јаче био заузет радом на унапређењу државе и цркве.

Око 1217 Сава оде у Св. Гору, а 1219 у Никеју где је тада, по паду Цариграда у руке Латина, била столица грчког цара и цариградског патријарха. Ту изради српској цркви велику добит: она стече своју архиепископију, и првим српским архиепископом би одмах именован Сава. Вративши се у Србију, он живо приступи потпуном уређењу српске цркве: подели земљу на девет епископија, постави епископе и остале службенике, па из Жиче, коју је брат му Стефан тек био подигао и коју је Сава одредио за седиште врховне црквене управе, на све стране стаде развијати рад духовног вођа народног. Сјајне су политичке и државничке услуге које је, у приликама, тада чинио Сава својој отаџбини; о свему томе са чашћу говори народна историја. По смрти краља Стефана Првовенчаног венча Сава у Жичи за краља законитог наследника Радослава, па кад виде да је у земљи промена на престолу свршена мирно, одлучи да походи Света Места. То и учини, а враћајући се из Свете Земље он удари на престоницу Никејског Царства, и тада од патријарха Германа II доби право да будуће архиепископе српске цркве Срби сами бирају. Тако је српска црква стекла пуну независност. Ово путовање пада у доба 1228—1229.

Применивши на уређење српске цркве све оно што је као најбоље нашао на својим путовањима, и упутивши добрим путем и цркву и државу, Сава зажелела да се сасвим настани у Светој Земљи. Стога сабору архивјереја препоручи те за новог архиепископа би изабран Арсеније, па онда преко нашег Приморја пође на исток. То је било с јесени 1233. По Св. Земљи је путовао у различитим правцима враћајући се у Јерусалим на одмор. С једног таког одмарања његова имамо, по свој прилици с јесени 1234, и један драгоцен споменик, јединствен своје врсте у свој старој књижевности нашој. То је писмо, које је Сава из Јерусалима писао студеничком игуману Спиридону, јављајући му о свом доласку у Јерусалим и о путовању по Светим Местима, после чега су се и он и његови пратиоци били разболели; а кад прездрави, ићи ће, вели, у Александрију и на Синај, па уз писмо шаље игуману дарове које ту именује. И ако је најпре мислио да у Св. Земљи на свагда остане, ипак се, после многих путовања, Сава крете натраг у Србију, куда су га, можда, позивале промењене прилике, јер властeosка буна бејаше оборила Радослава и закраљила брата му Владислава. Удари на Цариград, одакле пође тасту Владислављеву, бугарском цару Асену, који му у Месемврију, докле Сава дође бродом, посла у сусрет изасланство од бољара и коње за путовање, те Сава у престоницу Трново стигне при крају 1235. Ту сачека и празник Богојављења; уочи тога

дана служио је у цркви, где назебе и одмах падне у постељу. Осетивши блиску смрт, призва сапутнике и ученике да се с њима опрости, па их с благословом и с многим поклонима црквама и високим лицима посла у Србију, а само најмањи број од њих задржа код себе. Ноћу између 13 и 14 јануара — недеље и понедељника — 1236, изговоривши последњи пут своју лепу реченицу: „за све Богу хвала!“ — Сава премину, и би свечано сахрањен у цркви Светих Четрдесет Мученика у Трнову.

Кад се од смрти Савине наврши година, одлучи се у двору Краља Владислава да се прах његов пренесе у Србију. То је извршено, и 6 маја 1237 стиже свечана пратња у манастир Милешеву. Пред крај XVI в. нестало је и тога гроба Савина. Прах његов би, по заповести Синан-паше, пренесен у Београд и 27 априла 1594 на Врачару спаљен.

4.

Други књижевник биограф јесте Стефан Првовенчани Краљ.

— Време његова рођења није утврђено. Великим је жупаном постао 1196, краљем проглашен 1217 од католичке и, по том, 1220 од српске цркве. Преминуо је у Раси 24 септембра, вероватно, 1223, пошто се закалуђерио и постао монах Симон. Тело му је сад у Студеници.

Српска књижевност од њега има биографију Стефана Немање. Ту се пропраћа цео живот Немањин од рођења до смрти па се, према особитом гледишту, говори и даље о приликама до 1215 године, кад је спис завршен. Писац стоји на гледишту да је Немања не само творац него и стални заштитник српске државе над којом бди и после телесне смрти своје.

Стефаново је дело, на првом месту, важно као историјски извор. Оно је у српској књижевности прва потпуна биографија, која писца приказује као човека високо образованог и спремног за књижевност. И ако у њега већ нема оне природне простоте и јасности, која краси Савин спис; и ако су му фразе, наводи и поређења библијска бројнија а мање одабрана; и ако је с историјским чињеницама већ отпочео мешати легендарност — опет је Стефанов рад украс старе српске књижевности, којој служи на част што је обрађивана и од српског владаоца, кад мало старији његов савременик на западу, популарни немачки цар Фридрих Барбароса не бејаше ни писмен! Зато је на пуној истини основано суђење да је овај животопис по садржини и по јасном излагању сјајан споменик, један од најдрагоценијих у старој српској књижевности.

5.

По реду долази трећи писац биографија Доментијан.

— Живот је Доментијанов мало познат. Око половине XIII в., и позније, живео је у Хилендару и Кареји, седишту светогорске управе. Себе назива учеником Св. Саве; и ако се то може узети у идејном смислу, ипак се прима као вероватно да је он збиља био један од ученика па и сапутника Савиних.

Од Доментијана наша књижевност има два рада: биографију Св. Саве и биографију Немањину.

По запису, који је ставио Доментијан, Савина је биографија написана 1253. То је најпространија биографија у старој нашој књижевности; писац Савин живот прати од рођења до смрти, па говори и даље о историји гроба његова све до времена писања; у излагању се не види пристрасност или друга каква намера до једино величање заслуга и рада Савина. Види се да му је познат био књижевни рад и Савин и Првовенчаног; на Стефана се угледао нарочито у све већем навођењу богословских и библијских фраза и примера као и легенда и светитељских чуда.

Тако израђено дело Доментијан из Св. Горе посла у Расу на дар краљу Урошу. Дело се у двору зацело допало, па се, можда, стога пожелело да исти писац тако напише и Немањину биографију. Потакнут било тиме, било по својој жељи, Доментијан је написао и Немањину биографију. Она је у сваком погледу слабија од првог му рада. Није му лако било надмашити Саву и Првовенчаног пишући о истом предмету, а Немању лично није могао ни знати, јер се родио после смрти његове. Због свега тога, и ако је спис простран, у њему ће се наћи тек које ново саопштење, које нам је ипак драгоцен: особито је важна његова напомена да је Немањин Вукан био старији од Стефана, или она о песми којом је у народу пропраћен Растков одлазак у манастир.

Оба Доментијанова списа отежава, врх свега, сувопаран и високоучен тон, који их је и у своје доба чинио тешко приступачним и мало занимљивим за читаоце, те је вероватно да су се мало и читали, због чега су и нађени у мањем броју преписа.

6.

За Доментијаном као писац биографија долази Теодосије.

— Теодосијев је живот у неколико познат само тако ако се прими претпоставка да су иста личност Теодосије калуђер и „граматик Теодор“

који је у једно доба живео поред познатог нам Доментијана. Та се поставка обично и прима, па се онда зна рећи, како је Теодосије, још као млади Теодор, дошао у Св. Гору, где га је Доментијан узео у своју заштиту видећи лепу писменост његову, како их је, због тога, страшно гонио прота светогорски, јер младим световњацима не бејаше слободно живети у калуђерској Св. Гори, како га је Доментијан бранио, али га је ипак морао послати у хилендарску метохију, кад је Теодор био принуђен изићи из Св. Горе. У спису се Теодосијеву налазе нека места која као да упућују на прву половину владе краља Малутина (1282—1321).

Осем црквених служба, похвала и превода Теодосије је написао и биографију Св. Саве, која му је главни књижевни рад. Пишући, он је ставио преда се Доментијанов спис о Сави, ишао је по његову распореду пазећи местимице да боље одржи ред догађаја и да позније догађаје не излаже пре од ранијих, чега има у Доментијана, позајмио је доста и реченица његових, ма да највећи део новог списка казује својим речима. Он задржава и све легенде и готово сва чудеса из Доментијана, па је узимао и поједине ситнице чак и погрешке против историјске тачности. Да је остао само на томе, Теодосијев би спис био без вредности. Али Теодосије, спреман књижевник а рођен приповедач, све то задахну другим лепим особинама које су у ондашњој, па задуго и познијој, нашој књижевности биле готово усамљене. Он се, пре свега, труди да му казивање буде јасно и занимљиво, пази на стил, улепшава га и гледа да му да живости. За тим је скраћивао, укратко препричавао а више пута и изостављао Доментијанове честе и дугачке црквене беседе, богословска размишљања, поуке и изреке, библијска поређења и уопште све оно што дело напразно развучи, читање отежава и читаоца замара. Али је Теодосије од Доментијана, и од многих других, одвојио нарочитом једном особином: он пред собом има човека са свима особинама душе човечје, са свима врлинама и махнама; он читаоца чешће изненађује поменом онога што у души бива. То је Теодосијеву спису дало више топлине, а то га је одвело и у романтичност какве нема ни у једног старог књижевника нашег. И ако пише биографију богоугодника и светитеља, Теодосије, на пример, потеру за одбеглим Растком слика тако да читаоца држи у лепој пажњи и готово у бојазни да потерници Растка не стигну; он приповедачки казује кога они на путу среташе и како га упиташе да ли не виде младића чије му лице описао; казује Растково чуђење о

брзини потере; читаоца изненађује поменом и таквих покрета душе као што је н. пр. тужно освртање потерника и њихово гледање кубета манастирских докле се год она кроз грање могаху видети, кад се потерници без Растка сами морадоше кренути из Св. Горе пут Рашке. Као год што је знао казати како мајка с неком слутњом грљаше Растка, кад ће он под изговором лова поћи у Св. Гору, тако не пропушта казати како Немања, добивши прво писмо од Растка, не могаше га читати од суза и од силна узбуђења. Ови и већи број таквих примера биће први разлог што је Теодосије убрзо постао веома популаран. С овом је осећајношћу у вези и велика легендарност Теодосијева, јер је и њој тенденција занимљиво причање. Он је већ у Доментијану нашао пуно таког елемента, који је лепо допунио и новим, тек насталим традицијама народним и својом живом маштом. На тај је начин Теодосије у легендарном тону отишао далеко: свој је рад лишио особина прворедног историјског извора, чему има да служи биографија уопште, али је створио дело које је могло постати занимљивом читанком и претечом средњевековне белетристике наше. Тим особинама Теодосије превазилази не само Доментијана него и све друге.

7.

У старој српској књижевности XIV в. постоји зборник биографија и краћих биографских записа, где је реч о појединим краљевима и архиепископима српским с продужењем о првој тројци српских патријараха. То је по обиму највеће дело наше старе књижевности, а по многим је особинама необична и занимљива појава.

— Тај зборник има биографије и краће биографске записе: о краљу Урошу, о краљу Драгутину, краљици Јелени жени Урошевој, краљу Милутану, краљу Дечанском и краљу Стефану Душану; после тога долазе биографије и биографски записи о архиепископима: Арсенију, Сави II, Данилу I, Јанићију, Јевстатију I, Јакову, Јевстатију II, Сави III, Никодиму, Данилу II, патријарху Јанићију, патријарху Сави и патријарху Јефрему.

Ово дело није могао писати један писац, у толико пре што се као главни посленик на њему сматра архиепископ Данило II, а у зборнику су биографије и његова и тројице његових наследника. Због тога, као и због многих неједнакости у пословима које би, по времену, могао изградити баш и сам Данило II, узима се као поуздано да ни Данило, и

ако главни радник, није био засновао зборник таквих радова већ је написао само неколике самосталне биографије. Ти су Данилови радови добро дошли у једно позније доба кад се желело да се склопи велики зборник свих о мањих биографија: тада се могла осетити и потреба да се накнадно напишу биографије и оних лица која тога нису имала или да се, код неких, учини ма и најкраћи запис биографски, да би помен био непрекинут. Да се све то постигне, требало је тада и новог доста написати, и у већ написаном што шта променити, да би једно с другим имало свеже.

Узима се да је Данило написао биографије: Уроша, Драгутина, Јелене, Милутина, Арсенија I и Јевстатија I [а изгледа да је неко други, доцније, и Урошеву биографију извео из Драгутинове па је ставио напред]. За тим су се низали настављачи — можда и четворица њих. Њихова имена нису позната.

8.

Према пространим радовима ранијих писаца Данилови су биографски прилози мали и кратки, готово скучени, па, вероватно због тога, и стилски слабији од оних радова. Али зато што је Данило лично познавао већину особа о којима говори, и што је у многим догађајима о којима пише биоучесник — његови су радови важни као историјски извор, а уз то им је врлина што су њихова казивања искрена и непристрасна. И ако је краткоћа његових списа истисла, вероватно, многу лепу појединост, ипак у њега има и гледишта која су за оно време сасвим нова. Први пут код њега женски ње добија свог историчара: он приповеда, н. пр., о односима краљица у кући, о путовању Милутинове и Драгутинове краљице на гроб њихове свекрве Јелене чији је живот описао у посебној, релативно и пространој, биографији која је једина женска биографија у свој старој књижевности нашој. Његова су казивања те врсте добри прилози и за историју старе културе српске.

9.

— Живот је Данилов прилично познат по већ поменутој његовој биографији у зборнику. Рођен је у другој половини XIII в. у богатој властелској кући, па је у том духу био и васпитан. Још у очеву се дому добро научио писмености, па је онда постао паж у двору краља Милутина. Кад је краљ, једном, путовао по држави, Данило — чије нам

световно име није познато — избегне ноћу из свите па оде у манастир Кончул где се подстриже. По тражењима архиепископа из Жиче, а нарочито по заповести краљевој, учени млади монах пређе у Жичу. Доцније буде послат за игумана у Хилендар, где се одликовао тачношћу, радом и одлучношћу. То је било велико одликовање, јер су игумани Хилендара и Студенице, а доцније још и Дечана и Св. Арханђела имали значај епископског чина. Занимљиви су романтичко-ратнички доживљаји његови у Св. Гори, који су учинили да се још више прочује. За тим га позове краљ Милутин, коме је више пута свршивао важне политичке и дипломатске послове. Доцније је примио управу обновљеног манастира Св. Стефана у Бањској, крај Косова, задужбине Милутинове; ту краљ смести и своју ризницу, предавши и њу вредном Данилу. Али кад се упразни престо архиепископски, Данило не доби тога места, можда зато што је био у оној странци племства и црквених великодостојника, која је тражила да се из прогонства врати Стефан, потоњи краљ Дечански, чему се противила грчко-дворска странка која је хтела друкчији ред наслеђа. Тада Данило би постављен за епископа у Хуму. Данилова мисао ипак победи: кад, 1321, премину Милутин, и кад ускоро умре и архиепископ Никодим, онда Данило поста главом српске цркве: на том се месту опет прочуо разумним и хуманим радом, у коме је преживео и краља Дечанскога, венчао на краљевство Стефана Душана, па је, на неколико година за тим, преминуо у доба првих успеха и великих започетака Душанових.

10.

Данас се ничег одређенијег не може казати о настављачима и о састављачима Данилова посла из кога је поникао Родослов или Цароставник, којим се именом често назива поменути зборник биографија. Вероватно је толико да су прва два таква писца била ученици и млађи савременици Данилови. А Данило је своје списе, изгледа, радио док се, на махове, налазио у Св. Гори, и природно је мислити да су биографије, изузевши записе о почетку Душанове владавине, писане тек по смрти лица о коме говоре. Први је настављач, вероватно, радио у доба првих успеха Душанових, то је побележио и написао је биографију већ умрлог и толико заслужнога Данила. Други, пак, настављач и, по свему изгледа, састављач делова у зборник радио је пред крај славне владавине Душанове. У свим доведе, поменутим и дотле урађеним, пословима, веје у главном један дух поуздања и снажења српског народа.

А друкчије је све то у последња два записа од друге двојице настављача. Противно свему што се дотле мислило, кад по смрти цара Душана државни организам посрну — нађе се да је таком страшном обрту узрок у славном узви-

шењу краљевства на висину царства и архиепископије на ступањ патријаршије! Мислило се обрту узрок наћи у проклетству које Цариград бејаше бацио на српску земљу и цркву — а за то се не окривљиваше грчка саможивост већ српско родољубље! Стога цар Стефан није ни светитељ; стога он не доби ни достојног биографа по смрти својој. Такав дух влада и у она два записа којима се завршује Родослов т. ј. у краткој биографији патријарха Саве и у почетку биографије патријарха Јефрема; оба су, пак, записа писана после смрти Савине (1375) а пре косовског боја.

11.

Али је живот патријарха Јефрема у почетку XV в. био и посебно написан, и о том су раду бледи, ма доста видни, трагови сачувани до најновијег доба. Ориџинал, или какав ранији препис, није сачуван, али се и у позном препису ипак налазе трагови дубоке старине: они овај рад примичу времену Цароставника, продужујући на неки начин његово излагање у последњим записима, а о односима се кнеза Лазара и Вука Бранковића говори у овој биографији тако како се не би могло наћи у доцнијих писаца које је освојила народна традиција. Јефрем је био последњи српски патријарх који је имао свог биографа.

12.

У почетку XV в. написана је засебна биографија краља Стефана Дечанскога. Писац је Григорије Цамблак.

— Рођен је у Бугарској, крштено му је име Гаврило; неко је време учио у Цариграду; био је у служби код трновског патријарха Јефтимија, а живео је и у Св. Гори и у молдавском манастиру Св. Пантократора. Око 1406—1409 провео је, поглавито, у Дечанима као игуман; ту је писао и поменути биографију, а по том је отишао у Русију, где је у бурно једно доба био изабран и за кијевског митрополита. Али то осудише и Цариград и Москва и бацише проклетство на Цамблака, који повније напусти Русију па се настани у Молдавији; ту је, у обилатом књижевном раду, дочекао половину XV в., после кога је времена преминуо.

Према земљама у којима је живео Цамблак је писао у различитим реценсијама: српско-словенској, бугарско-словенској и руско-словенској. Српска књижевност, осем осталог, има од њега радове намењене спомену краља Дечанског. Као игуман краљева манастира, Дечана, Цамблак је, ван сумње

држао да му је дужност учинити што год може за спомен краљев; на то су га, зацело, могле позивати још и месне традиције које су већ биле везане за име краља Дечанскога. Вероватно је да је тек тада, и настојавањем Цамблаковим, Дечански и канонисан т. ј. проглашен за светитеља, те му је Цамблак, знамо већ, написао и службу, као што је, поучен трновским патријархом Јефимијем, много учинио и за прослављање Св. Петке.

Овај главни рад Цамблаков, биографија Дечанскога, као историјски извор стоји ниже од ранијих српских биографија; поређена с оном у Данилову Родослову, показује оскудицу праве историјске грађе. Она је и по духу и по правцу знатно друкчија од оне раније, која је писана у доба државног снажења, лепих нада и изгледа на будућност, док је Цамблаков рад из времена остатка некадашње величине. Стога је и Цамблак подлегао гласу црквеног суђења, које је за сва зла почело кривити највећег владоца, цара Стефана. И то и китњасто-живо описивање, н. пр. околине или зидање Дечана, сведочи да је народно предање и тумачење догађаја у историјску књижевност почело улазити још у доба овог писања Цамблакова. Она се ни по пространству не може мерити с радovima Првовенчаного, Доментијана или Теодосија.

Али чисто књижевна страна—склоп и живост у излагању, љубав према предмету о коме се пише и преданост ономе што се заступа—ставља ову биографију у ред оних списа који представљају праву тековину и вредност српске књижевности старог доба.

13.

За биографом патријарха Јефрема и за биографом Цамблаком прва је половина XV в. нашој књижевности дала и трећег биографа с новом биографијом, која је знатно наткрилила сав рад XIV в. претекла трудове Доментијана и Теодосија, изједначила се, у неким особинама, с најбољим радovima Св. Саве и Првовенчаного па их, опет нарочитом једном страном, чак и превазишла. То је биографија деспота Стефана Лазаревића, коју је написао Константин Костенски.

— О овој знаменитој личности знамо врло мало. Константин је пореклом Бугарин, а о месту његова рођења има различитих мишљења; из тога што се сам назива Костенски држи се да је тиме хтео казати одакле је. Ни година његова рођења није позната. Кад Турци по-

корине и престонацу Трново, Константин, који је ту живео и већ био на гласу с учености, ускоро избеже деспоту Стефану Лазаревићу који га прими особито лепо, те убрзо поста утицајна личност у просветним питањима. Живео је већином у двору деспотову у Београду или у новоподигнутој Ресави. По деспотовој смрти патријарах и сабор одредише га да напише животопис Стефанов. Он то после неког времена, 1431, и уради — али нам даља судбина Константиновога није позната.

Радећи овај биографски посао, Константин се држао „неких чудноватих правила врло заплетене више стилистике“: размештај глава или ставова удешавао је тако да прва писмена у једном ставу, скупљена, дају по какву нарочиту реченицу. Најпре је увод од десет ставова па је по том права биографија са 93 таква саставка.

Прешавши на прави предмет, Константин одмах почиње географско објашњење, означаје положај Србије, говори о природним особинама српских земаља, о годишњим временима, о угодности климе за напредак рада. Земља је, вели, плодна, шумовита и насељена, виногради родни, реке пуне риба а шуме тица. Једна од четири рајске реке, по имену Фисоњ, запљускује српске обале. То је она река што извире из раја па заилази у земљину дубину, и онда избија далеко на северу па отуд окреће истоку, одваја Чешку, дели Угарску, „напаја најизреднију српску страну“, пролази између Бугара и Влаха па „иде у пучину Црнога Мора“. Ту реку, која се још зове и Истар и Газ, зову Трачани Дунавом. У допуну говори укратко и о осталим трима рајским рекама: Нилу, Тигру и Еуфрату. Затим казује како се Сава, једна од 36 главнијих земљиних река, састаје с Дунавом „у најкраснијем месту“, где се Дунав дели на три крака правећи „два острва“, и где се „светли Бели град сазда“. У такој су природи и људи добри: чистотом и душевном и телесном превазилазе друге народе. Они су храбри и послушни да им „по васељени подобија не има“, а према потреби су „брзи у послушности, лагани у говору“. Милостиви су и дружељубиви. У таком су се народу, каже, јавили Симеон и Сава и ово што даље има да приповеда. По том долази деспотов родослов, који Константин испреда из најдубље старине почињући с оцем Константином Великог! За тим настоји да почетак владе деспота Стефана лепо веже за доба које му је претходило; задржава се на косовском боју, Милошеву јунаштву и Лазаревој смрти, па излаже прве покосовске тегобе, судбину Оливерину, саможивост неких властела, бој на Ровинама с Марковом смрћу,

упад у Босну, никопољску битку, погибију ангорску, Стефаново бављење у Цариграду, поход Митилене и женидбу с митиленском принцезом и т. д. Причање догађаја иде редом, махом је пуно стварне садржине, а на понеким местима има и других саопштења као што је, н. пр., детаљан опис нове деспотове престонице Београда и живота у њему. Казавши годину, месец, датум, дан и час, као и начин и место преке смрти деспотове, Константин не развлачи говор још дуго: прича о тешкој жалости и о првим последицама ненадне смрти, па дело завршује похвалним клицањем спомену деспотову и хвалом Богу који је дао такога, врлинама пунога, човекољубитеља. Најзад, протумачивши „крајегранесе“ своје биографије т. ј. збира првих писмена, он додаје тугованку у стиху, где тугу, можда најлепше, казује стих: Плачи же паки бљљи граде очрънѣниѣ своѣ.

Уз богаство грађе за српску историју Константин задовољава и другим подацима, као о цару Тамерлану, Монголима па и Турцима, и даје прилоге и за општу историју. Гледиште је Константиново на догађаје, њихове узроке и последице уопште напредно и основано. Он у доброј мери сматра да је судбина владаочева свезана са судбином његове земље и народа чију снагу писац почиње истицати и значај му ценити. Његови су географски и топографски редови једини своје врсте у старој књижевности нашој. У њега има врло мало библијског елемента, легендарности и фразе. Све то сведочи да је српска књижевност у првој половини XV в. стајала пред новим периодом свога развића. Осећа се доба препорођаја, и види се вреће и мешавина дотадашњих књижевних навика, које се губе, и нових погледа, који освајају. То показује да је српска књижевност учинила била тада знатан корак, па се и у стилу и у синтакси тежи нечему новом. Што је то ново било заплетеније и теже, не мења основну ствар: за неуспелим би Константиновим покушајем дошли други и бољи, и питање би ипак било упућено правилнијим током ка природнијем решењу.

14.

Кад, по паду српске државе, црква поста једино уточиште мисли свих оних родољуба који не могаху отићи у ускоке и хајдуке — тада и биографска радња поче прелазити, сва, у врсту црквено-биографске књижевности. У то доба поникоше и многе од оних биографија које се једначе с про-

лозима. Једино се, и то тек по неким особинама, у XVII в. издваја биографија Цара Уроша, коју написа патријарх Пајсије.

— Писац ове биографије, којом се сасвим завршује стара књижевна радња те врсте, Пајсије, родом је из Јањева. Био је митрополит у Новом Брду, а при крају 1614 би у Грачаници изабран за патријарха, и у тој је части био до 2 новембра 1646, кад је преминуо. Бејаше вредан, побожан, устацац и љубитељ књиге и просвете.

Пајсије је своје дело писао по казивањима, зацело и записима, својих претходника на престолу, а служио се и летописима, родословима и пећском хрисовуљом. Али је, врх свега, народна традиција имала знатна утицаја. Она се меша с историјским фактовима, као што и народни језик све више продире у онај који се раније сматрао за прави књижевни језик. Ипак има у овом раду и неких особина које опомињу и на биографе Св. Саве и на Костенског. Тако н. пр. кад Урошева мајка пита Вукашина где је млади цар, он одговара да не зна, па додаје: ако није пошао по примеру својих прародитеља па отишао у Св. Гору... Мајка тада, плачући, посла људе у Солун, у Св. Гору, и на све стране и сви се вратише без успеха. Али је прича о свему томе у Пајсијев спис могла ући и из народног причања о Растку. Као што, пак, Костенски каже како му се прекорно јавио дух деспотов, питајући га што о њему не пише, тако и Пајсије вели да му се у сну Урош јавио два пута: „по что ме, рече, забвению прѣдасте?“

Мисли се да је Пајсије осем ове биографије, која је најмања у својој врсти, писао и живот цара Стефана Душана, а зна се поуздано да је написао и биографију Стефана Првовенчаног, али је она, пошто је скраћена и прерађена, унесена у Србљак.

15.

Кад се баци један општи поглед на књижевно-биографску радњу, доведе прегледану, онда ће се видети да је она, пре свега, најоријиналнији књижевни посао српски у старо доба. Та је оријиналност ипак само релативна, јер су друге књижевне врсте у нас још више биле удешаване према грчким узорцима. Српски су биографи, зато што су говорили о Србима, морали казати чега и сасвим оријиналнога, чега у грчким биографијама, на које су се угледали, наравно није могло бити. У нашим је биографијама претерано истицање озбиљ-

ности, али се то, донекле, оправдава и временом њихова постања. Раније, а у неколико и позније, биографије говоре или о владоцима који су заслужни за веру и цркву, или о црквеним поглаварима или о смиреним испосницима. Према томе природно је што се толико истицао чин и осећај побожности. Тиме би се могло објаснити и често навођење побожних изрека и поређење с библијским личностима, и ако је то у првом реду било по угледању на такве радове грчке. Даља је особина наших биографија легендарност, у коју су неке без мало сасвим утонуле. Али је тај романтични елемент био готово једини који се могао сложити с побожним духом старе биографске књижевности наше. Он је, уз то, уносио занимљивост и детаље. Најзад треба поменути велику оскудицу у хронологији и у географским појединостима као и у довођењу личности у свезу с друштвом и народом. Изузеци се истичу с времена на време, а тек XV в. показује свестрани напредак.

Главни, пак, образац за радове ове врсте бејаше нашим књижевницима рад византијског писца похвалних биографија, хагиографа Симеона Метафраста, који је живео у другој половини X в. и био је код Грка најпопуларнији између свих писаца те врсте.

II

ИСТОРИЈСКА КЊИЖЕВНОСТ.

1.

Летописи — анали — хронике т. ј. по времену догађања поређане белешке које казују оно што је било или које служе као грађа за већа историјска излагања — долазе у историјску књижевност, па и у старој литератури заступају ту грану књижевног рада. Ни они нису рађени без икаква угледања на историографске послове средњевековне грчке литературе. Ту хронограф представља општи летопис о догађајима од створења света, па даље говори о приликама у царству јеврејском, римском, антиохијском, грчком. Под тројаликом се, пак, разуме хронограф од три царства, дакле тројецарски или тројецарствени хронограф. Зато, опет, што се у њима говори о царствима — н. пр. српском, грчком, бугарском и др. — названи су наши летописи и цароставницима, царственицима, књигама цароставним и „староставним.“

2.

Српски се летописи јављају кад је државна снага стала опадати. Отуда у њима већином суморно расположење и тужно казивање. Летописи су обично малог обима, па се и налазе већином приложени уз који већи спис или у зборницима различитих саставака. До сада их је познато преко педесет.

Неки летописи имају увод, у коме је догађај по Библији или по општој историји, па се на то настављају казивања из домаће историје. Такав се увод назива још и општим листом, после кога долази лист посебни т. ј. народни. А има их и без општег листа.

Наша је књижевност ове врсте у почетку — у XIII и XIV веку — била упућена само на превод грчких хроника, па је по том, у другој половини XIV века, почето писање и о српским догађајима. Пошто сви, и најстарији, српски летописи бележе и бој на Марици, види се да ни један од њих није постао пре 1371. Али како их има, и то врло добрих иначе, који не помињу косовског боја — а то бејаше догађај који се ни у ком случају не би оставио непоменут — знак је да су такви летописи постали пре 1389.

Данас знамо четири летописа који међу собом имају знатне сличности и за које држимо да су створени на једној основици или да су изведени из једног, сад непознатог нам, прегледа. Ти су летописи: копорински, пећски, студенички, цетињски, названи по месту где су рађени или где су нађени.

3.

Али имамо и, нешто друкчијих, летописа који се сами најчешће називају родословима. Док су први летописи по склопу простији и сувљи, дотле су родослови ближи природи правих књижевних састава. Ниједан није старији од почетка XV века, па се помишља да се ова врста књижевности у нас започиње радом Константина Костенског. Важнији су: загрепски, можда рад Костенског или бар неког савременика његова; карловачки; трonoшки, по манастиру Трonoши где је нађен, у њему су традиције узеле највишег удела а постао је у XVIII веку; родослов српских царева — и др.

4.

Засебно стоје два списа, који ипак припадају овој књижевној врсти.

Једно је хрватско продужење Дукљанинова летописа. Уз овај је летопис постала, у XVI веку, хрватска хроника, која је најпре превод првих деветнаест глава Дукљанинових, па се онда у девет нових глава говори о догађајима на земљишту између Велебита и Цетине, док стари летопис Дукљанинов продужује причање поглавито о догађајима у Хуму, Требињу и Дукљи. Хрватска је хроника писана глаголицом, а писао ју је, можда, Јероним Папалић.

Друго је дело поникло из народних предања о косовском боју. У XVIII је веку у рукописима, више или мање сличним, кружило дело у коме се, сасвим по предањима народним, причало о кнезу Лазару, Обилићу и о догађајима косовским. Неки се од тих рукописа зову Житија а неки Повести...

5.

Још су се летописи писали — а већ су се, у књижевности, почели били употребљавати као извор за израду већих, и виших, саства историјских. А кад су овакви састави постали познати, онда су — у накнаду за учињену услугу — даљи летописци и из њих узимали података. Тако се, знамо, летописима служио патријарах Пајсије, чије је дело, обрнуто, дало нове хране летописцима. Тако је било и с другим једним, познијем, писцем.

То је Гроф — Деспот — Ђорђе Бранковић [1645 — 1711], лице политичког и војног значаја. За време свог тамновања, 1689 — 1711, написао је у Јегру велики рукопис од 3501 стране, који је обично познат под именом његове Хронике. Дело је подељено у пет књига с посебним натписима. Бранковић се, у главном, држи старог летописачког правца: почиње од створења света, прелази на историју јеврејску па на грчку, говори о васељенским саборима, о Словенима — и онда прелази на српске догађаје. Види се да су му, поред многих других извора, познати и српски летописи, чије казивање и он наставља. Његов рад, ипак, казује знатан напредак у нашој историографији.

6.

Извори летописима и родословима, осем личног знања савремених догађаја, бејаху у ономе што је у литератури већ било урађено. А како су биографије важније од другог рада књижевног, то су оне, у првом реду, и послужиле овде за

извор. Осем тога су црпли и из историјског дела Дубровчанина Мавра Орбина, које је изишло 1601, а познијим је нашим летописцима било познато по скраћеном руском преводу 1722, па су се њиме служили још и посредно преко хронике Ђ. Бранковића. Али је код већине највише употребљавано народно предање у стиху и у прози.

7.

Летописна радња престаје тек при крају XVIII в., а појединачних огледа налазимо још и доцније.

Наши летописи ничега не говоре о српској прошлости пре Немање, чему је узрок у савршеној оскудици домаћих извора. Самосталног истраживања летописци нису чинили, да би се могли послужити н. пр. подацима грчких историчара о старом периоду наше историје. Не да се скрити и нарочита тенденција, особито у родословима где политички и државни пад упућује да се што дубљом нађе и што славнијом учини старина владалачке лозе.

Али поред свих таквих недостатака, и поред све краткоће, која је шкодила књижевној страни, наша летописна књижевност, и у ужем и у ширем смислу, има историографске цене, као што је некад имала и народно-родољубиве.

III

ЗАКОНОДАВНА КЊИЖЕВНА РАДЊА.

Овде разликујемо две врсте: црквене и световне законске споменике.

A.

Црквено Законодавство.

1.

Као што су и друге потребе образованости Срби подмиривали знатном позајмицом из Византије и по угледу на рад у њој, тако је и потреба писаних уредаба и закона задовољавана оним што се налазило у грчкој држави, друштву и култури. Па као што је и писменост, с многим одликама културног живота, дошла уз веру, тако је хришћанска религија Србима донела и законске почетке, те су се та два појма — вера и закон — пратила и допуњивала тако да је у нашем народу најзад вера значила што и закон, и закон исто што и вера.

Религија је потребовала писмену и књижевну радњу, па су и први књижевни људи били свештеници. Тако је исто било и са законописном радњом, те су први знаоци и писци закона у Срба била такођер свештена лица.

2.

Поуздано знамо да је у првој четвртини XIII в. на српско-словенски језик преведен Номоканон, законик који је у Грка назван именом Фотија, патријарха из доба Ђирила и Методија; поуздано знамо и то да је тај српски превод извршен старањем Св. Саве 1219 у Солуну, кад се Сава, као први српски архиепископ, враћао из Никеје. У овом је преводу и Приручни Законик цара Василија из IX в. т. ј. изабрани законски зборник.

Доцније је грчка књижевност добила и нов један зборник, уређен по азбучном реду свега онога што се онда сматрало као најпотребније имати и знати из црквених и световних закона; то је Синтагмат, који је, 1335, уредио Матија Властар Солуњанин, и који је сасвим ускоро, око 1347—1348, био преведен за српске потребе, па је, доцније, и прерађиван према нашим приликама.

Тако је, дакле, сав главнији рад византијског, и црквеног и световног, законодавства и правништа доста рано био преведен за уређење српске цркве и српске државе.

— Српски записи дело зову најпре Номоканон, доцније Законик, а још позније Крмчија или Крмчаја, које је име књига, изгледа, добила од Руса. А онај Приручни Законик цара Василија први је српски преводац назвао Градски Закон.

3.

У нашој књижевности старог доба постоји још једна врста рада која, добрим делом, припада законској врсти, и коју је, такођер, започео Св. Сава.

Те се законске одредбе зову типичи.

— Под типиком се подразумева устав црквене службе, и он се обично дели на два дела. Један упућује како треба вршити службу Божју преко свих дана у години, која по црквеном обичају почињаше првог дана у септембру. Други део вреди само за онај манастир за који се типик прописује: ту је обично кратка историја тога манастира, даље долази биографски спомен његовог основаоца с наређењем како ваља славити спомен основаоцев, па су, по том, наредбе о живљењу и владању калуђера, њиховој служби, оделу, храни и т. д.

Од Св. Саве имамо три типика. Први се тиче Испоснице у Кареји, коју је Сава основао, и за коју је, 1199, прописао нарочити кратак правилник. — После годину или, највише, две израђен је, можда и од кога другог али несумњиво по наредби па и под надзором Савиним, типик за Хилендар, где је преведен, и у неколико прерађен, само онај краћи, практични, део из типика једног цариградског манастира, па је у српску израду унесен потребан историјски увод о Хилендару и о његову основаоцу Св. Симеону, што ће за цело бити рад Савин. — А кад је Немања био пренесен у Студеницу, Сава и ту уведе живљење по типик, који је познат обично као Студенички Типик. То је готово исти типик хилендарски, разлике се показују поглавито онде где то захтева различност живота у Хилендару и у Студеници, ма да има и других одступања. Овде је животопис Св. Симеона опширнији, и то је оно што смо већ прегледали као посебну биографију Немањину.

— Доцније су на типикарској писмености радили још: архиепископ Никодим, 1318, и у Св. Гори 1331 калуђер Роман, за кога се помишља да је то Роман, брат Вука Бранковића.

Б.

Световно Законодавство.

1.

Пре но што је добио писане зборнике закона и таквих наредба, наш је народ имао законског регулатора у свом здравом моралу, у обичају који је имао сву снагу законску, према чему су речи закон и обичај у нашем језику постали били синоними. А кад је дошла писменост и кад се она почела употребљавати у управљању државом, онда је обичајно право народно допуњивано или у нечем и мењано владалачким наређењима, каквих је у нашем народу доста било за време његових владалаца до половине XIV в., кад је урађен први законски зборник за српску државу. Тако је било и на западној страни, код Хрвата, где се од правних споменика особито истичу законици рађени за поједине слободне општине или жупе. Зато се као најбољи представници ове врсте узимају на западу: Законик Виндолски, Статут Крчки и Статут Пољички, а на истоку Законик Цара Стефана Душана.

2.

Законик Винодола, жупе између Сења и Ријеке, по старини долази у ред најзнатнијих споменика правног живота код нашег народа. Утврђен је на народном већу и написан 1280, али је сачуван само у преписима, писаним, као и ориђинал, глаголицом. Главна му је задаћа била да одреди права и дужности кнеза с једне и народа с друге стране; овај лепи споменик није потекао из туђинских прописа већ је збир дотадашњег обичајног права народног.

3.

Статут Крчки — уредба острва Крка на Јадранском Мору — млађи је тачно за стотину година, а позније је умножаван допунама. Не може се поуздано рећи да ли је у њему само дотадашње обичајно право или су и новине, урађене у доба прописивања. Статут је писан глаголицом и чакавским говором.

4.

Трећи је споменик Статут Пољички, рађен за далматинску општину звану Пољица. Млађи је од прва два: најстарији познати зборник није ранији од почетка XV в. Додаци су чињени у XVII в. У овом статуту није само обичајно право већ има и прописа права туђинског, понајпре римског. Сем тога има и чланака који нису у облику закона него садрже одлуке и пресуде о каквом стварном случају који је ту и испричан. Тога има и у Винодолском Законику. Споменик је писан босанском ћирилицом, како се зове нарочити један варијанат ћирилице који је у Босни употребљаван, а језик је штокавско-чакавска мешавина на икавском дијалекту.

Сви се ови споменици, осем важности за правну науку, одликују још и обилатошћу података за науку о нашем језику, за синтаксу и фразеологију народне прозе. За ово је последње нарочито важан Статут Пољички, у коме је леп пример чисте народне прозе, као што је интересантно народно излагање догађаја и казивање пресуда у Винодолском Законику.

5.

Одвојено од свега тога, и постао сасвим на другим основама друкчијег обима — стоји на источној страни нашег народа величанствени споменик државне развијености и савремене културе, познат као Законик Цара Стефана Душана.

Двојако је мишљење о томе како је постао овај законик и шта треба разумети под именом Законика Цара Стефана. По једним мислима, законодавну радњу царева времена ваља сматрати као додатке и исправке у византијско-римским законима који су у Србији важили још од Св. Саве. Према томе су и главну основу српског зборника чинили чланци грчког законодавства, те су, зато, и стављени на прво место. Зато под Закоником не треба разумети само оно што је прописала владавина Цара Стефана, већ зборник свега што је у српској држави имало законску моћ и чему су Цареви Закони само саставни део. По другим мислима, само се из навике старог доба Душанов Законик налази у једном зборнику или у једној књизи с осталим, и црквеним, законима — јер се из практичних разлога све то стављало на једно место и једно уз друго, да би све било при руци. И ако се, дакле, налази у тако разноврсном законском зборнику, Душанов је Законик потпуно самостално дело. Што се, пак, зборник свега назива Законик, дошло је отуда што та реч у старом нашем језику значи управо скуп или књигу закона уопште. Али се у самом тексту Душанова зборника том речју назива само збир Душанових законских одредаба, док се, н. пр., Властарев рад зове „Зборник Светих Отаца“. По свему, дакле, Зборник Цара Стефана Душана значи онај зборник законских одредаба које је цар са саборима прописао за потребу судства у своме царству.

Друго је питање: из какве је грађе склопљен Душанов Законик? Сматра се као несумњиво да је и народно обичајно право обухваћено овим зборником. И данас у обичајима народним има појава о којима се говори у Законнику. Може се примити да је, донекле, могло бити и обрнуто т. ј. из Законика да је прешло у народ и у народу остало, али се за већину случајева узима да их је зборнику дао дотадашњи живот народни. Други је извор у ранијим наредбама које су имале силу законску; нарочито има таквих одредаба из доба краља Милутина. Законик се, даље, ослања и на римске законе који су у неколико већ у народ унесени црквом и црквеним законима. Најзад је у дело унесено доста и нових одредаба, које је стечено искуство налагало, па су ту и Цареве заповести које су издаване у часу потребе кад сабора није било на окупу. — Законик је Душанов, дакле, зборник правних одредаба, које

су узете с различитих страна: из ранијих наредаба што су имале законску снагу, из обичаја, живота и потреба оних друштвених редова који су имали утицаја на његов састав.

Познато је да је Законик саборно проглашен у Скопљу 1349 и да је после пет година, 1354 на сабору у Серу, донесено продужење законодавних наредаба.

Душанов је Законик одличан споменик старе српске културе и државне снаге. Он стоји на висини друштвеног и просветног развитка оног доба у свету, имајући, и преко тога, напредних и нових погледа на живот и на законитост онда кад је на европском западу владало Право Песнице. Стицајем прилика он постаје онда кад се државна снага српска нашла на врхунцу те тако собом обасјава највишу тачку до које смо се у прошлости били уздигли.

ДРУГИ РАЗДЕО

Књижевност која припада овом разделу разноврсна је и по садржини и по облику. Њено је обележје не толико народног колико општег значаја, а огранци су јој:

I

ФИЛОСОФИЈА И МОРАЛ.

1.

И ако је стара књижевност у првом реду служила цркви и њеној потреби, ипак је, ма и у мањим размерама, и живот у њој тражио упуства и забаве. А упуство се за живот и философија живљења даваше у облику кратких поука, у виду казивања мудрости коју је, понајпре, разум налагао. То су, већином, биле краће изреке којима је извор у радовима старих грчких мудраца и у средњевековним византијским списима. Такве су изреке употребљаване као правила неке више мудрости, па су и у нас биле познате, релативно, доста рано. У нашој се књижевности од тога налазе две гомиле текстова, од којих се једна обележава обично речју разум а друга се означаје као философија.

Прва група „о разџмѣ“ позната је у нас из једног зборника који припада најстаријим зборницима наше писмености. То је превод сентенција или гнома, стихова који се обично приписују старом грчком песнику Менандру из IV—III века пре Христа. Он је написао многе духовите комедије, из којих

су Грци извадили мудре изреке у стиховима па од њих састављали нарочите збирке. У нас је, из неке такве збирке, преведено близу 400 стихова, али наш текст нема ни ритма ни облика какав се обично налази у стиху. Тако је, дакле, и поезији грчкој, у колико је уношена у српску књижевност, одузиман облик уметности а даван јој тип моралног поучавања.

Друга се група обично назива филозофијом. То је, такођер, превод сентенција, које ни у грчком ориџиналу нису у стиху. Те су реченице обично опомене и корисни савети или казују какву истину из искуства, а има их и у виду питања с одговорима, или су у облику кратких досетака као изреке мудрих људи.

— Изреке, које нису потекле као плод опште људске мудрости већ се приписују неком нарочитом мудрацу, чине ову групу „филозофије“, чије зборнике Грци називаху „флорилегије“ [„цветници“.]

У састав оваквих зборника улазе, код Грка, мисли не само из старе класичне књижевности већ и из новијег доба, из византијске литературе и хришћанског морала. Тако је и у нашим преводима. Али се код Грка махом казује име аутора изреке, а у нас се то не чини, већ се место помена ауторова обично каже: *нѣкто рече* или *филозофѣ рече* или *тѣжде рече*.

2.

Али у грчкој литератури постоји и трећи споменик хришћанско-византијске мудрости, исказане у главном онако како су обрађене и две поменуте групе. И тај грчки рад има везе са старом књигом нашом. Он је у грчкој литератури познат под именом „Пчеле“, а у нас се означаје само као зборник разумних мужева, мудрих Јелина и мужева древних. У нас су познати само одломци, али се мисли да је некада била преведена и цела „Пчела“.

3.

Још су стари Срби читаоци мудрост грчку могли црпсти и из трећег извора. То је била књига о поученију и премудрости Исуса, сина Сирахова, како се у српској изради зове пространији грчки рад.

Из свега се види како је стара наша књижевност, поред свега црквено-богословског правца, ипак загледала и у друкчије потребе живота народног и старала се да их подмирује.

И ако је то одговарање књижевној задаћи вршено превођењем, опет је од значаја појава, која је, посредно, дала прилике да се и усмена народна литература запаја с новог врела.

II

ДОБА ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА.

1.

После косовске трагедије 1389 у животу српског народа настаје нарочито доба узвишеније душевне инспирације. У колико је политичко-државни живот ишао свршетку, у толико је више књижевно и опште-културно снажење узимало маха. Има објашњења зашто је душа народна звучније проговорила онда кад је државни организам све више венуо. С тим се болом српске душе добро поклапа већ започети духовни препорођај западног европског света, а све је скупа донело да се у нашем књижевном развоју доба деспота Стефана Лазаревића издваја као засебна и светла периода.

2.

Књижевни рад Стефана Лазаревића у главном спада у врсту поетског моралисања.

Његов биограф Костенски не казује о Стефанову књижевном раду, али један од старијих и бољих летописаца каже да је деспот много и сам на књизи радио. Он је, по свим савременим сведочанствима, био „књигољубитељ“, заштитник просвете, основалац средишта за књижевну радњу, коју је волео и свестрано помагао. Савременици га пореде са заштитницима просветног напретка али га називају и Манасијом, а зна се да је Константин Манасија био не добротвор већ писац грчки у XII в., песник-философ, особити стиллист и моралист, у свему цењен и слављен. Кад се, и по другим подацима, зна како је деспот ценио Манасију и како му је подражавао у књижевном раду, онда је тиме уједно означен и карактер књижевног рада Стефанова.

Сачуван је рукопис Моудростъ и пророчаствѣе, за који се изреком вели да је од деспота Стефана. То је философско-алегоријски састав, који се тиче тешких прилика ондашњих али се исказује нада да ће турска сила пропасти. — Има, даље, философских мисли и загонетака које се, у рукопису, налазе уз поменути спис деспотов, а за њих се држи да су такођер деспотове.

Исто се тако, и поузданије, узима да је из деспотова пера елегијски састав под именом Слово љуб љве где су — као у Костенскога — мали одељци распоређени тако да скупљена почетна писмена свих десет одељака дају те две речи. Ван сумње је да је то песма у прози, и да је посланица, какве је радо писао и деспотов узор Манасија, а у тражењу лица и времена, коме је и кад је деспот писао, најприродније је застати код једног особитог доживљаја Стефанова. То је оно доба кад је Стефан, по турском слому код Ангоре 1402, гостовао у Цариграду у царском двору, где је и проглашен деспотом, одакле је ударио на острво Митилену где је испросио принцезу, с којом се после три године венчао. У тим месецима заручничке раздвојености деспот је, понајпре, и писао поменути, и тако интимни, састав поетски као посланицу заручници... Има, у старом рукопису, пред овим необичним саставом и чланчић који изгледа као увод тој песми, па се помишља да и то може бити рад деспота Стефана, чије нам је даље књижевно пословање остало непознато.

3.

Већ је поменуто како се из многих појава види да је по Косову бол српске душе изразитије одјекнуо. А деспот Стефан бејаше најумнији а, по многим чиновима, и најосећајнији син свог народа у оно доба. Треба имати на уму да су бледи спомени о књижевном раду његову до нас дошли тек по белешкама и преписима хладних руку калуђера, који тешко да су могли схватити откуцаје срца деспотова. Осем тога — велики словенски научних XIX века Павле Шафарик, кад још ни оволико није био познат књижевни рад деспотов, мишљаше да у његову спису „мудрост и пророчанство“ има две старе словенске песме, па их, као песме, и наштампа! У доба се деспотово и у Дубровнику налазе записани први стихови наше уметничке поезије, а, више или мање, из истог доба имамо и тужно народно певање о смрти рођеног брата деспотова...

Све то скупа упућује да књижевне зачетке поетских инспирација у Срба треба тражити у доба деспота Стефана Лазаревића, и, још више, да их треба спојити са срцем деспотовим. А није ли и Константин Костенски смрт овог достојног сина Лазарева стихом оплакао?

— Живот кнеза, а од 1402 деспота, Стефана Лазаревића познат је, поглавито, у свези с историјом његова народа. Све што се о њему зна

приказује га у сваком погледу часним човеком и потпуним витезом. Ви-соко образован и даровит владалац живео је у претшким приликама. Његов књижевни надимак Манасија прешао је, позније, на његову задужбину где је деспот и сахрањен, кад је напрасно умро 19 јула 1427 у 57 години живота.

4.

Времену деспота Ст. Лазаревића и његова наследника Ђ. Бранковића припада и рад ресавских преводника.

Костенски казује како је Стефан подигао манастири око њега јак град Ресаву, па је све то снабдео сваким добром и благом тако да је Ресава по лепоти и по богатству превазилазила и највеће манастире светогорске. Ту су били скупљени духовници књижевници, којима је посао био старање о напретку српске књижевности. Главна је књижевна радња непрестано била у превођењу, а глава тих књижевника бејаше Костенски, који се на биографији деспотовој потписао као прѣводникъ Костадинъ. Ипак се нису само преводили дотле непреведени списи, већ су се прегледали и исправљали текстови раније преведених књига. На најлепшем су гласу биле књиге које су, тако, прошле кроз руке „старыхъ прѣводникъ ресавскихъ“.

Таква се радња и такав се књижевни живот осем Ресаве развише тада још и у Љубостињи, у Раваници, у Дајши, Благовештењу, Београду, и, доцније, у Смедереву, па тај рад одјекиваше и у Св. Гори.

5.

Још се, у допуну слике књижевног прегнућа за времена деспота Стефана, има поменути и Константина Костенског књига о правопису, како се сад обично назива један његов рад на реформовању ондашњих књижевних потреба у нас. Књига је раздељена на 40 чланака, у којима он оцењује досадашњи правопис и предлаже знатне измене. Желео је да се одлучи питање о јединству и о сталности српског правописа, па се обраћа деспоту да он својом снагом помогне извршење те мисли.

Смер је Константинов био, колико се год више може, српски правопис везати за грчки и приближити му га, као што је и синтаксом и стилем уопште српску реч водио ка духу грчког језика.

Таква његова тежња није имала успеха: њој су се одупрли црквени и други кругови српски — али је и од ње остало нешто: тако је и њ од XV в. почело улазити у српско-словенску рецензију.

Важније је од тога што Константинов рад сведочи како се у деспотово доба свеопштих нових питања и погледа помишљало и на реформу стила и правописа.

III

ЗАБАВНА КЊИЖЕВНОСТ.

A.

Романи и приче.

1.

У старој књижевности нашој налазимо још и дела којима је била главна задаћа забавити читаоца, не одбацујући ипак ни моралну поуку која је обично истицала из те забаве. А како је и сва стара књижевност наша у основи мало оригинална, тако су и дела забавне књижевности преводи или, највише, прераде дела, која су била популарна у византијских читалаца, ма им прави извор био и у другим, даљим, литературама. Тим је делима заједничка и карактерна црта источанска машта, бујна романтика, занимљивост и морална поука. А у допуну тога дошле су, и ако у мањој мери, сличне позајмице из средњевековне забаве у западњачким литературама.

2.

Приповетка о тројанском рату није потекла из класичних спева Хомера и Вергилија. На Словенском Југу бејаше та прича позната у двојаком виду: једна је врста по приповеткама двојице грчких писаца, чије је причање к нама дошло по једној хроници грчкој, а другој је врсти порекло непознато. Ову је другу причу, вероватно, понајпре превео неки Србин у Дукљи, а она постоји и у хрватској и у бугарској рецензији, па је с нашег југа превод отишао и у Русију.

3

Приповетка о Александру Великом била је позната већ Србима XIV в. Српски рукопис ово дело зове романом.

— Филип Македонски усни, на војни, да му се дома родио син, коме за учитеља одређује славног Аристотела. Александар се још као дете одликује у свему; он по том замењује оца у бојевима па ускоро седне и на престо. За тим долазе његови ратни походи свуда а нарочито на истоку, где се и ожени Роксандом, кћерју побеђеног Дарија. Идући даље истоку долази у пешчану земљу, где су мрави толики да коње

увлаче у своје јаме, а река је широка дан хода. Кад све то пређу, стижу у земљу где су људи само лакат високи и т. д. Идући тако, Александар допире до Блажених Острва, раја, а у повратку се састане с Роксандом, која се над њим мртвим прободје кад он погине од једног убице. Александра сахрањују у Александрији.

4.

Прича о цару Синагрипи и о његову премудром министру Акиру дошла је нашем народу из арапског зборника „Хиљаду и једна ноћ“ а налази се у српској рецензији писана и глаголицом и ћирилицом.

— Цар Синагрипа има мудрог доглавника Акира, а туђе сплетке учине те га цар омрзне и нареди да га погубе. Али се ово не изврши, а кад Синагрипа дође у беду, мисирски му Фараон стане стављати питања и загонетке; тада се јавља, прерушен, Акир те место цара одговори на свако питање и тиме цара спасе. У том показивању мудрости и домишљанства с обе стране и јесте тежиште приче.

5.

Прича о прекрасном Девгенију сачувана је само у руској рецензији, али се држи да је то препис с превода који је на нашем југу урађен још XII—XIII в.

— Ориџинал је византијски из круга певања и причања о ратовању православних Грка с нехришћанским Сараценима, а садржина је хришћанска романтика... Хришћанска царица, поред три сина, има и лепу кћер, коју арапски цар Амир отме преваром, али је спасавају три брата, уз особито јунаштво најмлађег, те се сви враћају дома. Међутим цар Амир не могаде живети без лепе девојке, већ пође за њима, покрсти се па је узме, а она му роди сина — прекрасног Девгенија. Сазнавши све то, Аморова се мајка ражљути и пошље три своја јунака да све похватају, али се и они покрсте. У то је већ и млади Девгеније изишао на глас најлепшег и најхрабријег витеза, те је ухватио и јунака Стратига и његова четири сина, па песмом и свирком задобије љубав Стратигове кћери и ожени се њоме

6.

Стефанит и Ихнилат зове се група прича из великог индијског зборника, из кога се мањи део издвојио у посебну целину под именом Панчатантра т. ј. пет књига, а ово су Грци у XI в. посредно превели под именом „Стефанит и Ихнилат“. С грчког је то дело, и под истим именом, преведено и на српско-словенски.

— Главна је садржина у животињским бајкама, које су уметнуте у сразмерно мален догађај... Стефанит и Ихнилат дворани су цара лава. Ихнилат је дошао главе волу, а Стефанит се отрује из страха да и он не буде кажњен. Ихнилата суд осуди, те буде погубљен. И за њихова живота и после њих казују се животињске бајке, којима је циљ морална поука.

7.

Варлаам и Јоасаф, из средњевековне грчке књижевности, и ако говори о вери опет није чисто религиозно дело, а сврха му је прослављање монашког пустињачког живота. Превод је на нашем југу израђен према грчком оријиналу и то још пре XIV в.

— Варлаам је монах, који се настанио у Индији као трговац, па је утицао на царевића Јоасафа који је доцније, под именом Буда т. ј. Светли, основао веру будизма, па је у дубокој старости умро VI века пре Христа... По причању је Варлаам живео свега 100 година, од којих је као пустињак провео 75. По његовој смрти Јоасаф продужи пустињачко самовање: царство је оставио у својој двадесет-петој години, а у пустињи је провео 35. Кад је умро, сахрањен је уз Варлаама, а индијски цар доцније отвори њихове гробове, па нашавши им тела цела и мирисава, пренесе их свечано у отачаство. — Према томе је у овој причи на хришћански начин препричана и попуњена историја Буда.

8.

Поред ових, важнијих, дела треба поменути још и ова:

а). Прича о вавилонском царству, о којој усмени народни помени сведоче да је некад била позната и Србима читаоцима.

б). О Соломону је постојао круг прича, те је он у нас познатији од свих строзаветних лица; има је у рукопису XIV века.

в). О Китоврасу или Кентавру — држи се несумњиво да је приче било у нас, одакле је отишла Русима.

г). О цару Константину је, вероватно, у нас било писаних прича, јер се мисли да је све што наш народ о њему зна дошло у народ књижевним путем.

д). О Алексију, Божјем човеку била је врло омиљена легенда у свој Европи средњег века. Има и повише српских рукописа још из XIV века.

ђ). Мука блаженога Гроздија, у рукопису XIV века. У Гроздију су приказани грозд и лоза који дају вино после претрпљених мука, на које их, по тужби осталог воћа, осуђује цар Гдунује т. ј. дуња.

е). Крчмарица Теофана, по преводу из XIV в. Теофана се уда за цара Фоку [Нићифора], али му ради о глави због чега и сама гине.

ж). Цар Шакиш по рукопису XV в. Цар сновива дваест снова, а тумач му их тумачи према ондашњем моралу.

з). Слово о Езопу, у рукопису XVII в., извод из популарне грчке биографије XIII в.

и). Прича о Еладију, који је душу продао ђаволу за земаљска уживања; у нас је сачуван рукопис XVII в.

ј). Приповетка о Тристану дошла је к нама по талијанском препричавању француске историје о љубави Тристана и Изолде; рукопис је у нас изгубљен.

к). На исти су начин биле познате и приче о Ланцелоту и о Беву од Антоне.

л). Различите ситније приче, које су, такођер, биле извор неким нашим народним приповеткама, као н. пр. старе књижевне приче из рукописа XV и XVI в. о врачу, о цару Аси и прича о лисици.

љ). Разне побожне приче, којих, нарочито о чудесима Богородице, има више у старим рукописима и штампаним зборницима.

м). Приче којима се тумаче поуке у делу „Грешних спасеније“ у преводу XVII в.

Б.

АПОКРИФИ.

1.

— Осем правих књига било је у хришћанској цркви још доста и других списа који су — склопљени по облику књига Св. Писма — тумачили науку Христову и неговали религиозни дух. То су биле већином апокрифне т. ј. црквом непризнате или лажне књиге. Сличних је списа било још у раним вековима претхришћанским: такве су књиге чували многобожачки свештеници, уверавајући свет да су их писали сами богови или људи од богова научени. Они су их чували у тајности, те су ти списи сматрани тајанственим књигама. Доцније су и поједини врачари и гатари уверавали свет да имају таквих књига које су писали чувени мудраци. Такав се начин књижевно-побожног рада јави, доцније, и међу хришћанима у намери да се поуне новозаветне књиге. На томе су радили и јеретици да би таким списима доказали исправност свога учења, радили су и правоверни, да би својим читаоцима дали занимљиве и корисне читаће грађе. И ако су многи, и најглавнији, апокрифи постали таким путем и у раније доба, ипак су се њима и у нашем народу, као и код других, понајвише знали користити Богом или, који су ову врсту литературе пригрлили, па је, по својој потреби, и умножавали.

Али осем старозаветних и новозаветних непризнатих књига, има још много апокрифа и друкчије садржине. Њима је задаћа да поред тенденције нарочитог, свог, учења још и забаве читаоца, због чега им је све излагање

пуно поетичности. Таква је поезија била добро дошла младом народу чију радозналост није могла задовољити службена црква. У тој је поезији био двојак елеменат: један се наслањао на тежину хришћанства, а други на занимљивост ранијих, дохришћанских, мотива. Све је то особито годило простом народу, у коме је фантастична садржина апокрифних прича и житија остављала јасних упечатака и живих трагова. А по кад што се у апокрифима налази готово прави средње-вековни роман, као што, поред других, имамо добар пример у животу Светог Василија Новог, грчког ориџинала али велике популарности у нас. Мањи су од овог пространог романа, али су такођер занимљиви, апокрифи: о Еноху, Виђење пророка Исаије, Откривење Варухово, Идење Богородичино по паклу и многи други.

Апокрифна је лепа књижевност дуго времена запајала душу народну, и у том чину налазимо највећу њену вредност.

IV ПОУКА

1.

Највећи је део старања био посвећен питању о души и о заслугама којима се стиче угодност њеног живљења после земаљске смрти. Па ипак се желело докучити што шта и из науке о телу човечјем, из вештине сачувати здравље и отклонити болест, из искуства о здрављу јелу и пићу, па се показивала воља да се добије обавештење и о понечем из животињског царства, а уз то се желело сазнати нешто и о земљи на којој се живи, о атмосфери и о природи њеној, а одатле се жудња за сазнањем хватала небеских светова, месеца, звезда и сунца.

Па и ако се сазнање о свему томе црпло с истог извора с кога се добијала и главна поука друкчијег карактера, опет споменици наше књижевне радње уносе у литерарну историју више разноврсности и шаренила. Средњевековно је тињање научног огња с времена на време неком светлошћу обасјавало и српски дух.

У поуци о телу човекову и о његову саставу излагање је подељено на неколико мањих одељака. То је ме-

дицинско-физиогномски увод у говор о човеку, што је, још у XIV в., преведено из једног медицинског рукописа византијског коме је извор у класичном учењу Хипократову. — Даље долази Месеџословац, у коме је гатање о болестима према времену кад се оне јављају, а по том следују лекови од којих су многи прешли у нашу народну медицину. — Из апокрифне су књижевности поуке о громовнику т. ј. значења грмљаве, труса и других природних појава у месецима; отуда су и молитве против болести, чини и бајања, сановник, трепетник, а у књизи звездочатац говори се о данима рођења, о судбини у животу и т. д. — У врсту оваких сазнања долази из астрологије Коледарь дњевнњи, који је код Грка постао у XIV в. и одмах био преведен у нас. — Даље имамо календарско нагађање о Божићу [н. пр. ако Божић падне у недељу биће зима добра и т. д.]; на другом се, пак, месту налази слично о коледу, па постоји и зодијак месечни с пророчанствима о новорођенчету по данима и месецима, што је без сумње, опет превод с грчког. — За познавање животињскога царства налазимо Слово о вештехъ ходештихъ и летештихъ, где су кратки чланчићи о лаву, зубару, слону, орлу, грлици, голубу и т. д. што је све било предмет средњевековне Свете Зоологије. Овај је полурелигиозни начин обрађивања јестаственице имао научнију подлогу на основу радова Аристотелових, из којих је задржано само оно што је дескриптивне природе, са сталним настојавањем да се постанак света доведе у сагласност с библијским казивањем, према чему су списи шестодневи имали за предмет не само моралну него и природњачку поуку. Та се морално-религиозна страна уносила и у описе животиња, те се редовно хита да се после најкраћег стварног саопштења окрене говор у поуку о моралу и о владању човеку. — У једном се зборнику из XV в. налазе занимљиви чланци, који могу бити представници средњевековне српске космографије и географије. Ту је говор о земљи и „о клоубномъ видѣни образа іеіе“, о земљиној величини и разним мишљенима по том питању, о води и песку, „о океану како окружаеть землю вьсоу“, о морима, облацима, ваздуху, граду, муњи, грому, трусу, ветру, звездама и њиховој светлости, о сунцу, месецу, дузи и т. д. Даље се налазе белешке о томе шта значи помрачење сунца у ком месецу, како се мења и ко-

лика је дужина дана и ноћи, а после свега долазе краћа разлагања о рекама и о пучини. Сумње нема да је свему овоме извор у Грка, али је занимљиво како се разлагање о рекама потпуно слаже с оним што о томе у деспотовој биографији говори Константин Костенски, коме се и иначе приписује рад и на астрономији. — После свега стара наша књижевност има малих списа о храни човечјој, о избору јела и о зачинама, где се говори посебице о соли, о босиљку, о пресном млеку, шљиви, риби, вину и т. д. Све је то превод из грчког списа од Симеона Сета, чије је дело у нас, можда, и цело било преведено.

2.

Хришћанско-религиозној поуци намењена је без мало сва наша старија књижевност, у колико није била службено-црквена. Али је важно да су у XVI в. приређивана и нарочита штампана издања таквих поука за народ. То су били зборници за путнике, који су излазили заслугом и трудом Божидача Вуковића Подгоричанина. Ови су зборници двојаки, краћи и пунији, с одломцима из часловца, катавасије, житија светаца и т. д.

3.

Још би — место говора о школској, наставној књижевности — ваљало подсетити како је и у Србији као и у Византији, неговано у школама читање и писање, грчки језик и граматика, алхемија, философија и др. — али споменике ближе школске књижевности немамо. Најстарији, пак, до сада познати буквар за наставу српског читања припада години 1597, а штампао га је, у облику књижице од осам страна, инок Сава у Млецима.

ДОДАТАК

О СТАРОЈ ПИСМЕНОСТИ

1.

Без књижевне намене али важни за познавање старе наше писмености јесу споменици: хрисовуље или повеље од владалаца, старе листине различитог рода, записи, натписи, поменици и писмена радња за црквену потребу.

2.

Под хрисовуљама се у средњем веку резумеју даровна писма владалачка с печатом онога који их даје. Тим писмима утврђују они своје дарове, понајпре у селима, у воденицама, уљаницима, у стоци и људима, па онда своје или туђе задужбине придодају већим манастирима. Таква је хрисовуља — прва своје врсте у српској писмености — н. пр. она коју је Ст. Немања дао као основно писмо манастиру Хилендару, својој задужбини. Писана је 1198—1199. Ова се друга година обично узима као време кад је Немања Хилендару предао Хрисовуљу, која је по старини други на реду ћирилицом писани споменик старе српске световне писмености. — Даље треба нарочито истаћи Светостефански Хрисовуљ, који се тиче Бањског Манастира Св. Стефана, задужбине краља Милутина а писан је 1314. — По том долази Дечанска Хрисовуља, па Хрисовуља Арханђеловског Манастира Душанова и т. д. Осем таквих, има већи број даровних писама изданих властели и духовништву — а образац је за писање хрисовуља и уопште за стара писма био у византијском дипломатару и у службеној писмености њиховој.

3.

Листинама — из којих су поменуте већ хрисовуље као засебна врста — називамо уопште писма владалачка, уговоре између наших и других владалаца или појединих општина и т. д. као и сву осталу преписку старог доба. Таква је збирка велика, и веома је корисна за проучавање старе писмености, за историју језика, као сведочанство старе образованости наше, државних прилика, друштвених одношаја и историјских питања. Најстарије такво писмо — и уопште најстарији споменик српске световне писмености — јесте писмо босанскога бана Кулина који с кнезом Крвашем, дубровачким послаником, уговора о правима трговања по Босни; писмо је, 29 августа 1189, писао Радоје дијак.

Сва, пак, писма можемо поделити у четири гомиле: Писма из старе српске државе и из Св. Горе, писана ћирилицом; Писма из Босне, писана босанчицом; Писма из Дубровника, писана и ћирилицом и латиницом; Писма из Хрватске и Горње Далмације, писана или глаголицом или латиницом.

4.

Даље долазе стари записи и натписи, учињени н. пр. на књигама или од писца, преписача или читаоца, путника или намерника, или су штампани уз књиге као предговор или поговор, а налазе се и на зградама, црквама и т. д. Такав је н. пр. запис на јеванђељу Вуканову, запис монаха Исаије о погибији краља Вукашина на Марици, натпис у цркви Зерзе близу Прилипа [из XIV в.], поговор у Октоиху с краја XV в. и т. д.

5.

Поменици су важна грана старе писмености. То су књиге које су установљене при манастирима да се у њих, ради помена у цркви, уписују имена ктитора, приложника или њихових сродника. У њима има, понекад, и историјских података, а леп су прилог народном именику. Као важнији могу се поменути: поменик призренски, лесновски, коришки, крушедолски, пчињски и др.

6.

Писмена радња за црквену потребу у ствари је била преписивање црквених књига. Такви споменици, из писмености нашег народа на источној страни, већ су поменути као Јеванђеље Мирослављево, Вуканово, Никољско и т. д. Али преписивање у једно доба одмени рад старих штампарија. Тако је Октоих првога гласа штампан 1494 на Цетињу, и то је прва српска књига ћирилицом штампана, па су по том, до 1638, штампане и друге књиге, неке и у више издања.

Писмена црквена радња глаголашка има пет доба. Прво почиње од друге половине IX века па траје до год. 1248. Већ су, из тог доба, поменути одломци Гршковића и Михановића; трећи су, тако названи, „Бечки листићи“, који су, изгледа, писани негде у претежно хрватским крајевима док прва два упућују на Херцег-Босну, Јужну Далмацију или Црну Гору; осем тога биће још до 30 ситних одломака глаголских. Овамо долазе и глаголски натписи, од којих је највећу пажњу научника привукла, тако зана, Башчанска плоча, натпис у цркви Св. Луције на Крку, који је рађен 1100 или, вероватније, неку десетину година доцније. — Друго доба траје до год. 1483. Литургија и писме словенско постадоше од 1248 слободни у Хрватској, али прилике

у којима и тада и после бејаше народ хрватски, знатно ометоше развој и писмене и праве књижевне радње словенско-глаголашке. Ипак, да не бејаше у цркви народног језика, сва је прилика да још задуго не би било ни књижевне радње. Пошто је духовништво једино морало бити писмено, то је и писмена радња одржавана поглавито у том сталежу. Супротно појави на источној страни овде су писмену радњу више одржавали свештеници него калуђери. Међу обредним књигама на првом је месту служабник или мисал т. ј. књига из које свештеник при служби, миси, чита и Богу се моли. Најстарија таква књига глаголашка са забележеном годином јесте служабник кнеза Новака из 1368 год.; важан је Мисал Хрвојин с постанком, вероватно, у почетку XV века; за тим долазе: мисал римски, сењски, врбнички и преко шесет мисалских одломака. Друга важна књига јесте часловац или бревијар, скраћени зборник молитава што се читају сваки дан, подељен по часовима за читање, с другом духовном лектиром. Један се таквак бревијар, који ће бити апсолутно најстарији, налази у Врбнику; из XIV века је још шест таквих споменика, а из XV десет. Како је у оваквим бревијарима најважније читање псалмова, то треба поменути да је најстарији глаголски псалтир са записаном годином, 1359, писао у Сењу ђакон Кирин. Трећа је књига требник или обредник, ручна књига за обреде ван литургије [венчање, крштење и др.]; најстарија је таква глаголашка књига из XIV века. Али као год на истоку код Срба [и Бугара и Руса], тако ни на западу код Хрвата глаголаша није нађен споменик средњовековног превода целог Светог Писма. — Треће доба настаје 1483. Тада је, без сумње у Млецима, штампана прва глаголска књига — мисал. У овом је периоду за глаголску писменост заслужан Шимун Кожичић, бискуп модрушки. — Четврто доба глаголске књижевности захвата време од 1630 до 1750, а последње, пето, које долази до наших дана, сведочи како се ни тим похвалним настојавањем ипак није могла развити права књижевна радња, али је ово доба показало велико научно интересовање за изучавање глаголашке прошлости.

7.

Начин и средства писмености старог доба показују лепе занимљивости.

Пошто у најстарије време не бејаше штампе, то не бејаше ни двојаких писмена, него се разлика показа тек у доцнијим вековима: једна су се писмена употребљавала за свечано, црквено, писање, а друга за практичну потребу. Велика управна писмена — унцијална — старија су од курсивног, рукописног, облика округластих писмена, која су се употребљавала више у канцеларијским пословима. Из ове су се две система развила полуунцијална писмена, мања и мешовитог облика, која се зову још и минускриптом.

У прво доба није било никакве писарске вештине, већ су се речи низале без растављања и без већег разбора. Тако је, до XIII века, било и у нас. Тек се после тога јављају знаци за читање: запета или крст који такођер означаје одмор — и т. д. Али у прво доба речи нису скраћиване већ су писане целе, што је олакшавало читање. Од XIV века јављају се акценти, који у првом реду показују да је изостављено неко слово или да га треба благо изговорити. Али се од К. Костенског у акцентовању подражава грчким рукописима.

Најпре се писало само на пергаменту, али се у XIV веку у наше канцеларије уноси и хартија. У рукописима је правац редова означиван линијама, које су повлачене неким оштрим оруђем, ређе бојом. У почетку се писало киселим раствором, а доцније се употребљавао и туш; мастило је обично жућкасте боје.

Има рукописа од знатне техничке вештине, коју нарочито повећава орнаментика. Ту разликујемо групу ликова — минијатуре; таквих је рукописа мање, али има минијатура с појединим главама унесеним у писмена. Осем тога има за украс: цвећа, лишћа, грана, испреплетаних линија, стубова, крстова, комбинација разних фантастичних животиња и т. д. а свему је зачетак у иницијалима, већим и ишараним почетним писменима.

Поред глаголице и ћирилице — из ове се друге развио и један посебан варијанат, који се, зато што се употребљавао махом у Босни, назива босанчица или босанска буква, а то је мешавина курсивних и унцијалних писмена још с неким особинама. Најзад имамо и различите тајне буквице, у којима су се употребљавала иста писмена али с промењеним значењем. Овакво се писање јавља још од половине XIV века а нарочито у XV, XVI и XVII столећу.

Време се рачунало по грчком начину. Бројеви су се бележили писменима: а=1, б=2, г=3, д=4, е=5, с=6, з=7, и=8, θ=9, ι=10, κ=20, л=30, м=40, н=50, ζ=60, о=70, п=80, ч=90, р=100, с=200, т=300, оу[ϛ]=400, ф=500, х=600, ψ=700, ω=800, ц=900, α=1000 и т. д.

Писмена су обично грчка, и како у грчкој азбуци не бејаше знака за српско б, то се оно и не узима за бројни знак у нас. — У глаголици је б=2, ж=7, и=10 ι=20, и т. д. а ω=700, џ=800, ц=900, ч=1000. Овај је последњи знак из глаголице, а преко босанчице, прешао и у неке ћирилске споменике. — Налази се и ђ=90, њ=900. — Године су се рачунале од створења света, али се у канцеларијској писмености, ређе, рачунаху и од Христова рођења. У првом се случају узима да је од створења света до Христова рођења протекло 5508 година, који број сада треба одбити од записане године. Почетак се годишњи рачунао од 1 септембра. Зато, ако је означен и месец, треба од 1 јануара до 31 августа одбити 5508, а од првог септембра до 31 децембра 5509. Ако није означен месец, онда се одбија први број.

— Осем свега у рачун се уносила и индикција [индикѣтъ], а то је круг времена од 15 година; даље, сунчани круг т. ј. време од 28 и месечни круг или време од 19 година.

8.

Средишта, у којима се писала српска књига, бејашу манастири, јер су калуђери били главни књижевни радници. Како је, пак, највећа калуђерска ученост била у Св. Гори, то је Хилендар постао главни расадник наше књижевности и писмене радње. Али је, тако исто, рађено и у држави српској, у којој је, по једном историчарском рачуну, у доба највеће њене просторности, могло бити до 1000 манастира с 10.000 духовника. Уза сваки већи манастир постојала је и школа за учење писмености а уз то и књижница.

Честа и важна појава у старој књижевности бејашу зборници т. ј. повезана књига многих листова на којима се могу наћи разноврсне ствари: од најглавнијих књижевних састава од најбезначајнијих записа. Такви су зборници били потреба оног времена: књиге бејашу скупе, па су се различити предмети уједно састављали да би се лакше чували. Доцније су се слични зборници и штампали у старим нашим штампаријама.

Књиге су се чувале као велика драгоценост; поклањале су се као особити дар; давале су се као прилог цркви или

манастиру. Цена им је била велика. Служабник или мисал крбавскога кнеза Новака продао је, 1405, његов син, кнез Петар, за 46 златника; има белешка да је такву књигу поп Блаж продао за 25 дуката и т. д. На источној је страни, међу богатијима, била и већа цена књизи. Има примера да су књиге преписиване и за душу: поменути кнез Новак 1368 преписао је „за своју душу“ служабник глаголицом да се поклони цркви у којој буде сахрањен. А колико су преписивачи гледали да им посао буде чист и леп, најбоље сведочи запис једног преписача јеванђеља из XIV в., који се на дну једне стране жали како му пиле прхну преко листа те му страну замрачи!

9.

У најтеже доба, пред крај XV в., руке монаха-писара и свештеника бише у неколико одмењене штампаријама.

Прво веће дело, које је израђено у штампарији Јована Гутенберга у Мајнцу, правог проналазача те вештине, бејаше Библија, наштампана 1456. Не прође више од 27 година а већ се наштампа и прва глаголашка књига за западни део нашег народа. То је, већ поменути, мисал из 1483, који је изишао, без сумње, у Млецима, где се и позније штампало у штампарији Андрије Торезанија де Азула. По том су слова пренесена у Сењ, где је, на домаћем земљишту, радио Гргур Сењанин, а штампарија је била у кући Силвестра Бедричића.

Прву, пак, српску штампарију подигао је, на Цетињу, Ђурђе Црнојевић. У њој је, 1494, штампана и прва српска књига, како је раније речено; главни је радник био свештеник Макарије, први Србин штампар. — Другу је српску штампарију основао у Млецима заслужни Божидар Вуковић Подгоричанин, чији је посмртни прах сад на острвцу Старчеву у Скадарском Језеру. Радници су у тој штампарији били: јеро монах Пахомије из Црне Горе, јерођакон Мојсије из Будимља, свештеник Теодосије и свештеник Ђенадије. По смрти Божидаревој штампарију је предузео син му Виценцо, а по том је прешла у друге руке али су и у њој радили Срби. — Нову је српску штампарију, опет у Млецима, основао Јеролим Загуровић, властелин из Котора. — Даље су српске штампарије биле: у Горажду, у Скадру, Грачаници, Милешеви, у Рујну, у Мркишној Цркви, у Београду заузимањем кнеза Радише Дмитровића и Дубровчанина Тројана Гундулића.

Оволики број штампарија, и у овако различитим местима, сведочи о предузимљивости српског духа и у најтежим данима народног живота. Па и уметничка је страна штампарске израде била за похвалу: она је, у најбољим примерцима, стајала на висини младе штампарске вештине уопште. Ипак је било разлике и између штампарија: најлепши су радови штампарија на Цетињу и у Млецима а најскромнији оне у Мркшиној Цркви, за коју су, као још за неке, писмена, по свој прилици, радили сами штампари-духовници.

Главна обележја наше књижевности словенско-народног језика за пет векова њеног живота означају је једном целином, и поред свих мења кроз које је пролазила.

Први, XIII, век сразмерно је обилат књижевним делима а најбогатији списима најглавније врсте, биографијама. Главни су предмет писања у овој књижевној грани два највећа Србина старог доба: Стефан Немања и Свети Сава. Осем тога ту је почетак и законодавној књижевној радњи. А нарочито обележје и главни значај и у књижевној и у народној историји овог столећа даје Сава. Књижевни језик показује довољну сталоженост.

Четрнаести је век био природни настављач таквог књижевног рада. Број радника, уопште, ни у једном столећу није био велики, али се књижевно интересовање показује сад знатним и по преписима онога што је дотле урађено. А таквих преписа има у овом столећу до 150. Иначе се овај век истиче законодавно-књижевним спомеником највећег значаја.

У XV је веку обнављање књижевног интересовања за које се могло мислити да га је косовска катастрофа потиснула. Њему припада и умножавање књижевних врста и струка као и покушај на сређивању књижевног језика у једном правцу, па се изучавање првих и најдубљих почетака књижевног песништва у нас зауставља на том времену — можда не и без разлога. Пред крај се овог столећа јављају и прве штампане књиге, хрватске и српске.

Шеснаестог је века српски народ осетио најљуће ударце тешке судбине — па и ако се, у таким приликама, књижевност није могла богатити многим новим делима, ипак је за културне тежње наше лепо сведочанство у заснивању нових штампарија по српским земљама.

У XVII веку видимо усиљавање да се одржи непрекидност књижевне радње. Народна традиција тада сазрева и све-страно улази у историографске покушаје, као што се и језик књижевни све више једначи с говорним народним језиком. —

Смела је била и сама помисао: поред грчке и латинске писмености засновати у Европи и нову — словенску. Та се смела мисао оживотворила, па је дала красан плод: на основици старословенске развише се српска и хрватска књижевност.

Осем свега што се наводи у одговор на питање: зашто је стара књижевност онолико ишла стопама византијске литературе — треба поменути још и ово. Српство је задуго ишло к циљу да замени Византију. Држава се дотеривала по обрасцима управе, који су се у Византији налазили као најбољи, чему је цар Стефан Душан дао највећег израза. Зато, је ли чудно што се гледало да се и у књижевности поцрпу најлепши сокови византијске културе? Као важну одлику народног духа треба истаћи да је у нас народни језик од самог почетка стао продирати у књижевност, писменост и у цркву, док је у толиких западних народа латински језик био све и сва.

Стари писци и преписивачи као и штампари наши бејаху скромни у мислима о својим заслугама. Они себе називају ленивим, неученим и грешним; често за себе кажу како су им грехови једино богаство, гроб отачаство а земља мати. То се слагало с карактером и са скромношћу нашег народа, и ако је долазило, толико исто, и као угледање на извештачену смиреност византијску. А кад погледамо на личности које су се у нас бавиле о књижевној радњи, видимо да су то били први људи свог доба. Разуме се да су, већином, били духовници — као и код других народа. Али и ако бројем најистакнутији, нису они били једини радници; у реду особито виђених књижевника видимо три владалачка сина, налазимо два владоца па, као књижевника позног доба, и унесрећеног вођа народног, Ђорђа Бранковића, наилазимо на умног Константина Костенског и на друге; ту су првосвештеници српске цркве, архиепископи и патријарси, а о првој се штампарији брине владалац последњег остатка српске државе, па онда војводе и други родољуби.

Наша књижевност овог периода није без сваке разноврсности, а да је била израз расположења свог доба види се пред осталог, и по непомирљивости с којом дочекује непри-

јатеља народа и цркве, најезду турску, па се то, можда најизразитије, показује на факту да се не устеже говорити чак и против рада цара Стефана Душана онда кад се, и ако погрешно, потоње невоље уписује њему у грех. Наша је стара књижевност организам који се креће и који се развија: ако застане на једном пољу — на другом полази напред. Тако у писану биографију XV век показује стварних новина и напредака према ранијим вековима; у историографији потоње доба има тежње да се изиђе из узане области летописне радње; штампање прати жеља да се с књигом позна што већи број читалаца. Па да ли је наша књижевност оног доба поред виших редова ма у ком виду утицала и на сам народ? Колико је год све друго што се радило на површини државног живота допирало до народа, и колико је имало значаја за правац његова мишљења, толико је то чинила и књижевност — она више од свега другог! Изучавање усмене књижевности нашег народа показује да се у многобројним цветовима њеним јавило оно семе које је, преко различитих дела својих, посејала наша књижевност словенско-народног језика. Више плода, ни у најсмелијим надама својим, нису могли пожелети први основаоци словенске књиге и просвете. Стара књижевност наша биће м својим сме и може сведочити: нек се знаде е смо царовали!

ДРУГИ ОДСЕК

КЊИЖЕВНОСТ ПОКРАЈИНСКО - НАРОДНОГ ЈЕЗИКА или СРЕДЊА КЊИЖЕВНОСТ

ПОСТАНАК И ДЕОБА

1.

Кад нестане старе српске државе, и кад се књижевна радња на њеном земљишту скоро сасвим претрже, засјаше на Приморју посебна књижевна средишта, чија светлост на особити начин обасјава тамно небо народне судбине у времену XV—XVIII столећа. То је књижевна радња која се развија у Приморју — Далмацији с острвима и с Дубровником на челу. Уз њу позније пристају радови у Босни, у Хрватској и у Славонији, те се заједно с њом повијају као посебни пламенови док не дочекаше да се, у XIX веку, саставе уједно, у служби свенародног значаја.

То је покрајинско-народна књижевност, која у Историји Српске и Хрватске Књижевности има свој оделити значај. Она, више или мање, стоји засебно, нити има свезе с књижевношћу словенско-народног језика. Књижевни подстак Дубровник и Далмација добише са запада. То важи, с мањим оградама, и за остале огранке покрајинско-народне књижевности.

2.

Књижевност која се јави и разви у Далмацији с острвима и с Дубровником на челу и даље у Босни, Хрватској и Славонији има пуно одлика покрајинског рада. Само је Дубровник, у коме је књижевни развитак имао времена да прође кроза све мѐне, у својој трећој периоди могао порушити локалне ограде и погледати даље преко градских зидова у живот, у народ и судбину не само Срба и Хрвата него и Словенства какво му се оно могло указати на политичкој и ратној позорници онога доба. У осталим приморским средиштима није било тако; ту се књижевност брзо свршује, и тек се с А. Качићем стаје на више гледиште. Босанска је књижевна радња потпуно затворена у покрајинске међе и задаћа јој је погла-

вито у одржању вере побеђених према вери победилаца. Књижевност у Славонији нема намере да иде изван граница славонских: она врши утицај на дому, писана је за Славонца и остаје у кући његовој. Ако и јесте први протестантски покрет мислио да преко Словенаца и Хрвата захвати и Србе и Бугаре па онда чак и Турке све до Цариграда, ипак је, по судбини својој, остао локализован. Кад је, њему супротна, католичка књижевна радња продужила давати народу верску поуку — и та је књижевност остала тек у границама Хрватске.

Имајући смер покрајинског рада, та књижевна усилжавања имају и језик истина народни али покрајински. Она нису намењена целом народу, те се и не дижу на висину општег народног језика. Има међу њима, до душе, писаца који народним језиком ваљано владају. Није залуд речено с најмеродавније стране за М. Дивковића да је у језику далеко напред измакао испред Доситија Обрадовића, али и Дивковић и његови земљаци остају ипак с обележјем покрајинских писаца чим се уочи прави смер њихова рада.

Књижевници у Сплету, на Хвару, у Задру пишу чакавски. Неких особина чакавских имају и први писци дубровачки, и тек се познији следбеници њихови од тога ослобађају; тада се у њиховим делима и говор штокавски развија до пуне лепоте. Овај је говор и у писаца босанских и славонских, а има књижевника који праве мешавину као н. пр. И. Т. Мрнавић, у XVII веку, који меша штокавске и чакавске облике, или Петар Зрински, у истом столећу, који чакавске облике меша с кајкавским. Икавски је дијалекат и у далматинских писаца и у босанских и у славонских и у хрватских, а у Дубровнику се тек у Гундулићево доба увађа развијена јекавштина.

3.

Познато је да су приморски градови, као год и загорске планине, постали били уточиште романског елемента, кад се он морао повлачити испред новог и једног насеља словенског на Балканском Полуострву. Али док се планински становници доста брзо изгубише у новом елементу, приморски се бегунци одржаше знатно дуже у градовима. Византијски цареви направише бреше на зидовима приморских романских градова, и у њима настаде, никако више и незадржана, мешавина романско-словенска. У познијим уређењима градских муниципија, које све више добијаху тип републиканске управе, законским се путем чуваше власт за старији, романски елемент; а кад

се у тај елеменат унесе и словенске крви, образова се аристократски ред за разлику од нижег сталежа чисто словенских насељеника. На тај се начин укрштањем раса створи средина која имађаше основице и за латинску углађеност и за снажни живот народни. Све се то лепо види и у Дубровнику ранијих векова. Он је, уз то, имао политичку самосталност, која је помагала одржању његове особености према осталом Српству за које се узимало да је тек у старој српској држави. На тај је начин осећање задуго показивало извесну подвојеност. Њу су помагале још друге две, моћне, чињенице: религија и друкчија култура, обе потекле из Рима, Италије и уопште са запада.

Ни остало Приморје не имађаше у националном погледу оштре одређености. У њему се током времена о коме говоримо разликују у главном два елемента: народни, који се обично називао и словински, и туђински-италијански. Ако се стане на научно гледиште да је цео појас Словенског Југа некад био један елеменат у коме се током векова и догађаја створио низ благих промена идући са запада на исток, и да су се имена национална јавила тамо где су поједина племена имала државничке снаге за засебан живот, према чему се н. пр. образовао Српски Народ са средиштем у Раси, а да се у крајевима где није било организованих националних држава остало само при општем осећању словенског порекла — онда се може протумачити зашто се у књижевности дубровачко-далматинске периоде језик народни назива језиком словинским, и зашто се укупно осећање народности задржавало тек у тој првој фази. Стога је чак и А. Качић у половини XVIII века „словински“ песник који ради за „народ словински“.

4.

У доба књижевних започетака о којима говоримо бејаше већ у главном одлучена судбина и Далмације и Дубровника: Далмација је пала била под власт млетачку, а Дубровник се, имајући различите мене у животу, одржа све до 1806 године. Далмација је, сем тога, имала још да издржи и тешке борбе између Млетака и Угарске, а наступала су времена кад су и једни и други заштитници били недољољни да је одбране од турске силе. Тада је Далмација или постајала крваво разбојиште или је и без боја остављана пљачкању и сагоревању, те се само у градовима, ма и са страхом, могло опстати.

Срећнији је био Дубровник. Његова је управа гледала далеко унапред, те је, као некад с владоцима српске и босанске државе, склапала уговоре пријатељства с турским султанима. Благо се давало, плаћајући турској држави уговорене данке и дајући мито доглавницима и у Једрену и у Цариграду и у Босни и у Херцеговини. Па и ако с падом Херцеговине Турци дођоше у непосредно суседство дубровачке државе, ипак се зидови градски не облише крвљу. Тако се Дубровник одржа против два зла. Једно је поклапна тежња моћних Млетака, који притиснувши Далмацију, Боку и острва, развијаху италијанчеће словенског елемента. Друго бејаше турска најезда, коју је Дубровник знао вешто отклањати. Јер и ако је топовима са бастиона Светог Влаха морао објављивати турске победе, ипак је налазио и начина да хришћанске ратнике обавештава о кретањима турске војске. Осем свега, Дубровник, држећи тако заставу слободе, бејаше нада потлачених Далматинаца, те у њему књижевни рад пође напред управо онда кад се претрже у осталој Далмацији и на острвима која и поред владавине млетачке робише Турци нарочито у XVI веку.

5.

Књижевност је, по општем сматрању, највиши цвет развијене културе која се оснива на материјалном благостању. А рад на таквом благостању нађе у једно доба у Далмацији — нарочито у Дубровнику — изванредних погодаба за свој развитак. Град је дубровачки био на комадићу земљишта, изван кога је република имала земље некад више, некад мање, али никад довољно. У накнаду — Дубровнику је стајало отворено море, а преко мора свет културе, рада и трговине; иза Дубровника, на копну, бејаху земље, којима је, за извоз њихове сировине и за увоз туђе прерађевине, требало посредника. Такав срећан посредник поста Дубровник. У њему се поче развијати и индустрија којој тргови бејаху на свему Балкану. Врх свега, кад 1358 Дубровник одбаци зависност од Млетака, који му бејаху политички тотор кроз цео XIII в. и све дотле, онда и његова трговачка слобода доби нов полет. Све то донесе право материјално благостање, које даде могућности за виши културни живот. Тако обogaћен и образован, Дубровник бејаше и у туђини цењен и поштован. Три стотине и више великих бродова разносише свету његову славу а њему доносише светско благо. Дубровчани који бе-

јаху у туђинским службама не заборављаху свога града кад се у туђини, н. пр. у Шпанији, удостојише високих части. Многобројне, пак, насеобине дубровачке у Сарајеву, Новом Брду, Београду, Букурешту, Видину, Силистрији, Софији, Једрену и т. д. одржаваху с метрополом живе везе у њену корист. Таких је насеобина било још и у Смирни, у Александрији и Каиру, у Ђенови, Флоренцији, Месини, Сиракузи и Палерму, а у Анкони — Јакину — имађаху поједини Дубровчани и знатна имања. Дубровачки бродови идоше на исток до Инђије и на запад до Америке.

Тај живи и пространи саобраћај доведе Дубровчане у додир с просвећеним туђинцима. Они су ишли у Италију ради наука, које управо тада, а преко хуманиста, оживеше у Италији. Пробуђени интерес за старе класичне књижевности одјекну и у Дубровнику. Кад, 1453, паде Цариград, учени бегуаци дођоше и у Дубровник, који се, тако, оплемени и њиховом науком.

Свим тим погодбама иђаше на руку и политичка самосталност Дубровника, те се у њему створи угодно средиште за књижевни рад.

Кад нарочити догађаји, о којима ће доцније бити речи, учинише да се покрене књижевна радња још и у Босни, у Славонији и у Хрватској — развијена књижевност у Приморју даваше и собом хране овим осталим покрајинским литературама, те оне и по томе чине једну већу целину.

Стога ћемо по прегледу књижевне радње у Приморју разгледати такав покрет и у Босни, Славонији и у Хрватској.

ПРИМОРСКА КЊИЖЕВНОСТ

ПРВЕ ПОЈАВЕ.

1.

Књижевни зборници, названи лекционари, какви се у Далмацији и у Дубровнику састављаху релативно рано, сведоче да је и пре познатих нам најстаријих песника тамо било људи који су певали да задовоље потребу побожне душе. Из XV и из првих година XVI века имамо три до сада позната таква лекционара. Најстарији је задарски; други је сплетски, наштампан 1495 у Млецима; трећи је младог дубровачког властелина Николе Рањине, из XVI века у Дубровнику. Али су ови лекционари у главном преписи неког ранијег рада, јер је нађено да је свима њима једна матица. Значи, дакле, да је раније од најстаријег познатог лекционара негде у Приморју преведен с латинског први такав зборник, па је тај превод преписиван и том приликом мењан где што у језику и лагано у тексту. Ове су друге измене вршене кад на боље а кад на горе: све је стајало до тога како је преписивач ствар разумео и да ли је био спреман да текст местимице може исправити поређећи га с ориџиналом. Из тога, пак, што око краја XV века већ имамо три редакције тога посла види се да је прва матица била урађена доста раније, можда још и у XIV веку.

За лекционарима се ускоро јављају — опет доста анонимно и за потребу црквеног морала — и други примитивно-поетски састави: црквена приказања, која су се и доцније настављала.

Тако би црквена поезија била као неки уполазнани претеча поезији световној у Далмацији и Дубровнику.

2

Први се књижевни почеци тек могу слутити. Из маглекроз коју поглед тешко продире избијају најпре мало јасне контуре.

Први до данас познати стихови у Дубровнику на народном језику записани су у једно веома интересантно доба,

у време 1421—1430 године. Тада се на празном листу једне латинске рукописне књиге царинских закона исписују у Дубровнику ћириловским писменима ови стихови:

Сада сам остављен срид морске пучине,
Валови моћно бијен; даж дојде с висине.
Кад дојдох на копно, мних да сам...

Латиница, којом је према италијанском правопису писана књижевност у Приморју, ступила је у Дубровнику у употребу од XV столећа, те су и по томе значајни наведени стихови. А чиновник дубровачке канцеларије Лука Примојевић, мољаше 1514 да му се допусти основати у Дубровнику штампарију, изјављујући да би књиге штампао латински, грчки и ћирилски „сличним писменима како бејаху започели Црнојевићи“.

Али је за књижевну историју поред ових стихова непознатог песника сачувано још једно песничко име — без песама које му припадају. То је име Ивана Гучетића, који је живео у времену 1451—1502. Гучетић је поред латинских и грчких песама писао песме и на народном језику али се његов рад ни у колико није сачувао.

Према свему што је доведе речено, мучно да је могло бити и ранијих песника, зачетника, а свакако би и број њихов у XV веку морао бити врло ограничен. Они су тек ретки изузеци од општег нивоа културе својих савременика, а данас у те зачетнике можемо убројити и Шишка Менчетића и Ђора Држића, прве дубровачке песнике чији су нам се радови сачували, а тако исто и сплетског песника Марка Марулића с колом сплетских песника његова доба. С њиховим ступањем на позорницу магла која застире књижевну прошлост постаје све тања и ми већ прилично јасно можемо видети књижевне ликове њихове. Сада су и поетски звуци јаснији, па по њима разазнајемо и извор и смер најстаријег књижевног певања у Приморју. А оно је двојак: једно је трубадурско певање, друго, њему супротно, црквена реакција.

3.

Провансалска народна поезија, коју су на свој начин уздигли трубадури, пређе у Италију обилазним путем, посебице преко Неапоља, а за владе Алфонса V. Та поезија — трубадурска, љубавна — постаде у Италији угледом, и најбољим

јој књижевним представником би Петрарка, али она заталаса и народно певање, преко кога, можда, дође и у Далмацију, нарочито у Дубровник.

Оно што је у Дубровнику на пољу уметничке поезије најпре урађено, у колико је данас познато, одјекује тоновима те трубадурске песме. А што се она тако рано могла чути у Далмацији, може се објаснити сличношћу која докле постоји између ње и народне љубавне лирике наше.

Права је трубадурска песма одређивала ступњеве. Песник је имао да пева најпре у улози човека који љубав осећа али је крије у дубини душе и срца, приказујући тако стидљивог човека. За тим долази други ступањ: осећај се казује, моли се да се на њ одговори, па се иде даље у градацији, после чега се песник сматра другом изабране госпође.

Ти се ступњеве налазе и у дубровачких зачетника Шишка Менчетића и Ђора Држића. У њиховим се песмама велича лепота женске, за тим се износи свет од уздаха и море од суза, док се тој љубавној болести не почне јављати лек у овлашном одзиву друге стране. Одатле није далеко до потпуне среће. Како је, пак, срећа варљива, ваља очекивати и крај њеним даровима: срећни дани пролазе и песник се каје, докле не победи сва искушења, те се јавља као човек који је сазнао да је тек једно осећање свето, а то је живљење у вери, нади и љубави према Св. Богородици и Христу.

Али и ако моћна, трубадурска поезија није једини израз далматинске и дубровачке лирике. Стога се у Далмацији и Дубровнику знатно гајила и побожна и дидактична поезија, која није само лирска.

Већ је поменуто да је црквена поезија у Приморју била претеча световној. У Горњој се Далмацији највише и обрађивала побожна књижевност, а таквих песама има и у зборнику Дубровчанина Н. Рањине. Може се рећи да Дубровчани сматрају за дужност да ни доцније не забораве таквих започетака. Побожна управо црквена песма с тумачењем и с превођењем псалама и молитава чини једну песничку групу, а друга би била група моралних поука. А и у једној и у другој има превода, прерада и орифинала.

ПРВИ РАЗДЕО
ЗАЧЕТНИЦИ

А.

ДУБРОВАЧКИ ПЕСНИЦИ

1.

Стојећи под руководством о начину певања, песници су трубадури певали на сличне или и на исте начине, показујући обично једно надахнуће и иста гледишта. Тако певање чинише кад што да се мало даље од њихова круга није много ни питало ко је шта испевао, него се испевана грађа примала као готова, заједничка, и израђевина по једном начину и по једној тражњи.

Према таком стању ствари могао је у првој половини XVI века раније поменути дубровачки властелин Никола Рањина наставити и знатном поетском грађом испунити свој песнички зборник, у који је унео обиље песама, испеваних од старијих песника на народном језику, не означајући шта је све од кога. На тај је начин Рањина према неком ранијем зборнику, писаном око 1507, прибрав доцније песме првих познатих песника дубровачких — Шишка Менчетића и Ђора Држића — а уз њих још песама и од других, о којима ће мало даље бити говора.

Менчетићевих и Држићевих песама има у томе зборнику несумњиво 612, а познији рукописи помажу да се донекле одели рад једнога од певања другога. Узима се да су Ђорове песме нешто савршеније од песама Шишкових. Биће да Држићу припадају, у том зборнику, и први сонети наши.

Како су, пак, по садржини песме обојице више или мање једнаке, то се за општу карактеристику њихову може узети оно што је напред наведено у име обележја трубадурске лирике. Од Петрарке су чешће позајимани не само мотиви него и песме које су препеване. Али се тако исто налази и несумњивих подражавања народној лирици, као што је н. пр. у песми:

Дјевојка је подранила,
ружицу је брала...

Ова и десетак оваких песама припадају Држићу, који је испевао и песму о динару и неку моралну, док су, како се држи, Менчетићеве неке црквено-побојне песме — њих једанаест на броју.

Снажан, пак, пример ове двојице несумњиво даровитих зачетника дубровачке трубадурске лирике повукао је за собом знатан број следбеника, и ми ћемо доцније видети докле све владају, као претежни, звуци такве поезије.

2.

— Шишко - Сигмунд Менчетић је из старе властеоске породице дубровачке. По Влаху Менчетићу из XIV века доби породица и друго презиме: Влаховић, те је и Шишко познат као Менчетић Влаховић. Родио се 1457 од родитеља Шимуна и Веће. О његову се првом школовању не зна ништа, али се зна да је у младости био живе, разувдане, природе. Као ноћник, који је и преко забрана излазио на весела и љубавне састанке помоћу слугу који би му олакшавали искакање кроз прозор, чинио је дела због којих је и тамновао, кад је н. пр. једну девојку напао и ножем. По навршеној двадесетој години уписан је био у Велико Веће т. ј. постао је самим положајем члан народне скупштине, коју су чинили сви пунолетни племићи. Оженио се тек у четрдесетој години. У државној је служби 1521 и 1524 бивао у највишој части — кнез републике. Преминуо је 1527 од куге која је тада косила по Дубровнику.

— Ђорђе Држић је, можда, само за коју годину млађи савременик Менчетићев. Живот је његов врло мало познат. Зна се да је био свештеник, 1494 један од ректора цркве Свих Светих а 1497 ректор цркве Св. Марије Анунцијате у Гружу. Мајка му, Николета, умрла је 1500 а идуће је године, 26 септембра, и он преминуо. Држи се да му је живот протекао у миру.

Б.

СПЛЕТСКИ ПЕСНИЦИ.

1.

У доба кад је живео и радио први сплетски песник Марко Марулић, и Сплет је, као и остали приморски градови осем Дубровника, био под влашћу млетачком. Млечи су имали начина да свуда поставе своје људе који нису знали народног језика. У таким је приликама интелигенција, на жалост, излазила у сусрет жељи туђинској: изузевши сеоски и женски свет, све је друго стало занемаривати народни и учити италијански језик. У таким се приликама М. Марулић јавља као један од најстаријих писаца народнога језика,

2.

— Марко Марулић је рођен у Сплету 18 августа 1450 од родитеља Николе и Добрице. Школовао се Сплету и у Падови „Бијаше средњег узраста, широких плећа, окретна тела, чела ведро и широка, црних очију, носа покучаста, лепа лица, косе и браде жућкасте.“ Из-

гледа да се по повратку с наука био одао врло веселом животу. Казује се, без доказа, читава прича како је с једним другом ишао наизменце на ноћне састанке. Један пут је прекоредно уступио другу своје место, па је пријатеља залуд очекивао под прозорима девојчиним сву ноћ. У зору избацише њена браћа мртво тело његово. На Брачу су до скора показивали и завежљај од свилених лествица по којима су Марулић и друг му, као, ишли кроз прозор. По другој причи Марулић се одевао гиздаво све до смрти најмлађег му брата Шимуна, а по том се повукао у самоћу, те је становао у малој соби пуној књига па је излазио само кад би ишао у цркву. Зацело је и то нетачно јер се зна да је Марулић често разгледао солинске развалине ради скупљања натписа, па је доста вероватно да је због тога у својој шездесетој години отишао у манастир Св. Петра у Глухој Долини на острву Шолти, али се отуда вратио после две године, како се мисли, из бојазни од морских разбојника, а може се из речи једне његове песме извести и да му је тешко било живети у неслози и раздору калуђерском. Преминуо је 5 јануара 1524, и сахрањен је у цркви ван града. Слављен је као учен и плодан писац морално-богословских расправа, али оне нису писане народним језиком.

3.

Из поменутих се прича о животу његову може слутити да је Марулић заиста доживео неки преокрет у души; догађај не мора бити онолико романтичан, па је доста било ако је Марулић само подлегао и црквеној реакцији. По томе изгледа да је сачувано само његово певање, и оно можда не цело, после тога прелома душевног, а раније певање — трубадурско — да је уништено.

Његова је лирика у главном побожно-морална, певајући о Христу и Св. Богомајци, или „Приговарање разума и чловика“ и превodeћи „Добре науке“ Катонове и др. Посебно треба поменути песму од 172 стиха „Молитва супротива Турком“: Бог је срдит због наших грехова па је пустио на нас Турке — тема и наших старих писаца српско-словенскога језика; песник се моли Богу за помоћ народу, ређа тачно зверства турска, па се моли Господу да се јави и сад као што је помагао пророку Илији и др. У преводу Катонових „наука“ Марулић је изоставио прозни увод који се налази у ориџиналу; даље он управо прерађује посао и у садржини, уносећи више хришћанског морала, и у облику, правећи од два хексаметра по четири дванаестосложна стиха.

— Катонове поуке, писане већином у дистисима, поти из првих дана хришћанства а најпозније из IV века. Преведене су биле скоро на све језике, а у средњем су веку нарочито дотериване према хришћанској моралној поуци. — И пре је Марулића био на нашем језику урађен један превод, али је у прози, а налази се у глаголском рукопису с Крка 1468.

па је посао превођења био урађен можда и знатно раније. Али су овде махом туђе поучне изреке изнесене под именом Катоним.

Марулић је започео и покладно певање песмом „Поклад и коризма“, која није цела а можда није ни оригинална. — Има и сатиру „Анка“: баба Рада светује девојку Анку да се уда; девојка тражи момка поштована, млада, лепа, разборита и без злобе, на што јој баба ређа младиће казујући какав је ко, те Анка изјављује да ће радије ићи у манастир. Песма је лака и окретна обликом, а слика живота садржином. Није утврђено да је Марулићева.

4.

Познатији је Марулић по свом епском певању. Његова је „Јудита“ прво штампано дело ове књижевне периоде: написана је 1501 а штампана 1521.

Предмет је овом спеву у старозаветној причи о јуначком делу удовице Јудите која град Бетулију спасава од непријатеља. Али је та библијска прича од шеснаест глава овде пространо разрађена у шест књига или делова, тако да се може рећи да је Марулић библијску причу већином слободно препевао и развукао — две особине с којима се често сусрећемо у песничким радовима приморске књижевности.

Два су разлога која су покренула Марулића на певање овог спева. Једно је несумњива тежња да у побожној поезији изради већи посао, а друго је сличност прилика у којима је живео с околностима у којима се догађа библијска прича. Већ смо поменули Марулићеву песму против Турака; у њој се песник моли Богу:

Укаж' господине, како с' укавао,
асирске јачине када с' наказо;
мноштво кад велико с војводом охолом
дошад, све колико ста под Јерозолим.

Марулић, дакле, зла, која Турци чине, пореди са злима која су Асирци радили онда кад их је Бог „наказао“, о чему прича његов спев. Несумњиво је да је под Асирцима и Израиљћанима песник подразумевао Турке и свој народ. Турци су већ били недалеко од Сплета, а Марулић је, држи се, желео да браниоце хришћанства охрабри певањем како Бог не оставља оног који у његову моћ верује. „Јудита“ је испевана дванаестерцем с двогубим сликовима, у средини и на крају, а садржина јој је ова.

— Вавилонски и асирски цар Набукодоносор, задобивши код Еуфрата победу над краљем Арфаксатом, позва околне народе да му се покоре, а кад они одбише позив посла на њих војску с војводом Олоферном, који свуда пронесе страх па дођоше на ред и Израиљћани. Док се у Јерусалиму држе сеноћне молитве Богу да их спасе, Олоферн већ опседе град Бетулију, граду одврати воду а код извора крај града постави јаке страже. Акиор, његов доглавник, мисли да није корисно војевати против оних које Бог брани, али тиме навуче на се гнев Олофернов, који га посла у Бетулију да би више уживао када и њега, с покорежим становницима, стане сећи. У граду је очајање које доводи народ до одлуке да се преда. Градски кнез Озија моли да се бар још пет дана причека на Божју помоћ. Тада се јавља Јудита, јединствено лепа удовица, прекоревалући их што Божјој милости одређују рок. Спремна да се жртвује ради спаса свих, Јудита се преко ноћ обуче у сјајно рухо источанско, па с робњом Абром полази у логор Олофернов. Наилази на непријатељску стражу, која је зауставља, а она пита за Олоферна коме је, вели, пошла да му каже како ће без жртава освојити град. И стража је занесена њеном лепотом, па је у одушевљењу води Олоферну. Четврти дан Олоферн важели милости Јудитине која му се с притворном љубављу одазива на позив добијен преко вратара Вагава. Олоферн приређује гозбу, ставивши до себе Јудиту, која га вешто опије као што се опију и остале војводе и послуга, те јој се даје прилика да у ложници заспалог Олоферна убије, главу му одсече и понесе, бежећи с Абром Бетулији. Одсечену главу стављају на градски зид да своју војску охрабре а асирску поплаше. У то вратар с ужасом разгласи по логору да је Олоферна нашао без главе. Поплашеног непријатеља Израиљци гоне, па се враћају с пленом у град где народ већ слави Јудиту, а Акиор, видећи моћ израиљског Бога, прелази у њихову веру и са својима се стално ту настањује. Из Јерусалима долази првосвештеник с осталима на поклоњење Јудити, која по том иде у Јерусалим на захвалност Богу. Славна се лепотица не хтеде поново удавати, а поживе сто пет година, гледајући како народ сваке године слави дан њеног јуначког дела.

Марулић је још испевао, и ако није штампао, спев „Сузана“, где је предмет такођер израђен по библијској причи. Мислећи на „Јудиту“, песник се обраћа Богу:

Помогај' си мене удовицу хвалит,
Сад ове дружбене хвале помоз' ми дит.

„Сузана“ је много краћа, простија и без деобе на одељке, али је разговетнија и показује више књижевничке вештине, јер је и писана после „Јудите“. Од појединости је нарочито леп опис Сузанае и њена двора.

— Јудејци су били у вавилонском ропству кад се Сузана славила по лепоти и врлини. Била је жена Јоакима, богатог старог грађанина, с ким је живела у спокојном браку. Два свештеника, угледна и стара, важеле да добију Сузану: сачекају је у врту саму, и кад она одби њихову жељу обеде је да су је видели с неким младићем који је побегао. Имајући на уму достојанство ових клеветника, суд Сузану кратким

путем осуђује на каменовање, и већ се дође до извршења пресуде кад се јави мудри дечак Данило те својим говором учини да се обнови суђење. Тада он утврди лаж — један тужилац н. пр. рече да је Сузана била под горским јавором, а други каза да су је видели под бором — те осуда паде на клеветнике, а Сузана, коју је муж лепо бранио, би ослобођена и прослављена, па се све завршује код њихове куће у весељу.

5.

У XIV столећу црквена хијерархија нађе за потребно да недостатак виших идеја у хришћанском животу накнади, и опадање побожног морала да заустави, сјајем и свечаним сценама у цркви. Тако постадоше црквене игре, назване мистерије, акс им је предмет из Христовог живота, или мира коле и друкчије, ако говоре о мученицима за веру. Осем тога има и посебних сцена за поједине празнике — Божић, Нову Годину, Ускрс и т. д. У нашој су књижевности све те црквене игре и сцене познате обично под именом приказана.

У Горњој се Далмацији такав рад започео релативно рано и знатно се ширио, а у овом су ширењу и сама приказана доста кићена и измењивана, као што је било и с народном песмом. Кад се видело да народ прима такав начин црквене поуке, онда су браства црквена била и обавезна да приказана износе народу. Прва су приказана била проста, без сценерија, и све је полагано на саму реч, а доцније су дошли украси и сценерије, које је кад што било доста тешко извести, н. пр. у исти мах и рај и пакао и т. д. Таква су приказана писана обично у говору онога краја где је које приказане спремане за представљање. Све је то учинило те су се у Горњој Далмацији црквена приказана одржала чак до почетка XIX века, чему је, вероватно, допринела и околност што се народни живот тамо не разви за литерарне смерове.

Сва је прилика да је и Марулић узимао учешћа у изради таквих приказана. Бар је за приказане о св. Пануцију опште веровање да је из његовог пера. Оно је врло просто и једноставно, али неће бити да је чист ориџинал Марулићев, а у другој половини XV века такво је приказане италијански написао и Мафео Белкари. Још су два рада те врсте приписивана Марулићу. Једно је популарно „Говорење Св. Бернарда“, превод сличног италијанског рада XV века, а друго „Од невољног дне и од суда огњеног“; ово ће друго бити ориџинал Ант. Аралда. За оба се ова рада може рећи да су по језику и по рукопису заиста сплетска али не и Марулићева.

6.

Марулић није усамљени сплетки зачетник уметничке поезије. С њим је било коло сплетких песника; свих имена њихових данас не знамо, а и о онима чија су нам имена сачувана не знамо готово ничега више. Тако:

Јеролим Папалић, нешто млађи савременик — рођен око 1470 — и земљак Марулићев, писао је песме на латинском, италијанском и народном језику, али се ниједна није сачувала. — Њихов је савременик и Јеролим Мартинчић, који је рођен у другој половини XV а погинуо у неком сукобу у првој половини XVI века. Млађи њихов савременик, Ханибал Луцић с Хвара, вели за Мартинчића да је био „свакојакних крипостних науков пун, и не само меу својими миштјани, да и меу туђими много сцињен.“ Мартинчић је, према ономе што се о њему могло прикупити, био прави трубадурски песник који је прошао све скале такога певања. Његове су, и латинске и домаће, песме погубљене све осем једне једине, која је лепа молитва пред ликом св. Богородице. — Четврти је из тога времена Никола Матулић, чије песме Х. Луцић, по претеривању оног доба, уздиже чак и више Хомера и Вергилија! И Матулић је трубадур-песник. Сачуване су му само неколике побожне песме. — Још се помиње Плацид Грегоријанић, сплетски адвокат и, као и остали поменути, властелин. Од његових песама није ништа сачувано. — Последњи познат из те групе јесте Фрања Наталић, који је умро у првој половини XVI века. Наскоро је италијанска духовна превласт сасвим поклопила народно осећање, и у Сплету се тек овде онде јавља по неки знак рада на народној књижевности. Те ће неколике појаве бити на својим местима доцније поменуте.

ДРУГИ РАЗДЕО

КЊИЖЕВНИ РАЗВИТАК

Дубровник

Неколика обележја

1.

Трубадурско певање, обележено лиром Менчетића и Држића, одјекује и с лире Марина Кристићевића и Мавра Ветранића и, трезвенијег од свих, Андрије Чу-

брановића, за тим Николе Димитровића, Марина Бурешића, Николе Наљешковића, Марина Држића, Мароја Мажибрадића и других, па као још незаустављена струја утиче и у поезију одличног Динка Рањине и Доменика — Динка — Златарића у којој се њен ток меша с друкчијим осећајима и изразима.

Овај друкчији утицај представља интересовање за ново-пробуђени класицизам који је дошао с духовном обновом у Италији и у Европи. Тада се у Дубровнику не само читају него и почињу преводити стари класички писци, или се узима градиво из митологије, или се иде за узором н. пр. старогрчких буколика и т. д.

Али та промена није нагла, није револуциона. И ако се тада у Дубровнику чују протести против поезије која је дотле била претежна, ипак најбољи представници дубровачке књижевности тога времена, Рањина и Златарић, нарочито први, говоре с дужним поштовањем о својим претходницима. Они их узимају у заштиту, посебице Рањина Ветранића, па и сами имају таквих звукова — али је, опет, у њих јачи нови дух класичарског одушевљења. Тако су њих двојица створили могућност за рад највећих песника ове књижевности у XVII веку.

Засебан и важан огранак дубровачке лирике чини покладна песма, која обухвата и шаљиву и сатиричну поезију. Њој је већ у самом почетку дао најбољег израза А. Чубрановић, који је врло много учинио за ориџиналност ове врсте дубровачке поезије. Нарочито је Чубрановић одмах у почетку срећно створио нов облик, у ком су се задуго после јављале покладнице. Изданци су се тог семена далеко по том кретали и знатно издвајали — н. пр. Н. Наљешковић са „Пјеснама од машкарате“ или Ст. Ђорђевић у XVII в. са „Дервишем“ — али су сви скупа чинили једну велику целину те се од оваких песама прелази у хероички и комичну поезију, која настаде у Дубровнику с краја XVI или у почетку XVII века. Излажући свечано оно што је смешно, и, обрнуто, приказујући озбиљне чинове у шаљивој форми, дубровачка је поезија од тога двога склопила типичан књижевни облик, који је постао омиљен. А извршивши такво спајање, Дубровник је на врежи италијанског порекла произвео домаћи плод, бољи и слађи од оног који је на њој у Италији сазревао. Најзад прође време и машкаратама, па се и без њих стадоше

састављати смешне песме, као што се и лирска песма саставља и без намене певању.

Али слика далматинско-дубровачке лирике не би била потпуна без помена још једног облика њеног, а то је посланица, која је нарочито оживела кад су је дубровачки песници пригрлили као особито згодан израз својих мисли и другарских осећања. Како је дубровачки друштвени живот био сложенији и развијенији од живота у осталој Далмацији и на острвима, тако је и посланица тек под пером дубровачких песника добила обилату грађу, те нам износи многе интимне стране дубровачког живота.

2.

— За успешније промицање више духовне културе осниваху Дубровчани удружења која називаху академијама. Слободна научна удружења под именом Академија појавише се прво у Италији: у Неапољу 1433, Флоренцији 1474, по том у Риму а за тим и у другим градовима. По таком се угледу у првој половини XVI века основа у Дубровнику *Academia dei concordi*. Основаоци и чланови ове академије бежаху људи особитог угледа, али се о књижевном раду њихову зна мало, и тек се по одзивима савременика може закључити о њихову значају и уважењу. Ми ћемо се мало даље зауставити на спомену једног од најважнијих чланова и основача академије, а то је Сабо Мишетић Бобаљевић.

3.

Али је и ван академије бивало и других природних средишта за окупљање књижевних људи. У XVI је столећу од представника старијег правца књижевног био на знатном гласу Мавро Ветранић Чавчић: он је био и најплоднији и најмноговрснији песник. Уз то је био дугог века, те је много времена чинио једно књижевно средиште. Друго је, и друкчије, средиште било у особи даровитог и умног Динка Рањине, који је и у друштвеном погледу био најуваженија личност у Дубровнику свог доба. Већ је поменуто да рад Рањинин означаје друго доба у књижевном развиту дубровачком, па се одмах може знати с каквим су се мислима скупљали књижевници око њега на његову добру у Врућици Стоњског Рта.

У то се време у Дубровнику јавља нова једна личност која постаје најизразитијим средиштем културног живота, те, по хвалама савременика, превазилази све појединачне утицаје. То је била девојка Цвета — Флора — Зузорићева. Рођена је у Дубровнику 1555 од родитеља Франа Зузори и Маре Радаљевићеве, из старе босанске породице. Живели су у Дубровнику и у Јакину. 1577 Цвета се уда за Балтазара Pessioni, властелина флорентијског, с којим је живела и у Флоренцији и у Дубровнику. У Флоренцији је била радо виђена и у двору као најпријатнија госпођа ванредне лепоте и као чудо ума и бистрине. Стога су се код ње стицали најугледнији књижевници и у Флоренцији и у Дубровнику. Названа је Дубровачком Аспазијом а „њена је кућа дихала

мирисом грчких састанака". На таким се скуповима одликовала живим говором и темељитошћу у различитим гранама људског знања. Радо је говорила о уметности и још радије о дубровачкој и италијанској књижевности. Обожавали су је многи песници и књижевници; у томе је најдаље отишао Д. Златарић. Дубровачки академик Никша Вид. Гучетић једном свом спису, у коме по Платону излаже о љубави и лепоти, даде име „Anthos“ — цвет, према Цветину имену, па позивајући се на саму Цвету, износи да су женске прикладније за књижевно занимање него људи. И Гучетићева је жена Мара, њена одлична другарица, посветила Цвети један учен спис о назорима Аристотеловим. Спомињу је у песмама и Дубровчани и Италијани, па јој је и прослављени Тасо испевао два сонета. Цвета рано остаде удовица а премину око 1600. Још није доказано да је и она писала песама, како се обично мисли и наводи, али је њен утицај на књижевност новијег правца и без тога био снажан.

Лирска поезија

1.

Речено је да је Н. Рањина у свој зборник осем песама Шишка Менчетића и Ђора Држића унео приличан број и песама које не припадају њима. Таквих песама има преко две стотине, и оне могу бити само од песника млађих од ове двојице чије је песме Рањина исписао по неком ранијем зборнику, а онда је, у току времена и с прекидима, дописивао и друге, остајући у главном ипак при идеји да уноси у зборник само старије певање. Како Рањина није бележио чије су песме, остало је истраживачима да, одвојивши у главном поезију Менчетића и Држића, изнађу коме припадају оне остале. Резултат је тих истраживања у овом. За једну песму има накнадне забелешке да је Марина Кристићевића, коме вероватно припада још тридесет и пет песама. За две казује млађи песник Ант. Сасин да су Андрије Чубрановића; по неким метричним особинама можда његових песама у зборнику има и преко шесет. За дванаест се песама може с прилично вероватноће утврдити да припадају опет једном песнику из првог или другог деценија XVI века па можда и позније, али његово име није познато. Изгледа да даљих тридесет и седам песама такођер чине посебну целину, па се само помишља да ли их није испевао Нико Лила, песник о коме се, по познијем сведочанству, зна тек толико да је био један од раних песника дубровачких.

— Марин Кристићевић, по роду de Alegrettis, друг је Менчетића и Држића. Зна се само да је 1503 тражио место помоћника у

дубровачкој латинској канцеларији, што би значило да је био зналац латинског језика. Умро је 1531.

2.

Љубавне песме Андрије Чубрановића, било их мање или више у зборнику Н. Рањине, имају познате уобичајене одлике трубадурске лирике, и да Чубрановић није написао друго једно дело знатне песничке вредности, не би му се име још у истом столећу називало „славним.“ Тај други рад Чубрановићев јесте „Јеђупка,“ једна од најзнатнијих песничких творевина у Дубровнику.

— Прича казује како је Чубрановић волео неку племениту девојку, па ју је пратио у њену пролазу кроз град, а она се једном осврнула и запитала своју другарицу: какав је то Јеђуп (Циганин)? То је изазвало песника да се преруши у Циганку и да као гатара оде оној девојци и госпођама које су биле у њеном друштву. Из тога је настала покладна песма „Јеђупка“, у којој Јеђупка с малим сином на руци говори о својим невољама при доласку преко мора, па онда моли да може гатати госпођама. Првој казује како ће имати два сина: један ће с мудре речи бити драг свима, а други ће постати бан. Другој вели како јој је муж неверан, па је светује да и она њему одврати тако м мером. Трећој прича о снази биља и цвећа, што крепи и улепшава тело. Четврта је слаба, те јој се ваља, слично, умивати разним цвећем и биљем, скуваним у голубичиној крви. Петој открива тајну чарања у љубавничкој жудњи. Тако долази до шесте — песникове љубави, па јој дуго говори како у граду има неко који за њом жуди и како треба на његову љубав да одговори љубављу, завршујући стиховима:

Разум, правда, љубав, вира
вазда у теби станом стале
и крипости све остале
којим није број ни мир!
Сваку т' молбу вишњи услиши,
свића т' свитла коју жежеш,
земља т' лака у ку лежеш,
а дух ти се гору утиши
с богом ки је од свих виши.

„Јеђупка“ је — штампана много позније, 1599 — потпуно ориџинално дело, што је ретка појава у дубровачкој књижевности. И ако у италијанској поетској литератури има речи и о Циганима, опет се ништа из ње не може довести у ближу свезу с „Јеђупком“. У врлине Чубрановићеве песме долази и то што је она у исто доба и приложак за познавање културе и морала у Дубровнику оног времена, а то ће рећи да је слика реалног живота, па се држи да су и Јеђупчина приповедања у неколико конкретни примери. Даља је похвална

страна ове песме у композицији, која је, тако, у једној већој целини изнела детаље који би, осамљени, могли проћи без довољног успеха. Новина је и у стиху: место дванаестерца с двогубим сликовањем Чубрановић је узео осмерац, који је доцније постао главни стих дубровачке поезије. Али је Чубрановић дете свог времена: како је господовала трубадурска лирика, то јој је он, чим је настала реч о љубави, морао принети жртву. Стога је све оно што Јеђупка говори шестој госпођи у ствари пространа трубадурска песма, која од 620 односи пуних 360 стихова. „Јеђупка“ је по облику маскарета а по духу део трубадурске лирике, те је, зато, и рецитована и певана па, вероватно, и приказивана. Стога се она ипак издваја из оног трубадурства неапољског певања, и иде у групу флорентијску где је тај облик маскаретског певања и поникао. „Јеђупка“ је одмах најлепше прихваћена, а о њеној популарности сведочи и то што су Гундулић и Палмотић, песници XVII века, слободно из ње узимали по који стих, и што је више песника кушало да у различитим видовима подражава Чубрановићевој „Јеђупци“.

— О животу Андрије Чубрановића не зна се поуздано ништа. Тек се по претпоставкама време његова живота означаје око 1480—1530. Предање вели да није био властелин већ златар, а тако га назива и раније поменути Ант. Сасин, песник с краја XVI века. По презимену и неким језичким особинама можда није старином, па ни рођењем, Дубровчанин.

— „Јеђупци“ се подражавало непосредно у XVI и XVII веку а посредно чак и у XVIII. У првом су столећу то чинили: Макша Пелегриновић с Корчуле, Сабо Мишетић Бобаљевић и Антун Сасин у Дубровнику и Иван Парожић на Хвару.

3.

Настављајући говор с ослонцем још непрестано на Рањинин зборник, долази нам на ред Никола—Мавро—Ветранић Чавчић, јер ће и његових песама бити у томе зборнику. По времену упоредо са Чубрановићевим певањем иде и рад овога веома обилатог песника, који је своју снагу кушао готово у свим врстама певања. Ветранић је значајна појава, а већ је поменуто како је он задуго био средиште око кога су се скупљали ранији дубровачки песници до Динка Рањине, представљајући тако једну целину, насупрот којој се јави ново доба Рањинино. Колико је, пак, Ветранић био у Дубровнику ранијег доба цењен, показује и ово. Кад је његов млађи савременик и пријатељ Марин Држић написао био лепу

пастирску игру „Тирену“, многи су Марина бедили да је то дело узео од уваженог Ветранића, јер се држало да тако добар посао само Ветранић може изградити. У својим песмама Ветранић осећа ново доба препорођаја, али не мисли ићи за њим, већ је вољан бранити стару моралну тековину. Он жели повраћај старог доброг времена, чему је нова раскош сушта супротност. Међутим је свака сујета ништавна пред смрћу која све обара. Злато је заслепило људе, а његови су санародници, као и остали хришћани, понајпре сами криви својим невољама: турска је сила страшна зато што су они малени. Он добро осећа косовску катастрофу, као што га боли и пропаст на Мохачу, догађај код Клиса и пад Београда, па жали и раскомадану Италију. Гледајући на савремено стање око себе, Ветранић и тим одваја од дотадашњих песника који то нису знали. Како га, пак, садашњост не може задовољити, он прибегава прошлости као чуварци бољих дана, а чинећи то врло често Ветранић пада у погрешку понављања својих мисли и назора. У предмете, њему драге, долази нарочито и о б о ж а в а њ е п р и р о д е, чије лепоте велича тражећи сличности између оног што бива код људи и појава у природи.

По себи се разуме да је носилац таквих песничких идеја морао испевати и много побожних песама, било да им је предмет удешаван по библији, те се песник преноси у положај и у осећања лица Старог и Новог Завета, било да има задаћу непосредног моралисања, као што је н. пр. тумачење молитве „Оче наш“, коју разрађује у 466 стихова, или као што је коментарисао „Вјерују“ и пет покајничких псалама. Осем тога, у њега има и бољих, лирски чистијих, песама, где се он непосредно обраћа божанству које га испуњује побожношћу те му даје подстака за кајање и право појимање Божјега величанства. Не долази непосредно у ову групу али се особином моралисања на њу наслања песма „Ремета“, по којој се и песник кад што назива и у којој је Ветранић опевао своје пустињичко живљење на малом острву Св. Андрије код Дубровника. Тон је његова певања овде ипак доста ведар, донекле и шаљив, док песник не удари у омиљене му дидактичке жице те не почне излагати своја мудровања о заблудама човечјег рода који позива на благовремено кајање. Тада, у другој половини песме, говори Ветранић као прави ремета — пустињак.

Најзад је Ветранић имао знатна учешћа и у певању покладних песама. То су обично монолози, или дијалози, у којима туђини из света, „Ланци Алемани“, „Трговци Араби и Индијани“, или пастири, или робиње говоре о себи, а све да би прославили Дубровник, чији грађани желе бити. У свим је овим песмама песник имао прилике за промицање оних мисли које су особина његове морално-родољубиве поезије. Песма „Ланци Алемани“ је слободно преведена и прерађена песма *Canto di lanzi* од Отонаја.

Ипак за потпунију карактеристику Ветранићева певања треба имати још и ово на уму. Био је у италијанских песника обичај свој песнички зборник састављати из два дела: у једном се пева еротика, љубав ближа земаљском животу и човечјим приликама, а у другом виша љубав, према Богу. Та се два дела обично везиваху прелазним певањем. Када се свелирско певање Ветранићево прегледа, види се градација другог дела, могу се уочити, у том случају, и песме прелаза, али првог дела нема! Држи се да је и он прво певао песме љубави и весеља, а по том га је лагано освојило тужно расположење, и тада долази до тачке с које отпочиње размишљање и песимистичко моралисање.

Док су Менчетић и Ђоре Држић писали већином икавски, у Ветранића превлађује јекавски говор, а и чакавске су му особине у језику све ређе.

— Никола [Мавро] Ветранић [Чавчић] рођен је 1482. При ступању у калуђере добио је име Мавро. Године 1515 као сабрат манастира Монте Касино у Италији би послан да уреди бенедиктински манастир на Мљету, али он одавде утече натраг у Италију због чега дубровачки сенат и њега и једног његова друга огласи за вечите прогнанике из републике. Ипак се све свршило зацело неким споразумом и измирењем, јер је Ветранић 1522 опет био у Дубровнику. После тога је живео на Мљету па на острву Св. Андрије, где је провео повише година. По једном, непровереном, надгробном запису умро је 1576 — дакле у деведесет-четвртој години својој!

4.

Никола Димитровић је био обдарен несумњивим песничким даром, али је преминуо пре но што га је могао довољно развити. Уз то је и књижевне спреме за песнички позив имао мање но његови вршњаци. По његову се раду види да му је узор у поезији Ветранићевој.

Год. 1549 штампао је у Млецима „Седам пјесни покорнијех Давида краља“ што су и доцније многи преводили.

а као додатак ставио је поред њих „Пјесни духовне“. Важно је поменути да је то прва штампана књига дубровачке поезије на народном језику. Укупан суд о побожним и моралним песмама Димитровићевим, штампаним и оним у рукопису (као што је разрада молитве „Оче наш“), казује да се тек у неким од њих види прави песник, а што је трошио много празних речи биће да је и то по угледу на Ветранића.

Али је Димитровић и дидактичар у ужем смислу. Његове „Причице“ су збирке мудрих изрека, гнома, међу којима има и врло лепих, а махом су или препев и прерада туђих мисли или су, где што, написане по народној философији; има нешто и одсева „Катонових наука“. Осем тога Димитровић је писао и посланице Н. Наљешковићу: једна, из Александрије 1553, може се сматрати за први наш рукопис.

— Никола Димитровић се, вероватно, родио у самом почетку XVI века. Као трговац је ишао у Угарску, Италију, Александрiju, одакле у повратку удари на Крит где 1554 премину.

Лирска поезија Николе Наљешковића сведочи да је у њега било више одушевљења него талента. У љубавној лирици Наљешковић без успеха иде за првим домаћим трубадурима. Мање има побожних песама, а у покладној поезији, која неће бити довољно самостална, прелази границе пристojности. У посланицама, којих је остало близу четрдесет, говори искрено, а кад се пријатељима јада на своје невоље тада има и праве поезије.

Главни песнички рад Марина Бурешића — који је рођен око 1510 а већ 1562 није био жив — припада дидактици. Под именом „Науци Катонски“ превео је у дистихима познату збирку изрека. Превод је ових моралних савета овлашан, а лапидарност којој је преводилац тежио учинила је понеке изреке тешко разумљивим. Он се старао да сваки дистих ориџинала искаже такођер само у два стиха, што је тешко јер је садржина два хескаметра преобилата за два наша стиха. Као у Марулића, тако и у Бурешића има морално-хришћанске тенденције али знатно мање. Бурешић има и три љубавне песме.

Марин Држић је назван последњим чистим трубадуром дубровачким, јер трубадурски звуци који се и после чују нису више чисти; њих најпре буне а по том и угушују нови гласови. У љубавној је лирици Марин желео

ићи за својим стрицем Ђором. Његове „Пјесни“, штампане 1551 и 1607, по смрти му, у Млечима, нису ни близу оног значаја који он има као драмски писац. Од њега је и једна посланица.

Од Мароја Мажибрадића — који је рођен 1530 а преминуо 1591, пошто је наслеђено добро имање потрошио те је у старости оскудевао — остало је неколико лирских, већином љубавних, песама на прелазу из старијег доба у новије.

Већ је поменута „Јеђупка“ Саба Мишетића Бобаљевића, који је знатну већину својих песама испевао италијански, а међу њима се истичу одлично успели сонети. На народном је језику остало десетак песама које такођер сведоче о добром песничком дару као и о ваљаној спреми за песнички позив. Од њега је и прва дубровачка анакреонтика а остале су и две посланице. У радовима се Бобаљевићевим већ осећа ново доба јасније, и ако има и старијих звукова.

— Сабо Бобаљевић — по оцу Миши, Мишети назван и Мишетић — родио се 1529—1530 у Дубровнику. Био је глух, по чему су га звали и Глушац, али је своју несрећу стојички сносио а и у песмама има дирљивих спомена о томе. Једном је напао на некога младића чији је отац његову оцу био покидао браду, те је Сабо због тога био осуђен на тамновање и петогодишње прогонство. Кад му 1564 умре девојка коју је обожавао, повуче се у Стон на своје имање, и ту се забављао читањем, живећи скромно, пошто није био особито богат. Преминуо је 1585, а Д. Златарић га је ожалио епиграмом:

Није умро! Живе сад и жив ће бит' у вик
Глушац, ки родни град прослави Дубровник.

Михо Бунић Бабулиновић, властелин, који је умро око 1590, писац је и латинских, изгубљених, песама. Народним је језиком писао љубавне песме, и превео је од Хорације *Donec gratis eram tibi*, што сведочи о Бунићеву напуштању трубадурског певања, и ако је и у овом тону певао. Од њега је и сатира „Седам опачина“, управљена против жена.

5.

Нагдашен је раније књижевни значај Динка Рађине као изразитог представника новог доба.

Године 1563 изиђоше у Флоренцији његове „Пјесне разлике“, те њихов излазак паде управо у доба кад се исказивало негодовање према оном што се дотле имало. Казано је да

рад Рањинин, отварајући ново доба, у исти мах благо штити и спомен ранијих радника од повике која се била на њих дигла, а Менчетићу и Ђору Држићу пева још и надгробнице у част њихових имена. Шта више, он изјављује да ће ићи стопама њиховим, па то донекле и чини. Вели: „Ја зато њих ступе слидећи, јер су они права свитлос нашега језика, кога толик дио величак од свита говори, и ки нам указаше пут, по кому имамо за њима ми ходит, такођер и ја моје пјесни разлике уписах...“

Па ипак Рањинина поезија, у главним особинама, стоји на новим темељима класичке науке. У њега има леп број превода и парафраза грчких и римских песника. Што је у грчкој поезији Рањина застао нарочито код александријске школе, свакако је штета, јер су александријски књижевници знатно изостајали иза песника атичких.

Као представник новог правца Рањина у песми „Једному ки ништо не учини а туђе све хули“ бранећи своју поезију износи тако рећи карактеристику онога што је у књижевности ваљало пре а што не ваља сада. Он вели да у његовим песмама

...ни сада онијех све ричи,
ким старо њекада бријеме се тач дичи.

Одмах наводи како су пређе били у употреби епитети:

„свитлушто суначце, розице, диклице,
„љувено срдачце, гримизна свилице,
„зашто ме тач верна остави, мој венче,
„крунице бисерна, мој злаћан прстенче?“

Таког празног пренемагања сад нема, јер

у ова времена, мој худи тамниче,
друга сад имена наше пјесни диче,
јер јак лис у цвиту, тач ниједна на свит сај
у једному битју не трпи обичај.
Такођер и ричи, киме се јур њекад
стара свијес дичи, у сцијени нијесу сад...

Сва та обавештења служе на част духу Рањинину, а нарочито његова свест да ће време и после његових новина тражити опет новости:

и ове сад ке веће јесу, знај сцијењене,
с временом бит неће од друзих примљене.

У његовим је песмама, пре свега, пуно разноврсности, и по песниковим доживљајима и по мислима и осећајима његовим. У њима се срце бори с разумом, а женске су као

сенка која бежи кад идемо за њом а јури нас кад се од ње уклањамо. Његова је љубавна поезија тужна, јер песник налази да га је љубав свега изранила, те му и приличи име које носи (Рањина). Хуман човек — волео је пријатеље и пријатељство, а као прави песник давао је томе осећају пријатељства исказа у својим песмама. И ако је више пута стајао на челу републике, знао је већ пре тога да је свака част те врсте пролазна и ништавна, па и о тој пролазности говори у својим песмама. Богат, а није занесен благом, јер зна, и у песми казује, да и богаташ умире, а само мисаони књижевник живи вечито, па славећи дотадашње књижевнике саветује пријатеље да у раду истрају. Племенитост по роду није ништа без врлине. Зато срећу треба тражити у задовољству душе своје, а сталожена и карактерна човека не могу животне неприлике скренути с правог пута. Хришћанска је врлина бесмртна, и он је слави у својим побожним песмама, које су доста у духу дотадашњег покајничког певања и нису оно што га чини једним од првака дубровачке књижевности. Поменуто је његово песничко објашњење новог доба, а има још песама које га допуњују. Овамо долази, кад што и сувише јака, сатира. Уверен у значај свог рада и поуздан у снагу песничког полега, Рањина оштро шиба празне главе и пакосне душе, а „Једному завиднику“ поручује:

Завидос, јадни црв, у теби види се
из жила гди ти крв све сиса и гризе:
тамниче, не видиш злед твоју под неби:
ти свима завидиш а нитко вик теби!

Ипак је Рањина најснажнији и у правом је позиву свом кад, слободан од свега, „пјевајући туге броји“:

На грани кад стоји од дуба зелена
ки славиц успоје сва пјења медена,
тад стари плач свој, знај, понавља у себи,
ки њекад на свит сај патит му тријеба би,
и цвил тај он слиди толико на свити,
колико јур види да може цвилити.
Тако ја кад поју небавац пјесним тим,
не поју ну броју ме туге ге патим!

Као што овом песмом обухвата стару јелинску гатку о краљици која из љубоморе према мужу уби сина те, претворена у славуја, једнако тужи за њим — тако Рањина и у другим песмама показује класичке изворе на којима се напајала душа његова. Напоследку нека буде поменуто да се у „пјесни од

кола“ Рањина приближује неким особинама народне лирике.

Стих је разноврстан а заступљен је и стари дванаестерац са свима особинама.

— Динко Рањина, син Динков, рођен је у Дубровнику 1536. По свршеним школама у месту рођења отиде у Месину где је учио и трговао. За тим је живео у Флоренцији, и ту је имао везе с неком Русом, као што из живота у Месини спомиње у песмама Ливију. У Флоренцији се познао с италијанским књижевницима и с кнезом Козмом Медичем, који га је 1567 одликовао орденом Св. Стевана. По повратку је био седам пута биран за кнеза дубровачког. Живећи и иначе у великом уважењу, Динко је у свом двору, у Врућици на Стонском Рту, скупљао најбоље и најкултурније људе свога града и доба. Умро је 1607.

6.

Лирска поезија Динка Златарића чини, у неколико, допуну Рањининој. Али докле се у Рањине види одмереност коју му диктује реалност, дотле се у Златарића осећа већа идеалност. Он је такођер, још и више, поклоник врлине, која је једина у стању учинити човека срећним, јер је срећа, у обичном смислу, нестална и менљива.

У љубавним песмама, главним у збирци „Пјесни разлике“, које осташе у рукопису а које сабра његов син Михо, средсреду чине песме намењене Цвети. Узима се уопште да је Златарић био потпуно заљубљен у лепу Аспазију Дубровачку, с којом је, вероватно, и одрастао. Али се баш у тим песмама јасно понављају звуци трубадурске еротике, што у иначе модерног Златарића стоји као приличан анахронизам. Само се овде износи и једна знатна олакшица за суд о песнику: знајући да је љубав у његову срцу истинска читалац му допушта сав свет уздаха, те му верује и кад се жали да је љубав зло које човека разорава, и кад се тужи на неуспех у љубави.

У поезији Златарића има и побожног осећања, а у посланицама се поново види прави песник који се зна кад што и сатиром послужити.

Год. 1597 штампао је у Млецима збирку „Пјесни у смрт разлицијех“, у којој је од двадесет и шест нагробница саставио венац у спомен умрлих сродника и пријатеља.

И у Златарића је стих различит али претеже дванаестерац.

— Динко—Доменико—Златарић рођен је 1558 у Дубровнику. Отац га је марљиво васпитавао и сам и помоћу наставника које му је добављао, а доцније га пошље у Падову, где се Динко упише у вишу школу звану *gymnasium* и *archigymnasium*. Ту је научио и грчки уз философију, грађанска права и књижевност. У двадесет-првој години, одмах по свршетку школовања, би одликован необичном чашћу: зајед-

нички збор наставника и ђака изабра га за ректора једног факултета. На том је положају имао да умири једну велику ђачку побуну, која је почела распром између немачких и француских ђака па је онда захватила и осталу омладину, и која је претила да направи покољ и преврат у Падови. Успео је, и због тога је одликован чашћу златног витеза од млетачке републике која је управљала и Падовом, а ђаци му на школској згради поставише спомен-плочу. Кад се вратио у Дубровник оженио се 1587 Маром Ђоновићевом из грађанске породице. Година му се смрти не зна тачно, али је 1609 још био жив.

7.

Антув Сасин — вероватно немачког порекла, можда и од босанских рудара, с краја XVI века — показује мало самосталности али искреног одушевљења у књижевном раду. За хвалу му је поштовање које указује према књижевницима, својим претходницима. Осем свега, Сасин је искрен родољуб и вредан човек. Од њега су маскарате: „Мужика од цревљара“, само у неколико слична италијанској *Canto de calzolaï* од Л. Медича, и покладна „Робињица,“ подражавање „Јеђупци“. Осем песама у славу дубровачких књижевника Сасин пева још и у част дубровачких лепотица, или над гробом умрлих пријатеља или у хвалу дубровачких бродара. Са Сасином се, од прилике, у дубровачкој књижевности завршује XVI век. Иначе су у том веку певали још и Никола Примовић и Тома Надал Будиславић.

Епска поезија

1.

Ваља поменути да је у доба, које је било најбујније у расцвету народне епске поезије, уметнички еп у целој приморској књижевности далеко био заостао иза лирике. И да није XVII век попунио недостатак прошлог столећа, остала би за свагда аномалија да Дубровник и Приморје, дајући предмете за опевање, не имадоше сами епске песме.

У чињенице које то тумаче убраја се пре свега карактер природе дубровачке, склоне размишљању о стварима и питањима из којих се мучно развија најчистија врста епике — јуначки епос. Јер и ако је Италија већ имала прослављених песника великих епопеја, као што су били Ариосто и Тасо, ипак је Дубровник за дуже време био само читалац такве поезије италијанске. Још су и политичке прилике доприносиле да Дубровник задуго остане без јуначког епоса. Његово лелујање, у олуји коју је подизала турска сила побе-

ђујући хришћанске народе, није могло одмах дати маха одлучној песми која ће нештедно ставити крст и месец једно према другом. Певање Ант. Сасина с краја XVI века не чини изузетка: оно је само стиховни извештај о најновијим гласовима с бојишта, задовољава радозналост — а она је у Дубровнику била племенита, јер је сваки живи желео чути гласове о турској пропасти — али не и књижевне захтеве.

2.

У епској је поезији Мавро Ветранић заступљен страном алегоријом „Пелегрин“, која му је, вероватно због смрти, остала недовршена и ако имамо 4374 стиха. Садржина се овог рада тешко може изложити, јер је пун алегорије, песничких уплитања реалности са сликама старог света, живота на земљи и по смрти и т. д.

— Неки путник (пелегрин) полази да иде у свет с мислима које је затворио у један мех, а мех му се одрешити те се мисли распу. Деси се да га зароби вила, кад је на њену језеру пио воде, па га везана води Дијани која га казни тиме што огрбави. Кад је, други пут, пио воде на извору, добио је магареће уши, а оптужен Дијани због неког златног пехара, који је нашао, осуђен је да прими вепрове зубе. Доцније га нађе неко чудновато биће, које му, по ранијем обећању, враћа нађене мисли, па га то биће упућује да му мађионичарка Цирца поскида грбу, наказне уши и зубе. Он иде тамо — и ту се прекида рукопис.

Зацело се може узети да је Ветранић у ову тамну алегорију унео алузију на савременост и доживљаје, а све је помешао с неком вишом намером да покаже „човека у три стања“ т. ј. његов грех, препорођај и божанственост, само је све то притиснуто магловитошћу. Ветранић своје дело зове „пјесни од пакла и од раја“, поводећи се за сјајним узором Дантовим, и ако је Ветранићев дар био премален за узлетање к небу. Несумњиво је да су при преображајима пелегриновим и Овидијеве „Метаморфозе“ имале свог удела па се овај Ветранићев посао карактерише као смеша без хармоније и уметничког успеха.

3.

Антун Сасин завршује и ову књижевну врсту у XVI веку. Његово се дело зове „Разбоји од Турака“, и у њему су опевани савремени догађаји на бојишту 1593—1594 године. Дело је састављено из девет песама, „разбоја“, које немају међу собом друге свезе сем те што су извештаји о бојевима које различита турска одељења бију под разним заповедни-

цима. У појединим се песмама види како песник ставља у стихове сваки нови извештај који с бојишта стигне у Дубровник, а за карактеристику оног доба, управо одушевљења, треба навести да и поред свих рђавих саобраћајних средстава Дубровник не чека на извештај више од две недеље.

4.

У допуну слике рада на епској поезији у XVI веку треба поменути да је Динко Златарић препевао из Овидијевих *Метаморфоза* „љубав и смрт Пирама и Тизбе“; превод је посветио обожаваној Цвети.

— Пирам и Тизба се воле идеалном љубављу; имају тајни састанак јер им љубав не одобравају родитељи. На састанак, код Вавилона, долази прва Тизба, па поплашена од лавице побегне, а лавица њену копрену искрвави кидајући је. Пирам, дошавши, мисли да је лавица растргла Тизбу те се убија, а Тизба, вративши се и видећи мртва Пирама, и сама се убија. Крвљу попрскани бели дуд постаје црн.

Драмска поезија.

1.

Мавро Ветранић излази као први дубровачки писац приказања. Једно је његово „Ускрснуће Исукрстово“, о коме се не може говорити као о књижевном и уметничком послу. Главни је црквена поука, која се облачи у одело невероватних призора.

— На глас да се приближује Христос, чија појава чини да се стене руше, паклени духови гледају да Христа поплаше, а кад не успеју зову краља пакленог. Краљ излази и прети Христу, који разбије врата од пакла па зове Адама, јер му је својом крвљу искупио грехове. Христос благосиља Адама, Еву, Ноја, Аврама, Исака, Јакова, Мојсија, Давида, Симона и младенце који, кад им анђели ставе венце на главе, запевају у славу Христову. Најзад се јавља, те добија благослов, и разбојник, па их Христос поведе небу. Сатана се жали Богу што му је Христос узео душе из пакла, а анђели се моле Богу. Исус се појављује и позива своје да иду за њим у рај.

Друго је Ветранићево приказање „Сузана чиста“ у четири сказања. Библијска је прича главно и Ветранићу као и Марулићу, с којим има врло много сличности а разлике су тек у неким ситнијим стварима. „Сузана“ је знатно драматичнија од првог дела, јер је сам предмет помагао писцу, ма да су се најлепши моменти изгубили у причању. Из предговора се види да је била приказана у пољу.

Трећи, и најбољи, Ветранићев рад ове врсте јесте „Посветилиште Абрамово“ у пет чинова, ако ову поделу нису

извели доцније други. Постоје две редакције: биће да је старија рад неког непознатог писца, чије је дело Ветранић поново обрадио пространије и лепше. Предмет је познато библијско причање о Аврамову приношењу на жртву Богу сина Исака, а главни је смер у поуци како Бога треба вазда слушати. У делу је на више места у лирским моментима проговорио прави песник, а Сарино се јадиковање може узети за пример песникове јачине у певању ове врсте.

Али има још један рад ове врсте, који се махом приписује Држићу, по свој прилици нетачно. То је „Приказање од порода Исусова“. Истина је да је Држић уопште имао дубоког смисла за драму и позорницу, па је заиста лако помислити да је само његова драматуршка вештина могла од овако неугодног предмета сценички успешно дело изградити. Овде нема празног моралисања већ је поука наивна, топла, а пастири су постали чињеница која делу даје пријатности и лакоће. Пошто је главни моменат овог предмета за хришћански свет пун побожне тајанствености а за сценичко приказивање ни иначе није таква ствар, писац је успео да садржину украси епидозама. Оне су у сценама с пастирима, те су тако и Ветранић и ово дело лако припремили своје гледаоце за пастирску игру која се одмах по том јавља.

Засебну, дакле, врсту драмске поезије, која је у Дубровнику имала век дужи од црквених приказања, чини пастирска игра или пасторала, која се јавља у XVI в. и траје упоредо с развјетком и с опадањем дубровачке литературе, достигнувши свој врхунац у доба кад је овде кулминувала и остала поезија.

— Пастирске су игре продужење певања о љубави: налазило се да се у тој идиличној слици лакше могу приказати жудње градског живота. Зато се пастири не приказују какви су у ствари, а пастирке су праве виле; оне су немилостиве, због чега заљубљени пастири страдају. Кад их бог љубави рани стрелом, они бесне и лудују, док та стрела не дохвати и пастирке. Такве су биле многобројне пастирске игре италијанске.

Мисли се да је је пастирска игра у Дубровнику стара толико колико и у Италији, јер ако се узме да је једну такву игру био написао и Мавро Ветранић, пре дела Н. Наљешковића и М. Држића, онда излази да је пастирска игра у Дубровнику готово самоникла. Уз то се опажа да је дубровачка пастирска игра доста друкчија од италијанске. Супротно италијанској пастирској игри или пасторали, дубровачка па-

стирска игра тржи повољан свршетак, помирљива је као и политика овога града, и не воли страдања.

Данас се с прилично основа држи да је и Мавро Ветранић био написао пастирску игру „Тирену“. Према томе би Ветранић био зачетник пасторале дубровачке. Осем тога има још две пастирске игре које у композицији имају доста почетничкога а по језику личе на Ветранићеве радове, па и у садржини имају неке сличности са сценама у „Пелегрину“ и у Ветранићевим покладним „Робињцама“.

— У једној се од њих износи како се вила, која се у лову била одвојила од друштва па ју је неки крвник свезао за дуб, моли Богу да је избави смрћу, а сатири, чувши је, долазе к њој па се разговарају и с њом и међу собом, светујући се шта да раде: или да је ослободе или продаду на дубровачком пазару, или да је коме поклоне или коцком досуде неком међу собом. Најзад одлуче оно прво, па је предаду Дијани.

— Друга игра износи како је неки ловац заробио вилу па је води, ради продаје, везану по Дубрознику. Вила моли ловца да сме нарицати не би ли обратила на се пажњу; он јој одобрава, и она нариче, али се купца не јављају. Таман ловац закључи да је узме себи за робињу, а она стане још једном корети Дубровчане па навали молити кнеза не би ли је он откупио. Тада се и ловац сажали па је кнезу поклони.

2.

Од Николе Наљешковића има четири пасторале, од којих три, по примитивности предмета и обраде, чине једну целину, а садржина им је укратко ова.

— У једној је грчка митолошка прича о Еридиној јабуци. Три виле нађу јабуку коју трећа вила подигне и предложи да је поделе. Прве су две биле вољне да јој и целу поклоне, али од тога одусташе кад на јабуци спазеше запис који им пастир прочита:

Нарав ме је сатворила
За најлепшу од свих вила —

па сада траже свој део. Пастир им каже да у дубрави живи неки други пастир који ће им ствари право пресудити јер је необично уман. Овај пресуђује да ту јабуку поклоне њему. Прве две пристају али трећа брани своје право. Њена одбрана учини да се судија одлучи сада на правичну пресуду. Прва му вила нуди богатство, друга памет а трећа најлепшу жену. Он даје јабуку трећој а првим двома каже да су се оне јабуке одрекле још када су је њему биле уступиле, па их позива да играју с пастирима што оне и чине.

— У другој се игри износи како је једну вилу погонио неки младић па је заробили пастири а старац, кога је Бог поставио да ту господари, ослобађа је.

— Трећа казује како су четири младића добегла из луга од гусара па док им стигне и остало друштво они играју с вилом.

Четврта Наљешковићева пастирска игра има и комике, сатире, што је нов елеменат у овој врсти поезије. У осталом има мишљења да је овај нови елеменат увео М. Држић, пошто Наљешковић није имао снаге за стварање књижевних новина.

— Четири виле и три пастира певају у лугу. Четврта вила не имајући другара иде да тражи Радата, који је воли, а кад га нађе куша га тиме што му не одаје своју љубав. Радат хоће да се убије, али га одвраћа друг Љубмир, а када Радат остане сам стане опет туговати. Наилази једна баба, па мислећи да кука од зубобоље казује му лек, а кад сазна шта је у ствари иште му награду па ће га излечити. Добивши награду, баба Радату даје упуства, врло слободна и мало морална, шта треба да ради с вилом. Ипак се он, оставши сам, убија, а наилази његова вила која га поврати и прима за драгана.

Игра је писана у дванаестерцима а завршетак јој је у осмерцима.

Наљешковић се јавља и као, по времену први, писац комедија. Причало се да је сенат дубровачки, забринут са распуштености која је у дубровачком животу све више отимала маха, издао био наредбе против раскалашности, а Никола Наљешковић као да је са својим комедијама био пошао у помоћ сенату. Али је на то речено како су комедије Наљешковићеве такве, да је сенат своје наредбе пре могао због њих издати но што би оне могле помоћи тим наредбама.

— У првој је кућни господар у пријатељству са служавкама Марушом и Милицом. Кад господар оде у град а госпођа у походе, служавке оставе посао и стану певати. Госпођа долази и почне их ружити због нерада, а у том наиђе и господар те се љути што никад нема мира у кући. Господару жена пребацује што се заузима за служавке које чине штете по кући, а господар је утеша обећањем да ће их сам изгрдити, те одлази у кујну, па привидно виче на служавке. Жена га из собе храбри да у том послу истраје, па, задовољна његову строгошћу, и сама излази у кујну, где види шта у ствари бива. Сада настаје између ње и мужа свађа, која се утиша кад добију позив да иду на неку вечеру.

— У другој комедији стар господин има младу жену, али је пажљив и према женској послузи. Жена се, сазнавши то, начини болесном на смрт; долази поп ради исповедања, па, сазнавши шта је у ствари, узима на себе да све измири: две ће бити отпуштене а најмлађу ће к себи узети поп.

Као што се види, у овим Наљешковићевим комедијама нема неког вишег заплета ни психологије, па је и радња једноставна и нераспоређена. Особе, истина, говоре према природи свог положаја и карактера, али је то допринело да су

шале нижег реда. Трећа се, пак, комедија издигла изнад ових. Она је у три чина, и ближа је комедији вишег стила. Није цела сачувана.

— Младић из угледне куће хоће да узме девојку која њега није достојна. Да га од тога излечи, пријатељ му приређује пред њеним вратима ноћне сцене које га освесте те узима девојку из другог дома.

Таква нам садржина показује да дубровачка комедија почиње добијати одређену задаћу у лечењу заблуда. Да ли је такав преокрет у Наљешковића настао под утицајем већ започетог рада Марина Држића или не, тешко је казати. Свакако је факат да је већ тада М. Држић са својим комедијама дубровачку драматику био повео њеном најсјанијем времену.

— Никола Наљешковић се родио, вероватно, у почетку XVI века и биће да је за коју годину млађи од Николе Димитровића. Био је трговац, путовао је па је ишао и у Александрију. Најзад је у трговини знатно посрнуо, те је имао великих неприлика, а умро је 1587. Слављен је као астроном, па га је и папа Гргур XIII питао за мишљење о промени календара, о чему се управо тада расправљало.

3.

Популарни Ветранићев рад „Посветилиште Абрамово“ изазвао је и Марина Држића на посао ове врсте. Тако популарно дело поуздане песничке вредности гледао је Држић да учини лакшим за приказивање, те га је прерадио, стегао тако да је Ветранићево дело од 2692 стиха изнело у Држића свега 684 (234 стиха Држићева а остало опет Ветранићево). Осем ове Држићеве има и других редакција.

— Још раније је у Италији приказивана ова библијска прича, један је такав рад написао и Фео Белкари. Ветранић је то знао, али је у своје „Посветилиште“ унео доста нових сцена. Италијански је посао познавао и Држић, па га се више придржавао.

Као приказања, тако је драмски таленат Марина Држића оплеменио и пастирску игру. Његова се „Тирена“ — штампана 1551 — приказивала једном по зими и северу те се није чула, зато је после девет година, 1558, поново играна. Држић је пасторалу знатно унапредио и према Ветранићу и према Наљешковићу: композиција је јача, а то му је помогло да истакне одлику дубровачке пасторале, карактери су обрађенији, а у говорима има и комике, супротне дотадашњем нарицању.

У „Тирени“ је Држић изнео вилу у коју се, један по један, заљубљују четворица, а међу њима има их и који су раније говорили против заљубљивања. И ако је реч о

вили, Држић је у ствари, мисли се, имао пред очима реалан живот лако заљубљиве дубровачке омладине, те су његови савременици и потоња колена „Тирену“ сматрали за огледало свог доба, примајући је особито добро. „Тирена“ је у XVII веку три пута прештампавана. Непријатељи су песникови величали „Тирену“ и нехотице тврђењем да ју је Држић узео од популарног Ветранића, у чему их је могло подржавати не само веровање да тако што може израдити тек признати песник као што је Ветранић, него, можда, и околност што је, како изгледа, и Ветранић писао „Тирену“ у мањем стилу. Држић им није остајао дужан, а на свршетку дела вели у епилогу на уста Купидонова:

Ненавис не море учинит' немила
Да ружа од горе ни румена ни била.

Држића је и сам Ветранић бранио својом „Пјесанцом у помоћ Држићу.“

— Пастир се Љубмир загледа у Тирену, са чега га жале Љубенко и Радмио. Љубмир хоће да се убије, а вила му казује љубав, у том дође по њу сатир, али они утекну. И Тирена је заљубљена у Љубмира, кад јој се почиње и Милјенко удварати. Вила оде тражити Љубмира, за кога се боји да му не буде што од сатира, а заљубљени Милјенко јадикuje. Против љубави му говоре Радат и мајка Стојна, али и Радата рани Купидо, те се и он заљуби, па кад га због љубави стаде корети Драгић, Купидо, преобучен, рани пред вилом и њега, те се и он заљуби. Кад сатир каменом рани Љубмира, Тирена јадикuje над њим и падне изнемогла. Љубмир долази к себи, па, мислећи да је Тирена мртва хоће да се убије, али га задрже Радмио и Љубенко, па сва тројица жале за вилом. Ремета их светује да се моле Богу не би ли им се вратило спокојство. Тада Радмио обриче Богу лиру а Љубенко песме. Глас из неба јавља да се то прима, а „душу враћамо прилијепој Тирени“. Тада Тирена оживи Љубмира, а долазе Милјенко, Радат и Драгић, те настаје битка у коју се умешају и три сатира. Вила им обећава сваком по једну своју сестру, те се све сврши на миру.

Мушки су карактери већином изразити, а Тирена је готово и сувише слободна. Радња и говори теку незадржано и без непотребних уметака. Ипак има места у којима одјекује трубадурство.

Оригиналан је и пролог, у коме место каквог чаробника излазе сељаци те обраћају пажњу на дело као да се за њих и представља.

Друга пастирска игра Држићева — „Приповијес од љубави Венере према Адону“ — приказана је била 1550 на пиру код Влаха Држића и штампана идуће године.

— Док пастири и сељаци на сцени изводе своје шале, појављује се Венера с вилама. Сељаци се препадну, а виле певају о лепоти Венериној, која моли Купидона за помоћ у љубави према Адонису. Купидо обећава да ће јој Адониса предати везана њеном косом. Сељак се Грубиша међу тим већ заљубио у Венеру. Адонис је, заморен ловом, пожеleo да спава у крилу какве виле, па заспи, а Купидо га везује. Кад се пробуди, Адонис је поражен, а долази Венера па га пита шта ће јој дати ако га одреши, и он обећава да ће јој бити роб. Тада га Венера дрешти тих стега па га везује својом косом, по његову пристанку, те срећни одлазе. Сељаци се смеју Грубиши што се био препао — таква љубав није за њега.

Ова је Држићева игра оглашена за најбољу дотадашњу пасторалу.

Од Држића има још једна пастирска игра без имена и без свршетка. По њој судећи, он је гледао да од пастирске игре пређе на алегорију да створи мешавину фантастично-реалистичне садржине. То је био покушај за стварање нове врсте драмске поезије, оглед који је доцније имао успеха у европској драми, посебице код Шекспира. Али изгледа да Држић није још једном ставио руку песника-уметника на тај посао, те је у том стварању нове врсте застао на пола пута.

Такав је и, само у белешкама сачувани, „Ђухо Крпета“, који потврђује мисао о Држићеву прелазу ка алегорији, јер је и овде мешавина митолошких лица с обичним.

Марину Држићу припада заслуга за увођење плаутовске комедије у Дубровнику. На тај је начин од пастирске игре — комедије заплета и фабуле — дубровачка драма корачила на виши ступањ плаутовске комедије карактера. Док се у првој и заплет и расплет врше по случајности, дотле је код друге свему основа у комичним карактерима. Кад је у Италији настао култ Плаута и Теренција, те се развила литература комедије њихове школе, али не књижевног поданства већ стварања у том правцу а на домаћем земљишту — одјекнуло је то и у Дубровнику с одликама које тој комедији дају значење специјално дубровачке драме.

— Одушевљење је за Плаута пренео из Рима у Дубровник Елије Церва — Цријевић, који је за популарисање Плаута још у Риму имао заслуга. Дошавши у Дубровник, и овде је настао да омили Плаута, а као наставник могао је имати и непосредних својих ученика. И ако је Цријевић мислио пренети у Дубровник латинску комедију Плаутову, успео је тек упола: Дубровчани ту комедију преобратише у своју специјалност, створивши на њеном основу дубровачку комедију. Први је по вредности у Дубровнику био Марин Држић.

Држић је у стиху написао само једну комедију, „Новелу од Станца“, коју стављају и у пастирске игре ма да она има у себи довољно основа за комедију. Штампана је 1551.

— Стари сељак Станац дође у Дубровник да прода своју економију, па, задоцнивши, заспи код чесме, а наилазе весели младићи за време маскарата те са Станцем праве „новелу“, шале се. Казњу му како ће се подмладити ако их послуша те настају комичне сцене, које се, као у многим комедијама, свршују тиме што се старац освести и опрости заблуде о подмлађивању.

„Дундо Мароје“ је у пет чинова, али је дело остало недовршено. То је највећи и најзрелији рад Држићев. Радња се догађа у Риму, а извођење је, колико се зна, оригинално.

— Чича — дундо — Мароје послао је сина Мара у Рим с пет хиљада дуката да тргује, али Маро троши новце на Лауру, у коју је заљубљен и Италијанац Уго, чији слуга Помент ради у корист свога господара. Зато дундо Мароје оде и сам у Рим, где му Которанин Трипче помаже да сазна истину. Мароје спаси сина кад излази од Лауре па навали па њ. Син се прави да не познаје оца, те се улични скандал сврши тиме што Мароја затворе. Да се то поправи, Маро умоли Лауру те она да залог Јеврејину Садију а овај Мару привремено уступи кључеве од своје радње. Маро иде тада оцу и показује му кључеве од свог дућана, у који је, као, уложио новац. Сад му се отац свети: превари га те му узме кључеве, а кад га доцније син тера из радње дундо се прави да га не познаје па нада вику да га неко напада, те Маро побегне. Али се Мару јавила и нова беда: дошла му је из Дубровника заручница Пера. Да би побегао из Рима, треба му пара, па је намеран да превари Лауру, која је, међутим, све већ сазнала преко служавке. Тада Маро потрчи за оружје, и — овде се рукопис прекида.

И „Скуп“, комедија у пет чинова, такођер није потпун. Дело је играно 1555. То је прерада Плаутове „Аулуларије“; Држић је имао пред собом Плаутов оригинал а не италијанске прераде његове.

— Скуп, тврдица, чува своје новце и страхује за њих, а ипак му их украде Мунуо, слуга младог Камила који се воли с тврдичином кћерју Андријаном, док је отац даје једном старцу који не тражи пара. Вероватно је Мунуо и вршио крађу да олакша положај своме господару — али је рукопис прекинут.

„Аркулин“ је први дубровачки оглед чаробне комедије у пет чинова, само је без почетка.

— Аркулин је богат старац, који има пожуде за сиромашну Анчицу али није рад да јој даде пара, већ више воли да му „Негромант“ чаролијама преда Анчицу. Овај ће то урадити опет за паре, па показује Аркулину своју вештину: када се Аркулину стану окретати куће наоколо, поплаши се и одустане. Тада Негромант прелази на страну Аркулинових противника, Анчичиних пријатеља, а то су људи из Котора и Лопуда. Он чаролијом одузме Аркулину ноге, па док овај мора да ос-

тане непомичан и само да гледа чуда, Негромант се претвори у Аркулина па узме Анцицу; отиду Аркулиновој кући као муж и жена и т. д. Кад је хтео Негромант вратио му је ноге, скинуо је са себе Аркулинов лик, те прави Аркулин нађе да му је мање бруке ако ћути: стога оде у своју кућу Анцици...

„Пјерин“ је остао само у малим одломцима, управо у туђим белешкама, те је радња, колико се мисао може ресторирати, основана на превеликој сличности два брата близнаца, које је тешко распознати. То је прерада Плаутових „Менехама“, али је највећи и најбољи део Држићев ориџинал.

„Комедија од Помета“ звала се комедија којој је „Дундо Мароје“ био наставак у радњи, али је дело изгубљено. Може бити да је то по времену прва комедија Држићева. А имет Помет добио је, по том, уметник који је главно лице, без сумње вешто, играо.

Осем свега има од Држића још једна комедија без имена и без целог првог и великог комада другог чина. Италијанац Андрија Калмо узео је из Бокачијева „Декамерона“ — седми дан, четврта новела — мисао за своју комедију, а по Калму је изradio Држић. Као и у више других својих комедија („Дундо Мароје“, „Аркулин“), тако се и овде Држић подсмевао Которанима. Садржина је, укратко ова.

— Трипче Которанин има жену Манду која ноћу не чува кућу. Да би је изобличио, Трипче једном затвори кућу па поручи њеној родбини да му дође те да се увере о њој. Манда се враћа, а кад не може да уђе прибегне лукавству рекавши да ће се убити. Трипче излази да се увери, а она брзо уђе унутра и забрави врата, оставивши га напољу. У том стиже њена родбина, па се увери о обрнутом: једна Манда пагиву у кући сама зато што је тачна, а он је неваљалац који ноћу иде од куће.

Држић је одличан писац комедија, који се може мерити с италијанским комедиографима свог времена. Узимајући грађу из туђине, он је преноси у своју средину, националну и друштвену, и ствара ново уметничко дело. Рођен песник — има маште која му отвара нове драмске ситуације; рођен комичар — влада досетком, често неодољивом. Он је дубровачку комедију изнео на највећу висину, до које га ниједан домаћи писац није могао пратити.

— Година рођења Марина Држића није несумњиво позната; обично се наводи 1520. Синовац је песника Бора Држића. Ишао је у Италију ради учења музике, и кажу да је био вешт свим музичким инструментима. Није несумњиво да је око 1541 био ректор универзитета у Сијени, слободној републици у Тоскани. Доцније се заполио, а у једно је доба био у дворанској служби грофа Кристофа Рогендорфа, немачког

јунака и политичког авантуриста, који је 1545 походио Дубровник где је био дочекан свечано. Тада је и Држића повео у Беч, одакле се песник вратио после три месеца. Идуће године гроф, пошавши, као, у Св. Земљу, опет удари на Дубровник и Држић поново ступи у његову службу. Гроф оде у Цариград па се ненадно погоди да султану служи против Хришћана. Видећи то, Држић остави грофа и врати се у Дубровник где га је Мало Веће саслушавало о томе. После тога је живео у Дубровнику, занимајући се поглавито о књижевном раду. Изгледа да је последње године живота провео у Млецима, где је и преминуо 2 маја 1567, и ту је сахрањен у цркви Св. Јована и Павла.

4.

Антун Сасин кушао је срећу и у драмској поезији, радећи на пастирској игри и на комедији.

Познате су две пастирске игре његове.

— У „Филиди“, која је у три чина а изгледа да је било пет — пастир Љубмир блуди по гори за вилом Филидом, а рођаци га траже и кушају одвратити га од ње. — У „Флори“, у пет чинова, такођер је љубав вила Флоре и Филиде и пастира Миљаса и Радоја.

У ова је дела Сасин био уплео и нешто песама Чубрановићевих.

Он хронолошки завршује и комедију дубровачку у XVI веку. Од њега је „Малахна комедија од пира“, која само по томе што су у њој подсмевке сељацима има сличности са Држићевом „Новелом од Станца“. Дело је без јаче вредности и више је сведок добре воље Сасинове да куша на свима пољима поезије.

— Један старчић из Гацкога иде у Стон да нађе девојку за свадбу, па га његови пратиоци и Стоњани наводе на поступке којима ће се смејати.

5.

У дубровачкој литератури XVI века преводима је богаћена како пастирска игра тако и драма.

Један је преводилац Динко Златарић. Његову раду прву важност даје добар избор: прослављену пасторалу „Аминта“ од Торквата Таса Златарић је превео из рукописа, јер је његов превод штампан годину дана пре ориџинала. Овим преводом, од 1580, Златарић доцније није био задовољан, те се после седамнаест година поново вратио томе послу. Сад је дело не само дотерао, него је и имена у њему заменио домаћим, па се и пасторала сад не зове „Аминта“ већ „Љубмир“. Превод је у лакој стиху без слика, па је изведен успешно како по тачности тако и с поетскога гледишта, а у неким корским песмама има и Златарићева пезања.

— Ту је љубав пастира Љубмира према вили Дубравци која му не одговара љубављу. Неки ју је сатир затекао био на купању па је везао за дуб, а Љубмир је ослободио. Доцније Љубмир дочекује да је Дубравка погинула у лову на вука, те од туге скочи у бездан. Дубравка је, међутим, жива, па, сазнавши за све то, тугује. И он је остао жив, а сада је и срећан што види да га она воли, те се узимају.

Други је преводилац властелин Франо Лукаревић Бурина, 1541—1598, који је 1592 дао превод пастирске игре „Вијерни пастијер“ од Батисте Гваринија. Радња се догађа у Аркадији.

— Дубравко и Љубица од божанског су порекла и треба да се узму, како би престала потреба да се, због неког ранијег греха, сваке године Дијани жртвује по једна лепа девојка, а то ће бити кад се узму двоје који су од таког порекла. Али Дубравко мисли само о лову, а Љубицу воли Ловорко. Пастирка Миона развија интригу, те Љубица без кривице буде осуђена на смрт. Тада Ловорко нуди у замену своју главу. Сазнаје се за њену (и Ловоркову) невиност, па се дозна и то да је Ловорко Дубравков брат — и он је, дакле, од божанског порекла; после тога долази њихово узимање.

Још је у зборнику Н. Рањине наша места једна малена драматска радња италијанског песника Ант. Рика, коју је превео један од оних непознатих песника тога зборника. Драма је алегорија а лица су митолошка; предмет јој је љубав уз учешће Купидона, Јупитера и разних богиња.

Потоњи су преводиоци имали бољи избор, бар у већини случајева.

Марин Држић је превео трагедију „Хекубу“ али не Еврипидову него прераду Италијанца Лодовика Долћа, чију је другу једну прераду — Еврипидове трагедије „Феничанке“ — превео Миха Бунић Бабулиновић, давши јој име „Јокаста“, као што је урадио и италијански прерађивач.

Динко Златарић је и овде показао најдубљи литерарни смисао. Он је с грчког ориџинала превео, и 1597 штампанао, Софоклову „Електру“.

Франо Лукаревић Бурина превео је и прерадио трагедију „Атаманте“ од италијанског писца Јеролија Цопија. Превод је проширен дометањем и распоредом на чинове и појаве.

Ако је он у овом делу изнео ужасне сцене, Савин Гучетић Бендешевевић, властелин, који је 1603 умро у Хрватској, отишао је у том предалеко. Он је превео „Далиду“, трагедију Луиђа Грота, попунивши је, нарочито у катастрофи, другом Гротовом драмом „Адрианом“. Извршењем такве кон-

таминације Савин је дао најопсежнију и најкрвавију трагедију у дубровачкој књижевности.

— Атрио, краљ Адрије, ратује с латинским краљем Измаром, који је опсео Адрију. Далида, кћи краља Атриа, и Оронт, син краља Измара, воле се још израније. Кад Измара одбише, он диже опсаду, а с њим мора поћи и син му Оронт. Да се Далида не би морала удати за другог, њен јој учитељ да неки прахак, од кога ће привидно умрети, па кад је однесу на гробље доћи ће Оронт и одвести је. Тако и ураде, али због једног неспоразума Атрио сазна, ухвати Оронта и одсече му руке, а децу његову од Далиде покоље па њихове главе пошље кћери, која за освету убија и оца и себе.

Таква грозота учини да се у Дубровнику пресече с италијанским трагедијама те врсте. Дубровчанима је више годно повољан свршетак, те се ужасна трагична радња ускоро замени трагикомедијом.

ВАН ДУБРОВНИКА

1.

Књижевност се у Приморју јавила готово у једно исто доба у различитим средиштима. Једно је тако средиште било на острву Хвару, где су се у низу песника нарочито истакли Ханибал Луцић и Петар Хекторовић. Али они нису једини познати. Осем њих су се ту бавили о књижевном раду: Фране Божичевић, Јеролим Бртучевић и брат му Хортензије, Никола Газаровић, Микша Пелегриновић, Марин Газаровић, Иван Парожић, Грациоза Ловренчевићева, прва жена књижевник, и други. Њихови су радови већином погубљени а неки ће накнадно бити поменути. Хвар је после Дубровника имао највише смисла за књижевни рад, он је дао и неколико добрих дела, имао је талената — али су неугодне прилике и овде рано претргнуле даљу радњу.

У XVI је веку и удаљени Задар чинио неко књижевно средиште, те се од његових писаца могу поменути Иван Донат Кожичић који је опевао животе св. бранилаца Задра, Шимун Будинић, Ђурађ Бараковић, Бернардин Карнарутић, Петар Зоранић. Интересантно је напоменути да се Задар, преко Бараковића, сећао веза са Дубровником још и онда кад је књижевна радња у Далмацији и на острвима већ била сасвим стала.

Најзад се, у допуну опште слике, може поменути да је нешто рада било и у Шибенику, одакле се спомиње Алвиж—Алојзо—Бафо, од кога је нешто мало сачувано у једном рукопису из прве половине XVI века, и Петар Дивнић из истог доба, који се школовао у Риму па је постао и племић.

Још се с острва Корчуле помиње Иван Видали, рођен је у првој половини XVI в., који се с Ник. Наљешковићем био у песничкој преписци.

2.

На Хвару је главни лиричар био Ханибал Луцић. Питање је да ли је на Луцића утицала тадашња дубровачка лирика или се он јавља независно. Једно је ван сумње: Луцић је прави песник, а могао се угледати на заједничке узоре, туђинску трубадурску песму, и ако има доста истине и у сматрању да приморска уметничка песма није раскинута на Сплет, Дубровник, Хвар, Задар и т. д. већ да је било међусобне везе у развиту. Хварско, пак, књижевно средиште чине Луцић и мало млађи од њега Петар Хектровић, око којих се други скупљају.

У лирици је Луцић прави трубадур. Његових љубавних песама нема много. Он сам казује како је због кужне заразе морао дуже време седети у кући, па је том приликом прегледао своје рукописе те је многе песме одбацио. Тако је задржао само двадесет и две, и та се пробраност види и у песмама. Своје песме заједно с преводом Овидијеве хероиде „Париж Елени“ Луцић је посветио песнику Јеролиму Мартинчићу из Сплета. Углед, пак, који је Луцић имао код својих савременика и земљака, казује ова похвалница од Николе Газаровића, једина сачувана песмица овога песника:

Наредне писни рад, достојну похвалу
Вазда дај наш ов град мудрому Ханибалу,
Њега да не умиру крипти и дике,
Доколу извиру воде, теку рике:
Небесах доколу јест међаш и мире,
Њега глас дотолу вик да се простире,
Он нигдар не умире, ки добро живећи
Гриху се опире, крипти слидећи.

— Никола Газаровић је од властееоске породице, натпоп и каноник цркве хварске. Савременик је Х. Луцића.

— Лирика иначе знаменитог Хваранина Петра Хектровића мањег је значаја а и погубљена је сва осем шест посланица и превода Овидијева дела De remedio amoris.

3.

На Хвару је Петар Хекторовић написао „Рибање и рибарско приговарање“. Схватили „Рибање“ као велику поетску посланицу или као поетски путопис или, најзад као идилу, оно у сваком случају има пуно особина које се налазе у широкој области диктактичне поезије. У њему су видне особине посланице: песник обавештава пријатеља о неколиким данима свога живота, говори о различитим доживљајима за које држи да треба пријатељу јавити, разноврстан се живот из тога дела сазнаје на начин на који се дознаје и из посланица. Схваћено тако — „Рибање“ је најпространија и најзначајнија посланица у целој приморској, покрајинско-народној, књижевности. Узето као поетски путопис, дело испољава знатне особине ове књижевне врсте: у њему се прича о путовању кроз занимљиву средину, описи се износе по реду којим се наилази на предмете достојне описивања, ту су слике из природе, познавање света и људи и т. д. Али се на „Рибање“ гледа махом и као на идилу: околност што се један властелин налази у пријатељском друштву простих људи, чије занимање има само по себи много идилског живота, што с њима путује и бележи разговоре и доживљаје тог нивног света — оправдавају то гледиште. Дело има три одељка — према тродневном путовању које описује. Песник се осећао slabим па је пожелело да се извезе пучином. Бележећи оно што бива на путу, Хекторовић нам даје слику живота и културе свог доба и околине. Тако сазнајемо красне ствари о дому Хекторовићеву, о начинима риболова, о мудрости простих рибара, којој се он чуди, казује нам се њихова народна поезија и философија у виду песама, прича, загонетака, питалица, гнома, сентенција; писац нас уводи у појимање природе по начину свог времена, слушамо његово мудровање о пролазности света и његову побожну поуку, казују нам се јела, посуђе и т. д., помињу се друштвени обичаји, састанци, походе, поштовање и уважавање чувених људи. Дело има 1684 дванаестераца.

И ако је Хекторовић могао имати за углед италијанске *egloge pastorale*, ипак је „Рибање“, и по себи и још више према другим делима у литератури ове периоде, оригинална песничка творевина која је свом творцу сачувала леп спомен за сва времена. Сви су ентографски елементи овог, у том погледу нарочито драгоценог дела, испитивани до сада много пута, па је и то испитивање увек завршивано хвалом и чашћу за спомен писца Хекторовића.

— Садржина је „Рибања“ у овоме... Песник полази с рибарима Николом Зетом и Паскојем Дебељом и уз њих с Паскојевим синчињем, па се навоје пут Кабла; у Завали почињу рибарити, али им се мрежа била запрела те не ухватише ничега; завеслаше даље и хваташе „буцајућ побуком“ те довољно наловише. Кад су бацили мрежу више Кабла ухватише „зубатца“ који беше велики као телић. Наиђе ветар те престаше рибати и окреташе једра: плав потера ветар а они се узеше шалити и загонетати. Кад ударише на баштину браће Бртучевића, песника, раздадоше многима рибе па и сами седоше обедовати око каменог стола који господар беше подигао крај воде. Ту по обеду отпеваше рибари своме господину „почашницу“, па се испредоше разговори и о природи, што их заматаше Паскоје. Тако се сврши први дан. — Сутра вором појоше ка Сулету. Певају рибари о Краљевићу Марку и брату му Андријашу „бугаршницу средњу“ и „српским начином“, па онда и песму о Радославу Сиверинцу... Тако су стигли на крај Брача, где се са Сулетом Брач готово додирује, те Никола оде да за Хекторовића купи разних потреба, јела, па се врати с једним пастиром коме дадоше вина, и онда продужише путовање. Стигоше и до Нечујма, где се песник сећа дон-Дујма Балистрилића из Сплета, који се овде закалуђерио; сећа се и М. Марулића и Сплета. За тим се морадеше вратити тамо где су частећи пастире заборавили чутуру. Паскоје и овом приликом износи Петру питалице на одгонетање... Заноћише у некој луци. Тако се заврши други дан. — Ујутру уковтише плав уз обалу, па одоше у цркву, а по том рибаше и ручаше а у путу сусретоше једну галију. Хекторовић оде на њу, и ту га особито лепо прими неки, њему непознати, човек који стаде хвалити и њега и његов двор. Кад се врати својима разапеше једра па узеше причати. Доцније престаде ветар, рибари спустише једра и стадоше се надметати мудрим изрекама. Пред вече стигоше на Кабао. Вечераше, а Хекторовић их узе хвалити, разлажући о пролазности људској кад се сети шта је ипак на крају крајева било од јунака које они онако славно опеваше. Ловише по ноћи уз светлост зубаља; стигоше до Завале, и у том завори те освануше у Старом Граду, одакле су били и пошли. Тиме је завршено путовање трећег дана и ноћи.

„Рибање“ је један од последњих или можда и сасвим последњи књижевни рад Хекторовићев. Као што се види, „Рибање“ је далеко од сваког знака трубадурске поезије. Држи се да је и Хекторовић уз Марулића био пришао црквеној реакцији, те је насупрот трубадурском певању и хуманистичком новом учењу прихватио дидактику.

— Петар Хекторовић, властелин, рођен је 1487 у Старом Граду, главном месту на острву Хвару, као јединац Марина, Хекторова сина, и Катарине. О богатству се Хекторовића знало и с поштовањем говорило и у Далмацији и у Млечима, а баштине су Петрове биле и у Старом и у Новом Граду и на Вису. Немирно доба турско-млетачких сукоба омете Петра да иде у Италију на школовање већ оде у Сплет, који је у просветном погледу био тада знатно цењен. Ту је стекао познанство и пријатељство најбољих људи па и песника Марулића. Кад се вратио дома предузео је старање о имању, јер му отац наскоро по-

том умре. Живећи разумно и као човек добра срца био је у буни маја 1510 поштеђен од народа који се побунио против насиља племићског. Његов рад на подизању двора с великим рибњаком и вртом, започет по његову нацрту, би прекинут турским нападом на Хвар, те се Петар једва спасе избегавши на италијанску обалу по највећој бури а на трошном чамцу. С јесени 1540 врати се дома и настане да подигне још и тврђавицу, у којој би за случај нових напада имало склоништа и градско становништво. То је зидање трајало више година. С пролећа 1557 походио је Дубровник ради личног познанства с његовим песницима, с којима је био у пријатељској преписци. Тај је пут, с дочеком у Дубровнику, био свечан за Хекторовића. Затим је навалила болест, па у августу 1571 ударише опет Турци на Хавр; Петра и његове ближе земљаке угодно заклони тврђавица, али већ идуће године у почетку марта премину.

4.

На Хвару је било још и драмске поезије. Узима се обично да је од Петра Хекторовића „Приказање живота Св. Ловринца мученика“, али се то не може довољно потврдити. Истина је да је он подигао цркву томе мученику, а вероватно је и музика у томе приказану Хекторовићева, јер је он имао добра смисла за то. У овоме је приказану та музика изузетак, само су у њему напеви, док се у свима осталим певало тек у тону псалмова.

Марин Газаровић је израдио неколико приказања: „Сказање живота од Булелме, краљице угарске“ (превод италијанске песникиње Антоније Пулчи), „Приказање живота и муке Св. Спиридона и Јустине“, „Приказање Св. Беатрице — Фаустина и Симплиција браће“, (све или по ориџиналу или по преради *Legenda aurea*).

5.

Прва, пак, драма световне садржине у периоди дубровачко-далматинској, Ханибала Луцића „Робиња“, стоји на народном земљишту. Што се то може рећи за драмски рад Луцићев, није сасвим неочекивана појава. Његов је млађи савременик и земљак Хекторовић био добар познавалац народне поезије, а она није била непозната ни Луцићу. И не само то, већ је на основи такве народне поезије Луцић и створио своју „Робињу“.

Садржина је ове драме кратка и проста, а може се извести из дијалога, јер праве радње и нема.

— Млади Деренчин, са слугом Матијашем, нашао је после дугог тражења лепотицу, кћер банову, коју су Турци заробили. Он ју је нашао у Дубровнику и откупљује је, дајући за њу колико год гусари затражише. Робиња, не познавши одмах Деренчина, који ју је раније про-

сио, прича купцу, држећи да је и он трговац робља, своју судбину и спомиње љубав према Деренчину за кога би пошла кад би се ослободила. Тада јој Деренчин дрешу руке, а мало после и казује јој се. Свршује се весељем, после кога и кнез дубровачки доноси младенцима поклоне, а све ово даје повода за химну слободи и лепим обичајима дубровачким.

Подељено у три „сказања“ с малим прологом, дело је приказивано у Дубровнику, са чијим је песницима Луцић стајао у пријатељству.

О Луцићу се зна да је разбيراо о догађајима свог времена, пратећи нарочито напредовање турског оружја. Нема сумње да се он, у првим десетинама тешког XVI века, морао много бринути што за турску поплаву нигде бране не бејаше. Ипак у „Робињи“ не одише недољива мржња према полумесецу. Говорило се да је то из велике обазривости према Турцима. Такво објашњење не би чинило части првој народној драми, али оно није ни тачно. Страсна мржња према Турцима, каква се види у народној поезији, још није морала бити тако јака у оним народним песмама које су Луцићу могле бити познате. Према томе ни Луцића не треба мерити по песмама нама познатим већ по онима које је он могао знати.

Али се о постанку „Робиње“ може још нешто казати. Луцић је био одушевљен Дубровником и његовим уређењем као аристократске републике, а нарочито је тако могао мислити и осећати после бунџа које је за његово доба дизао народ на Хвару против властеле. Он је испевао песму „У похвалу града Дубровника“, изјављујући како би Дубровник радо прославио и више и лепше. Доцније му се дала прилика, и он је испевао „Робињу“, чију је радњу довео у Дубровник управо само ради прослављања Дубровника. А у овом је граду већ певао Ђоре Држић, који је такођер знао народно певање; из овога је певања Ђоре записао и препевао око дванаест песама, па је, вероватно, по томе певању написао и песму „Чудан сан“, у којој казује како је видео своју драгу као робињицу коју воде гусари и т. д. Могућно је да је у тој Ђоровој песми први заметак Луцићеве драми, у коју је Луцић и самостално уплео народну романцу о заробљеној и ослобођеној девојци. Те романце данас нема, али је њој најближа десетерачка стара песма у зборнику В. Богишића бр. 117, од које су се варијанти и до данас сачували у народу. Уз то је Луцић узео и неколика историјска имена из народне поезије: ту је помен бана Деренчина, а о бану Мирку Деренчину за-

иста се певало; Луцић је у драми употребио Деренчинова унука, за кога не зна ни историја ни поезија али кога је песма можда некада створила и певала, а могао је и Луцић по песничкој слободи узети тако. Такођер се у драми спомиње и бан Блаж, историјска личност, коме је робиња, као, унука.

Ни у епитетима народних песама, у фигурама и у обр-тима није „Робиња“ посве сиромашна. Ту је, међу осталим, и јунак који:

Турке полати, јак сокол голубе.

Такођер кроз туговање робињино веје дах народне лирике:

Мени горке ноћи, мени су горци дни,
од никуд помоћи близни мојој ни.
Ајме, мила мати, на што ме одгоји?
што ме не потрати, када ме задоји?

Како је Луцић живео у доба када је трубадурско пе-вање свуда силно освајало, и како је и сâм у љубавној ли-рици био трубадур, природно је да тих тонова има доста и у „Робињи“, која је предметом својим давала за то прилике.

— Ханибал Луцић је из реда старог хварског племства, и из једне од оних тридесет и осам властеоских кућа које су давале чланове већа што је заступало сав оток. Рођен је у Старом Граду око 1485 а живео је до 1553. О његову се школовању не зна ништа поуздано, али му дела казују образована човека који познаје богословље, астрономију, астрологију, митологију и уопште хуманизам. Баштине је имао у Старом и у Новом Граду и на острву Вису. Као већина племића и Луцић се бавио о економији и обрађивању баштине. Године 1510 плану на Хвару, због племићског насиља, народна буна која се, с прекидима, продужила пуних десет година. Из тих је разлога племство тражило заштите млетачке и удаљивало се од народа. Тако је осећао и мислио и Луцић, кад је певао у част заступника млетачке владавине на Хвару и у Далмацији.

6.

У Задру је епска поезија јача од лирске; она је у XVI в. слободу за обрађивање имала више но у Дубровнику. Шимун Будић (1532—1600), свештеник и каноник у Задру, штампао је 1582 у Риму превод „Покорних псалама“ и друге ствари. За хвалу му је језик у псалмима. Први је почео, према чешком правопису, употребљавати дијакритичке знаке за поједина писмена у латиници, која су потребна ради обележавања неких гласова.

Петар Зоранић — рођен 1508, војник и чиновник, који је преминуо после 1569 — припада кругу задарских песника, а написао је 1536 „Планине“, дело које иде у врсту алегоријског епа, и које је штампано у Млецима 1569.

— Ту је приказано песниково фантастично путовање на коме га љубав — милошта — води кроз Вражја Врата, али не слазе у пакао већ кроз провидни камен гледају паклене муке. По том иде песник у планине, а позније наилази на вилу чаробницу, која му срце излечи од земаљске љубави, што је он и желео. Зоранић заспи и у сну види врт Славе. Четири виле носе златне јабуке, вила Латинка, Гркиња и Калдејка имају тих јабука пуно а вила Хрваткиња врло мало. Јабуке значе књиге на народном језику, које Хрвати мало обрађују. Уставши, песник се креће дома, из Шибеника на златној јабуци Милоште прелеће морем и долази кући те види гроб пастирке и пастира, околу којих наричу други пастири.

У делу је несумњива патриотска тенденција. Песме заљубљених пастира имају одјеке трубадурске лирике, и има и блиских имитација народним песмама, па су назначене и мелодије њихове. Понека су места исказана у прози. Основна је мисао у наласку домаће виле, у визији, из које истиче позив на рад за народ, и у визији бискупа Дивнића, добротвора песникова, који Зоранића позива на размишљање о правој истини. И ако је спис ишаран песмама, причама и другим елементима, тежиште му је у том виђењу Дивнића с Хијерономом и с Јустином.

7.

Ђурђа Бараковића „Вила Словинка“ штампана је у Млецима 1613, али је и по духу и по тенденцији ствар идеја које су владале у нашој епској поезији XVI века. Дело је испевано у дванаестерачким дистисима („песни скупне“), у строфама од осам дванаестераца („осморетке“), у италијанским сонетима („зучнопојке“), у строфама од четири осмерца („полуретке“, из чега се види како Бараковић пуним стихом сматра шеснаестерац).

— У садржини можемо разликовати у главном два дела без јаче свезе... У освит једне пролетње недеље полази песник у шетњу ван Шибеника, и пењући се уз гору поче пезати „пир деспота Вука“. Стиже у „горње поље“, где нађе девојку — а то је била „вила Словинка“ — која му приповеда историју задарску до најновијих дана добре владе дуждеве. Казује и појединости турских нападаја на Задар, па га позива да пева у духу народном. Раставши се од виле, полази дома, кад га стиже поклисар бега хливанскога идући кнезу шибеничком. Поклисар му прича како је био у Задру на једној свадби, и ту је реч о песниковој сестри Маргарити која жали брата Петра и сина Ивана, који изгибоше. Дошавши у Шибеник, поклисар предаје кнезу писма, а песник снива о милим покојницима. Тражи опет начин за састанак с вилом, па наилази на пустињака који му говори о јадима града Шибеника те саветује песника да иде у монахе... У продужењу — другом делу — Бараковић говори о својој првој љубави. Три године ју је тајио, па онда отишао у

гору, или да умре од глади или да га зверје изведе. Један га ловац ипак води у Трогир, где му врач погоди да болује од љубави, али му нема другог лека него да оде драгој. Он зато иде у Шибеник али га она не љуби. Стога песник оде на море, наводи се барком, дешава се бура и он искаче из барке на оточић где налази једно чудовиште. Ту су алегоричке слике и причање о паклу па је, поред осталог, изнесена и сцена са деспотом Ђурђем Бранковићем, који испашта што је на Косову издао Јанка Хуњадског, што је султану дао Мару, правио сплетке и т. д... Песник лута даље, док се не намери на један трговачки брод те петог дана стиже дома.

По делу је растурено оно старо словенско причање о расељењу и насељењу словенског света. Ту су и различита тумачења на начин народног етимологисања н. пр. Задар — за дар ограђен град; Нин и жена му Сава, а по њима град Нин и река Сава и т. д. Још су ту употребљене и мисли старих хронографа и Орбинијева дела *Il regni degli Slavi*. Бараковић говори и о догађајима које је и сам видео и тад: је самосталан. Дело је, уз то, пуно добрих но развучених гнома с понављањем истих мисли. Јасно је да му је у прослави народа и завичаја стајао пред очима Зоранићев пример, а и он сам то казује. У другој му је половини главно описивање пакла, где се поводи за Дантом, има позајмица и од Вергилија па и из побожних хришћанских прича и веровања. За његову се бугарштицу „Мајка Маргарита“ не може рећи да је песник није дотеривао.

И ако главно, ипак „Вила Словинка“ није једино епско дело Бараковићево. Изгледа да се он за главни посао приправљао певањем два мања дела која није штампао. Једно је „Јарула (леха), урешена цвитјем од шест викоф свита“, а друго „Драга, рабска пастирица“. У првом је као неки извод из Св. Писма, а у другом је опеван постанак острва Раба с јасним траговима из Овидијевих „Метаморфоза“.

— „Јарула“ је подељена у шест песама („цвитова“), и говори од почетка света до смрти апостола Петра и Павла. Реч је о паклу, у који се улази кроз седмору врата а то су седам смртних грехова, док у рај воле три пута: вера, нада, љубав. Дело је иначе сасвим слабо.

— У другом спеву песник добија глас да су Сењани под Лопаром заробили галију и на њој уз остале и два брата његова. Он иде тамо и види да му браћа нису ту: за тим крстари по засеоцима, и свуда га лепо примају, а после два дана стиже до пећине, где налази окамењену једну жену којој из очију тече река. Тада му неки страшан старац, Калифронат, прича како је он некад био сусед Барбату, са чијом је кћерју Драгом пасао овце; заљубљен у њу не могаше је добити, јер Драга побеже у пећину где је Дијана окамени, и њега осуди да редовно у подне и о поноћи долази ту, а иначе да сеје семе из кога расте растова шума

Још приповеда песнику о прошлости Раба — али се дело ту прекида недовршено.

— Ђурађ — Јурај — Бараковић рођен је 1548 на имању Племићима, у задарској околини, па је врло млад прешао у Задар, те се назива Задранином. По образовању је био богослов, као свештеник је живео у Шибенику; 1600 видимо га у Риму, где је и преминуо 1628, а сахрањен је у цркви Св. Јеронима.

8.

Задранин властелин, војни часник а по том градски чиновник Бернардо — Брно — Карнарутић први је опевао славну сигетску катастрофу. Сигет је пао 1566, а већ 1584 штампано је у Млецима Карнарутићево дело „Вазетје Сигета“, посвећено Ђурђу, сину сигетског јунака Николе. Спев је подељен у четири дела, а садржина му је укратко ова.

— Цар Сулејман је чуо да хрватски бан упада у његову царевину, па наређује скупљање војске, означивши зборно место Сарајево, куд одлази и сам из Цариграда. Десет писара три дана кописују војску и налазе 400.000 коњаника и 100.000 пешака. У том је Хасан бег добио наредбу да на Драви спреми мост за прелазак, али је Хасан несрећан: он подиже а Драва му квари. Тек кад му стиже од султана на дар свилена марама, која му нагласује да ће бити обешен, Хасан навали те успе у подизању моста. Зрински шаље чету да растура прве Турке који Драву пређоше, чета их напада ненадно на весељу, разбије их и оплени па се враћа граду, куда, у том, стижу гласови да на Сигет иде и сам султан. Сад настају око Сигета ратни догађаји па се долази и до одсудног боја. Султан умире од јада што се град још држи, а велики везир Соколовић крије смрт његову и чини све оно што се и по историји зна. Зрински, сјајно одевен и оружан, као и остали његови јунаци с којима се вјљубио и опростио, удари на Турке у витешком јуришу, а барјак напред носи Ловринац Јуранић, те сви изгину, и Турци улазе у град у коме с ужасним треском плане барут те настају нове жртве.

„Вазетје Сигета“ је прва уметничка јуначка песма. У њој је, истина, више историје но поезије, казивање је већином сумарно и без епске развијености, али Карнарутића правда околност што је догађај скорашњи па је песнику тешко китити га својом маштом.

— Песник је био савременик, а по некима и учесник, у том догађају, али се мисли да је радио и по једном нарочитом документу. То би био опис који је на народном језику написао, на латински превео, и у Бечу само две године по паду Сигета штампао Словенац Самуел Будина, учесник у одбрани Сигета.

По штампању друго а постањем прво епско дело Карнарутића била је „Изврсита љубав и напакон немила и несрићна смрт Пирама и Тизбе“. Основа је у Овидијеву певању

о трагичној љубави вавилонских љубавника, што је овде развијено у пет певања и у духу трубадурске поезије — али се на крају налази погрда световне љубави.

ТРЕЋИ ОДЕЉАК
ЦВЕТ ПРИМОРСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
Дубровник

Започета готово у исто доба а на више места, приморска књижевност ускоро застаје у осталој Далмацији, у којој се доцније тек овде онде јави по неки слабији писац. За то, пак, време књижевност стално напредује у Дубровнику, који се може сматрати уточиштем таког народног рада у доба када Далмацију обузе италијанска духовна, као и политичка, превласт. Књижевност, која се у XVI веку онаконострано развија у Дубровнику, достиже у идућем, XVII, столећу врхунац, те се то доба сматра цветом ове књижевне периоде. Само што ово цветање не потраја цело столеће, већ га крупне неприлике, а нарочито земљотрес, ометоше тако да се већ с краја XVII века види књижевни упадак.

За време ове периоде престају у дубровачкој литератури дотадашњи књижевни узорци, и то је за њено развиће била знатна штета, јер би дубровачка књижевност имала још дуже време да црпе из класичне литературе старог света. Али како је Дубровник ишао за књижевним менама и за укусом какав се јављао у Италији, то се и у Дубровнику пође новим правцем који је тада настао тамо. И ми код главних представника дубровачке литературе у XVII веку видимо почетке кићења према стилу какав се нађе у дубровачком књижевном узору. То се види и у радовима краља целокупне приморске књижевности наше, Ђива Гундулића. С краја XVI и у XVII веку се у италијанској књижевности силно развио Маринизам, који се — назван по песнику Марину — предаје игри речима, стил је усиљено-бомбаст, песма се пуни поетским али развученим сликама и китњастим поређењима а неприродност и натприродне силе добијају важне улоге. Уза све то пристаје пастирска сентименталност у идили и грозота у трагедији. Ипак изванредни песнички та-

ленат Гундулићев уздиже поезију дубровачку на висину на којој се дотле није налазила. Гундулић се у главним својим пословима ослобађа дванаестерца, уводи нове врсте строфа, а језик се у њега, и од њега, диже на ступањ израђеног језика штокавских особина и чистог јекавског изговора.

Лирска поезија

1.

С Хорацијем Мажибрадићем залази се већ из XVI у године XVII века, па се код њега, изразитије но дотле, види тежња ка новом. Осем љубавних песама има још и побожних с моралним поукама и философијом, а од њега има и посланица. И он је подражавао Чубрановићевој „Јеђупци“.

2.

Али има једна песма којој се мора признати сва вредност и ако је, ма и далеки, одјек Чубрановићеве „Јеђупке“. То је „Дервиш“, одлична творевина трезвеног духа и даровитог песника. Кад је ваљало именовати писца ове песме, онда се она у различита времена придавала и различитим лицима. Ова је поема из доба кад машкаратска песма прелази у хероикомику, а њен је писац Стијепо Ђорђевић с надимком Циман, песник из прве половине XVII века. Умро је од туге за преминулим сином.

— Постајак се „Дервиша“ пропраћа причом, која је слична причи о постанку „Јеђупке“. Песник је због неке кривице био осуђен на затвор од више месеци, па се ту запустио, порасла му брада, а огртао се огртачем који му је још више давао изглед турског дервиша. Једном га је спасила кћи (или сестра) кнеза дубровачког, чудећи се: какав је то дервиш? Песник јој се осветио песмом где јој он, као дервиш, изјављује љубав. Сва је песма у дервишеву монологу од три стотине стихова, којима се песник обраћа непосредно отворено својој драгој, почињући:

Ја сам Дедо ашик дервиш
ки ти израђен падам прид двор;
изид', џанум, да ме видиш
и да чујеш мој разговор —
је ли слабак, а шта велиш?
ја сам Дедо стрављен дервиш!
Од репате љепша с' звезде
и од сунца и од зоре,
пунија си дике и гизде

нег ли чичак посред горе,
а сва у лицу ружом цаптиш —
ја сам Дедо смамљен дервиш!

Она му је беља од тек намузена млека, дража му је од пилава,
масла и меда, њена му је златна стрела ранила цигерицу. Њега је љу-
била лепа Маре од Цернице, али он жуди за овом Дубровчанком. Ро-
дила га је вила кадуна. Он јој поклања своју тиквицу, кашику, штап,
кајиш, чини јој курбан од свог печеног срца. Све њој даје, за њом
чезне, па не једе „хљеба ни ђебапа“, не срце каве, већ без папуча и го-
логлав трче по снегу због љубавног жара, а дању и ноћу пије „љути
шербет“ својих суза. И тада му прекипи, па се, препорођен, обраћа
њој речима :

Ђафир душман сад ми јеси
покли би ми вас труд заман,
који мени, бре калпеси,
нехарностим плати таман!
већ је Дедо бенден ђитмиш —
једовит сам Дедо дервиш!
Проклет сваки човјек да је
ки се у женску главу узда
ка за љубав хич не хаје;
зато Дедо вољу обузда
докле боље ти промислиш —
слободан сам Дедо дервиш!
Већ за тебе не уздишем,
душу ми си огријешила,
веће те се курталишем,
бре веће ми нијеси мила;
идем на те дозват тептиш —
расрчен сам Дедо дервиш!

Певана навлаш језиком који би одговарао говору дерви-
шеву, ова је песма заслужна пажње и по том макар о-
низму, који је доста чест у дубровачкој књижевности
само што се у другим приликама употребљавају итали-
јанске речи.

Још је Ђорђић преводио љубавне песме с итали-
јанског и седам псалама Давидових који су штампани
1686 године.

3.

Лирска поезија Ђива Гундулића показује песника
несумњива дара и одличне спреме, и ако му није она изнела
име на највишу песничку висину. Ипак је и ова поезија, у
колико је сачувана, разноврсна, а неке су од песама постале
обрасцима своје врсте. У љубавном песништву имамо
песму „Љубовник срамежљив“, која је у главном препев Ђи-
ролама Претија „L' amante timido“. Али код Гундулића није

препевана цела ова песма, него је он за накнаду у свој препев унео нешто и из „Amante occulto“ и три стиха из „Amore costante, secreto e pudico“ истог песника, те је из те контаминације изишао „Љубовник срамежљив“. Цела је песма, од 292 осмерца, монолог бојажљива љубавника који говори писму написаном драгој.

Побожну поезију Гундулићеву представља препев „Пјесни покорне краља Давида“. Овамо долази и ода „Од величанства божијег“. У моралну лирику иду „Сузе сина разметнога“. Певајући ову песму, Гундулић се могао донекле угледати на сличне радове у италијанској поезији, па је чињено поређење између његове песме и поеме италијанског песника Тансила „Сузе Светога Петра“. Мотив је Тансилове поеме у казивању Јеванђеља како се апостол Петар три пута одрече Христа „и изишавши на поље плака горко“. Ова је поема веома развучена у тринаест песама — плача — а Гундулић је своју испевао у три песме. Има међу њима и местимичне сличности у изразима и ситнијим мотивима, али је главни део Гундулићева рада самосталан. Градиво је узето из јеванђелиста Луке гл. 15 о блудном сину. Да је јеванђелска парабола препричана у Гундулићевим стиховима, рад би припадао епској поезији, али он не прича догађај, већ се у првом плачу, песми која нема посебног имена, блудни син исповеда о својим греховима, кад је потрошивши све стао у туђу службу, а песник је под разметним сином мислио на човечју душу уопште. Плач се почиње стиховима:

Грозно сузим горк плач сада,
горко плачем грозне сузе,
ке разметни син њекада
кајан з гриеха л'јеват' узе;
је да и моје гриехе оплачу,
сузе у сузах, плач у плачу.

Овака исповест песникова казује природу његова певања. За тим се износи како је дошло до несрећног стања у коме је разметни син. У другом су плачу — који се зове **Спознање** т. ј. сад је сину све јасно у његовој невољи — рефлексije о животу и смрти, све је пролазно а он је мислио да је **лепота**, с које је страдао, вечита. У трећој је песми — с именом **Скрушење** — прелом: син, признајући погрешке, иде оцу молећи скрушено за опроштај. Посебице је истакнут **моменат** кад син покајнички покушава да изговори име очево.

Од пригодних песама Гундулићевих имамо „У смрт Маре Каландрице“, младе и лепе удовице, Дубровчанке, којој је муж умро наскоро по венчању а за њим и она. Песма на неким местима одаје тако искрено тугу Гундулићеву да се може помишљати и на интимну оданост песникову према овој скромној пучанци. Друга је „Фердинанду II, кнезу тосканском“, а она се може протумачити истересовањем које је Фердинанд показивао за решење Источног Питања, кад га је један рођак Гундулићев учио српском језику.

4.

Од лирике плодног драматичара и епског песника Ђона — Јунија — Палмотића имамо врло мало сачуваних примерака. Ту су три побожне песме, а међу њима и легендарно певање о Светој Катарини Сијенској, италијанској светитељи XIV века. Остала је и посланица песнику Ђиву Бунићу Вучићевићу; у сатири је прешао границе највеће књижевне слободе с песмом неприличног имена, која је сатира против једног личног непријатеља.

Паскоје Примовић или Примојевић, писар општине дубровачке, преминуо је пре половине XVII века — оставио је у рукопису преводе побожних песама с латинског. Осем тога је преводио и псалме. Сатирично је писао против Которана и Корчулана, кад су били у непријатељству са Дубровником.

5.

Најчистији лиричар дубровачки у XVII веку, Ђиво Бунић Вучићевић — властелин, рођен 1594, био је, кажу, четири пута и на челу државне управе, оставио је два сина песника, а умро је 1658 — дао је песничке обрасце који се такмиче с Гундулићевом лириком па је и превазилазе. Бунић је чист лиричар и следбеник старе класичне поезије, у чему превазилази и Рањину. Љубавне су му песме остале у рукопису.

То су „Пландовања“, из којих се чује и по неки трубадурски звук, али га брзо поклапају бољи тонови. Бунић је искрен, његови описи заслужују пажње, а најважнија је чиста литерарно-уметничка страна окретних стихова духовите и ведре садржине. Леп је пример у песми о лепоти једне девојке:

Чим гледам ја ружицу
која ти зене у лицу
и ону, Ракле мила,

којом си се уресила,
не умијем разабрати
али си ти ружа али је ружа ти.

У идилском певању Бунић такођер показује несумњив песнички таленат. Оставио је у рукопису „Разговоре пастијерске“, пет већих еклога, из којих одише искрена љубав према природи па су и испеване искрено и без увеличавања предмета. У побожној је поезији написао „Пјесни духовне“, где је четрнаест песама које се смеју назвати тим именом стога што нису празна моралисања већ је у њима право религиозно песничко осећање, слободно од обичног признавања властите немоћи како се махом налази у стиховима мањих песника. Бунићев је стих различит: познати дванаестерац и, нарочито, осмерац а има и других размера.

6.

Поезија Владислава Менчетића долази у ред достојнијег певања дубровачког. Менчетић и животом и радом припада XVII веку — преминуо је 1666. У љубавној је лирици од њега слободан препев и местимична прерада италијанске идиле „Уздаси Ергастови“ од Марина, коју је Менчетић назвао „Зорка“. Пастир Радмио јадикује са своје љубави према вили Зорци. Ма да се препев удаљује од ориџинала, песма је ипак успела. У шаливој је поезији написао „Радоњу“, где износи слику мирног сељака који страда од зле жене све докле јој не укроти горопад. Патриотска „Трубља словинска“, штампана 1665, иде у пригодну поезију, а испевана је у славу Петра Зринскога и те породице.

Лепи „Верси супроћ љубави“ Антуна Кастратовића, славећи љубав божанску насупрот световној, припадају области побожне поезије, у коју долазе и неколике сачуване песме Сара Бунића, сина Ђивова, који је живео у доба 1633—1709 и био човек стварне побожности, али су му радови већином погубљени.

Петар Канавеловић — властелин, рођен на Корчули 1637 а преминуо 1719 у Дубровнику, коме се био сасвим природио — писао је осем љубавних песама, које су му остале у рукопису, још и сатиричне и друге, а превео је и неколико црквених песама.

Епска поезија

Ако поред јуначког и романтичног епа ставимо још и поетску приповетку, и ако све узмемо као једну пространију групу, имамо у XVII веку још и побожан еп.

И ако је по природи свог дара лиричар, Ђиво Гундулић се највише прославио радом на епској поезији, дајући њиме печат томе певању у XVII веку, те се с Гундулићем епска песма подиже на достојну висину која одговара образовању слободног Дубровника. Разуме се да је тако моћан пример морао имати следбеника, и Ђиво Гундулић заиста није усамљен у тој врсти певања. Такођер и побожна епска поезија има дела од више песничке вредности, али се мора истаћи да су она и по облику и по тону доста удаљена од епске објективности и мирног приповедања. Дубровачка епска поезија, поред тога што је, и у колико је, отпечатак италијанске епике, има ош и један део субјективности.

„Осман“

1.

Најславније дело приморске књижевности и круна дубровачке поезије, „Осман“ Ђива Гундулића, не наштампана се за живота песника. Шта више песник га и не доврши, не допева два одељка у средини, управо онде где се имала одлучити најзанимљивија романтична приповетка о личностима из српског и пољског народа. Врх свега, суђено је било овом великом епосу да два столећа остане у рукопису, и да с њим буду познати тек најужи кругови дубровачких књижевника.

2.

„Осман“ је раздвојен у двадесет певања, по којима је овако разврстана поетска грађа, што се наслања на фактичне догађаје из доба турско-пољског рата 1621 и смрти цара Османа 1622.

— Песник почиње ускликом како је ташта људска охолост, и како у свету нема ничег вечитог, већ се све мења по судбини. Одмах се за тим обраћа музама песништва за помоћ да испева смрт коју „источном цару младу“ „витези несмиљени даше у свом Цариграду“. Како је главни узрок његовој смрти лањска погибија турске војске, коју сатрше Пољаци вођени наследником престола Владиславом, Осману је на срцу остала рана што му војска изгибе. Цара мори помисао да је битку изгубио због непослушности јаничарске, па премишља да њихову моћ укроти одласком на Исток где ће се ја-

ничари сатрти у борби с тамошњим племенима. То саопшти везиру Дилаверу, који је у последњем боју спасао цара те је добио ту част место збаченог Хусејина. За тим се тајна повери хоџи и чувару харема, „бијелих вила црној глави“. Да би се ствар сачувала у тајности, пуштају глас како ће цар да иде у Меку на поклоњење Мухамеду, а одатле ће сврнути „пут крајина поморскијех“ да казни сидонског емира и одметнике.

Сазнавши намеру цареви, полазе — у другом певању — везир, хоџа и чувар харема накнадно цару да му предложи даље потребне мере. Везир подсећа цара на околности у којима оставља престо у Цариграду. Он зна да ту живи као сужањ његов стриц Мустафа, коме је жива још и мајка. То је опака жена, вештица, која ће му браћу подавити и свога сина Мустафу на престо извести. Она је уз то мађионичарка, која чини мађије ноћу са чаробним прутећем у руци и расутом косом, јаше преко провалија на овну кад иде на састанак с вилосмајем и т. д. Стога светује да се пре поласка умори ова зла жена заједно са својим зетом Даутом. Хоџа предлаже да се цар ожени девојком али не робњом већ од племените крви, па нек остави таста да му чува престо, а чувар харема, црнац кизлар ага, подсећа да ваља пре поласка утврдити мир с Пољацима, па да би то лакше постигао, нека добро чува још лане заробљеног пољског војводу Коревскога, јер ће Пољаци по цену његове слободе пристати на погодбе мира, а он се обавезује да ће наћи за цара царицу. Предлози се примају па се одлучује да као покликсар за уговор мира иде у Пољску Херцеговац Али-паша, особити политичар медених речи, осмеха и лаког угибања, чиме се и узвисио од пастира до паше, а чување се Коревскога поверава Ризван-паши који је раније био роб код Коревскога.

У трећем је певању Али-паша на путу у Пољску ради уговара мира. У његовој је свити поред осталих и богдански војвода, намесник Гаспара Милостића који је родом из „хрватскога краја“, па или по знању или по срећи влада на Дунаву. Мењајући коње покликсар брзо јури напред и пролази кроз румелијска поља па удара на поља српска, где је Дренопоље по врх Марице

која је толико пута оставила ток кад је певао љубавне песме Орфеј. „Кажу Србљи и Бугари“ да су ту и седам врела која прожуборише на глас тога певања, као што и ветрови стога стадоше и тице се скупљаху и звери похиташе. Овде се и сада негује песма, наслеђена од Орфеја, а та песма говори о „Лесандру Србљанину“, о Стјепану, Урошу и осталим царевима Немањске куће, пева о Обилићу који уби цара на Косову и о Михаилу Свилојевићу и о Краљевићу Марку и краљу Лаушу, крунисаном у Будиму и Кракову, и о слави дубровачкој, Јанку војводи, краљу Матијашу, Ђурђу Скендербегу, Шишману Батору, па те песме певају и о пољским краљевима све до Шишмана који сада влада. Поклисар иде даље, види Куновицу и Стару Планину, па се помиње како „старих доба чељад каза“ да су у дну вечнога леда и мраза, где се рачвају ове горе, двори бога рата Марса, а ту где се вели да је становао бог рата и сада се гвоздена руда сече — место се зове Самоково. Далеко се с истока и са жала Црног Мора бели Варна, где погибе краљ угарски и пољски Владислав, али га сад покаја нови Владислав. Овај с јунацима којима је глава био кнез Иван Хотковић освети „част старога Владислава“, те козаци расуше чак и Варну. Паша види рушевине па иде даље преко Добруче, плодне и питне, где се преко лета челе два пута роје и овце три пута јагње. Из Добруче иде Подунављем у Загорје те му са запада остаје Никопол и с истока Дрстери (Силистрија), а близу је Никопоља и мост на стотину лукова који римски ћесар подиже тамо где је Дунав најшири. Не губећи часа, поклисар прође преко Дунава „на Ђелијах“, а то је некада био чувен град док се сада његова „обиљежја“ једва назиру из купина. Тако поклисар ујаха у „богданска поља“, али навалише уздаси због сећања на ско-рашњу погибију, од које још стоје посмртни остаци непогребених ратника. Све даље јури, имајући Угровлахе на западу а Црно Море на истоку. Тада га богдански војвода моли да му прича појединости погибије, те да нађе друга у невољи.

И поклисар сада — у четвртом певању — почиње причање, показујући на реку Прут и Дњестар и град Хотим, под којим се Пољаци бејаху утврдили када

цар преведе војску у ово поље. Казује где су били шатори цареви, везира Хусејина, Али-аге и других, и прича ток боја одређујући распоред војске и заповедника. Тамо, пак, према истоку стајала је са својих „дванаест дјевојчица“ источна „бојница“ Соколица, кћи великога Могора, храбра амазонка која се воли с царем Османом али љубав таје једно од другога. Поклисару је ипак немогућно све поменути као што се и звезде не могу избројити, те му је боље ћутати.

Пролазећи туда и сећајући се свега, паша се од туге заплаче, а коњ му се плаши мртвих телеса — у петом певању. Ту богданског војводу преда његовим људима који му бејаху на сусрет изишли, а он с осталом свитом пређе Дњестар и у том спази витеза на коњу. То је Крунослава, „вјереница“ заробљеног Коревског. Она је необична појава: мајка јој при порађају умре, а отац јој даде штит за колевку, оклоп за повој, успављивао је убојном трубом а хранио млеком од лавице. Ванредна је лепотица, коју многи просе али је храбри Коревски доби од њенога оца, који „при Дунаву“ држи „простране државе“ као прву брану против турских навала. Кад се, у том, богдански војвода одврже од цара те се почеше бојеви, пође му у помоћ и сусед Коревски, а уз овога хтеде поћи и љуба му Крунослава, али је Коревски умоли да остане дома. У боју се Коревски славно борио, али Богданци узмакнуше, издадоше, те он, кад му се коњ спотаче а оружје поломи, би у заседи заробљен. Од тога је доба Крунослава увек под оружјем и на коњу, док не дође ова знаменита војна пољско-турска, у којој се она истаче кад је пред војском тражила да с турским јунаком дели мегдан. Изшла јој је била Соколица, и обе су војске гледале њихов двобој док сви с обе стране у битку не ступише. По спалим кацигама Крунослава је упамтила Соколицу као и Соколица њу. И сад је Крунослава од Али-паше мислила да је Соколица па се на њ устремила. Видећи, пак, да се преварила, она пође с Али-пашом да би бар разабрала што о Коревском. Он јој тада каза како је њен муж у тамници из које га не треба жива очекивати, а она стеже срце од бола и одваја се од паше да се у самоћи исплаче.

У шестом певању Крунослава у дубрави јадикуже, кад зачује песму у којој срећни пастир пева о љубави, те се још више ражалости, али по том одлучи да, прерушена, иде у Цариград и да чини све што се може за ослобођење Коревскога.

Седмо певање говори о путу кизлар-аге који је пошао из Цариграда да тражи лепотицу за цара. Пошавши „у исток зоре“ на корабљу, шаље одабране црнце на све стране да се прегледа сваки оток а он иде право преко мора. Песник се сећа поред осталог и Леандра и његове љубави, па говори о томе, и онда прича како кизлар-ага од Тенедоса прође покрај Лемноса и Лезбоса, „и управља пут на Скио“. Овде излази и тражи лепотице, родитељи и рођаци кукају а он одабравши девојке иде даље. Именују се отоци у Архипелагу, па се казује и њихов значај у историји и митологији, помиње се и Света Гора, па се прати кизлар-ага до Атине, по Грчкој и даље. Тада дочу кизлар-ага о лепоти Српкиње Сунчанице, која се роди у Смедереву од колена Ђурђа деспота и Јерине. Зато посла друге црнце да траже девојака по Босни и Херцеговини, и пре тога по Арбанији, а он се упути „преко поља преко гора, куд најпречи пут познава“ ка Смедереву. Удари на Косово али се ту не задржа, већ кроз Топлицу хита право Смедереву.

Осмо певање припада домаћој, српској, историји, онаквој какву је песник гледао кроз призму политичких прилика. Кизлар-ага је дошао у Смедерево да пронађе Сунчаницу од колена српских деспота, која је сада

вид жуђени и зеница
слијена старца, ћапка свога.

И ако су му Турци све отели, ипак се види да је „господске ћуди“. Владарски је скиптар својих предака заменио сада штапом, на који је наслонио тешку старост, а место деспотства има само ливаду за стадо, место страже псе поуздане, место великих пријатеља пастире; мраморне му дворове и раскошну ложницу замењује увела трава и суха слама, везене шаторе зелено грање, господско јестиво сат меда, слатко пиће вода и млеко, златне чаше беле руке кћери његове. Био је некад и срећан отац дванаест синова, које му је животна бура однела. Погођен тако од дванаест стрела, старац оста

без очњег вида и умро би да нема дужности живети за за једину кћер Сунчаницу, у чијем би породу желео продужити своју лозу. Како пак „дјевство она млада завјетова вишњем Богу“, то њен отац ствара прилике, веселе састанке, не би ли коме срце поклонила. Зато је и сада код њих скуп пастира и пастирица из околине. Млади пастир Радмио зове друштво да се весели и младост да љуби, па се хватају у коло, двојица започињу а сви остали певају и играју, после чега узеше певати четири млада сељанина. Садржину песама казује песник укратко: једна је песма о Херцег-Стјепану који узе од сина љубу доведену, друга је о победи Угрин-Јанка, који код Београда разби цара Мухамета, трећа прича ратовање српско и угарско против Турака (1443) а четврта говори о избору Матијаша за краља угарскога, кога у боју одмени деспот Вук. У том стиже међу њих кизлар-ага, који у Смедереву сазна да се стари Љубдраг Бранковић преселио у села са кћерју Сунчаницом. Сви су преплашени немилим гостом а Црнац их храбри нека продуже игру, па седе до слепог Љубдрага и стаде га испитивати о његову пореклу. Љубдраг му тада прича полупоетску историју од Лазара и Милице до доласка Ђурђа Бранковића у Дубровник, кад овај град бејаше готов и пропасти пре но што би госта издво Турцима, тако да сам цар турски кликну:

„цјећ тве вјере крепке толи
„вијек ћеш живјет, Дубровниче!“

Тек после овога Љубдраг довршује причу о својем пореклу. Тада црнац Сунчаницу уграби, баци је на коња и с њом побегне, а Љубдраг остане у жалости и несрећи. Сунчаница, дошавши к себи, такођер стане плакати, јадајући се због зле коби — када их сусреће гласник с писмом царевим, који позива црнца да се с девојкама пожури Цариграду, и да пошље свуда по Соколицу које се цар ужелео.

Соколица се, казује девето певање, ослободила, те је са својим убојним другарицама дошла већ и у околину Варшаве, па је успела да на дан кад се, при крају августа, светкује годишњица лањске победе, препадне варшавске лепотице, које уграби док су се у слободној природи веселиле. Заробљене госпође односи

трком у склонито романтично место где их остави, а она се с другарицама стане у реци купати. У том се ненадно појави краљевић Владислав са својом свитом, те се заметне бој. Соколица се држи храбро, али јој дружина би савладана, и тада уговорише да она пусти го-спође а да добије своје другарице, па се Соколица још зариче да неће више потрзати мача на хришћане већ иде правце у државу свог оца пут истока. Она збиља и пође тамо, кад је убрзо сусрете гласник кизлар-агин и јави јој жељу Османову, те се Соколица упућује Цариграду.

Десета песма пева како је Владислав с дружином и госпођама сео благовати и веселити се, а стижу му гласници из Варшаве; један му од њих доноси очеву поруку да се пожури у престоницу јер ће сутра зором стићи поклизар турског цара. Сви весело полазе у Варшаву, а један млади властелин, идући пред свима, пева песму о лањској победи и о слави Владислављевој. Овом се подужом песмом попуњује ранији опис боја. Поклизар сутра улази у краљев двор, који песник овом приликом укратко описује а подуже застаје на владалачкој историји пољској, коју излаже причајући како се пролази између два низа красних споменика ранијих владара. У украшеним су дворовима три велике већнице. У првој су „сви младићи племенити“, у другој су племићи „зрелих лита“ који пријављују краљу походе, а у трећој краљ прима поклизаре и држи веће. Док се одлучи шта ће се одговорити, одређен је кнез Зборовски да у средњој дворници забавља поклизара.

У једанаестом певању песник још једном добија прилике да попуни историју лањског боја. Већница је сва искићена сликама које су златом уткане по свили и које приказују лањску војну. Ту су све појединости догађаја од почетка до свршетка, и поклизар иде редом од слике до слике, дивећи се и питајући за поједине сцене и јунаке пољске. Последња слика показује пораз турске војке: цар се држи добро, али је војска у бегству.

Напријед слике које стаху
срам гледати паши не да,
јер међ њима ки бјежаху
и прилику своју угледа

Из неприлике га спасава позив да изиђе пред краља коме Али-паша у дугачкој беседи исказује цареву понуду мира, што се прима, а погодбе ће исписати „канцелијер велики“ па ће их паша понети цару. Добивши, по том, и за цара и за себе богате дарове, Али-паша се, почашћен и угошћен, креће с дружином пут Цариграда, куда жури — певање дванаесто — најкраћим путовима. Чим је дошао у Цариград, сви су се овеселили јер се брзо распростро глас да је мир примљен. Само је, у општем весељу, брижна Крунослава, која тражи Коревскога издајући се за његова брата Угрочића па је допрла и до двора Ризван-пашина. У овом двору сазнајемо још за две девојке: једно је Љубица, кћи Ризван-пашина, а друго Калинка, синовица његова. Крунослава даје богате дарове њихову чувару, па доспе и до њих. Калинка се загледа у њу мислећи да је збиља Угрочић, те јој казује где је Коревски, али јој уз то исприча још нешто: кад су, рече, Ризван-пашу, који је некад био акермански паша, у раније доба заробили Козаци, пала је била у ропство и депа му кћи Љубица. Тада их је Коревски човечно предусрео, и ускоро им је даровао слободу. Али Љубица оста у њ заљубљена, па од како је сад он у тамници, она га тајно забавља љубавним песмама и порукама. И она је њему, вели Калинка, омилила, те ће ускоро бити пуштен па ће је узети за жену. Крунослава сазнавши за ово болно јадикује, па ипак иде Ризван-паши са даровима и молбом да може брата видети. Паша је сам води до подземних тамница, а кад она корачи унутра врата се за њом затворе те и Крунослава постане сужањ.

У тринаестом певању паклени краљ трубом сазива ђаволе па им казује како је по њих настало зло нарочито од кад Пољаци победише Турке. Није тада успео Владислав него крст. Сад се сједињују против некрста, па ће се и Владислав ородити с дворовима европским. Ако све то буде, настаће по некрст још веће зло. Зато сви на ноге, нека изиђу у свет па нека се ликом преобразе у стотину начина те нек сеју свуда раздор, мржњу, буну, сплетку. Коревски треба да погине, да не буде мира; против цара који се спрема на пут, од кога некрст само има штете, ваља устати и све

побунити. Наредба се пакленог краља извршује и Цариград преплавише нечастиви духови.

Овде је прекид у спеву: четрнаестог и петнаестог певања у којима се има расправити сав сплет поетске романтике — нема.

Од шеснаестог певања постаје главни предмет историја збацивања и уморства цара Османа... У Цариграду је, међу војницима, најпре незадовољство а по том и отворена буна. Бунтовници захтевају погибију царевих саветника, али цар не пристаје. У седамнаестом је певању савет код Османа и, противно томе, акција мајке Мустафине, која наговара зета Даута да се цар убије. Даут то прима и — у осамнаестом певању — подбада бунтовнике, који нападају на двор Дилавера, а када њега не ухвате крећу се на цара. Деведнаесто певање прича како гине Дилавер који је, преобучен као дервиш, пошао био у Анадолију по војску против бунтовника, гине и кизлар-ага и Али-паша и Хусејин, па долази ред и на Османа, чије понуде за преговоре одбијају, а њега у недостојној опреми воде на суд новом цару Мустафи, кога су, међу тим, избавили из јаме у којој је тамновао и испели на престо. Ово певање, пуно радње и догађаја, које има 1104 стиха те је дуже од сваког другог, увећава још и накнадно испричана епизода о љубави Дилавера и Бегуме, која тужи над мртвим телом његовим. Најзад, у двадесетом певању долази смрт Османова; њега с понижењима воде у Једикулу, он јадикује, али Даут наређује да га удаве, и он под ногама једног црнца умре задављен марамом.

— Свега у осамнаест Гундулићевих певања има 2632 строфе са 10528 стихова.

3.

Истински догађаји који су Гундулићу дали градиво за еп могу се у главном свести на ова три факта.

При крају друге десетине XVII века краљевао је у Польској Жигмундо III под чијом се владом десио догађај који је радошћу испунио сав хришћански, и нарочито католички, свет у Европи. То је била 1621 пољска победа над Турцима, одржана код Хотима, тврђаве на десној обали реке Дњестра. Папа је на глас о великој победи хришћанског оружја наредио

био да се сваке године на дан десетог октобра слави успомена на ту победу. Сам краљ није био у боју, него је у договору са сабором поставио био за главног заповедника Јована Карла Хоткјевића, прослављеног војводу и, тада, старца од седамдесет година, а за помоћника му и заменика би одређен кнез Станислав Љубомирски. У боју код Хотима Хоткјевић, тада војвода у Вилну, би рањен и од ране умре 24 септембра. У име краљево код војске је био наследник Владислав, симпатична личност, у својој двадесет-шестој години. Он је тада био болестан, а кад умре стари Хоткјевић војска се с појединим вођама хтеде повући испред Турака. Тада се Владислав показа у свом постојанству: „Радите — рече — како хоћете; ја, син вашег господара, поштујем вољу краљеву и народну, слушаћу заповести новог вођа, и волим погинути него ли као плашљивица оставити логор“. То одлучи ствар, и Пољаци остадоше на своме месту. Отуда је и част имена његова пронесена по Европи, тако да се свуда славио Владислав као победилац Турака. С пролећа 1624 пође Владислав у Лорето да пред Богородицом испуни завет учињен у болести и рату. Свуда би дочекиван с особитим почастима. И породица је Гундулића била срећна да га дочека у свом дому у Јакину, када га је песник могао и лично познати. Краљем је постао 1633, а оженио се Цецилијом, кћерју аустријског цара Фердинанда II, која 13 септембра 1637 би у Кракову крунисана.

За турске погибије код Хотима царовао је млади султан Осман II, који је тада имао тек седамнаест година али 1621 с одлучношћу завојшти на Пољаке, дошавши с огромном војском до Хотима, где се у боју он сам лично одликовао великом храброшћу, али му јаничари у последњем тренутку одрекоше да и једанаести пут ударе на јуриш, те Пољаци одржаше победу. Веле да су Турци у том рату изгубили на 80.000 војника и 100.000 коња. Усред боја Осман збаци великог везира Хусејина а постави Дилавера, који му је до краја остао веран. У Цариграду Осман науми да сатре ред непослушних јаничара те с Дилавером одлучи да уреди друкчију војску од Курда око Дамаска. Био је вредан и одлучан, строг, али не и популаран, јер ухођаше ноћна весеља војника које стога кажњаваше. Он не одржаваше многе навике мусломанске: тако н. пр. у боју хотимском не хтеде златицом плаћати сваку главу непријатељску, имао је одсбрење да се, због наслеђа,

може оженити туђинским принцезама као и други султани али и племенитим девојкама Туркињама и т. д. Сазнавши за његове намере, јаничари се побунише, а тиме се вешто користиле мајка његова стрица Мустафе који је као претендент био затворен, и њен зет Даут, те побуну доведоше до Османова убиства 20 маја 1622.

Трећи је факат да је Самуило Корецки био у ропству у Турака. Он је био зет молдавскога војводе Јеремије Мохиле, који је преминуо 1608. Турци протераше Јеремијина сина и наследника Константина, а Корецки и други Јеремијин син Михаило с Козацима упадоше у Молдавију, те отераше војводу кога Турци бејаху ту наместили па се сукобише и с Турцима, које најпре разбише а по том им подлегаше те Корецки са својом женом Катарином, њеном мајком и два њена брата би заробљен и у Цариград одведен. То је било 1616. Веле да је после две године помоћу францускога посланика покушао да утече али је био ухваћен, и у гору тамницу бачен. По другој версији, жена му је пуштена за новац па је с пољским великашом Сјењавским радила на његову ослобођењу, у чему и успеју помоћу новца и слуге Сјењавскога, који је, рођени Грк, отишао у Цариград и тамо ствар извео. Корецки, прерушен у трговца, стигне у Сицилију, Рим и Лорето, на поклоњење Богородици и по том оде у Пољску. То је било 1618, које је године умрла и Катарина. После две године Корецки у једном боју поново буде заробљен, у Цариград одведен и тамо у тамници удављен.

Најзад је, повезујући те догађаје у узрочну свезу, Гундулић употребио своје богато знање историје класичне, пољске, српске и успомене о Бранковићима, које су биле у Дубровнику живе, и уз то знатно познавање народних традиција и поезије и добру обавештеност о дипломатским приликама као и сазнања о земљама и о народима.

Тако је Гундулић из познатих делова створио нову целину, у чему је једно од објашњења његова успеха.

4.

Изразом националне свести Гундулић такођер високо премаша све остале књижевнике дубровачке. Свима је, нема сумње, тешко падао положај слободног Дубровника који се у политици према Турској морао угибати, а Гундулић је том тешком осећању дао јасног израза. Његов спев показује висину националне свести и политичке прибраности песникове.

Опште је уверење било да је Пољацима промислом одређено сузбити навалу турску. Том уверењу Гундулић даје одлучан исказ, и то је једна од основних идеја његова спева. Песник верује да је почетак прогањању Турака учињен у великој хришћанској победи код Хотима, и сматра као природно да Пољаци стану на чело хришћанског савеза који ће Турке пребацити у Азију. На једном, пак, месту позива краљевића Владислава да створи и политичку заједницу целокупног Словенства, те да тако прими и круну Немањића.

У доба Гундулићево бејаху већ синонимима постали изрази српски и македонски, па као што народни певач у неким песмама под речју „македонски“ разуме, „српски“, тако је Гундулић радио обрнуто, те је њему Александар Македонски — Лесандро Србљанин, а Троја се налази на мору према српским — македонским странама.

Проучивши дело Орбиново о словенском царству, које је штампано за детињства песникова, Гундулић је поред историјских чињеница усвојио и онај поетски поглед на прошлост Српства и Словенства, а све што су дубровачки поклисари по повратку у Дубровник знали причати о народима и земљама које су Турци покорили утврђивало је Гундулића у томе мишљењу. У литерарном, пак, погледу он одлучно стоји на словенском земљишту. „Осман“ је словенска епопеја, у којој се приказује клонуло Српство с једне и сјајна снага пољска с друге стране. Предмет је Гундулићева певања велики судбина Османова, ни слава Владислава, већ васкрс словенске мисли. По Гундулићеву уверењу Јужно се Словенство сломило одупирањем навали турској, бранећи тим целу Европу: сад северни словенски огранак, Пољска, довршује ту борбу славном победом.

А да се и у целој Европи онда тако мислило, показује и извештај који енглески посланик у Цариграду посла својој влади у речима: *Actum est de imperio* (свршено је са царвином)! Извештај се тицао насилне смрти цара Османа. Држало се да је она, у свези с лањском погибијом турском, други одсудан корак којим се турско царство руши с велике висине у бездан. Још је Гундулићева заслуга што је баш од тог важног предмета створио епопеју за народ, док је раније дубровачка поезија намењивана обично уским пријатељским круговима.

Према ступњу на коме се находила историја словенских народа, Гундулић говори о једном словенском језику, а већ су поједини писци дубровачки и пре њега помињали пространство нашег народног језика. Њему се Словенство чинило као велики урађени врт, који је покрила турска поплава а који се почиње од ње спасавати. Песник је на тај начин гласник који обзнањује тај спас у нади да нема више поводња за родне њиве и плодна поља деце мајке Славије.

5.

Узевши два факта — пољску победу и турску револуцију — као знак турске пропасти, песник је у спеву који о томе говори подједнако истакао пољског краљевића Владислава и турског цара Османа. Уз то је поетика, која је у Гундулићево доба важила и које се и он држао, прописивала далеке излете у романтично царство маште, употребу интриге подземног света, одвајање од предмета, уплитање епизода које су тек у овлашној вези с главним предметом, детаљна описивања места или начина живљења. Гундулићев је главни узор, Торквато Тасо, у својој теорији песништва препоручивао песнику епа историјску грађу али га није везивао за тачност догађаја већ му је остављао савршену слободу у употреби детаља, допуштао је чуда и мешање стварности с бићима неба и пакла, кад год то затражи потреба поетске грађе. На тај се начин могао стварати епос у коме није било довољно јединства и који је о главном предмету и јунаку више пута читаоца остављао у недоумици. А све се то, само у мањим размерама, види и у Гундулићеву „Осману“; та је, пак, особина овог спева била изазвала у нашој литератури непотребну распру о томе да ли је „Осман“ по постанку једноставно дело или је склопљен из два посебна спева: једно би био спев о Владиславу и пољској победи а друго о турској побуну и о Османовој смрти.

6.

Један, привидан, разлог за помисао на контаминацију био је њеним заступницима и у томе што се на тај начин даје објаснити зашто у данашњем „Осману“ нема у средини два певања — XIV и XV. Они су узели да је песник ту морао застати подуже пошто се ту одлучују главна питања романтичног епа о Владиславу, па га је у том и смрт затекла. Као што је већ речено, та два певања заиста недостоју. Нај-

старији рукописи — преписи, пошто се ориџинал Гундулићев није нашао — имају само забелешку да се два пева (који су означени негде као XIII и XIV) нису нашао по смрти песниковој. Остало је као дефинитивно мишљење да та два певана није Гундулић стигао изградити управо стога што се ту завршује песничка историја стварних личности које се ту зову Коревски и Крунослава, и личности које су најпопуларније и ако их је такве створила машта песникова, као што је н. пр. Сунчаница. Нека су од тих питања била тешка за решење баш стога што су догађаји били толико блиски. Тако је л. пр. судбина Коревскога и његове жене ван сумње била позната песниковим земљацима савременицима, а правила су епске поезије захтевала, можда, и друкчији завршетак.

7.

„Осман“ је три пута попуњиван. Први је попуњач неиспевана два певања био Петар Соркочевећ, Дубровчанин, који је, према белешци неких преписа, узео да епосу недостају XIII и XIV певање. Соркочевећ је певање о догађајима у паклу ставио као XV, а у XIII и XIV овако је одлучио судбину појединих лица. Сунчаница је доведена Осману, који је, ганут њеним сузама, пушта да се врати оцу, а Коревски се с Крунославом ослободио тамнице према пољским захтевима мира. Соколица је постала царица.

Као други попуњач „Османа“ може се сматрати Марин Златарић, такођер Дубровчанин, чији рад није био на време штампан, а изгледа да није ни довршен. Он се у допуни фабуле слаже са Соркочевећем, има из Соркочевећа и појединих израза и других позајмица, те се може сматрати да је Златарић преуређивао Соркочевећев посао радећи га краће и прегледније. Његова је допуна из првих година XIX века.

Трећи пут је Иван Мажуранић урадио нову попуњу, ставивши радњу у подземном царству као XIII и испевавши накнадно XIV и XV певање. И Мажуранић ослобађа Сунчаницу, али на овај начин: она је доведена до Једрена, одакле помоћу једног старог Турчина побегне натраг, а за тога се Турчина — вели се ту — мисли да може бити њен брат Влатко, једини за ког се у VIII певању не каже одлучно да је погинуо или умро. За одређење судбине Коревскога и Крунославе и сам је

Гундулић поставио јачу интригу тиме што се ту уплићу љубави Љубице и Калинке, те је Мажуранић, према поетици Гундулићева доба, употребио и акцију подземног света из XIII певања. Један ђаво — љубомора — обавести Љубицу да код Коревскога у тамници није брат већ вереница, те због тога гину и Коревски и Крунослава, Љубица умире, а и Ризван-паша, не могући одговорити пољским погодбама мира да се пусти Коревски. Соколица је и овде царица. И фабулом и језиком и свим поетским колоритом Мажуранић се толико примакао Гундулићу да је изазвао с једне стране обилату хвалу а с друге оптужбу како је употребио сама Гундулићева певања која је, као, нашао брат му Антон Мажуранић, добар зналац дубровачке литературе.

8.

У композицији је пева главна махна недостатак јединства у радњи. Само не треба сметнути с ума да је Гундулића смрт омела у „поначињењу“ дела, на које, дакле, није још једном стављена рука песника — уметника. Тако је и Соколица, поред све њене активности, изгубљен траг, ако се и њена судбина није одлучивала у ненаписаним певањима XIV—XV, ма да је по свему природнија њена смрт поред цара на крају епоса.

Такођер и стих и строфа нису у „Осману“ беспрекорни. Дело је испевано осмосложним стихом и у строфама од четири стиха са сликовањем првог и трећег, другог и четвртог ретка. То је проведено кроза сав спев без изузетка. Али је такав стих, лирског карактера, неподесан за праву епску песму. Слик није свуда правилан, чист. Главна му је замерка у мешавини акцената на слоговима који се сличавају. Што се тиче језика, Гундулић је најнапреднији дубровачки песник. У његовим је делима, дакле и у „Осману“, јужнозападни дијалекат, јекавски, који се тек по потреби слика меша с икавским. Туђински књижевни елементи у „Осману“ су видни као и у свој књижевности приморској. Нарочито је Тасо оставио доста трага. На њега се, као и на друге италијанске песнике, Гундулић угледао у сликању пастирског живота. Отуда су узеле препочетак и поједине ритерске црте код Гундулићевих јунака. Ту долазе и двобоји. Соколица је подражаваће Клоринди из „Ослобођеног Јерусалима“, а Љубица и њени односи према Коревском напомињу односе

Ермине ка Танкреду. Подражавања су и у опису лепотица уопште и са златним власима посебице. Из Таса је позајмљено и мешање ђавола у историјске радње. И опис чаролија које чини Мустафина мајка такођер је с истог извора, ма да није удаљен ни од народног веровања. Опис зоре представља слику која се налази и у Таса, а о граду Ђелије вели Гундулић што и Тасо о Картагени. Изрази при опису Крунославе, Соколице и њене дружине слични су многим изразима љубавних песника италијанских. Хајдар и Дилавер, полазећи на мегдан, изгледају као два бика — како се у Таса описују Клоринда и Танкред. Дервиш-ага је, кад иде у потеру за Дилавером, као отргнут коњ који отреса гриву и т. д. а таква се поређења налазе и у Таса, Вергилија, Хомера. — Видан је траг и „Енеиде“ од Вергилија, од чијих су јунакиња, нарочито од Камиле и њених другарица, узеле доста црта Соколица и њене „бојнице“. Лепе сцене са сликама из последњег рата и иначе [пев. X-XI] израђене су према таким моментима у „Ененди“ и „Ослобођеном Јерусалиму“, као и набрајање војске и војвода. Радмио [пев. VIII] пева у духу једног таког поклича код Таса [пев. XVI]. Национални су елементи у Гундулића врло знатни. Они су понајпре у поштовању и у љубави према народним песмама нашим. То је песник нагласио и тврђењем да је песнички дар Словенима остао од Орфеја. Из народне је поезије Гундулић усвојио доста израза, поређења и, нарочито, епитета. Војске је тако много да би задржала небо кад би сзго пало. Има израза „од кољења господскога“ и т. д. Крунослава се пореди с витом јелом. Соколица има вид као соко. Ту је и плеоназам „црни Арап“. Епитети су народни: вита јела, бели двори, сиви соко, бритка сабља, ведро небо, грозне сузе, рујно вино, руса глава, сухо злато, равно поље, црна земља, верна љуба, жарко сунце, перни штит, бојно копље и т. д. Према особини народне песме и у „Осману“ се на различитим местима налазе исти стихови. За знатан број народних песама, које Гундулић помиње или им садржину препречава, утврђено је да су у ствари постојале. Доказано је да је у Гундулићево доба живела народна традиција како су се последњи потомци Бранковића склонили у села око Смедерева, где живе непознати, а ту је традицију, без сумње, и песник знао и употребио.

Кад се саберу све позитивне и негативне особине „Османа“, излази да је Гундулић, и ако лирски песник, ипак

дао њиме једно од најзначајнијих дела васцеле српске и хрватске уметничке поезије а у сваком погледу прво и најзначајније дело дубровачко-далматинске периоде.

9.

Пре но што се опростисмо с епском поезијом Ђива Гундулића треба поменути да се њему дуго година приписивао превод Тасова „Ослобођенога Јерусалима“ с додавањем да је тај превод изгубљен — јер га нико никад видео није! Узима се да је Гундулић превод мислио посветити краљу пољском, а и то се — као и његов рад на превођењу — изводи из Гундулићевих речи у посвети „Псалама“, где песник вели како даје Псалме „докли с небеском помоћи Јерузалема слободен, певаће честитијем именом приведре круне краља пољачкога нарешено, свему нашем словенскоме народу укажем“. Али се те речи схватају и тако да Гундулић мисли на нову, словенску епопеју у хришћанско-ритерском духу, у којој би се певало о ослобођењу хришћанства („Јерусалима“) од стране „приведре круне“ пољске — а то је онај велики рад који зовемо „Османом“! Главни је бој између Пољака и Турака, истина, био тек годину дана доцније, али су многи догађаји већ пре њега учинили да се у словенском свету почело гледати на Пољаке и на пољског краља као на судбином одређене спасиоце хришћанства. Уз то су најзанимљивије појединости Гундулићева свева — на пример стварно робовање Корецкога — већ у то доба припадале историји. Догађај који је одмах по том дошао — битка код Хотима — дао је стожер епу и израз песничкој намери Гундулићевој.

10.

Ђиво Гундулић рођен је у Дубровнику 1588, или годину доцније, од родитеља Франа и Ђиве. Отац му је био пет пута кнез дубровачки. Ђиво се школовао вероватно у месту рођења. По навршеној двадесетој години уђе у велико веће, а годину дана позније ступи као чиновник у службу републике, имајући различите положаје: био је два пута кнез у Конавлу и, поред других части, члан Малог Већа, а 1621 дубровачки посланик код босанског паше. Године 1628 оженио се Николетом Соркочевећевом. Имао је три сина: Франа, Шишка и Мата. Отац му је умро 1624, мајка 1627, жена 1644, прежививши га, јер је Ђиво преминуо 8 децембра 1638 а сахрањен је у цркви дубровачког фрањевачког манастира.

11.

Јакета Палмотић, властелин — рођен око 1623, умро 1680, посланик у Цариграду и Риму и кнез дубровачки

— долази у ред следбеника и подражавача Гундулићевих. Од њега је „Дубровник поновљен“, недовршен епос у двадесет певања, у којима се прича рад на опорављењу Дубровника после земљотреса. Има добрих појединости, као што је причање о путовању поклицарева у Цариград да се отклони пропаст републике. Даље има акције злих и добрих духова који одлучују о судбини Дубровника, има романтично-љубавних епизода, приповедања о претходним догађајима и т. д. По стиху и по језику — у чему је такођер имитатор Гундулићев — Палмотић је с овог рада доста цењен.

Петар Канавеловић је такођер од знатнијих епичара дубровачких. Остављајући на страну његове песме у којима рефлексивна претеже епика — као што му је, 1683 штампана, песма „Ивану Собјеском“, у којој велича овог ослободиоца Беча, или песма у славу ослобођења Дубровника од харача 1695, или о препорођају Дубровника после труса — Канавеловић је у чистој епској поезији дао дело „Свети Иван, бискуп трогирски“, где су у двадесет и четири певања изложени догађаји с почетка XII века, кад је угарски краљ освајао Далмацију. Песник се држи животописа светитељева, из почетка XIII века, и историје, али у љубавним епизодама има и романтике по угледу на „Османа“, што све чини да појединци сматрају овај Канавеловићев рад најзанимљивијим епским певањем после „Османа“.

Влахо Сквандри, 1643—1690 или 1691, свештеник на Колочепу, острву близу Дубровника, и за тим тајник дубровачког арцибискупа, не залази у предмете епопеје, али је дао лепу поетску приповетку „Мачуш и Чавалица“ у којој је идилска љубав ових двоје опевана лепим језиком и лаким слогом.

12.

Ова је књижевна врста заступљена и преводима. Ту је Баро Бетера с преводом италијанске поетске приповетке „Оронта из Ципра“, коју је штампао 1699. Предмет је из романтичне борбе против Турака, који су заробили лепу Оронту на Кипру али гину кад она на броду запали барут ради освете. — Шимун Златарић, син Динков, превео је прву књигу Овидијевих „Метаморфоза“ и једну хериоду.

13.

С побожним и моралним епосом најпре се јавља Паскоје Примовић (Примојевић) који је 1617 под именом „Пјесан од упућења ријечи вјечне и од порсда дјевојачкога“

превео побожни спев Јакова Санацара *De partu Virginis*. Спев у ориџиналу има три књиге а у преводу шест певања, која су проткана многим лирским уметцима и излетима.

Чувенији је од њега Ђоно Јуније Палмотић, чија је „Кристиада“ најопсежнији побожни еп ове књижевне периоде. Предмет је последња недеља Христова живота — од Лазареве Суботе и Христова уласка у Јерусалим до његова васкрсења. У излагању догађаја Велике Недеље накнадно се приповеда и ранији живот Христов. Дело је подељено на двадесет и четири песме, испеване у течним осмерцима по четири у строфи која се по техничком савршенству може мерити с најуспелијим строфама Гундулићева „Османа“. И по језику, чистом и лаком, „Кристиада“ је стекла хвалилац — али овај рад није чист ориџинал Палмотићев већ препев дела *Christias* од Марка Јеронима Виде, латинског песника XVI века. Као што је већ постало било правило у дубровачкој преводној књижевности, тако је и Палмотић превodeћи прерађивао ово дело које у ориџиналу има шест песама. Стварних додатака у Палмотићеву раду има мало, ни измене нису од крупне важности, али је код њега за казивање истог предмета употребљена маса речи и израза, а дело је нарасло још и због стиха и строфе лирског карактера.

Ђиво Бунић Вучићевић покрај великог успеха у лирици бавио се и о побожном епу. Од њега је „Мандаљена покорница,“ где је реч о Св. Магдалени, који је предмет некад био у обичају и у туђој и у нашој књижевности. Спев је подељен у три „цвиљења“: Мандаљена у цркви види Христа па му, свесна својих грехова, следује свом душом; у Симоновој кући Мандаљена Христу мије ноге својим сузама и утире их косом, а кад Христа скидају с крста она га облива сузама да се, по васкрсењу његову, у привиђењу разговора с њим. Као добар лирчар, Бунић „Мандаљену“ није ни могао писати у пуној епској објективности. Поједина се места, према томе, истичу нарочито са лирских примеса, али ипак има и догађаја више но у Гундулићевим „Сузама“, са чега се „Мандаљена“ и ставља у врсту епске поезије.

Од Николе Бунића је у три краће песме изнесено „Главосјечење Ивана Крститеља“, где је познато казивање о смрти Св. Јована: по захтеву своје жене, против чијег неморала грми Крститељ, Ирод затвара светитеља, да, после, ње-

говом главом може наградити игру своје пасторке играчице, која ту награду тражи наговорена од своје мајке.

Још је и плодни Петар Канавеловић који је и у јуначком епу нагињао мистичности написао, по Св. Писму, „Живот Тобије“, али је у том раду мање успео.

Драмска поезија

1.

У XVII се веку приновила само једна побожна драма, у ствари савршеније приказање. То је у три чина „Мука Исукрстова“, у којој је Петар Канавеловић драматисао ток страдања Исуса Христа. Дело је приказивано 1663. Он је поново превео, једном већ преведеног, „Вијерног пастијера“, па је тај превод, мисли се, и приказиван. Од њега је и једина комедија овог века „Андро Штитикеца“; писана је у прови а слика домаћи живот дубровачког племства.

2.

У овом је веку главни представник такве пастирске игре Ђиво Гундулић, који је израдио два посла ове врсте. Једно је било „Кораљка од Шира“; она је изгубљена, а писана је свакако пре 1620 године. То је био превод дела Гвидобалда Бонарелија Filli di Sciro, које се у италијанској пасторали ставља на прво место после Тасова „Аминта“ и Гваринијева „Вијернога пастијера“. Друга је пастирска игра Гундулићева „Дубравка“. Она је, колико се зна, у главном ориџинална. Приказивана је на пијаци у славу слободе дубровачке 3 фебруара на дан Св. Влаха, који се још од X века сматрао заштитником републике.

— На тај је дан, казује „Дубравка“, обичај код пастира да најлепши међу њима добије најлепшу пастирку. Несумњиво је најлепша Дубравка а од пастира је зацело најлепши Милјенко. Али се сад стварају сплетке, те стари Грдак подмити судије и они досуђују Дубравку њему. Милјенко се у очајању спрема да тај дан буде последњи или њему или Грдаку. У том су Дубравка и Грдак већ у Лерову храму ради вечања, али се овде догоди чудо: у тренутку се земља затресе, загрми с неба, а Леров се кип стане купати у своме зноју; тада у храм уђе Милјенко и грмљава престаде, кип се расположи, огањ весело плану, а поглед Леров застаде на Милјенку, те се све сврушује узимањем двоје драгих и химном дубровачкој слободи:

О лијепа, о драга, о слатка слободо,
дар, у ком сва блага вишњи нам Бог је д'о.
Узроче истини од наше све славе,
уресу једини од ове дубраве.
Сва сребра, сва злата, сви људски животи
не могу бит' плата твој чистој љепоти.

Дело је у три чина, али радње, у обичном смислу, нема: то је низ слабо повезаних лирских појединости, међу којима има и врло лепих, па се и изложена радња мање врши а више приповеда; има места добре комике али и доста просте шале. Моменат кад се кип зноји упућује на епизоду с кипом у „Енеиди.“ Али се „Дубравка“, колико идила, толико, и више, може узети и као сатира на рђаве обичаје и поклапност за златом.

Бројнији је Гундулићев рад на драми. Његови су драмски радови махом погубљени тако да се данас само по имену знају: „Галатеа“, „Церера“, „Клеопатра“, „Посветилиште љувено“, „Адон“. Сачуване су: „Ариадна“, „Просерпина уграбљена“, „Диана“ и „Армида“. Прва је слободан и песнички леп превод „Ариадне“, мелодраме Отавија Ринућинија, мало старијег савременика Гундулићева. У другој је драматисана епска песма о уграбљеној Просерпини, коју је написао латински песник из IV века Клаудије Клаудијано. Трећа је само сцена о пољупцима који Дијана даје Ендимиону, а у четвртој је епизода о Риналду и Армиди из Тасова „Ослобођенога Јерусалима“ па су и поједини говори преведени из Тасове поеме; помишља се да је ово само остатак од, можда, целе али изгубљене драме Гундулићеве. Ранијим је драматским радовима Гундулић у дубровачкој књижевности отпочео драму митолошког градива, а овом последњом отвара врсту драматисања појединих епизода из романтичних епова. Гундулић није драмски, али је био прави, песник који је печат свога ђенија остављао у сваком раду, па је и заслужио хвалу савременика којима је најбољи тумач био Ђиво Бунић Вучићевић кад је, одушевљен „Ариадном“, Гундулићу управо песму у којој поред осталог вели:

Честит ти се вијенац свит ће
од неумрле ловорике,
ки се славно зеленит ће
врх чела ти по све вике;
јер њој запад круну крије,
а твој ловор, како сада,
зелен је увијек, њему није
смрти, зиме ни запада!

Гундулић се о драмској поезији бавио све док се нису стали збивати велики историјски догађаји које је, по том, опевао у „Осману“, прешавши тако с драме на еп, и ако је свуда и свагда остао незатајен његов велики дар лирског песника.

3.

Ђоно Јуније Палмотић у историји дубровачке драме има велики значај, и ако се није могла у свему одржати хвала којом је некад обасипан спомен овог „другог првостолника“ дубровачке поезије. Палмотић је несумњиво најплоднији драматичар дубровачки. Старија сведочанства казују да је годишње, поред других послова, писао по две драме: требало му је само размислити о предмету па би играчима њихове улоге могао одмах казивати. Још се вели да је могао, у исто доба, говорити у перо и више драма. Свакако стоји да лакоће његове у састављању стихова нико још у Срба и Хрвата није достигао.

Он је први покушао да се драматска радња, ма само и по имену, пренесе на народно земљиште, почињући на тај начин националну драму, као што је после Гундулићева малена огледа с „Армидом“ стварно засновао и романтичну драму. Али лакоћа у стварању и велика продуктивност донеле су и код Палмотића, природно, доста површности и сцена без дубље студије. Ипак је његов утицај био јак, чак и силан: за њим се поводе потоњи дубровачки драматичари чак и онда кад су, као образовани књижевници, могли лако наћи у туђим литературама и друге узоре.

Што се тиче настављања ранијег драмског рада у Дубровнику, Палмотићеве су драме с трагедијама XVI века у толико сличне што имају јединство места и времена, а задржавају и пролог и кор. Стих им је нов: осмерац, док је раније био дванаестерац. Овај је стих код Палмотића необично лак, а слик му је правилнији но ма у ког драматичара. Али та савршеност стиха чини да у њему превлађује патетичност и да је мало природности у говору. У накнаду су за то некадашњи гледаоци — као и данашњи читаоци — имали задовољство да у националним драмама његовим слушају по читаве стране историјских и других успомена из народне прошлости и живота, што делима Палмотићевим у безбојној литератури дубровачкој даје посебне одлике. Најглавнија, пак, разлика између Палмотићевих драма и трагедија XVI века у томе је што песник одговара укусу и захтеву публике да се драма срећно сврши. А да би се ово постигло, обично се деси неки ненадни догађај који преокрене ток радње, што у публици изазове веселост. Тај весели обрт често има комичног елемента толико да су преписивачи неке Палмотићеве драме назвали трагикомедијама.

4.

Од тринаест сачуваних драмских радова Палмотићевих седам спада у врсту митолошких драма. По хронолошком реду најранија је „Аталанта“, драма у три чина, играна 1629. Мисао, па и нека цела места, Палмотић је узео из „Метаморфоза“ Овидијевих.

— Аталанта, недостижна у трчању, зарече се да ће поћи за онога који је претекне, у чему јој Хипомен, од Нептунова рода, доскочи не толико брзином колико вештином.

„Акил“, драма у три чина, играна 1637. Грађа је из „Ахилеиде“, свева римског песника Стација из I века.

— Ахил је био у двору краља од Шира, где је васпитан у кругу девојака тако да су и за њега мислили да је девојка. Ту се развила љубав између њега и краљеве кћери Дејдамије. Улис долази с дружином да га украде и одведе у Грчку. Не могући сазнати ко је Ахил, они поштепе лукаво, издајући се за трговце. Краљ их позива да покажу робу коју ће он купити кћерима и другим девојкама. Тада свака узима женске наките а Ахил се маши штита. Сазнавши тако ко је Ахил, они га узимају, а краљ се спрема да га ослободи, али се цела ствар открива те се сазнаје и за љубав Ахила и Дејдамије, па се свршује њиховим узимањем, а краљ се спрема да заједно с Грцима пође на Троју.

Трећа је „Натјецање Ајача и Улиса за оружје Акилово“, слика у једном чину, играна 1639. У ствари је дијалогисана једна из Овидијевих „Метаморфоза“, одакле је Палмотић узео и грађу и изразе.

— Агамемнон позива грчке витезове да одреде ко је заслужан Ахилова оружја. Ајакс га тражи за себе, износећи, поред осталог, и родбинске везе. Улис се позива на потребу да такво оружје припадне њему. Вођи одлучују у корист Улисову, а Ајакс се убија.

Из 1640 је „Елена уграбљена“, драма у три чина, написана према грађи у истим „Метаморфозама“.

— Парис и Тројанци долазе у двор краља Менелаја, где им се допадне Јелена и они одлучују да је украду. Радња се врши с њеним пристанком, а кад се бегунци с Јеленом навезу на море, Лакедемонци се враћају с потере, дознавши за њену неверу.

Даље имамо из 1648 „Лавинију“, драму у три чина, по предмету из Вергилијеве „Енеиде“.

— У Лавинију, кћер латинског краља, загледао се Асканио, син Енејин. У њу је заљубљен и витез Турно. Краљ би је дао Асканиу а краљевца Турну. Лавинија је склона да учини оцу по вољи, а спор се одлучује борбом између супарника. Турно гине и Асканио добија Лавинију.

С истог је извора и „Дошастје од Енеје к Анкизу“, драма у пет чинова.

— Описују се догађаји које је доживео и прилике које је видео Енеја, силазећи своје оцу Анхизу на онај свет. Ту је већином причање о различитим знатнијим лицима, прелазак преко паклене реке и т.д.

Драма у три чина „Ипсипиле“ драматиче епизоду из приче о Аргонаутима, њихово бављење на Лемносу. Палмотић је црпао из дела: „Аргонаутике“ Валерија Флака, римског песника из I века, „Тебаиде“ од Стација и „Аргонаутике“ грчког песника александријског доба Аполонија Родоског.

— Краљица острва Лемноса, Ипсипиле, скупља војску од девојака па напада на аргонаутског вођа Јазона. У борби обе стране скидају образине и оклопе па се узајамно заљубљују. Ипсипиле полази за Јазона а њене девојке за друге Аргонауте.

5.

У врсту романтичних драма долазе два дела. Једно је „Армида“, драма у три чина, по предмету „Ослобођенога Јерусалима“, али по другој епизоди, из XVI песме, а не по оној коју је драматисао Гундулић т. ј. по XX песми.

— Крсташки је вођ Риналдо смртно заљубљен у Армиду, тако да његова војска пропушта време у нераду док он проводи љубав. Другови га његови Карло и Убалдо одвраћају од тога, а кад успеју, Риналдо оставља Армиду, која позива „паклене наказе“ да не оставе ни камен на камену у двору љубави њихове.

Друго је „Алчина“, из 1647, драма у пет чинова, по Ариостову „Бесном Роланду“ у певањима III, IV, VI, VIII и X.

— Мађионичарка Алчина воли витеза Руђера, који је на дому оставио вереницу Брадаманту. Алчина је опчинила Руђера, али му виленица Мелиса доноси од Брадаманте прстен који чини те Руђер сазна праву истину. Он се одвраћа од Алчине, која сада за изгубљеном љубављу тугује.

6.

Прва је Палмотићева национална драма „Павлимир“, у три чина. Приказана је још 1623. Предмет је из легендарне домаће историје, из приче о постању града Дубровника, како ју је Палмотић знао из двадесет-шесте главе Дукљанинова летописа и како ју је прерадио.

— Кад је „словински“ краљ Павлимир бродило морем са својом дружином, виленички краљ и краљица подигну буру и бродови се разбију. Павлимир се с малим бројем спасе, изишавши на једно, непознато му, место. Ту му се допадне, заљубљује се у једну девојку и зажели основати град. Узалуд виленици буне народ, који га прима за владоца, поред осталог и по заузимању пустињака Илара, који је зауставио ону буру на мору. У то стиже и спасена дружина, за коју је Павлимир мислио да се утопила. Виленици се селе, а Павлимир овде оснива град Дубровник.

„Даница“, из 1644, драма у пет чинова, пуна је радње, која се у најважнијим моментима не прича већ изводи. Пред-

мет је из Ариостова „Бесног Роланда“ о љубави Ариоданта и Ђиневре, што је Палмотић пренео на национално земљиште

— У Даницу, кћер босанског краља Остоје, заљубљен је војвода Матијаш, родом из Дубровника. И Даница воли њега, не осврћући се на љубавне изјаве Хрвоја, бана хрватског, кога воли Даничина дворкињица Јерина. Хрвоје обећава Јерини вечну љубав, али је не може узети за закониту жену, јер се мора оженити кћерју босанског краља, па је позива да му помогне, обећавајући јој да ће она тек по том постати срећном. Јерина пристаје, али Даница остаје при својој одлуци, а у томе је подржава и отац, јер је њу заслужио Матијаш још кад ју је из татарских руку отео. Тада Јерина пристаје да Хрвоју помогне лукавством. У поноћи ће Хрвоје доћи по лестицама до прозора једне Даничине собе, где ће га примити Јерина, обучена у Даничино одело. То и бива на очи Матијаша и брата му Јанка, чувеног јунака, који гледају ту сцену из врта. Матијаш из очајања скаче у Саву, а Јанко, да би осветио брата и доказао Даничино непоштење, позива на мегдан краљеве јунаке пред двором. Даница од туге хоће да умре. Хрвоје, пак, бојећи се да не би Јерина под утицајем опште жалости и несреће одала ствар, науми да је уклони са света. Шаље је у једну од далеких кула својих да тамо очекује свршетак ове жалости, а двојици од својих људи наређује да је уморе. У тренутку кад су ови хтели то учинити, наиђе посланик угарског краља Михаило Свилојевић, идући краљу босанском, те спасе Јерину, која сад казује истину па одлази у манастир да се каје. Јанку излази тада на мегдан неки јунак, у коме се — кад му се лице случајно откри — покаже Матијаш. Он је, скочивши у Саву, помислио колико ће Даница страдати ако је у ствари невина, па је испливао на обалу, а брату се хтео у двобоју показати. Хрвоје пада од мача Свилојевићева, а Даницу узима Матијаш, који постаје бан место Хрвоја.

Има још две Палмотићеве драме којима до сада није нађен извор у туђини. То су „Цаптислава“ и „Бисерница“, свака у пет чинова, са садржином произвољно смишљеном, у првој донекле а у другој сасвим фантастичном. Друга је, у ствари, продужење и завршетак оне прве. Али је Палмотић обе ставио на народно земљиште, давши им и колорит националних драма и проткавши их епизодама које се, као, догађају у српском свету.

— У „Цаптислави“ епидаварски краљ Крунослав с краљицом хвали своју децу а нарочито Цаптиславу, кћер која се, сем лепоте, одликује и ванредном храброшћу, и за коју краљ вели:

свиони урес и злаћени
притешко је њој оклопје,
игла бојни мач храбрани,
а кудеља вито копје.

Набрајајући њена витешка дела краљ вели:

дуго је бројит бојна дила
и крпости ње могуће,

ким до неба узвисила
час је свијетле наше куће.

Она је намењена српском краљевићу Бојниславу још кад се родила, Млађу, пак, кћер Љубицу мисле да даду угарском краљевићу Градимиру. Бојнислав је Љубицу пре ослободио од змаја, а сад је дошао да води старију јој сестру Цаптиславу. Краљица има да саопшти очеву одлуку Цаптислави, да се она спреми, а Бојнислав се с дружином весели и спрема да сјајно проведе ново весеље. Али је у Цаптиславу заљубљен и Градимиру који прича један фантастичан сусрет с њом код Смедерева. Зато је, сад, Градимиру дошао да проси Цаптиславу. У његову је друштву и брат му од стрица, чешки краљевић Лауш, који је много живље природе па наговара Градимира да буде енергичнији. Међу тим се Цаптислава устеж: да каже мајци своје мишљење о удадби. Она се стиди, мучи, мења у лицу.

У другом чину краљица казује краљу Цаптиславино снебивање, а краљ то одбија на „девојачку срамежљивост“. Градимиру, сазнавши да је Цаптислава обећана, тугује. Лауш га кори што јој није казао љубав, и наговара га да то сад учини; Градимиру пристаје. Цаптислава изјављује брату Владимиру да воли Градимира, али га моли да ва сада не казује то родитељима.

У трећем чину Бојнислав проси Цаптиславу у оца и краљ му је даје, па с краљицом чека извешће од Владимира о Цаптиславиној одлуци. Гласник им јавља како бродари с даровима од српског краља долазе да воде Цаптиславу, и у исто доба се у даљини виде други бродови, за које краљ вели да су од угарског краља. Градимиру и Цаптислави после дужег устезања изјављују љубав. Цаптислава каже да ће пре умрети него поћи за Бојнислава. Али ће смрћу упропастити Градимира. Ипак мора живети ради њега, и она одлучује да за њ пође.

Краљ — у четвртном чину — прима поклисаре српског краља и обећава да ће Цаптислава бити за који час спремна. Љубица захваљује Бојниславу што ју је раније спасао од змаја. Краљ и краљица чекају Цаптиславину реч по Владимиру, за кога ће, веле, просити Бисерницу, кћер краља угарског. Љубавни дијалог Цаптиславе и Градимира прекида дворкињица, позивајући Цаптиславу у дворану оцу и мајци. Градимиру, знајући да је ту час њена заручења с Бојниславом, хоће да се убије. Цаптислава му по дворкињици поручује да неће поћи за Бојнислава, али дворкињица стиже доцне. Градимиру се убио.

Због тог несрећног случаја — пети чин — одгођена је свадба за неки дан. Међутим Градимиру се опоравио, и са Цаптиславом побегне галијом. Цаптислава је оставила родитељима писмо у коме их моли за опроштај. Бојнислав се, ражљубљен, спрема у потеру. Вила Северница с пигмејима узима у заштиту Цаптиславу, причајући њену одавнашњу љубав с Градимиром, па обећава да ће их вратити ако хоће краљ да их весело прими. Међу тим треба примирити и Бојнислава саопштењем да је Цаптислава још под Смедеревом једним чаробним случајем суђена била Градимиру, а да њега воли млађа сестра Цаптиславина Љубица. То чини њихов брат Владимир, и Бојнислав по савету својих пријатеља пристаје. Цаптислава се с Градимиром враћа, и настаје опште весеље, јер и Бојнислав, предомисливши се, радо хоће Љубицу. По предлогу

Северничину Лауш, чешки краљевић и Градимиров брат од стрица, узима Теуку, трећу кћер краљеву, те се у општем весељу и у певању хора и појединаца завршује драма.

„Цаптислава“ је приказана 1652, а за „Бисерницу“, која је њено продужење, немамо записану годину постанка. У њој се износи радња која је по завршетку „Цаптиславе“ настала у двору угарског краља.

— Угарски краљ Владислав весело је примио Цаптиславу, Градимира и Владимира који је дошао да узме Бисерку, краљеву кћер. У част тог двогубог весеља краљ је приредио игре и витешке забаве, на које су дошли многи витезови, сви европски краљевићи и татар-хан Оритријес са својим саветником Вилозмајем. Бисерница исказује слутњу у добар свршетак весеља, причајући како је снивала да је из њихова врта невину голубицу хтела однети нека тица грабљивица али ју је избавио неки орао са севера. Татар-хан је смртно заљубљен у Бисерницу и хоће да је отме отвореним нападом на госте. Од тога га одвраћа Вилозмај, који за себе вели да чуда твори својим гласом:

На могуће моје пјесни
охоли се пак'о стреса,
мрчи сунчан зрак уресни,
звезде лете с гар с небеса,
тресовима замне облаци,
сахне дубје, цвијеће и трава,
земљу туку гради јаци,
тврди мрамор омехшава.

Он се, такав, прима да Бисерницу украде и да је преда татар-хану. То и учини, па седнувши с Бисерницом у огњена кола почне бежати. По упусту Северничину Цаптислава седа на виловита коња, оружа се вилинским оружјем и чудотворним прстеном, што је добила од Севернице. Стиже их, кола и Вилозмај падају у Дунав, Вилозмај исплива да би се жив мучио, а Бисерницу доводи Цаптислава натраг, где су се таман спремили у потеру. Татар-хан сад позива краљеве јунаке на мегдан. Краљ одређује сина Градимира, зета Владимира и српског краљевића Бојнислава. Татар-хан и један брат му гину, а трећи се брат предаје, па добивши слободу одлази са братовским телима у своју земљу, а овде настаје весеље.

Као што се види, дело је плод саме маште; слабије је од „Цаптиславе“, јер су у њему готово сама чудеса, и то не ради размршаја радње већ је у њима сва радња.

Најзад се Палмотићу, без потврде, приписује „Коломбо“, дијалог између Колумба и његове дружине, која се диви његову знању изјављујући да ће свуда с њим. Колумбо вели дружини да ће с тако врсним људима, међу којима има и славних Дубровчана, смело пливати преко океана и превазићи славу грчких путника који су ишли ради богатства док ови

иду ради распростирања хришћанства. Дружина понавља своју оданост и машта о часу срећнога повратка.

Други се кратки дијалог зове „Глас“.

— Обилати овај писац и сродник Гундулићев, Ђоно Јуније Палмотић, рођен је 1606 од родитеља Ђорђа и Урсуне. Мајка му бејаше из породице Градића. По навршеној двадесетој години ступио је у Велико Веће; 1639 био је кнез у Конављу, 1642 кнез на Ластову, 1649 опет у Конављу а 1653 поново на Ластову. Преминуо је релативно рано: 1653 или, најдаље, 1656. Био је учен и вредан човек, али слаба здравља. Кажу да је, по развијеној својој машти, патио од визија, верујући да ванста види када му силази богиња поезије. За његову версификаторску лакоћу причају још и ово: у коло би долазио неспреман да започне нову песму као коловођ, али му је песма у тренутку била готова, па док би коло понављало једну он би смишљао другу строфу. У славу његову писало је више песника, као Јакета Палмотић, Ник. Бунић, Ђорђе Палмотић — чије су такве песме штампане у „Кристиади“.

7.

Сад се све више иде ка мелодрамаи. Паскоје Примовић [Примојевић] 1617 штампао је драму „Евридиче“. Оригинал је Отавија Ринућинија, а износи се како Орфеј певањем изводи своју заручницу Еуридику из подземног царства, у које је допала кад је умрла од змијиног уједа.

Михаил Градић, 1580-1634, заслужан за књижевно образовање свог сестрића, песника Палмотића, превео је трагедију „Криспус“ од језујита Бернарина Стефанија; превод је приказиван у Дубровнику с почетка XVII века.

Антун Кривоносић је драматисао „Суд Паридов“, митолошку причу о Еридиној јабуци, о чему је писао и Наљешковић. Недовршени рад Кривоносићев показује местично доброг песника.

Ђиво Гучетић млађи, језујит, који је погинуо у земљотресу 1667, написао је 1653 драму „Ио“, где је, слабо, у три чина обрадио Овидијеву метармофозу о вили Ио коју је Јупитер претворио у краву. А пре тога је, 1651, превео драму у чет чинава из византијске прошлости „Лео Философ“ од латинског писца Ђатинија.

Вице Пуцић — властелин, преминуо 1665 — написао је драму у три чина „Софронија и Олиндо“ по грађи из „Ослобођеног Јерусалима“. Ту је епизода како, због крађе Богородичине иконе у Јерусалиму, краљ Аладин заповеда да се убију сви Хришћани. Тада, да спасе остале, девојка Софронија драговољно прима на се кривицу, а Олиндо, који је воли,

да би њу спасао, изјављује како је он кривац. Тада обоје буду осуђени на спаљење. Најзад, у последњем тренутку, краљ им прашта по жељи јунакиње Клоринде. Друго му је дело „Љубица“, у пет чинова, 1665, имитација Палмотићеве „Цап-тиславе“.

Шишко Гундулић, син славног песника, написао је „Сунчаницу“, слабу имитацију Палмотићевих драма. Ова Шишкова драмска јунакиња нема везе са Сунчаницом у „Осману“. Играна је пред двором 1662 и 1663.

Од Јакете Палмотића је трагедија у три чина „Дидоне“ из „Енеиде“, пев IV. Енеј напушта картагенску краљицу Дидону те се она убија. Радња је јасна и ако недовољна, више либрето за оперу. Језик је у овом раду Јакетину добар.

ВАН ДУБРОВНИКА.

Рад је сасвим мален.

У Сплету се као песник овог столећа може именовати Јеролим-Јерко Кавањанин, који је умро 1714; у младости је писао љубавне песме, а под старост оде у село где у самоћи напише простран спев од 32.658 стихова с именом „Повист вангелска богатога а несрећна Еполоуна и убогога а честита Лазара“. Спев је подељен на тридесет дугачких певања. Језик је мешовит, највише чакавски, стих неуглађен. Опева краљеве, јунаке и знатније породице далматинске, корећи земљаке што више воле туђину; меша митологију и хришћанство; хвали Млечиће, Аустрију, језујите и слави Петра Великог.

Шибеник је дао Јакова Армолушића, који је писао песме у славу и одбрану жена; песме су му остале у рукопису. — Овамо припада и Иван Томко Мрнавић, рођењем, 1570, Шибеничанин, пореклом босанац; учио је, и по том био професор, у Риму а за тим каноник шибенички, никад не стекавши љубави и поверења грађана; умро је Риму 1639. Писао је доста, а 1631 штампао је драму у пет чинова „Османшћица“ о смрти цара Османа али без икакве везе с Гундулићевим спевом, без вредности па, местимице, и без смисла.

На Брачу је живео веома даровити лиричар Иван Иванишевић, од кога је „Кита цвића разликога“, збирка разноврсних песама и молитава у прози.

ЧЕТВРТИ РАЗДЕО
КЊИЖЕВНА ПЕРИПЕТИЈА И ПОЛИТИЧКА
КАТАСТРОФА

Дубровник

Обично се каже да је дубровачка књижевност XVIII века у опадању, али је она клонула била још пре тога столећа, у које је ушла поремећена у свом природном развиту.

Од догађаја који су разорили погодбе за напредни књижевни рад треба на прво место ставити велики земљотрес који 6 априла 1667 за неколико тренутака готово сасвим разори Дубровник. Појединости о овом страховитом догађају и о првим последицама његовим и данас оправдавају сматрање да је тиме пресечен нит живота старог града и његове културе. Било је, истина, људи који су за спас отаџбине учинили све што је до крајних могућности ваљало урадити, али у обновљеном Дубровнику више не бејаше погодаба за живот ни за рад онакав какав дотле тецијаше. Већ је на више места поменут одјек тог кобног догађаја, а овде треба казати да су се у раду за спас и обнову разореног града и државе истакли нарочито Никола Бунић, песник, и Маројица Кабога, кога је тек земљотрес ослободио тамнице а који се одмах заложиио за спас, према њему неправичне, отаџбине.

Ипак, и ако највећа, не бејаше земљотрес једина несрећа која снађе Дубровник.

Турска сила, која ће се код Беча 1683 почети стално разламати, бејаше тада на врхунцу нетрпљивости, и она се сад окоми на Дубровник, намећући му „харач“ од огромних свота и претећи сваког дана уништењем његова бића. И у тим се невољама Бунић и Кабога показаше достојним синовима слободног града. Као изасланици републике—Бунић босанском паши, од кога је претила непосредна погибија, а Кабога цариградском двору—они учинише највише да се Дубровник спасе и од те неприлике. Бунић у турској тамници Сидистрији, куда га паша бејаше послао, умре 16 августа 1678, а Кабога се после турске погибије код Беча, спасе тамнице, у коју бејаше у Цариграду бачен, и премину у Дубровнику 12 децембра 1692.

У даље недаће треба уврстити и међусобну борбу племена која више не дихаше некадашњом слогом. Нарочито се

борба водила између старог племства и оних који племићима постадоше тек у новије доба по заслугама показаним у раду за обнову Дубровника. За тим књижевном полету није могла годити стега духа под управом језуита који успеше да у своје руке и без снбивања узму сву наставу. Многа службена места падоше у част недостојних и неспремних лица, јер се у једно доба сви јавни положаји од најнижег до највишег почеше делити коцком. Најзад се осети и рђав утицај међусобне борбе у школоване омладине, која се, према местима школовања, дељаше на с л а м а н ч а н е, по школи коју су учили у Саламанци, у Шпанији, и на с о р б о н ц е, по школовању на Сорбони.

Све те, и друге, недаће припремише последњи чин дубровачке драме која се заврши у првој десетини XIX столећа.

Различити покушаји, који се зарад јачег књижевног рада чинише према промењеним приликама и новом времену, дадоше мало резултата. Најважније бејаху академије, удружења с изразитим тежњама али с мање среће од академије коју смо поменули у XVI веку. Четири су таква покушаја у XVIII столећу. Једно је била „Академија Дангубнијех“ (вероватно да се звала и „Академија Исправних“), започета још при крају минулог столећа. Прва јој је задаћа била у неговању и чишћењу језика, а уз то се њен рад имао бавити још и о другим наукама: историји, нумизматици. Она је изразитије радила у првој четвртини XVIII века. Састанци, на којима су читани и претресани научни и песнички радови, држани су у различитим кућама, почевши од Двора па до приватних домова. Академија је мислила радити и речник и граматику; речник је имао бити италијански, латински и српски, па су и израђена прва три писмена латинице. Службени је језик био најпре српски а по том италијански. Млађа је „Академија од штурака“, постала 1719 насупрот првој академији. У њој се писало и говорило и на српском и на италијанском језику. Исте је године постала и трећа али са седиштем у Риму — *Accademia della lingua slava* — а у циљу неговања српског језика. Изгледа да је било пријатељских веза између ове и прве академије. Четврта би била „Академија од поклада“, која се такођер помиње у XVIII веку.

Па ипак је књижевни упадак ишао све даље, а литература дубровачка у првој четврти XVIII века осветљује, истина блиставом светлошћу, само један таленат, којим се и почиње преглед дубровачке књижевности у овом столећу.

Лирска поезија

1.

У накнаду за све несреће које су је снашле дубровачка је литература добила изванредног песника у Игњату Ђорђевићу, највећем лиричару не само доба упатка него и целе књижевности. Ђорђевић је ђенијалан лиричар, који је свој прави песнички дар показао у различитим врстама лирике. Љубавне песме Ђорђевићеве остају као творевине у којима су се боље но ма у кога, изразитије него и у самог Ђива Бунића Вучићевића, стекле све битне особине праве лирике: и осећање и исказ лак, жив, са свим колоритом потребним за једну или другу слику. Готово је увек погођен тон у свези с обликом песминим — и кад се љубав исказује непосредно, што је ређе, и кад се износи као ненамерно, уз казивање неког случаја, који ја вазда духовито изабран, и кад песник кличе и кад се жали. И ако у Ђорђевића нема врсте ни тона којима се не би нашло трага и раније, ипак је у њега све пластично, живо, мило а јако, те на тај начин подмлађено — ново оно што се и до тада, само друкчије, могло чути, што је, по предмету, старо. Такве се особине налазе н. пр. у песми у којој се казује како је лепу Даницу ујела чела за образ зато што јој се чинило да је то румен цвет, или у „Згоди љувеној“ у којој пева како

Трудном свијету ноћ на лице
вргла бјеше сјену блиду —

а песнику управо тада спусти Љубица кроз прозор „лис писани“. Жеља га мори да што пре прочита, па би радо читао ма и „на пламену од трјескова“; али му у помоћ притече свитац, при чијем „свјетлу“ прочита писмо. У „Срцу изгубљеном“ песник објављује: ако је когод нашао изгубљено срце његово нека му га врати а он ће за уздарје дати све што има и што зна. Срце ће се познати по овим знацима: у њему је мало наде и радости а много страха, сумње, суза и „горкости“, уз то је „хитром руком од љубави“ у срце урезана слика и лепота Љубичина. Ко га нађе неће од њега имати користи: пробијена је стрелама и напсла изгорело. На ту му се обзнану јави његова „лијепа“, носећи му срце у руци: он јој даде све што је обећао, а она му — срце не врати!

Ђорђевић је добар зналац народног језика, богат изразима, различитим фигурама и обртима, а кад што из старије

литературе узима речи, које су већ биле непознате. Несумњиво је, уз то, добро знао не само народни живот него и његову поезију, према којој је испевао и неке од својих песама.

Засебну врсту пространијих љубавних песама чине његове еклоге. Оне су окретне, лаке и ведре слике пастирског не толико живота колико осећаја. Таких „Еклога алити разговора пастијерских“ има осам. У девет песама „Разлике згоде несрећне љубави“ пева се, упола епски, о несрећној љубави између младих пастира и вила; у овим песмама местимично има неодољиве чари. У циклусу од деведесет и шест песама „Муза сицилианска“ песник се поново враћа љубавним тоновима.

Не мање, Ђорђевић је јак и у побожној лирици, у којој је измакао испред свих такмаца пре и после. „Уздаси Мандалене покорнице“, штампани 1728 а написани на двадесет и више година раније, долазе овамо, ма да их стављају и у епику. Оно што је у делу главно, што је и најлепше и најчешће, јесте побожна лирика. „Уздаси“ су одмах наишли на признање, јер је то један од најзнатнијих продуката побожног песника Дубровчанина. Они достојно стају поред „Суза“ Гундулићевих а надмашују Бунићеву „Мандалену“. Ђорђевић се ослања на легендарни животопис Св. Магдалене. Дело је подељено у осам песама; догађаја, у обичном смислу, и нема, већ су они тек у успоменама или у побожној визији Мандалениној, а све се свршује њеном смрћу, коју дочекује у уживању по примљеном причешћу. Раније наглашени китњаст стил овде је освојио. Све је кићено, пуно цвећа и сунца; чело је — зора, очи — даница, груди — снежно беле; зима цвили; уз љубичицу љубдраг уздише; Мандалена се борила са својом љубављу као што лавор бије бој с ветром. Ђорђевићеве „Уздаси“ имају нешто сличности с делом Еразма да Валвазонеа 1587 *Le lagrime di Santa Maddalena*, које, у осталом, има свега 49 строфа, док их је у Ђорђевића 681. Спољна је страна савршена: композиција је красна, пуна складности, дубока смишљеност у изношењу малих слика и шареног мозајика у богатим, раскошним, оквирима. Како у овом делу нема радње, Ђорђевић узима строфу од шест стихова, да би увек у последња два могао казати своју мисао.

Ђорђевићу припада заслуга што је коначно одлучио питање о преводу Псалтира, док су дотадашњи дубровачки песници псалме преводили тек по избору. Године 1729 штампао

је „Салтијер словински“, израђен пре једанаест година. Превод је с јеврејског ориђинала, па и ако је у њему махна дубровачке лирике што се тиче пространства — у Ђорђића је више строфа но у ориђиналу редака! — ипак је његов препев рад правог и побожног песника, а на по неким је местима одличан особито у омиљеној му строфи од шест стихова, јер су му строфе врло различите: од два до једанаест стихова.

У шаљивој је поезији, поред ситнијих песама, хваљен лирски спев „Сузе Марункове“. Предмет је из народног живота на Млету: сељак Марунко је заљубљен у Павицу, која му не одговара љубављу, па је цео спев монолог комичног љубавника. И ако се слична ствар налази и у Франћеска Балдовина спеву *Lamento di Cecco da Varlungo*, па је у обема најпре молба тужнога љубавника, а затим проклињање и најзад мирене са судбином или „насилно приклањање удесу“ — ипак је несумњиво да је пред Ђорђићем у часу писања ове песме стајао и „Дервиш“ Ст. Ђорђића, које је делце Игњат добро знао јер он и тврди да му је писац његов старији рођак Стијепо. Марунко прича како је богат, а Павици даће шупаљ котлић, м'јех и тиквић; трбух меће на стену да расхлади љубав; не уме ни да пије ни да једе; она му је „драга кучка“ и т.д.

Према свему је јасно да су „Сузе Марункове“ хероикомична песма, те показује докле је довео пример Чубрановићеве „Јеђупке“.

— Игњат Ђорђић родио се 13 фебруара 1675, из реда је нове властеле. По мајци је потомак Динка Златарића. Крштено му је име Никола а Игњатом се назвао кад је ступио у ред бенедиктинаца. Први му наставници бејаху језујити. До своје двадесет-друге године био је у световној служби и кнез на Шипану, али 1697 ступи у Риму у ред језујитски, у ствари настави учење те је постао свестрано образован човек и зналац класичких и старог јеврејског језика. Године 1705 остави ред језујитски, па се врати у завичај, а идуће године ступи у бенедиктинце где је прошао кроза све ступњеве службовања. Више је пута походио Италију, а умре од капље 21 јануара 1737. Сахрањен је у бенедиктинском манастиру Св. Јакова близу Дубровника. Обилат писац научних дела из области геологије, историје, филологије на латинском и италијанском језику — Ђорђић је, по свом раду о животу Св. Бенедикта, један од зачетника дубровачке прозе. Од његових историчарских мисли вреди поменути како је разлагао да Словени имају то име од речи слава и т. д.

2.

Казавши да је Игњат Ђорђић последњи велики песник дубровачки, већ смо тим обележили значај осталих из XVIII века. Ту од значајнијих долазе:

Ђуро Матејић, 1699—1728 који је писао љубавне, побожне, шаљиве и различите песме и писма у стиховима. — Иван Шишков Гундулић 1678—1721, унук песника „Османа“, писао је мање лирске песме и „Сузе и тужбе Радмилове“, што је у ствари развучена прерада Влад. Менчетића „Зорке“. — Франо Лалић писао је фантастично-моралне песме, а преминуо је 1722. — Антун Глеђевић је писао песме разне врсте, шаљиво-сатиричне, дидактичне, а има и оригиналну хероиду по угледу на Овидија. — Иван Бунџић млађи, 1662—1712, син Саров а унук Ђивов, дубровачки кнез више пута; од њега је сачуван само превод једног Марциалова епиграма о ружним женама, а држи се да је писао више. — Вице Петровић, 1667—1754, писац пригодних, љубавних и сатиричних песама. — Петар Бошковић, 1705—1727, брат прославленог научника Руђера, превео је две Овидијеве Хероиде, а побожне су му песме по смрти штампане и врло цењене. — Франтица Соркочевећ, 1706—1771, властелин, по мајци праунук Ђива Гундулића, дипломат и дубровачки посланик у Цариграду, плодан писац и преводилац четири хероиде Овидијеве, као што су хероиде преводили још и Иво Алтестиде, и Јосип Бетондић († 1764), који је заслужан и као записивач народних песама и који је поред превода од Хорација, Вергилија и Катона написао „Разговор пастијерски“. — Лука М. Бунџић, који је умро 1778, написао је, по примеру „Метаморфоза“, песму којом тумачи постанак некојих места око Дубровника, а осем тога је преводио Авакреона и иначе из грчке поезије, Хорација, с италијанског и шпанског језика. — Марин Златарић, 1752—вероватно 1803, попуњач „Османа“, преводио је 1793 Геснерове идиле, а писао је и шаљиве песме. Неке је своје песничке радове сам спалио, а неки му пропадоше по смрти. — Марко Бруеровић, 1774 у Лиону—1825 у Триполису, Француз из највиших редова и рођењем и васпитавањем, али је народну ствар и дубровачку књижевност одушевљено прихватио; песмом је будио већ увенуле наде домаћих родољуба, корећи их због клонулости; писао је и маскарате и преводио старе класике; у њега је народни десетерац дигнут на књижевну висину, а у свему се његову раду већ осећа влада романтике која је тада завладала на западу.

— Још су у различитим облицима лирике певали: Јаков Натали, Стијепо Клаши, Нико М. Антица, Ђиво Орсатов, Нико Витушић, Михо Милишић, Анселмо Ђурковић Катић,

Игњат Градић, Франо Геталдић, председник Академије од штука, Марија Бетера Димитровић, Лукреција Богашиновић Будмани, Аница Бошковићева, сестра песника Петра, Иван Петар Павли, Андрија Павли, Дамјан Бетондић, Баре Бошковић, Бернардин Ричардић, Иван Салатић, др. Ђуро Хиђа.

Епска поезија

Како у XVIII веку, с изузетком Ђорђића, није било већег песника, и како је Ђорђић био лиричар, природно је да је епска песма слаба и по вредности и по броју.

Ипак је Игњат Ђорђић радник и на овој врсти. Од оригиналних његових радова треба поменути песму о смрти Краљевића Марка, која је овде приказана друкчије но у народној песми. Његова „Приповијес од краља Селимира“ прича, по Ариосту, неверу жене краљеве и жене витеза Љубмира као и њихово трпљење зла од страха већег. И ако Ђорђић није дома у епској поезији, он је ипак и овде песник, лак и окретан, с лепим језиком.

Игњат Градић, 1655—1728, дао је „Плам сјеверски“, спев у коме се слави Петар Велики и његово војевање с Карлом XII. Причање је живо али фрагментарно; преводилац је и једног побожног пева.

СТИЈЕ ПО РУСИЋ, поп дубровачки, умро 1770, написао је спев „Петар Алексиовић“ у петнаест одељака, где се хвале Петрове реформе и рат с Турцима.

Од познијих се још може поменути Петар Соркочевић, 1749—1826, син Франтичин, с познатом допуном Гундулићева „Османа“, о чему је већ било речи, као и Марин Златарић с истим послом.

Најзад овамо треба уврстити и одломке препева Тасова „Ослобођеног Јерусалима“ од непознатог преводиоца, што се у једно доба приписивало Вицу Петроваћу.

НИКОЛА МАРЧИ, свештеник, 1718—1806. Он је 1791 штампао „Живот и покора Св. Марије Египкиње“, што је био написао тридесет година раније. Рад се Марчијев сматра као једно од бољих дела, а важно је што је ту права епика која је уопште у Дубровнику била ретка. Још се рад Марчијев препоручује углађеношћу спољне стране, стихом и језиком.

ЂУРО ФЕРИЋ с правим презименом Гвозденица које је полатинио, свештеник, 1739—1824, преводилац народних песама на латински, штампао је у Дубровнику 1813 књигу Ево-

пових басана у преводу израђеном по латинском тексту Федрову. Превод је у типском дванаестерцу са двогубим сликовима.

Драмска поезија

1.

Дубровачка драмска поезија у XVIII веку показује мешавину какве дотле није било. С једне стране у њој тече рад по обрасцима који су се до тога доба имали, а с друге се дубровачка драма приказује као нова, европска, онаква каква је негована на позорницама француским и италијанским. Па и ако је ово друго показано само у преводима, ипак је од значаја, те би могло бити питање да ли у дубровачку драму треба уопште и убројати ову нову врсту рада, ако се под драмом дубровачком и даље разуме нарочита врста драмске поезије, каква се неговала у Дубровнику XVI и XVII века. Одговор би на то питање зацело био негативан, да није дубровачки дах и ту модерну туђинску драму окадио својим литерарним кадом те ју је учинио прилагодном дубровачком појимању драмске уметности и књижевности.

2.

У продужењу ранијега правца имамо побожну драму — приказања.

Игњат Ђорђевић изнео је у драмској слици познату библијску „Јудиту“. То је мала драма у осмерцима, без развијене радње, а Јудита на крају показује грађанима главу Олофернову.

И пастирска се игра јавља — једна и последња. Иван Гундулић, син Шишков а унук Ђивов, написао је пасторалу „Радмио“, у којој је у ствари, и без већег успеха, прерадио „Љубмира“ Динка Златарића; писао је и драму „Отон“, пуну романтике, подражавајући Палмотићу.

Главни је радник Антун Глеђевић, следбеник Ђона Палмотића. Глеђевић је плодан али не и успешан писац. Све његове драме поред главне радње имају још и споредних, фантастичних, пуне су тајанствености и чаробности љубавних заплета и укрштених интереса. Стихови су у њима глатки али без дубљег песничког осећања. Његова су дела: „Олимпија освећена“, епизода из XI певања „Бесног Роланда“; „Дамира смирена“, из мисирске историје, у којој се приказују брачна страдања и победе ове мисирске краљице; „Ермиона“.

из класичне литературе: „Зорислава“, с предметом националним као што су такве драме Палмотићеве, романтична и препуна заплета. Све су ове драме у три чина. Још је Глеђевић оставио недовршена „Белизарља“, из византијске историје. У приказанима је написао „Порођење Господиново“ с особито пријатним осмерцима.

— Антун Глеђевић рођен је 1659 а умро је 1728; у старијим је годинама због болести био хром. Живео је и у Конављу и у Цавтату, а због оштрине и заједљивости у песмама имао је неприлика и са судом.

Од непознатог је писца „Крунослава“, драма у три чина, по узору романтичних и националних драма Палмотићевих само с много развијенијом комиком.

Комедија, онаква каква је раније рађена, престаје. Има свега један, незнатнији, рад. То је комедија у прози и у три чина „Јерко Шкрипало“; писац јој је непознат, а постала је или у самом почетку овог века или можда још и при крају прошлог столећа. Комедију XVIII века заступају преводи.

3.

Осамнаесто је столеће богато преводима. Важније је што су дела за превод срећно изабрана. Превођени су добри писци, италијански и француски.

Дубровачки преводиоци у XVIII веку преводе драме савремених италијанских писаца Сципиона Мафеја и Петра Метастазија, који су на дому с разлогом били цењени. Из француске је литературе превођен прослављени Корнељ. Такав избор сведочи да је дубровачка драма већ почела била дихати ваздухом књижевне Европе.

Преводиоци су:

Петар Бошковић, кога смо споменули у прегледу лирске поезије; он је преводио Корнељева „Сиди“; превод је, због ране смрти младог песника, остао недовршен а и оно што је урадио изгубљено је. — Франтица Соркочевећ, такођер раније поменути песник и дипломат, обилатији је преводио. Од њега је превод Молијерове „Псике“, за тим „Меропе“, трагедије у пет чинова, од С. Мафеја, и Метастазијеве драме „Деметрио“; Још се два превода из Метастазија приписују Соркочевећу. Једно је „Дидоне“ а друго „Чиро“; прво је о познатој краљици а друго о персијском цару Киру. Нарочито је неутврђено да ли овај последњи рад збиља припада Соркочевећу.

Што је у комедији превођен прослављени француски комедиограф Молијер, служи на част препорођају драме дубровачке, започетом у ово доба. Деветнаест је комедија Молијерових преведено у прози. Преводи су махом слободни, кад што и праве прераде с изменом, изостављањем и додавањем, али је свуда ипак остао дух Молијерових комедија, које су овде превођене ради представљања. И како је главно било спремати репертоар представљачима, радило се без нарочитих претензија. Стога се као преводиоци помињу познати нам Иван Бунић млађи, Петар Бошковић, Јосип Бетондић, Франтица Соркочевећ; осем њих је било и нових преводилаца, од којих се именује Марин Тудишевић — али се не зна шта је ко преводио.

4.

Прве су дубровачке драме намењене биле најширој јавности, па су и приказиване на отвореним местима. Зна се да су поједине од њих извођене на пијаци, пред двором. Неке су игране, доцније, у цркви или манастиру; од цркава је Св. Никола у Цавтату а од манастира Св. Марија; осем тога су драме игране и у Орсану, палати оружнице.

Приказивање су чиниле поједине дружине. Тако се једна дружина, која је представљала Држићеве драме, звала По-мет. Палмотићеве су драме приказивале дружине: Орлови, Дружина Сметених и Дружина Испразних. Уз драмски се рад Гундулићев спомиње дружина Тудусијева. У XVIII веку биле су дружине: Замршених, Сједињена, Сметаних, Храбрених, Недобитних.

У раније су доба позоришне представе спремане обично за покладе, месеца фебруара; доцније се време проширивало.

Већ су показани политички и социјални узроци који су припремали пад републике Св. Влаха. И кад наиђоше таласи француске најезде, они потопише и самоуправну слободу старог града, чији се државни живот завршује 1806. Око тога времена престаје покрајинска књижевност дубровачка, улазећи у широко к.ло српске и хрватске књижевности на општем књижевном језику народном.

Ван Дубровника

1.

Ако је Дубровник, поред свих утицаја са страна, ипак успео да своју књижевну радњу затвори у зидове тврдиње

Светог Влаха — стајала је ван те ограде остала Далмација, у којој је, према промењеним приликама, утицај народне епске поезије дао једног књижевника-песника који стоји усамљен према свему раду дотле и који сасвим јасно нагласује неодољиви утицај народне струје што ће се тек у XIX веку видно истаћи. То је био фрањевац Андрија Качић Миошић, најбољи књижевни представник свога реда.

У аристократској, уметничкој, поезији дубровачкој скромни се фрањевци не истичу. Они само прате и преписују певаће литерарне госпoде, те захваљујући њиховој писарској марљивости знамо за више дела тога времена. Њихов најбољи представник у литератури, Качић, пева сасвим друкчије, а његов је успех одјекнуо по многим странама па је у Славонији добио читаво коло следбеника.

2.

Али је Качић имао и претходника у своје фрањевачком сабрату и савременику Филипу Грабовцу, који је у Млечима 1747 штампао књигу „Цвит разговора народа и језика илиричкога алити рвацкога“, где има и стихова и прозе, и забаве и поуке. Стихови су осмосложни и десетерци; у њима нема праве поезије, али има похвалног родољубља, због чега је млетачка влада, и ако је најпре била одобрила, књигу забранила, а песника, тада војног свештеника млетачких чета у Верони, оковала, у Млетке довела и засужњила, те је родољубиви Грабовац, који је рођен у Врлици 1695, преминуо у млетачкој тамници 1750. Међу песмама се налазе и „О изгону Турака из Котора“, „О нападању фратра Кумбата на Имоски“, „О сердару Раду из Вргорца“, „О навали Мустај-паше на Сињ 1715“ — по којима се већ може слутити скори долазак знаменитог Качића.

3

Андрија Качић Миошић родио се у Брису, селу макарског приморја близу Неретве. Породица је Качића била одавно на гласу, а у XVI су веку неки Качићи постали племићима. То је старо породично превиме. Миошићем се назвао Андријин прадед по своје деду Мији, те је отуда и Андрија повнат и по једином и по другом презимену. Време се Андријина рођења различито одређивало: 1690, или 1696, а највероватније је да се родио 1702. Његов ујак фратар, видећи га даровита, узме га к себи у манастир, где Андрија отпочне учити. Године 1720 ступи у фрањевачки ред, а идуће га године пошљу у Будим да учи философију и богословију. Ту је учио философију три и богословију четири године, па 1729 буде у Млечима проглашен за магистрата тих наука. Идуће је године

предавао те предмете у манастиру Горњем Заострогу, а 1731—1736 био је ту васпитач; 1737 постане учитељ а 1748 надучитељ у Шибенику, па ош исте године и старешина манастира Св. Мартина на острву Брачу. Ту је, имајући само један дукат, отпочео зидање и ограђивање манастира, носећи сам камење што је, у осталом, чинио и по примеру Св. Фрање, основача фрањевачког реда. 1750 би премештен у Заострог, где остаде до смрти бивајући и старешином манастирским, а ишао је и у државни сабор далматински. Као апостолски посланик обвшао је целу Далмацију па је ишао и у Босну и Херцеговину, ма да се не зна да ли је гдегод проповедао. Том је приликом несумњиво обраћао пажњу и на народне песме, бележио предања и успомене народне, из чега је у слободним часовима створио главно своје дело „Разговор угодни народа словинскога“ које је издао у Млечима 1756 и поново 1759. Преминуо је 12 децембра 1760, разболевши се од назеба кад је по киши ишао у Неретву те за сиромаше тражио жита и хране.

4.

За грађу коју је употребио у главном свом књижевном раду, „Разговору угодном“, Качић вели: „Ако, мој штиоче, нађеш у писми реченој штогод да је на други начин било, немој ми за зло примити; јер како ми људи казаше, онако ја сложих и писму учиних. Далеко сам од тихих странах, све очито, како је било, знати не могу; и колико знадох, толико придадох“. Хтео је, дакле, да тим радом унесе у народ историју његову, пишући, како вели, за оне који осем „словинског језика“ другог не знају.

Грађу је узимао из старих књига и бележака, листина и рукописа, а употребљавао је и штампане историјске прегледе на латинском и немачком језику. На таква се дела позива за доказ да је онако како пева, а често то чини и у самој песми, у стиховима. Његове песме имају историјски увод у прози, чега се песма по том верно држи. Ређа су одступања, као што је у песми „од Стипана Немањића“ или „од Милоша Кобилића и Вука Бранковића“.

Подражавајући народним песмама, Качић је успео да се његове песме приме и певају и од народних гуслара, а у песми о женидби Сибињанин-Јанка, у песми о Секули, о Муштај-паши и Драгоман-девојци и, најзад, у песми о Јуриши Сењанину у том је примицању успео толико да се оне могу с више разлога сматрати народним творевинама.

Качићеве су песме испеване народним десетерцем, а само су две из осмолужних стихова, што је ваљда дошло по угледању на дубровачке песнике. Оне се иначе могу различито врстати, а најугодније се деле на две веће групе. У првој су

песме — свега 58 — државних целина, у којима се певају стари краљеви „словински“, српски, босански, македонски, и дела тих народа. У другој су песме — свега 82 — у којима се опевају дела и витештва појединих кнезова и властеле, градова и села. Прва би се група могла, даље, делити на кругове: песме о краљевима „словинским“, о Немањићима, о владоцима босанским, даље македонским и „бугарским“, о Кастриотићу, о Сибињанин-Јанку и о паду Цариграда. Осем тога има још неколико засебних песама.

Качић је употребио и строфу и слик чиме је песме ипак одвојио од народних. Писао је западним или икавским дијалектом и језиком који он зове „словински“, „славни“, „нашки“, а једном и „босански“. Из икавског је дијалекта кад што, већином ради стиха, прелазио у ијекавски, јужни.

БОСАНСКА КЊИЖЕВНОСТ

1.

Под босанском књижевношћу која припада кругу покрајинског литерарног рада разумемо оне покушаје које су у XVII и XVIII веку чинили поглавито фрањевци, међу којима се налазе и неколика знатнија имена. Тај је рад дошао као последица црквене реакције у циљу сузбијања протестанског покрета. Ова је књижевна радња била намењена само Босни, с ограниченим практичним смером и с језиком покрајинских особина.

Поучавање народа у Босни у речено доба и могаху вршити готово само фрањевци, ослањајући се на повластице које су им још у раније доба учињене од завојевачке турске стране. Књиге, писане у том смеру, штампане су или ћирилицом или латиницом, а било је још и књижевне забаве Муслимана који су писали народним језиком а арапским писменима.

2.

На челу овог одсека босанске књижевности штампане ћирилицом и по времену и по вредности стоји Матија Дивковић, који је вредно радио у лепој задаћи народног образовања.

— Матија Дивковић је рођен 1563 у селу Јелашкама „у провинцији Босне Аргентине“. Не зна се кад се и где покалуђерио, али је то било, вероватно, у манастиру Олову, једно што је већ стара навика на то упућивала а друго што му је он био најближи. Држи се да је после тога учио и у Италији. Године 1609 био је капелан у Сарајеву, а 1611 путовао је у Млетке ради штампања својих књига. Како тамо не нађе у штампарији ћириловских писмена, настаде да се она изнова излију. По том је живео неко време у Крешеву и у Олову. Иначе је његов живот у појединостима засада непознат. Умро је у Олову 11 августа 1631 године.

Важнији су Дивковићеви књижевни радови: „Нак Карстиански за народ словински“. Исписао га је „из диачкога језика“, под којим разуме латински, а „привиде и сложи у језик словински како се у Босни говори“. На исти је начин постало, т. ј. „из диачкога језика“ исписано, и друго његово дело „Сто чдеса“. Оба су му рада штампана у Млечима 1611. — Другу групу његових издања чине опет два дела, штампана такођер у Млечима 1616. Једно су „Бесиде“, које је

извео „из разликих дијачких књига“, а друго је „Наук кар-стиански с мнозиими ствари дѣховниими...“ Сто Чудеса садрже, у облику прича, говор о чудима Свете Деве Марије, а Дивковић их је изнова преводио с латинског и ако су раније била израђена два превода. „Бесиде“ и „Наук“ нису чисти преводи, већ ће — судећи по неким местима — бити понајпре компилације. „Наук“ показује да је Дивковићу била позната побожна поезија дубровачко-далматинска. Отуда су пореклом и „Пиесан на Божић“ и „Аврамови верши“. Прва је из рукописа XV века вероватно с Корчуле, а други је рад по познатом приказану, који је Марин Држић израдио скративши рад М. Ветранића. Из сплетског је лекционара „Пиесан на дан мартвиех“, а дубровачко-далматинскога су порекла и „Плач блажене дивце Марије“ и о Св. Катарини. Већ се и по наведеним радовима Дивковићевим види како је ова врста католичке литературе босанске била у вези с оним књижевним радом који је живео у Далмацији и преко мора у Италији. „Бесиде“ долазе у класична дела старије српске књижевности уопште, па је несумњиво да су имале знатна утицаја и на усмену књижевност нашу. Оне су на народ утицале и с предикаонице у цркви и у штампаној књизи, а народ их је препричавао и по свом нахођењу мењао. Дивковић је у беседе уплео знатан број прича и анегдота које су отуда прешле у народ. Могућно је да су и оне припомogle да се прошири и утврди веровање у ђаволе, које је тако обилато у нашим народним приповеткама. У побожно-моралним песмама народним биће такођер по нешто од Дивковићева утицаја, а све то показује како је његов рад ушао у народ коме је и намењиван.

Стјефан Матијевић из Тузле, некада Солина, због чега је и зван Солињанином, живео је најпре у Сарајеву као капелан а по том као свештеник у различитим местима босанским, а у Рим је путовао с Рафаелом Леваковићем. Написао је „Исповиџдаоник сабранъ из православниех научитеља по П. О. мештру Иерониму Панормитану... принесен у език босански“, 1630. То је превод с латинског на „босански језик“. Врло је могућно да га је Дивковићев пример уопште и покренуо на књижевни рад. Језик му је врло добар.

Павао Посиловић из Гламоча у Босни, скрадински бискуп 1642—1664, од кога је „Наслађење духовно, кои жели добро живити, п. том тога добро умрити“, штампано у

Млецима 1639. Важније и једно од најзанимљивијих дела књижевности босанске јесте „Цвит от крипости духовне и телесне“, који је „извађен из језика латинскога у језик илирички алити словински“, штамп. у Млецима 1647. Писац је латинског ориђинала непознат, а Посиловић је овај превод нарочито наменио омладини.

Павао Папић је 1649 превео с италијанскога „Седам трубљи“ Салутиа Барголомеа.

Август Властелиновић, из Сарајева, штампао је у мало примерака 1637 у Риму песмицу „Писанка... сложена на част и почитение присвитлом г. Јеролиму Луцићу...“. Луцић је био бискуп дриватски, а песник му је рођак. Песма иде у врсту похвалница, а њен писац показује политичког разумевања.

Иван Филиповић или Грчић, рођен испод Сиња на Цетини, свештеник, одликовао се у рату с Турцима, а написао је „Писму, која се пива илити канта по епистоли на миси сваке недеље четврте у мисецу, што у едни страна зову младу недељу“, у Млецима 1704.

Стјепан Марковац или Маргитић из босанскога Јајца, по коме је и познатији као Стјепан Јајчанин. Живео је у више места али поглавито у Јајцу. Од њега је „Изповид карстианска, наук знати се исповидити“, у Млецима 1701. Дело је „извађено из разлика књига латинских“ па „сложено у језик босански алити илирички“. Вели како је за духовну поуку народу писано већ доста али је штампано латинцом коју слабо ко зна, док књиге ћирилицом писане читају не само прости, чак и пастири, у Босни, Херцеговини и Далмацији него и по Угарској па и даље. Друго му је дело „Фала от свети, алити говорења от светковина забиљжени прико годишта“... Дело је „истолмачено из разлики књига латински и сложено у језик илирички“, у Млецима 1708, па и у њему понавља мисао сличну раније наведеној о латинци и ћирилицы. Још може бити да је од њега и „Молитвеник“, који је народ у Босни назвао „Стјепануша“, а тако исто и „Проповеди“. Најзад му се, по Јукићу, приписују и „Ликаруше“ као и „Кроника“ о догађајима у Босни његова времена. Он је последњи књижевник који је своја дела штампао ћирилицом и последњи из групе Дивковића и Посиловића.

2.

С Ивановом Бандуловићем, фрањевцем из босанског Скопља, прелазимо на писце који су штампали латинцом.

Од њега су „Пиштоле и еванђеља,“ штамп. у Млещима 1613. Његов је језик народни с примесом старијих граматичких облика.

Иван Анчић из Липе близу Дувна у Босни. Живео је најпре у Босни а по том и у Београду као свештеник; умро је 1685 у Италији. Анчићу је била позната и класична литература, те је он, може се рећи, представник хуманистичког учења. На народном му је језику „Огледало мисничко“ у Јакину 1681, а њему се приписују и „Врата небеска и живот вечни“ 1678.

Тома Бабић из Велима; учио је најпре у скрадинском манастиру па онда више богословско-филозофске науке у Риму; највише је службовао у Скрадину. Од њега је „Цвит разлика мириса духовнога“ у Млещима 1726, с више познијих издања. У Бабићеву спису, у три дела, има и прозе и стихова црквено-духовне садржине и превода неколико псалама Давидових.

Ловро Ситовић Љубушки из Љубушкога. Отац му је био потурчењак, а он се вратио хришћанству и постао фрањевац; био је наставник философије у шибеничком манастиру и у сплетском семинару, а преминуо је у Шибенику 1729. Од њега је „Писма од пакла“, коју изведе „из св. писма старога и новога закона, такођер из св. отаца и научитеља“, у Млещима 1727. Ситовићев је језик добар, а он је писао и оглед латинско-илирске граматике.

Маријан Лекушић из Мостара штампао је 1730 у Млещима „Богољубна размишљања од отајства одкупљења човиечанскога“, а од њега је у рукопису историјски преглед Босне и Далмације.

Филип Ластрић, 1700—1783, из малог босанског села Очевја, добар проповедник. С њим се нагласује нејасна тежња просвећивања и историјског патриотизма. Он је састављач каталога босанских писаца, што је извор биографско-библиографски. Био је старешина фрањевачког реда у Босни, а кад је „фрањевачка држава“ била укинута, он је, заузимањем у Риму, обнови. Године 1755 штампао је у Млещима „Testimonium bilabium“... па како су говори били одвећ дугачки он их на молбу неких свештеника скрати и поново наштампа у Млещима 1766 као „Недиљник двострук то јест по два говорења за сваку недиљу прико године“. И ту и у другим списима његовим језик је веома леп.

Јеролим Филиповић из Раме у Босни, умро је после 1769, а написао је „Приповиједање наука крстјанскога“ у Млецима 1750—1765 у три књиге. Још су од њега: „Пут Крижа“, у Будиму 1730 и „Пјесме духовне“ у Млецима 1759.

Марко Добретић или Језерчић, апостолски викар у Босни, умро 1784. Штампao је у Јакину 1772 „Кратко скупљање ђудоредне или ти моралне богословије“.

Лука Владимировић од Неретве, проповедник. Од њега су: „Живот Св. Шиме Задранина“, Млеци 1765, „Славодобитје крстјанско, придобитје и јакост крстјанска“, исте године и у истом месту, где је 1771 штампao „Цвет мирисни наука каршћанскога“ и у њему „Верши од једне душе осуђене, како би очитивано Св. Бернардину“ по већ познатом нам извору. Године 1785 штампане су његове „Писме разлике“.

Грга Илић из Вареша, бискуп босански. С италијанског је „сада први пут у словински језик“ превео и у Дубровнику 1799 издао „Варху краљевства Маријина“.

Августин Милетић, апостолски викар у Босни, писао је у духу католичко-школске просвете. Он је спалио народни молитвеник „Стјепанушу“.

Последњи, пак, фрањевац, који се и ортографијом и начином рада прибраја покрајинско-босанској књижевности, био је Амброж Матић, школски писац у првим десетинама XIX века. —

Завршни се суд о овој књижевности може укратко свести на ово. Она је, као католичка, обилатија у Босни него у Херцеговини чији су манастири успешније чували православље. Проза је природнија и свакако јача од радова писаних у стиховима. Што се та, у основи добра, проза није развила јаче, и што на њу не имадоше утицаја ни Дубровник ни препорођај, крива је садржина, предмет о коме се бавила, без мало сва, босанска литература XVII и XVIII века. Ипак се над свима уздижу Дивковићеве „Бесиде“ и Посиловићев „Цвет“ као дела која су имала у себи живота и која још и данас могу бити предмет пажње. Да су се дела ове књижевне периоде читала сведоче и многобројна издања, јер је готово ретка књига која није прештампавана.

3.

Засебну су врсту књижевне забаве неговали муслимани у Босни. То је било њихово оригинално певање које

је стајало с једне стране под утицајем источанских песника у колико су им они били познати преко различитих „ђулистана“, песничких зборника, а с друге се јавило као одјек народног певања које је у Босни одлично развијено како у епској тако и у лирској поезији. Тај рад босанских муслимана спада у одељак покрајинске књижевности и по карактеру и по својој намени. У њему је језик изразито српски, босански, а писан је арапским писменима.

Најстарији познати такав писац јесте Мухамед Хеваји Ускјуф из босанског Скопља, као што му показује и наведени надимак. Од њега је дело „Потур-шахидије“ што значи упуство за учење турског језика по Шахидину начину. Овим је делом Скопљанин хтео, да турским језиком објасни нешто српских речи, посебице имена. То је речник подељен на тринаест делова са по 12—60 стихова. На завршетку сваког одељка долази по једна српска пословица. Из карактеристичних стихова његових могу се навести примери:

Ја Каури, вами вељу
Ход'те нами ви на виру.
По невири што се кољу?
Ход'те нами ви на виру.

Нисмо вами ми злотвори
Бог нас јдан јер сатвори,
Буд'те Богу боготвори,
Ход'те нами ви на виру.

Отац један, једна мати
Прво би нам, ваља знати.
Јер ћемо се паски клати?
Ход'те нами ви на виру.

А свакако је значајно да овакав песник из прве половине XVII века помиње уопште Светога Саву.

Хасан Каимија из Сарајева, песник XVII века, испевао је 1685—1686 главно дело „Диван“. У песми о освојењу Кандије обраћа се „Власима млетачким“ с уверењем да им је залуд борити се, па их позива: „будите сужњи турски — кад вам оде Кандија“.

Кадија Хасан, из XVIII века, писац је поетских посланица.

Из истог је столећа и Хаџи-Мехмед Рази, па онда Мула Мустафа Баш-Ески с поетским именом Шефкија, чија је н. пр. песма „Рамо и Селиха“ с карактери-

стичним лепим почетком и некњижевним завршетком. Почетак гласи:

Загледа се Рамо и Селиха
На планини овце чувајући.
Гледаше се три године дана.
Кад настала четврта година,
Отпослаше Раму на планину
А Селиху сватовим дадоше. —

У Сејид-Вехаб-Алхамии је има песама које говоре о војни са Србијом, а Умихана Ђујдина, прва женска књижевник у Босни, пева о ратним догађајима 1813 кад „Сарајлије иђу на војску против Србије“, у којој је најлепши моменат кад Мемиш-ага вели:

„Дјецо моја јеничари,
„Де два и два запјевајте,
„Домовину расплачите“.
Запјеваше јеничери:
„Наше мајке не плачите,
„Наше секе не жалте нас,
„Наше драге не чекајте,
„Наше љубе удајте се.
„Ми ћемо се оженити,
„Под Лозницом у пољу зелену“.

Умихана је имала разлога певати тако: њен заручник Барјактар Мујо Чанџи заиста погибе у Србији, а она се зарече да се неће удавити, и реч одржа.

Још се могу поменути: Шеих Абдурахман Сирија из Фојнице, Ахмед Ефенди Кара-хоџа и Омер Ефенди Хумо, који је на такав начин певао и онда кад је књижевни рад у Босни постао саставни део наше нове књижевности, у XIX веку, јер је Хумо преминуо тек 1880.

Осем свега има још радова и од непознатог песника из почетка XVIII века.

СЛАВОНСКА КЊИЖЕВНОСТ

1.

Управо у доба кад се у другим нашим крајевима, н. пр. у Дубровнику, јави јачи књижевни рад, паде Славонија, 1524, под Турке. Тако не само препорођај него ни последице протестантског покрета не могоше ништа учинити за просвету у овој земљи. И у колико би уопште могло бити речи о књизи ранијег доба, она је рађена само за прве потребе црквене, па је чак и таква књига донесена са стране — из Босне, од фрањеваца. По Карловачком Миру, 1699, Турци напустише Славонију, али књижевна радња не могоше одмах настати, јер је земља задуго још приказивала позорницу скорашњих ратовања. А кад се ма и најмања прибраност осети у Славонији, поче и овде неко књижевно интересовање, које је и тада имало смер побожно-морални. Радници на томе бејаху опет фрањевци, од којих треба именовати Стјепана Вилова, родом из Будима, Филипа Ластрића из Босне, Антуна Бачића, Јеролима Липовчића из Пожеге и т. д. Њихов је рад у тумачењу вере и јеванђеља, у проповедима и причању о узоритом животу појединих светитеља, у стиховима или у прози. Уопште је сва њихова радња прожета средњевековним погледима на свет и на живот. Књижевни рад њихов иде кроз цео XVIII век па и нешто даље, али је у прво доба, до појаве Рељковићеве, он главно, а од тога времена постаје споредним ма да се упорно бори за своје назоре а против нових погледа. У ово друго доба нису фрањевци једини радници: по ослобођењу Славоније од Турака јављају се и језујити, па је у њиховим рукама и виша просвета народна. Али се показује и други један, моћнији, чинилац који је дошао с временом: струја народног просвећивања захватила је Славонију. Да приђу с књигом народу ближе и да очувају свој утицај на њ, латише се фрањевци да певају по начину свог, дотле већ прослављеног, члана популарног Андрије Качића. То им је било у толико угодније, што су, с малим прекидима, трајала ратовања против Турака, а причање је о бојевима и уопште о савременим ратним догађајима будило и у Славонији лепо интересовање. Тако се јавише следбеници Качићеви, а један фрањевац, њихов првак по учености, Матија Катанчић, покуша рад и у

псевдокласичком правцу. Од радника, пак, из реда језуита својим уметничким певањем истакао се Антун Канижлић.

На тај се начин у Славонији не измењују него управо укрштају неколике струје, остављајући више или мање трага у тој књижевности. Та се, пак, књижевност сама собом дели на поезију и на прозу. У поезији имамо две гране. Једну чини практично певање, коме задаћа није литерарна толико колико је практична. Ту долазе следбеници Качићеви, рад у стиху М. А. Рељковића, борба за и против његових идеја и драматска приказања. Другу грану поезије чини књижевно певање А. Канижлића и псевдокласична поезија М. Катанчића.

2.

Прво долазе следбеници Качићеви.

Већ је поменуто како су фрањевци били поштоваоци вишег, књижевно-уметничког, рада и како су заслужни за познавање и изучавање тога рада по својим марљивим преписивањима, али су они сами били књижевни радници нижег реда с А. Качићем као најбољим представником својим.

У доба о коме говоримо, и мало раније, Далмација, Босна и Славонија чињаху у духовном погледу једну франевачку државу, те је природно што је Качић свуда туда био толико популаран, а фрањевци у Славонији прихватише Качићев начин певања те тако продужише опевати нове догађаје. Њима је међутим, као и Качићу, било, наравно, више до рада, до поучавања и утицања на народ него до књижевнога гласа, те њихових радова има и анонимних.

Један је такав песник Јосип Павишевић, који је под именом „Ивана Заничића, натпопа дубровачкога“ написао „Краткопис поглавитијих догађаја садашње војске међу Маријом Терезијом — краљицом од Мађарске и Фридриком IV краљем од Брандибуршке“. Ту се у десет глава излажу прозом догађаји из прве три године седмогодишње војне, а из сваке главе долази о истом предмету говор и у стиху. Песме су поетски слабе. У другом, пак, делу опева полазак народних јунака у рат пруско-баварски 1778 и повратак идуће године. Ово „Полазење на војску“... изнесено је у девет песама, сличних Качићу.

Емерик Павић је 1768 издао у Будиму „Надодање“ главних догађаја Качићеву „Разговору угодному“. Ту је Па-

вић певао не само о стварима новог доба већ је и неке прозне историјске податке Качићеве ставио у стихове. Само што Павић не пева о крвавој војни него о стању у Славонији, о фрањевцима и т. д.

Шимун Штефанац Слуњанин, „парок верховачки“, издао је 1781 у Осеку „Писму од Ивана Салковића“... Уз овог свог пријатеља, који се јуначки борио против Пруса 1778, писац помиње још и јунаштва других бораца против Турака.

Антон Иваношић је штампао у Загребу „Пјесму од јунаштва витеза пехарника“, у којој је потпуно успео, више и од Качића — јер је Иваношић био прави песник и зналац народне поезије, њених израза и украса. Још је испевао и „Писму“ о узећу турске Градишке 1789. У песми је сцена како крвав орао из Градишке прича о том боју у врту Фатиме девојке у Бањалуци. Иваношић је уопште једини прави песник међу свима овим фрањевцима имитаторима Качићевим.

Васо-Блаж-Бошњак издао је у Осеку 1792 „Исписање рата турскога под Јосипом цесаром III“. Он се није као писац потписао, већ вели да је дело сложено „по једноме регеменском патру“, јер је он био тада војни капелан у аустријској војсци која се борила код Шапца и даље. Дело је у осамнаест песама: прве су две испеване у осмерцима а остале у десетерцима. У другој песми прича о освојењу Шапца и о својем јуначком држању, за што је и одликован. Да је писац следбеник Качићев види се и из његових речи како је дело написано „за разговор народу илиричком“.

Од Антуна Нађа је из 1797 године „Писма од сакупљене и подигнуте војне проти Французом“.—

Ови следбеници Качићеви помињу кад што и у стиховима Андрију Качића, славећи га и величајући га, чиме показују како иду његовим стопама и желе да у песми служе оним народним потребама којима је и он служио.

3.

Као што је познато, идеја се просвећивања у нашем народу јавила пре владавине цара Јосифа II, ма да је снажан полет добила управо за његова царовања, по чему су доба просвећивања и Јозефинизам постали донекле синоними. Један је, пак, од људи, који су том стазом пошли били још раније, пре владе цара Јосифа II, био знаменити

Славонац Матија Антун Рељковић, први световњак Славонац који се бавио о књижевном раду.

— Рођен је 1732 у Свињару на Сави. Отац му је био официр, те и Матија у шеснаестој својој години, 1748, ступи у војску. У седмогодишњем се рату као официр храбро борио, за што је био и одликован и слављен, али са целом пуковнијом би заробљен, па је за трајања рата живео у Франкфурту на Одри, где је научио и француски, а по повратку дома продужио је књижевни рад у смеру народне просвете. Преминуо је 1798.

Бавећи се у Франкфурту, Рељковић се познао с просвећеним животом тамошњег света, сам се поучио и зажелело да поучи и своје земљаке, који су у свему били недогледно заостали. Тога ради је, још за бављења у Немачкој, написао дело „Сатир или ти дивји чловик“, које је било штампано у Дрaжђанима 1761 у хиљаду и пет стотина примерака. Како је књига примљена у народу, сведочи потреба да се прештампа, што је и учињено, опет у истом месту, 1779. На Рељковића у Немачкој није утицало само оно што је видео већ и оно што је читао из редова практичне философије за народно просвећивање. По спољној страни „Сатир“ има нешто сличности с *Visiones* немачкога сатиричара Мошероша.

Рељковићев је „Сатир“ у стиховима: у првом делу „Сатир пива у версе Славонцем“, а у другом „Славонац одпива у версе Сатиру“. И ако ратник, Рељковић не пева о рату, који му је био тек школом у животу. Он је практичан, не дира веру и цркву, већ и из црквених књига, из Светог Писма, вади поуке за народ. Тежња му је умно и морално издизање народно. У Немачкој је видео градове, села, живот и економију у светлости каква Славонију никад није обасјала. Конзервативни је живот народни чувао многе рђаве обичаје и просте навике, а Рељковић је против таквих појава и устао, па је, идући у крајност, у штетне навике уврстио и игре и забаве у колу, на прелу и т. д. Он узима да су све рђаве навике у славонском животу успомене на живот турски, па неодступно тражи школу за народно просвећивање, не одбијајући од учења у школи ни женскиње. Свестан је значаја, који има језик као највиша тековина народна, па, видећи свуда запуштеност, налази да је и језик народни запарложен, да је пун турцизама и т. д.

Рељковићев је језик добар. Стихови су у „Сатиру“ десетосложни с узастопним сликовима. Они су лаки и течни, и ако не увек правилни, а сликови су махом нечисти. Рељковић

није песник од маште и полета, а књигу је обукао у стиховно рухо знајући да народ стихове радије чита и лакше памти. „Сатир“ се заиста и читао, те је постао апсолутно најпопуларнијом књигом.

4.

Рељковићев је рад учинио народ у Славонији у неколико приправан за просветну епоху Јосифа II, па су и један и други имали и бранилаца и оштрих критичара.

Један је од првих противника Рељковићевим идејама био Ђуро Рапић, који је 1765 штампао књигу „Сатир обраћен“, а кад је ова књига идуће године изишла поново, имала је назив „Сатир или дивји човик у науку кршћанском у убавистит, упутит, научит и покрстит“. У књизи има више прозе а мање стихова. И ако поименце не помиње ни Рељковића ни његова дела, Рапић је ипак сав против њих. И он је за васпитање народно али верско, које ће народ излечити од махна. Ускоро је против Рељковића изишао и памфлет, за који се мисли да је такођер од Рапића. На тај је памфлет одговорио :

Вид Дошен, коме је најзнатнији рад „Аждаја седмоглава“, штампана 1768 у Загребу, с другим издањем 1774. Под аждајом Дошен разуме пороке, а врлина представља оружје у борби против њих. Спев је чисто дидактично-моралан а подељен је на седам одељака у којима се говори о охолости, лаконости, блудности, ненавидности, прождрљивости, срдитости, лености. И Дошен, као год и Рељковић, говори прогив састанака девојака и момака, кола, оговарања, нерада, расипања у сватовија и на гозбама, неуредности на дому и т. д. У песми „Јека планине“ Дошен устаје у корист Рељковића а против Рапића, од чијег је нападаја бранио Рељковића и свештеник Балтазар Крчелић

— Вид Дошен је рођен у Госпићу, где му је отац Стојан био судија. Богословију је учио у Сењу; у Загребу је био наставник у богословији; по том је живео као свештеник у Пожеви и у Дубовику, где је и преминуо 1778.

А. Т. Благојевић је испевао 1771 дело „Пјесник — путник“, у коме су „никоји догађаји прво и послѣ пута Јосифа II, цара римско-немачкога у Славонији“. Он није био ни црквено ни војно лице већ грађанин, одушевљен идејом просвећивања. Поштовалац је и бранилац Рељковића, ма да му је подстак у идејама Јосифовим, кога прекомерно велича,

хвалећи и немачки дух који у себи сједињује све околне народе, непросвећене — чему се, на срећу, народни живот опирао. Као одушевљени следбеник просветних идеја Јосифових, отишао је, дакле, толико далеко да је у основи рушио народност. Он је оштар у суђењу, па је такав и у нападању на Рељковићеве противнике, а нарочито нештедно говори о братима.

Јосип Павишевић у раније поменутих својим делима такођер је на страни Рељковићевој, а Јосип Крмпотић је, као хвалилац Јосифов, био одликован чашћу дворскога капелана. Штампано је 1788 опсежан стиховани опис „Катарине II и Јосифа II пут у Крим“. Осем тога има и других пригодних песама, али је као песник уопште слаб.

Даровити песник Антун Иванушић свакако је био најученији противник Јозефинизма. Његова повећа књига, штампана у Загребу 1788, „Свемогући неба и земље створитељ, с китицом првога, другога и трећега поглавја књиге порода по разуму св. писма накићен и спеван“ има опсежан предговор, у коме говори о новим идејама ратујући против њих упуством како треба Хришћанин да живи. Ипак је Иванушић и у овом делу песник: у поеми има и узвишенијих места, у којима говори о изласку првих људи из раја и њихову поласку у плачну долину. То су лирска места у шестерцима који чине строфу од осам стихова, а песник је успео и с неизбежним препевом седам покајничких псалама Давидових.

Противник је новим идејама и Јосип Стојановић, који је преминуо у вуковарском манастиру 1814. Од њега су две књижнице стихова: „Тужба душе и тила осуђена“, у Будиму 1794, и у истом месту годину позније „Успомена опћенскога суда“. Први је рад прерада сплетскога приказања „Говорење Св. Бернарда од душе осуђене“, а вероватно је и други по идејама из круга Марка Марулића, чији је утицај и доде допирао.

5.

И побожно певање ове периоде уопште и приказања, каква су нам већ позната из приморске књижевности, иду у одељак практичног певања, јер им је религиозна поука главни смер.

Треба поменути побожно певање Антуна Јосипа Турковића, Јосипа Антуна Влашића, Антуна Јос. Кнезовића који је драматисао живот Ивана Непомука.

Изразитији су:

Ив. Великановић — рођен у Броду на Сави 1732, ступио у ред фрањевачки 1740, а преминуо у Вуковару 1803 — који је писао приказање о Светој Маргарити, побожну драму, каква је била у обичају. Има и неких добро изведених карактера. Други му је рад приказање о Светој Терезији, где је акција чудеса и натприродних сила. Израђен је по италијанској мистерији, а биће да ни прво дело није оригинално.

Александар Томиковић — рођен 1743 у Осеку, где је и преминуо 1829, фрањевац, преводилац животописа Петра Великог — израдио је приказање „Јосип познан од своје браће“.

Грга Чеваповић — рођен 1786, учио философију и теологију у Пешти, где је 1806 постао доктором философије, а преминуо је у будимском манастиру 1830. На латинском је језику много писао, а на народном је од њега мелодрама „Јосип, син Јакоба патриарке“, која је давана 1819 у Вуковару о доласку бискупову.

6.

У сиромаштини књижевне радње у Славонији изгледа чисто анахроно говорити и о поезији китњастог стила из дубровачког XVII в. А ње је, ипак, било. Представник јој је разјезујит Антун Канижлић, 1700—1777, из Пожеге, који је у почетку писао побожно-богословске ствари у духу осталих писаца славонских. Он је песник језујитског „барокног“, стила, а како је ред језујитски био укинут, то је „Света Розалија,“ једини спев ове врсте, штампана 1780 у Осеку. Розалија живи у сјају, па се по том, без знања својих родитеља повлачи од света и живи у пећини, где раскош замењује богатством духовног живота. У поеми је претежна лирика, те спада у врсту Гундулићевих „Суза“ и Ђорђевићевих „Уздаха“ Мандаљениних. Има и местимичне сличности с Гундулићем, н. пр. о пролазности света, али је та сличност много већа са Ђорђевићевим делом. И Розалија је као и Мандаљена у сјају, цвећу; има сличности и у казивању о њихову облачењу; заједничка им је и љубав према природи у којој је Бог и т. д. Канижлић је несумњив песник, по дару лиричар, а нека места из његове поеме, н. пр. опис купања славујева, имају свагдашње поетске вредности. „Света Розалија“ је ис-

певана у познатом дванаестерцу са двогубим сликом. Ипак Канижлић, као литерарни ученик немачки, није и без класичарског даха, који је изразитији у М. Катанчића.

Језујитски васпитаник Канижлић имао је једног следбеника фрањевца. То је био Антун Иваношић, који је једини још пошао и овим путем у поезији јер се држи да је он анонимни писац алегоријско-лирских рефлексија „Опивање сличнорично гроба Јосипа Антуна Чолнића“, 1775.

7.

Псевдокласичном је певању представник Матија Катанчић, који се поред учених радова на латинском споредно бавио и песништвом на народном језику. Он је једини псевдокласичар у славонској песми XVIII века, приближујући се не само дубровачкој него и уопште европској поезији тога доба.

Од њега је, 1788 у Загребу, „Поскочница Пана и Таглије“. Године 1794 штампао је „Frustus auctumnales in iugis Parnassi Rannoni maximam parte lecti“, где је писао пола на латинском а пола на народном језику. Катанчић је применио класичку прозодију на народни језик, држећи се квантитете а не акцента. О томе је писао и расправу испред ових песама, у којима је идиличност и пригодност. Његов је стих хексаметар у дистисима.

Писао је сатиру против Рељковићеве књижевне вредности, што је сасвим појамно: Катанчић је у књижевности своје покрајине као неки аристократ коме рад Рељковићев мора изгледати прост и недовољан.

Катанчићев превод Старог Завета штампан је после његове смрти, у Будиму 1831.

— Матија Катанчић рођен је у Валпову 1750. Учитељевао је у гимназији осечкој и загребској па је и у будимском универзитету предавао археологију 1796. Године 1800 отишао је у фрањевачки манастир, где је преминуо 1825.

Поезија, која се на показане начине кушала у XVIII веку у Славонији, најзад се вратила својим назорима, те се на крају тога столећа опет јавља само у побожним полукњижевним огледима.

8.

Главни је у прози радник опет М. А. Рељковић, који после „Сатира“ пише само прозом, разлажући своје прве идеје. Пошто је у „Сатиру“ додирнуо питање о чистоти народног

језика, Рељковић је израдио „Граматику“, која је још у истом столећу имала три издања. Даље је за образовање омладине и народа превео Езопове „Фабуне“, које је средио „за славонску у школу ходећу дицу“, а за „мало веће и научније“ превео је басне Федрове, па је за „научне у политици“ превео с француског Брамина приче. Пошто је у „Сатиру“ говорио и о економији, Рељковић је 1776 штампао и посебно дело „Права и помљиво исписана овчарница“.

На тај је начин Рељковић разрадио главне идеје, наглашене у „Сатиру“, и постао прави учитељ свога народа, па је стигао да и ван мисли, обележених у „Сатиру“, „из латинскога пославончи“ дело „Постанак наравне правце и дужности људских“, 1794, што му је било последње књижевно дело. —

Грамматичким се радом бавио и Марјан Ланосовић, а песник Ант. Канижлић је писао велико дело „Камен прави смутње велике“, разлажући, против грчког владике Менијата, о деоби цркве, на што га је охрабрила реч Игњата Ђорђића да ваља и учене ствари писати народним језиком.

Кад је у доба илирског покрета извршено књижевно спајање Срба и Хрвата, славонски су књижевници брзо и лако ушли у ту зједницу, једно што је назив „илирчки“ био у њих већ популаран, а друго што су били добри знаоци штокавскога говора, те су могли вршити чак и корекције језика загрепских писца.

КЊИЖЕВНОСТ У ХРВАТСКОЈ

1.

Књижевност рађена у Хрватској на покрајинско-народном језику има два периода који су по смеру супротни. Најпре је књижевна радња дошла из тежње да се путем књиге ради за ширење и одомаћење нове, протестантске, вере међу Хрватима, а по том је католичко гледиште настало да истим средством сузбије ново учење.

Према томе у покрајинској књижевности на земљишту Хрватске имамо период протестантски и период католичке реакције.

2.

Хрватска се протестантска књижевност јавља као посебни огранак једног предузећа замашнијих размера, које је у својим смеровима рачунало са целим Словенским Југом па, преко њега, и са земљама које су Турци држали на свему Балкану.

— Протестантско се учење Лутерово у Немачкој раширило брзо по Средњој и Северној Европи, па је наскоро дошло и до Словенаца, међу којима је нова вера брзо узела знатне размере, придобивши све племство по градовима, све становнике већих места и тргова, па и у селима најлепа одзива.

Нашавши да се путем књиге може много учинити за ширење нове вере носиоци протестантизма на Словенском Југу не остадоше само у уским границама словеначког народа већ рад проширише штампањем и за Хрвате, па се онда почеше тражити људи који знају „мило писмо ћириљско“, како би се књиге штампале и за Србе источне цркве и преко њих даље за Балкан. Овоме се раду поред других знатних људи, стављају у службу и православни српски свештеници Матија Поповић из Србије и Иван Малешевац из Босне. Стојећи на том вишем гледишту, проповедници су нове вере штампали, и желели су штампати, и глаголицом и латиницом и ћирилицом, а с подједнаком су љубављу желели спремити побожно читаће градиво за све језике и говоре на Словенском Југу. Штампана су чињена у Тибингену, Нирнбергу, Регензбургу, а у Урагу је одушевљени барон Унгнад подигао за то нарочиту штампарију, која га је преживела. Кад је ова штампарија основана не зна се апсолутно тачно, а 1561 уз глаголско штампање уређена је и штампарија за ћирилицу. Године 1564 престала је ова штампарија у Урагу.

О штампању ових књига и о текстовима за њих бринули су се: Антун Сењанин, који је латиницом штампао „Разговарање“ 1555, за тим Стјефан Истријанин с надимком Конзул, рођен 1521 у Истри порекла или италијанског или хрватског, поп глагољаш. Кад

Вергерје као бискуп пригрли нову веру, приста уза њ и Конзул, који је по том био у Крању проповедник, а прогнан живео је у Немачкој, у Регензбургу и у Баварској где је учитељвао. На Божић 1557 почео је преводити Библију из словенског текста на хрватски. По његовим су упутствима резана глаголска слова у Нирибергу, а 1561 становао је у Ураку. С Трубаром је долазио у сукоб, јер је Трубар био, с правом, незадовољан његовим знањем језика српско-хрватског. Јурје Јуричић је из Винодола, где је био поп а у Тибингену је помагао превођење, поправљање и штампање текстова. Умро је у Љубљани 1578. Јурај Цвечић, из Пазина, учио је теологију у Витенбергу, где је био записан као „Илирац“. Био је поп у Истри, а пошто се оженио прогнају га те оде у Метлику, Љубљану и Ураку. Бејаше вредан, путовао је и прибирао списе, а у позно је доба учио права у Падови; није познато где је и кад је умро. Био је врло тачан, знао је поред хрватског и словеначког немачки, латински и италијански а донекле грчки и јеврејски. Зна се да је преводио за хрватска штампања али му то није штампано. Леонардо Мерчерић штампао је 1564 латинцом а можда и глаголицом превод „Пророци“. Антун Далматин Александровић био је позван у Тибинген нарочито због штампања ћирилицом. Био је поп у Истри, родом из Далмације или из Сења. У Љубљани га Конзул придобије за штампарију у Ураку. Далматин је и преводио и исправљао Конзулове преводе. Живео је у Ураку, а по престанку штампарије оде у Регензбург. За тим је био у Љубљани, где је умро 1579.

У Нирибергу, Тибингену, Регензбургу и Ураку штампано је 1560—1564 год. 13 књига глаголицом, 1561—1563 ћирилицом 8, 1555—1568 латинцом 9.

3.

— У непосредни додир с протестантским Словенцима дођоше Хрвати први пут у Белој Крањској, где су онда живели измешани. У граду Метлици бејаше средиште за ширење реформације код Хрвата. Ту се, као протестантски првак проповедник за Хрвате, може поменути Гргур Влаховић из Рибника у Хрваткој. Прко њега су растуране и књиге уз Ураку, па је држао проповеди и по позиву бана Петра Ердедија, а његовим се заузимањем развила реформација и око Овља, где су управљали Зрински, наклоњени новој вери. Овде је био на гласу и проповедник Петар Лук ић. Влаховић је преминуо у Љубљани 1581.

Како је у појединим гарнизонима било и протестантских војника, то је морало бити и проповедника за њих. Тако је било и у Копривници, Иванић-граду, Петрињи, Сиску, Сењу, Огулину, а средиште реформације за војничку крајину бејаше у Карловцу. Протестантских је проповедника било и у Жумбераку па чак и у Бихаћу, док га је држала царска војска.

Зрински су реформацију помагали не само у карловачком крају него, још више, и у Међумурју. Њој је нагињао и сигетски јунак Никола, а син му, Ђуро, јавно пређе у протестанте, растеравши са своје земље католичке попове. Како око тог времена пропаде хрватска штампарија у Ураку а у Љубљани се словенском штампању чињаху сталне сметње, учини Зрински целом покрету највећу услугу тим што на свој

имању у Недељишћу, у Међумурју, подиже штампарију за штампање протестантских књига. Штампар-мајстор бејаше Рудолф Хофхалтер из Угарске. Ова штампарија би 1586 премештена у Вараждин, где је по том било средиште протестаната, а 1587 пренеше је и одавде у Еберово, у Угарској, те хрватска радња престаде.

Одједи реформације из Међумурја и Угарске чуше се и у Славонији: по њеном ослобођењу од Турака било је протестаната у војничким посадама али и њих брзо нестаде.

У Истру је реформација прешла из Млетака, којима је, с малим изузетком, Истра и припадала. Ту су радили браћа Вергерији, Флације Илирикус, Ст. Конзул и др. А када се Млеци измирише с папом, онда се почеше и протестанти из Истре гонити.

Из Истре је ново учење ишло и у Далмацију, где је био најглавнији реформатор Маркантум Доминис-Господетић, бискуп у Сењу и надбискуп у Сплету, а протестаната је било у Котору, Сплету, Шибенику, Трогиру, Задру, острвима Цресу, Корчули, Крку, Пагу, Рабу. Али млетачка инквизиција наста да и ту умукну у XVII веку одједи реформације, које је било и у Дубровнику, као што сведоче и државне наредбе дубровачке управе, издаване с означењем оштрих казна за оне који се одазову гласу нове науке.

4.

До појаве реформације у Хрватској не бејаше књижевне радње, и ако је литература цветала с ону страну Велебита у Далмацији и, нарочито, у Дубровнику.

Тек с радом штампарија у Недељишћу и у Вараждину почиње хрватска кајкавска књижевност.

Књига, пак, за које се вели да су у Недељишћу штампане а које је написао Михаило Бучић, нема сачуваних. Бучић је био образован човек; казује се да је у протестантском духу написао: Катихизис, Нови Завет и дело о светотајству, што се није сачувало али по чему се сматра Бучић као зачетник хрватке књижевности на овој страни Велебита. Од књига штампарије недељишћанске сачувана је само једна, правничке садржине, коју је 1574 превео и издао Иван Пергошућ, грађанин вараждински.

5.

Протестантски покрет у Хрвата био је исте судбине као и код Словенаца. Црквене и политичке власти успеше да га сузбију. Син Ђура Зринскога, Ђуро, врати се католичанству, а бискуп Ђуро Драшковић у Загребу наста те хрватски сабор донесе одлуку да сваки отпадник од цркве католичке губи имање и службу, па на црквеном синоду у Загребу 1574 одлучише да се за устук протестанскога учења издају католичке књиге народне, али ову одлуку изврши тек бискуп Петар

Петретић 1651. Још хрватски сабор донесе 1609 одлуку по којој се признаје само римокатоличка вера, што је потпуно укинато тек 1866.

Радећи тако, католичка је реакција и нехотице помагала књижевни развитак, који и ако није био изванредног значења ипак је вршио службу просветне светилке све до 1836, кад се, у знаменитом илирском покрету, место кајкавскога говора узима штокавски те се извршује књижно-спајање Хрвата са Србима.

6.

Цела периода кајкавске књижевности не показује ниједног лиричара који се ма колико уздиже изнад најобичније висине, а с малим изузетком сви песници стоје испод ње. Главно је обележје у моралној дидактици и у побожном размишљању, што се, и једно и друго, исказује у стиховима по форми мало уметничким а по језику мало обрађеним и углађеним.

Овамо долазе: Никола Крајачевић, језуит, рођен у Сиску 1582; у Пожуну је штампао 1639 „Молитвене књижице“ са додатком моралних песама и с препоруком да их народ пева место својих, љубавних, песама. — Габријел Јурјевић штампао је у Бечу 1625 „Листи Хероов“, где у стиховима слави светитеље, за цркву заслужне царева и папе; и он жели да се његови стихови уобичаје по мелодији народнога певања. — Од Матијаша Магдаленића је 1670 „Звончац“, где се у песмама види нешто утицаја народне поезије, а и по језику је смеша кајкавско-штокавска; предмет му је певања обично по Св. Писму. — Симпатичнији је спомен Франа Крста Франкопана, витеза, који је као један од првака Зринско-Франкопанске завере погубљен 1671 у Винер-Најштату; од њега је „Гартлиц за час кратити“, збирка песама, у којима је одјек љубавног осећања, размишљања а поред шале има и предосећања животне катастрофе, јер је највећи део исписан у доба сужањства пред погибију; песме су махом ориџиналне или по италијанским а има и нешто народног певања; књига је штампана о двестогодишњици песникове смрти. — Лирско певање Павла Ритера Витезовића уплетено је, поглавито у његово епско певање, о коме ће мало даље бити речи, а од Матеша Антуна пл. Кухачевића имамо осам посланица, писаних рођацима и пријатељима из тамнице, у коју је, за доживотну казну, био осуђен због буне; даље му је певање поглавито побожно и пригодно, а објављено је 1878 у Сењу, где је и рођен 1697; преминуо је у дубокој старости 1772 у Загребу. — Од лексикографа Ивана Белостенца има „Шест песних од Св. Павла“.

а драматичар Тито Брезовачки написао је више песама, међу којима има и на форму Качићевих, у десетерцу са сликом и строфом и у штокавском говору. — Јаков Ловренчић, један од најчистијих кајкаваца, песник је ода, а Антоније Вранић је под именом „Арфа Давидова“ оставио у рукопису превод псалама; Вранић је преминуо 1820.

7.

У епској поезији ова књижевна периода има дела о којима се може више говорити. И по времену и по вредности долази овде на прво место песнички рад хрватскога бана грофа Петра Зринскога, који је рођен 6 јуна 1621 у Врбовцу а 30 априла 1671 погубљен у Винер-Најштату заједно са својим шураком Франкопаном. Год. 1660 штампао је у Млецима песничко дело „Адрианскога Мора Сирена“, где је, поред других, песама, главна садржина „Обсида Сигецка“.

— Садржина је ове главне песме, као што јој и име казује, говор о јунаштву сигетског витеза Николе Зринскога.... Бог, видећи непаченост хришћанског живота у Угарској, наређује арханђелу Михаилу да најљућу фурију Алекту ослободи веза те да она подстакне султана на рат у коме ће Угри покајати грехове. Фурија се јавља султану у сну а у виду његова оца Селима који га кори што се не користи неслогом и расулом у Угарској. Султан савива диван, и ту се одлучује за рат те се почиње сабирање војске. — Арслан бег, везир будимски, међутим је напао на Угре али без успеха. У том се и султан кренуо на коњу из Цариграда преко Београда. Он мисли ићи на Јегар, али му глас о Сигету, у коме је Никола Зрински, одврати пажњу и он се упућује овамо. Настају епизоде које претходе одлучном чину. — Сигет је опседнут. Зрински по сину Јурици шаље султану књигу. У Турака разна мњења и ђуди. Међу њима је страшни Демирхан и јуначки Делиман, а овима међу хришћанима одговара Дели Вид. Ту су и љубавне епизоде о Делиману и лепој Кумили, којој он с бојишта иде у Београд. И Дели Вид има у Сигету жену Јулијанку, негда Туркињу Хајкуну, која преобучена јаше коња и иде у турски логор да тражи Вида, кад се он, такођер прерушен, провлачи кроз турски логор замећући шале. — Демирхан пада на двобоју с Видом, а Вид издише над њим од добијених рана. — Настаје тренутак катастрофе. Зрински чини чуда од јунаштва, па допре и до султана који побегне и пресвисне. Најзад и Зрински гине као јунак. — Сад се, хармонично, Угарска опрала од греха и удостојила Божје милости.

Али овај велики рад није Петров ориђинал. Год. 1651 Петров брат Никола штампао је на мађарском свој спев „Сирену Мора Адрианскога“, где поред епа о сигетској војни има и ситнијих песама. Тај је рад Николин превео Петар, додајући што шта и замењујући мађарску идеју идејом хрватском. Песма и у ориђиналу и у преводу казује како проливена крв

искупљује грехове, по чему овде имамо хришћанску поему. У овој је заступљена и небеска и подземалска акција, али с више јединства и с више зависности међу деловима но што тога има у Гундулићеву „Осману.“

За оцену Петрова рада ваља знати да је он рад свога брата превео био најпре с врло малим изменама; по том је превод прерадио, нешто додао, неке строфе изоставио, погрешне фактове исправио, негде строфу раширио у две, а негде од две правио једну, најзад је унео много нових строфа са својим личним размишљањима. Вероватно је то чинио по угледу на далматинске песнике, од којих је позајмио и стих, дванаестерац са сликом у средини и на крају, узевши ту обавезу не само за дистих него и за целу строфу, чиме је себи још много горе везао руке. У ориџиналу и у првом преводу нема средњег слика уопште. Како је у покрајинској књижевности певао о том предмету, раније, и познати нам Карнарутић, то је природно што је тражено да ли се рад Зринскога угледа на рад Карнарутићев. О томе се различито мислило, али се угледање није могло довољно утврдити. Језик је мешавина штокавско-чакавска с додатком и кајкавског говора.

Павле Ритер Витезовић наштампао је 1684, опет о погибији Николе Зринскога. поему „Одиљење Сигетско“. На то га је, каже се, побудила демократска тежња да се рашири спис о том догађају, јер су рад Петра Зринског читали само виши и образованији редови. Витезовић не описује саме катастрофе — без сумње зато што је она већ била довољна опевана — него узима оно што је после било. Његово је дело управо састављено из апострофа, говора, посланица и надгробница, а подељено је у четири одељка.

— У I делу Сигет говори Хрваткињама, и ту се укратко прича о катастрофи и о смрти Зринскога, па је ту и говор његов и сна му Бура. — У II бан Зрински пише краљу, који му одговара, за тим пише Хрватској, од које добија одговор и т. д. — У III су дијалози међу путницима и одједи догађаја, а у IV надгробнице: султану, Зринском и различитим њиховим јунацима.

Из ове се садржине види докле, и по чему, овај рад Витезовића долази у епску поезију. И он је у I, II и III делу употребио дванаестерац с двогубим сликовима а у IV различите стихове.

Толико епској поезији припада и „Новљанчица“, Витезовићев рад у коме се пева бој с Турцима на Уни код Новог 1689.

— Још се могу поменути: Фран Коритић, рођ. 1771, од кога је остао у рукопису превод „Хенријаде“ од Волтера, и Иван Кризманитић, поп, који је прозом превео и у рукопису оставио Милтнов „Изгубљени Рај“.

8.

У драмској је књижевности народни јунак и песник Франо Крсто Франкопан чинио први оглед да једну савремену комедију Молијереву преведе и да је пренесе на народно земљиште. Та је Молијерова комедија — „George Bandin“ — у ориџиналу штампана 1668, а већ је после три године Франкопан погинуо: по томе се види кад је могао бити рађен превод, од кога има само почетних појава.

Иначе о каквој развијенијој драмској радњи не може бити ни говора. Просветне и социјалне прилике далеко бејаху од тога да крену виши друштвени живот а ни позорнице, сталне, за приказивање драма не бејаше, те су се сви покушаји сводили на огледе и свечаности у школским заводима.

По ономе што је онда штампано или што је у рукопису остало види се да су ориџинални покушаји били веома ретки. Потреба је задовољавана превођењем дела Шарла Делариа, Карла Екартсхаузена, Коцебуа, Ифланда, Голдонија и др. а од домаћих радника могу се поменути ови:

Загрепски језујит Јосип Сибенг превео је Шарла Делариа дело „Лизимах“, које је је било штампано 1768, а доцније га је Миклоушић мало прерадио и поново штампао 1823.

Проф. богословије Иван Минков превео је 1798 „Дужност службе“ од Авг. Вилхелма Ифланда, што је остало у рукопису, а можда је он преводилац и друга два дела истог писца: „Кај је превећ, ни с крухом добро“ и „Посленовић и његови сиви“.

Матија Јандрић, свештеник у Црквени, превео је Голдонијево дело „Веран пријатељ“ под именом „Љубомировић или приател прави“, што је Миклоушић штампао 1821.

Тито Брезовачки написао је 1780 комедију у три чина „Матијаш Грабанцијаш дијак“ по народном веровању у грабанцијаше и закопано благо. Други му је рад „Св. Алексије“.

Већ помињани Томо Миклоушић (1767—1833), професор и свештеник, заслужан је заузимањем за приказивање драма других преводилаца, које је поправљао а за тим и штампао. Његово пропраћање таквих издања даје података

за слику ондашних књижевних прилика у Хрватској. И сам је нешто мало преводио.

Јаков Ловренчић (1787—1842) преводио је за позорницу и то, разуме се, с гледишта моралне поуке. Такав му је превод Коцебуове драме „Родбинство“ и Екартсхаузена „Предсуд зврху сталиша и рода“, у три чина.

Јосип Врачан штампао је 1815 драму „Св. Бернрд“ превод и прерада.

Познији Илирац Драгутин Раковац штампао је 1832 свој превод од Коцебуа „Стари младожења и кошарице“.

Осем свега има непознатих преводилаца дела Екартсхаузена, Коцебуа, Ифланда, Мајсла, Берила, Шписа, Готлиба Стефанија млађег, а има радова којима се не знају ни писци туђини ни преводиоци. И ако се у прерадама осећа тежња да се радња пренесе на домаће земљиште, ипак се национална драма више задаће јавља тек доцније, у доба одушевљеног илирског покрета.

9.

Једва би се могао мали број радова, који иду у област лепе прозе, назвати покушајем на пољу приповетке и романа. Овамо долази и Антун Вранић, који је 1796 превео „Робинзона млајшега“, а као писац јединог ориџиналног огледа приповеке у старијој књижевности хрватској може се поново именовати Јаков Ловренчић, који је 1833 штампао књижицу „Адолф или какви су људи“. Други му је рад штампан 1835 и доцније, „Петрица Керемпих“, што је израђено по немачкој причи и по народном приповедању хрватском.

10.

Разуме се да има моралне и богословске поуке. По броју писаца врло обилат, у ствари овој огранак прозе не даје дела које би се могло поменути по значају и утицају.

Помињани Никола Крајачевић писац је дела „Ручне књижице за братовшћине“ 1639 и „Молитвене књижице“ 1640. — Грофица Катарина удата Зринска а рођена Франкопанова — рођена 1625 а умрла у тамници у Грацу 1673, пошто је померила памећу због мука и неуспеха завере свог мужа Петра и брата Крсте — јавља се не само личношћу него и књижевним смером као симпатична појава. Њена књига „Путни Товаруш“, штампана у Млечима 1661, написана је првенствено из оданости народном напретку и из

тежње да се умножи мали број књижевних радова на народном језику. — Од Ђурђа Хабделића знаменитог лексикографа, имамо морално - поучну књигу „Први оца нашега Адама грех“, из 1674. — Петар Петретић, (1604 — 1667), бискуп и надбискуп, особито је заслужан за промицање народне књиге у католичком духу не толико из љубави према просвети колико из тежње да се уништи сваки књижевни траг протестанскога покрета; издао је, могућно и туђ рад, „Свети евангелиоми“ (1651 и 1694), где је нов ориђинални правопис о коме даје обавештења на крају. — Магдалена Надажди превела је с маџарског од Павла Естерхазија „Соботни кинч деве Марије“, 1696.

Понајбоља дела практично-поучне прозе говоре о економским и хигијенским поукама, те су за своје доба имала корисног утицаја, у колико је то допуштала мала висина народног образовања. У том су смислу радили: Јозефа Оршића, Фрањо Оршић, Карло Соленги, Вацлав Паул, Иван Лаланве и др. Још се као писци са задаћом друкчије поуке могу поменути: Петар Берке, Прокоп Свобода, Т. Миклоушић, Игњат Кристијановић и т. д.

11.

Ако изузмемо Хабделића, Белостенца и Јамбрешића, о чијем ће већем значају бити посебног говора мало даље, остаје да се као радници о језику народном помену: Павле Ритер Витезовић, од кога је, у рукопису, „Лексикон латино - илирикум“, с назначењем акцената и новим правописом, где су употребљени они дијакритични знаци које је још Будинић кушао увести; Иван Витковић је оставио у рукопису хрватску граматику за Немце; Максимилијан Врховац, бискуп загребски, рођен у Карловцу 1752 а преминуо у Загребу 1827, знатан је нарочито по оданости народном језику и „умотворинама“ народним и по својим везама с Копитаром, по чијем је савету чинио корак да свештенство његове бискупије сабира народну поезију; Игњат Кристијановић (1796—1884), последњи и највернији кајкавац, писац школских и других књига, човек који је, подржаван Копитаром да свако наречје има права на књижевност, упорно бранио књижевну позицију кајкавску и онда кад је била готово од свих других напуштена.

Средиште историографског рада чини Павле Ритер Витезовић пре кога је с мање успеха писао Јурај Раткај.

— Витезовића је породица немачког порекла али је похрваћена, и његов је отац Антон писао већ само хрватски. Антон 1652 доби племство, а те му се године роди у Сењу и син Павле. Прве је науке млади Ритер, који се почео уз то потписивати и презименом Витезовић, учио у Сењу, а по том се школовао у Белгији где је добио одлично образовање. Био је вешт цртач и резач у бакру, па је његовим трудом илустровано и велико дело Јана Бајкарта Валватора о историји Крањске. Особито је одушевљење показивао за домаћу историју. У сталешким се борбама много заузимао за права Сењана, ишао је у различите депутације и као повереник у Беч, Пожун и т. д. Год. 1686 оженио се Катарином Војиновићевом, кћерју барона Стефана, који је пао у боју на Костајници 1687. У бојевима је и сам суделовао. Приликом крунисања малолетног Јосифа, сина Леополдова, у Регензбургу је постао „златни витез“ (Eques Auratus), и тако се радо потписивао. Радио је много на основању штампарије у Загребу, где је и добио на управу штампарију у којој је штампао неке своје списе. Последње је године провео у Бечу, одакле је писао пријатељима осећајући се као прогнаник. Лишен средстава за живот, мучио се, нити му је што помогло што је 1708 добио празан назив барона. Умро је као прави сиромах 20 јануара 1713, а његову смрт нико и не помену у домовини коју је искрено волео!

У историографији му је главно дело „Кроника алити спомен свега свита виков“ у два дела: први од постања свега до Христа а други од Христова рођења до краја 1690. За излагање до XVI в. употребљава Врамца и то у кајкавштини, а даље говори по Бонфинију, Иштванфију, Раткају, Валватору, Мрнавићу, по кроници Томашевићевој и по кроникама италијанским. Белешке из XVII века, особито о турским навалама на Крајину, добра су историјска грађа. — Још треба поменути да је Витезовић управо творац и први популаризатор „Стематографије“ каква је позније постала позната по употреби тога градива од Хр. Жефаровића. Витезовић је, у недостатку градива за то, већином измишљао знаке за грбове појединих области и земаља па чак и оних које су пропале пре но што су грбови и ступили били у ред и обичај. Уопште у историјском раду Витезовића видимо одушевљеног Словенина, кога заноси идеја о величини Словенства и о заједници словенској, те се испољује пансловенистичко осећање, које му је диктовало н. пр. и песму у славу Петра Великог.

Поменувши још, потпуности ради, Јосипа Бедековића, именованемо настављаче Витезовићеве Кронике: Стефана Раваија, који је историју продужио до 1744, Николу Ловренчића и Б. Крчелића који су на то наставили причање о догађајима све до 1761 и то први о спољним а други о домаћим приликама. — Напослетку се може поменути и Јосип Север као писац кратке угарске историје.

ДОДАТАК

ИЗУЧАВАЊЕ ПОКРАЈИНСКО-НАРОДНОГА ЈЕЗИКА

Још док је трајао књижевни рад на покрајинском језику, његово је научно обрађивање привлачило пажњу писаца, од којих се овде помињу најважнији радници на граматици и речнику.

Први је писац граматике српско-хрватскога језика уопште био Бартоломеј Кашић, рођен 1575 на острву Пагу или на Крку. Био је члан језуитскога реда, по том учитељ у Јакину, свештеник и проповедник у Дубровнику. По препоруци свога реда, да би се успешније могла вршити пропаганда на православном истоку, 1604 Кашић је Риму штампао граматику у којој први део расправља о писменима а други о етимологији; узор је Кашићу био у раду А. Мануџија.

Што је био Кашић за граматику, то је Јаков Микаља за речник. Он је први саставио опсежан речник, чију је потребу, као рођени Италијанац, осећао више но они којима је ма који српско-хрватски говор био матерњи језик. Микаља је грађу сабирао и из писаних споменика и из живог језика, а више свега је ценио говор босанско-херцеговачки који је сматрао да ће у нас бити то што је тоскански дијалекат у Италијана. Дело је штампано 1649 у Лорету под именом „Благо језика словенскога“.

Ђурађ Хабделић је 1670 у Грацу штампао „Dictionar или речи словенске“; као писац кајкавац Хабделић је и овде остао код тога говора, а речник му је, задржавајући се поглавито на књижевним изворима, сразмерно малога обима.

Знатно је богатији био лексикографски рад на истом наречју Ивана Белостенца (1595—1675), чији је речник у два дела штампан тек 1740 у Загребу. „Овај речник припада несумњиво најбољим производима своје врсте у XVII веку, не само по богатству речи него и по разумној употреби сабране грађе“.

Речник истог наречја од Андрије Јамбрешића, издан у Загребу 1722, где су латинске речи тумачене „илирски“, немачки и мађарски, и по пространству и по богатству речи изостаје знатно иза рада Белостенчева.

Арделио Дела Бела (1654—1737), италијански језуит а становник дубровачки, штампао је у Млечима 1728 речник италијанско-латинско-илирски са граматиком. Он је лексикограф штокавскога говора, цени и сам говор босанско-херцеговачки као најбољи, а грађу црпе из литературе далматинско-дубровачке и других писаних споменика.

Лексикографски рад Дубровчанина Јоакима Стулија показује за оно доба огроман труд. Стулија је на свом послу радио преко четрдесет година, вели се да је чак и путовао ради сабирања грађе из живог језика, а старао се да градиво првенствено покупи из писаних извора. Огроман је труд његов штампан: први део 1801 у Будиму, — други — у две свеске — 1806 у Дубровнику, трећи — опет у две свеске — 1810. У првом су делу латинске речи истумачене италијански и „илирски“, у другом су „илирске“ речи истумачене италијански и латински, а у трећем су речи италијанске истумачене „илирски“ и латински. Овај је последњи део штампан о трошку маршала Мармонта, дуке од Дубровника. „Не гледајући на огромне недостатке, крупне празнине, погрешке и заблуде, Стулијев речник остаје све до данас знаменитом лексикографском појавом у области „илирског“ литерарног језика, и ако по идеји уступа испред речника Вука Караџића“.

Знатно је мањи труд Јосипа Волтиџија или Волтића (око 1750—1825), Истријанца по рођењу, који је 1803 штампао у Бечу „Ричословник“ у коме су „илирске“ речи истумачене немачки заједно с придоданом граматиком. Ипак има и речи које је он први забележио и у речник унео.

Најзад је и Фрања Марије Апендини, врло заслужан за историју књижевности дубровачке, штампао у Дубровнику 1808 на италијанском „Граматику језика илирскога“, где указује на четири главна словенска језика: руски, пољски, чешки и илирски.

ТРЕЋИ ОДСЕК

КЊИЖЕВНОСТ НАРОДНОГ ЈЕЗИКА или НОВА КЊИЖЕВНОСТ

1.

Поставши у XIII веку књижевним језиком српским, рецензија српско-словенска бејаше подложена посрбљивању, тако да се до краја XVII века процес стварања новог књижевног језика био већ завршио. Нема сумње да би у првим десетинама XVIII века чист народни говор заузео положај књижевног језика, да је у то доба културно и политичко стање српског народа било повољније. Али је удес хтео да се то време, које је било доба и државног и културног препорођаја руског, обележи као периода највеће клонулости свих одлика некадашње српске снаге. С великом српском сеобом 1690, којој је следовала још једна 1737, пренесен је главни интерес просветног српског живота у Аустро-Угарску, где је српски народ дошао у додир с туђим елементом.

2.

Изнемогао под ударцима турскога варварства, српски дух не нађе у Аустро-Угарској довољно заштите, те је разумљива брига српских првосвештеника како би се цркви, а преко ње и народности, помогло. У томе се они сусреташе с добром вољом Русије, одакле почеше долазити учитељи за српске школе. Они, с донесеним књигама, унесе у школе језик руске цркве, а кад то изучи прво коло ученика онда и ови, као учитељи, продужише радити у том правцу.

Тако је руско учење ширено и тим путем и преко, релативно, многих других лица која су сама долазила из Русије па су ступала за учитеље, и преко књига које су уз њих међу Србе залазиле. Црквене опреме и књиге, које су за цркву слате из Русије, бејашу раскошне према оделу и књигама што су српски свештеници могли имати дотле. Уз то настојавање највише српске црквене власти да се Срби у том погледу што више вежу за Русију, тежње да се у службеној преписци митрополије с нижим црквеним властима употребљава руски црквени језик, пажња и одликовање оних који су то знали и умели, и најзад веровање да је тај језик у ствари прави стари

словенски језик, некада заједнички свим Словенима — све то учини да у српској писмености, школи и цркви клоне, већ посрбљени, језик српско-словенске рецензије и да се удари у потпуну реакцију. Јер тај језик из школе, цркве и службениости изби у књижевност и заведе је на савршену странпутицу.

3.

Сабравши све важније појаве, можемо Историју Српске и Хрватске Књижевности овога времена поделити на ове разделе:

Назад с уношењем руско-словенског језика;

Свитање с првим мислима и с почецима писања на народном језику;

Борба за право народног језика и његова победа;

Развитак српске и хрватске књижевности на народном језику.

ПРВИ РАЗДЕО

НАЗАДАК

1.

Школска књижевност долази на прво место по времену. Упоредо је са старањем око подизања школа међу Србима у Аустро-Угарској XVIII века ишла и брига за набавку потребних школских књига. Још је у прошлом, XVII, веку било покушаја да се та потреба подмири доношењем књига из Русије. На тај је начин добијен руски буквар или „Первое учение отрокомъ,“ рад Теофана Прокоповића. Ускоро се опет осетила оскудица у такој књизи, и тај је буквар, старањем српског митрополита, убрзо три пута прештампаван. На тај се начин у српским школама употребљавао руски буквар готово све док није 1767 наштампан у Млещима први буквар који је писан за Србе. То је био Буквар Захарије Орфелина, који је штампан, једним делом, новом грађанском азбуком, пошто се дотле за Србе штампало само црквеном ћирилицом. И ако се ослањао на познати руски буквар, ипак је Орфелин, имајући пред собом и латинске и немачке букваре, унео у њ и нешто читаћега градива нецрквене садржине. По том су изишла још четири разна буквара.

Прва штампана граматика, употребљена у српској школи, била је руска граматика Мелетија Смотричкога, донесена из Русије кад и буквар. Њу је прештампало митрополит Павле Ненадовић. Доцније су за граматичку наставу у српским школама штампани радови Стевана Вујановског, Аврама Мразовића и други.

Јасно је да су овакви буквари и још више овакве граматике и њихова различита руководства могли само заводити на странпутице. Невероватно је колико је забун створила сама граматика Смотричкога, а цела се ова књижевност скупа трудила да код Срба одомаћи језик који је већ у Русији био потиснут из књижевности. Домаће је читање словенског језика по српској рецензији било током времена ухватило толико корена да га је могао заменити једино српски народни језик. Зато се у поменутиим књигама дају упустава како не треба читати по изговору српско-словенском већ „славјански“. А

врхунац је забуне и пометње достигнут када се стало преводити „с московског“ на „славјански“!

Побожно-морална настава заступљена је била катихизисом и црквеном историјом. За прво је израдио Јован Рајић „Катихисисъ малый“; овај је рад штампан 1774, а у XIX је веку много пута прештампаван.

За школу су црквену историју писали и преводили Ст. Вујановски и Јов. Рајић; о књигама за учење латинског језика бринуо се Зах. Орфелин, а за немачки Ст. Вујановски и други. Рачуницу су писали Василије Лазаревић и Ст. Вујановски.

— За школски рад међу угарским Србима тога доба особито су заслужни већ поменути: Стеван Вујановски, који је учио права у Бечу а по том се школовао у Саксонској. По школској уредби 1774, која је захтевала да свака покрајина има школског надзорника, спремног у педагошким наукама, Вујановски је постао надзорник српских школа у Хрватској и Славонији са седиштем у Карловцима. Други је био Аврам Мразовић, који је учио философију у Бечу, и, по поменутој уредби, био српски школски надзорник у Бачкој, Барањи и будимској дијецези са седиштем у Сомбору. Њима треба додати Тодора Јанковића Миријевског (1741—1814) доцније руског племића, који је философију и права учио у Бечу, па је, према уредби, постао надзорник српских школа банатских са седиштем у Темишвару. Преминуо је у Петрограду.

Српска школа у XVIII веку приказује чудновату слику: буди просвету и шири писменост уопште, али своје ученике везује за туђински утицај руско-словенског језика, те тиме омета природан развитак народне књижевности. Отуда и видимо да су први протести против заблуда у језику дошли или од људи који су били самоуци као Орфелин и Доситије, или који су путовали по европском западу као Доситије и Емануило Јанковић.

2.

Црквено-богословска књижевност овог доба највише је била заступљена руским књигама које су се јавно и тајно из Русије доносиле и продавале за потребе српске православне цркве и свештенства. А кад се самим доношењем није могла подмирити сва потреба, прештампавале су се готове руске књиге, као што смо видели да је у прво доба чињено и са школским књигама. Али је, сем тога, било још и превода и препада — опет с руског и по руском.

Као главније наше црквено-богословске писце треба поменути Захарију Орфелина, Јована Рајића и Вићентија Ракића.

Наша је календарска књижевност почета у Млещима 1767; по том су штампани и други календари, али је од свих најбољи Орфелинов рад из 1783.

Плодан је богословско-књижевни рад Рајићев, јер је Рајић био први учени богослов у ово доба. Посебне му је вредности „Собрание разнихъ недѣлныхъ и праздничныхъ и наравоучителныхъ поучении“, у Бечу 1783. Дело има три „части“, у којима су поуке разређене на сваку недељу и на све веће празнике преко целе године. Рајићева је жеља била наредити свештеницима да сваке недеље и празника прочитају у цркви народу потребну беседу и поуку. Дело је било од користи, и ако је у ствари превод с руског. Осем ових и других штампаних радова Рајић је у рукопису оставио велики број довршених ориџинала и превода тако, да је већ и по самим тим радовима остао свагдашњи пример вредноће.

Вићентије Ракић је био такођер плодан писац а у низу богословских поука биле су нарочито цењене његове „Проповѣди“, које је раније говорио у цркви народу а штампано тек 1809 у Млещима; проповеди су, као што и сам казује, преведене с талијанског.

3.

Историјска књижевност словенско-народног језика завршује се периодом, у којој се Хронике Ђорђа Бранковића истичу по пространству и по огледима да се напише целокупан преглед народне прошлости, а по том долази Трношки Летопис у коме је утицај народних традиција достигао врхунац. Оба рада припадају XVIII веку у коме се, поред њих, покушавало да се на руско-словенском језику такођер даде прилог изучавању народне прошлости.

У том би се погледу могло узети да је прво историјско дело овог одсека „Стематографија“ коју је 1741 резањем у бакру издао у Бечу Христифор Жефаровић. То је хералдичко дело с ликом моравског архиепископа Методија и с ликовима српских и бугарских владалаца и архијереја и, најзад, с грбовима које објашњава најпре у стиховима а по том у прози. Цео је посао у главном превод Стематографије Павла Витезовића. Како је Витезовићев извор Орбин произвољно смишљао нацрте грбова за поједине области илирске,

и како је Витезовић тај посао још и продужио — тако је Жефаровић њихове фикције овом књигом популарисао, те су по њему били израђени грбови за заставе Првог Српског Устаника, за Карађорђево печат оног доба и за Србију и Бугарску. Неколико, и ако по све недовољних, напомена и података историјских дају овој књизи права ипак на назив првог историјског списка тога доба.

—Хрвистифор Жефаровић — ако не Цефаровић — пореклом је, можда, Бугарин. Био је јеромонах и, 1745—1746, поклоник гроба Господња. Важио је као учен човек, даровит цртач и резач.

Друго је дело „Исторія о Черной Горы“, коју је у Москви 1754 штампао црногорски владика Василије Петровић. То је уопште прва српска, ма и покрајинска, историја штампана у нашој књижевности, и позније је више пута прештампавана. Владика после изнесене топографије почиње причање од Немањина оца чије порекло, по обичају старијих летописаца, доводи од цара Константина, а главно му је излагање о односима Црне Горе према Русији и о потреби добрих веза међу њима.

Трећи је рад од Павла Јулинца, 1765 у Млецима, „Краткое введеиe въ историю произхожденія славено-сербскаго народа“, у коме поред свих недостатака има неког историографског смисла и плана. Главни му је извор у Бранковићевој хроници, према којој ће стајати као и Жефаровићев рад спрам Витезовића. Па ипак се види да је у историографском раду у нас већ био учињен неки напредак. Најзад је овај рад важан и као прва штампана књига о целокупној историји српској, која је онда била лепо примљена па је читана чак и међу католичким свештеницима у Далмацији.

— Павле Јулинац, можда Ђулинац, био је руски официр, а, као угарски Србин, и чиновник руског посланства у Бечу; од 1781 потпуковник и руски посланик у Неапољу; не много по том преминуо је, на путу, у Бечу.

Али је од ових и других послова до рада Јована Рајића такав скок да се према њему једва виде они који су му претходили па и они који су неколико десетина година за њим долазили.

Историографски је рад Јована Рајића плодан, али је у њему најзнатнија „Истоія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгарь, Хорватовъ и Сербовъ“. Написана доста раније, књига је ова у четири „части“ штампана у Бечу и то прве

три „части“ 1794 а четврта 1795. Дело је подељено на књиге, свака књига на главе а главе на параграфе.

Говорећи о најдубљој старини, Рајић се старао да наведе што више туђих мишљења о словенском роду који и он, као и његови претходници, меша с појединим инородним племенима, а сам стоји одлучно на том да је Илирик од вајкада био насељен Словенима. Као што је у своје доба било споро и тешко издвајање племенских облика и одлика, тако се и у Рајића, заведеног обиљем старе грађе, врло лагано бистре појмови о Словенству уопште и, за тим, из те целине о Јужним Словенима. Изалажући преглед историје бугарске, Рајић је многе интересантне појединости оставио да их при излагању српске историје унесе; али, израдивши бугарску историју до државне пропасти и турског освојења, Рајић је видео једностраност онога што је изнео, те вели: „Овде би сад по реду историјском требало описати историју краљевства овога како политичку, шта се у мирна времена у самој земљи радило, какви су обичаји, закони, управа, економија итд. — тако и историју црквену заједно с просветом, и тада би тек читалац могао имати опис све државе. Али у народу овом науке и уметности још од почетка па до данашњега дана немају места, по томе су и дела њихова отишла у заборав. И да нису грчки историчари, описујући дела својих господара, и о њима што шта поменули, би и краљеви њихови остали свету непознати.“ У српској историји, која је главни предмет овога рада, нарочиту пажњу заслужује глава у којој је описан косовски бој и оно што му је, као узрок, претходило. Та је партија израђена не само на основу извора, о којима је Рајић дао рачуна напред у „каталогу извора“, већ је употребљена и народна традиција, која је још у Рајићево доба била тако свежа и јака да јој се није ни могло ни хтело одолевати. То је учинило да причање буде живље, занимљивије и пуније приповедачке тоpline.

За доба кад је Рајић радио била је у српској историографији необична појава прикупити шесет и четири извора, колико их је он имао. Али у процењивању сабранога, у критици извора, Рајић није био јак. Налазећи се често међу различитим мишљењима, он се не приклања једном нити може читаоца упутити на то, већ обично оставља да читалац сам изабере оно што се најприкладнијим види. Од домаћих извора највише је употребио хронику Бранковићеву и родослов

архиепископа Данила у колико му је био познат. Иначе се често служи и радовима туђина историчара.

Дело је Рајићево и у туђини одмах било запажено и цењено, а на дому је било предмет хвале и извор свега историјскога сазнања и за много десетина година по смрти његовој.

— Јован Рајић рођен је у Карловцима 11 новембра 1726. Школовање је почео у Карловцима, па га је доцније наставио у Коморану и у Шопрону, где је завршио гимназију. По том пође у Кијев да учи у Духовној Академији. Пут од педесет миља пређе пешке. У Кијеву је прибавио три године учења — и ако његова имена нема у ондашњим каталозима. Четврте је године походио Москву, па се онда крене у завичај, куда, задржавајући се у појединим местима повише времена, доспе маја 1757. Али у Карловцима Рајић не би примљен ни близу онако како се могло очекивати, те се у септембру опет нађе у Кијеву, где отпочне прибирати податке за изучавање историје, а то га упути да преко Цариграда оде у Св. Гору. У Хилендару пробави два месеца, истражујући историјске податке; калуђерска му сумњичења чинише сметње и у том послу. Преко Старе Србије, Ниша, Београда и Панчева Рајић стигне у Карловце на Бадњи дан 1758, од кога је доба све до смрти остао у средини свог народа. У школи у којој је некада и сам учио постане сад учитељем. Настава, поред свих неприлика, крену напред. Али не само у школи — Рајић је памећу освајао свуда где се у друштву јавио. За њега Доситију Обрадовићу говораше добри игуман хоповски: „Колико сам ја прост и неучен, мени је милије видити ученог младога Рајића него четири васељенска патријарха, који би били без науке као ја. Видио си га, како је млад и без браде, али, кад стане беседити, ми сви свеликим брадама гледамо га, као да смо из дивијег вилајета дошли... Веруј ми, мој синко, кад год чујем младога Рајића да беседи, уздишем за мојом младошћу...“ Али баш стога имађаше Рајић доста непријатеља, те остави Карловце, па се склони у Темишвар, а по том пређе у Н. Сад, где је био неко време наставник Духовне Колегије, богословске школе коју је основао још Е. Козачински, а за тим је око пет година провео без нарочитог службеног рада. За то је време у Н. Саду написао своју Историју. 12 маја 1772 Рајић се у манастир Ковиљу закалуђери. Ту је провео и сав остатак свог живота, а на три недеље по ступању у чин монашки примио је управу манастирску као архимандрит. Али је наскоро дошао с браством у сукоб, нешто са своје велике осетљивости а више због сплетака. Кад 1790 би за архиепископа изабран Стефан Стратимировић, негдашњи Рајићев ученик у богословљу, онда Рајићу свану. Али сукоби с околином ипак не престајаху и Рајић бејаше редовно раздражен и огорчен. У таким неприликама ипак вредно рађаше књижевне послове, и у раду и умре 11 децембра 1801. Митрополит Стратимировић нарочитим расписом објави смрт његову. „Црква света наша — писаше митрополит — изгуби у њему ученога и заслужнога свештеника, друштво добродетељнога човека, ја пак и сви који су га љубили изреднога и ненакнаднога друга“. У раскошним обичајима свог века, у уживању, оделу и храни и у свему владању своје бејаше необично скроман и с малим задовољан: 16—17 часова на дан провођаше у послу, 4—5 на одмору са сном и обедом, 2—3 у молитви

4.

Завршујући периоду словенско-народног и, готово, почињући доба народног српског језика у књижевности, Ки пријан Рачанин дао је слабачке огледе и уметничког стиха српског. Али како је школа руско-словенска убрзо поклопила сав књижевни развој наш до тога времена, остало је да се прави почеци уметничке поезије у нашој књижевности појаве на језику који представља реакцију према свему што је било до њега и што ће после њега доћи. Тај одсек не показује дела која би се могла мерити с делима из неких грана књижевно-научнога рада. И ако је то доба имало људи учених као Јован Рајић и даровитих као Захарија Орфелин, ипак књижевна поезија која њему припада бејаше незавидне популарности. О правој се уметничкој поезији слабо што знало и из туђих књижевности; за њу уопште и не бејаше пробуђен иоле живљи интерес. Ондашње књижевно певање наше ни обликом ни садржином не може извојевати право на назив уметничке поезије. У томе певању нема поезије; у тим стиховима нема ни најосновније технике. Зато и ако прво књижевно певање пада релативно доста рано, ипак се кроза сав век оно врло мало развија и усавршује.

Као први се књижевни песник овог одсека може поменути Емануило Козачински, а прво је поетско дело његова трагедија о смрти цара Уроша, написана 1733 у Карловцима и по том на позорници више пута дилетантски приказивана. Али се као први писац стихова именује познати Христифор Жефаровић са својим стиховима у „Стематографији“ и у другим радовима. Упоредо с њим долази Павао Ненадовић, синовац митрополита Павла Ненадовића.

Бољег је смисла за поезију, као и за сву књижевну радњу, имао Захарије Орфелин, који је 1761 и 1764 штампао у Млецима двојаку редакцију једне песничке радње своје: на руско-словенском и на народном језику. Књижица има 26 строфа у којима су стихови различити по мери и дужини. Предмет је политичко-патриотски, плач због тужне судбине српског народа који је из једног, турског, ропства пао у друго, аустријско. Због такве садржине Орфелин се није ни потписао, и задуго се ни у књижевној историји није знало ко је писац ових књижица. Орфелину се приписује и песма о косовском боју што је штампано опет у Млецима 1762, где је најра-

нији покушај уметничког опевања косовске катастрофе. Он је написао и први српски сонет у свом „Магазину“ 1768.

Прва збирка песама у овом разделу наше књижевности јесте Алексија Везилића дело „Краткое написаніе о спокойной жизни“, штампано у Бечу 1788. У књизи су два дела: први је испуњен побожно-поучним песамама о моралу и о спокојном животу, а у другом су стиховани подаци о знатним Србима. Везилић није био песник по надахнућу а језик му је само одмагао.

— Алексије Везилић је рођен око 1760; у Бечу је учио права, и по том је био у Карловцима учитељ. Изјављивао је жељу да се закалуђери али се не зна да ли је то учинио, а преминуо је у Н. Саду 12 јануара 1792. Био је образован човек и напредан радник, а у књижевности је радио и осем поменутог дела.

И Јован Рајић је певао доста ситнијих и пригодних песама. Главни, пак, поетски рад Рајићев не долази, по језику, у овај раздео.

Слично је и с певањем Глигорија Трлајића, који је штампао нешто својих стихова писаних језиком руско-словенским, док је знатно лепше певао у интимној пријатељској преписци на добром српском језику. Као бечки је ђак, 1793, наштампао књижицу стихова „Забавленіе одинаго лѣтнаго ютра,“ где је у сентименталној идиличности величање природних лепота. Песник по души, Трлајић је овде био под утицајем назора Ж. Ж. Русоа кога, први пут у српској литератури, помиње у овој књизи. Исте је године штампао у Бечу и „Славопѣніе“ у част Јована Рајића као писца српске историје, а пригодном се певању и доцније враћао. Сломивши свој песнички дар о ненародни језик, Трлајић је остао најбољи пример за оцену неприлика у којима су се српски књижевници онда налазили.

Најпопуларнији је писац побожних стихова био Вићентије Ракић, који је свидним задовољством стиховао животе појединих светитеља.

Најзад треба поменути и црквене песме, које су у тону обредних песама смишљане и независно од цркве певане о појединим празницима, као што је и до данас сачувана песма „О, кто, кто Николаја служит...“

5.

Како је у доба владе руско-словенског језика било мало погодаба за развиће књижености, показује и околност,

што драмску литературу нашу на том језику, док је он био у правој снази својој, представља управо једно дело врло чудновате судбине.

Пред сам крај XVIII столећа, 1798, штампана је у Будиму књига „Трагедія, сѣрѣчь печалная повѣсть ѿ смѣрти послѣднагѿ царя сѣрбскагѿ Уроша пятагѿ и о падѣниі сѣрбскагѿ царства.“ Ову је књигу штампао Јован Рајић; у посвети прича Рајић како је дело „у давно прошло време“ написано и „у дјејствије произведено“ било у месту „рођења нашега“, у Карловцима. Али у предговору казује Рајић да је дело управо написао познати Емануило Козачински, кад је у Карловцима био школски управитељ, па га је јуна 1733 изнео и на позорницу, на којој су играли карловачки ученици. Козачински је и у Н. Саду приређивао ђачке представе. Дело је за тим заборављено, а Рајић га је преписао и кад што прочитао. Кад је штампао Српску Историју, која је такођер подуже лежала у рукопису, захеле Рајић и ову трагедију „из мртвих воставити“, јер трагедија и Историја иду заједно и допуњују се. То је, каже, учинио да се не заборави труд Козачинскога. Али је у спису Козачинскога било још доста сцена, које никако не иду у овако дело, као што су говори о митнику и фарисеју, о богаташу и Лазару и т. д. Такве је ствари Рајић изоставио и место њих унео је говоре о користи од просвете и о савременим потребама. Још помиње да је та трагедија била састављена „по старом обрасцу“, у једном чину, а он је грађу распоредио на више чинова и појава, старајући се ипак да дело не буде у основи измењено. Стога је при свакој појави назначио шта је од Козачинскога а шта је његово. На тај је начин наша књижевност онога доба добила рад пун карактеристике за време, људе и њихово пословање.

— Још су преводили: Аврам Мразовић и Вићентије Ракић.

6.

Први посао у области лепе књижевности припада Павлу Јулинцу који је 1776 штампао превод онда популарног француског романа „Велизарије“ од Мармонтела. Преводилац је свој труд издао анонимно, а посао је радио слободно превodeћи и чинећи мање измене и већа изостављања. Дело, које је у француској литератури изазвало знатну распру, у Срба је било примљено мирно али симпатично, и као да је

идуће године поново штампано. Његова је морална страна могла годити ондашњем укусу бољих читалаца српских, и оно је један од најранијих српских превода из француске литературе.

Добар је избор учинио и Аврам Мразовић, кад је узео да преведе „Позыителни магазинъ за дѣцу“ „от Госпожи Марији ле Пренс де Бомонт“; превод је с немачког, преведене су „четири части“, које су после 1790 имале више издања. Добра је садржина надокнађивала словено-српски језик и његове неразумљивости.

Још је обилатији прилог дао Глигорије Трлајић својим преводима дела: „Идеа или мужеская и женская добродѣтель“, у Бечу 1793, и „Нума или процвѣтающий Римъ“, чије је штампање почето у Бечу 1795 па, због пресељења штампарије, довршено у Будиму 1801. Прво је дело преведено с немачког, а писац му је Лудвик Хајнрих Николај, немачки песник Виландове школе. Предмет је из римске старине, и занимљиво је што су и немачки ориџинал и Трлајићев превод изишли исте године у Бечу. Друго је дело Трлајић превео, или како сам тачније вели „преоблекао“, с руског језика, на коме га је плодни руски писац оног доба Михаило Матјевић Херасков написао под утицајем француских писаца староримских романа. Роман је, нарочито за оно доба, имао занимљивости и дражи, јер је писац, радећи слику старог римског друштва, имао на уму реформаторске идеје Петра Великога и просветне тежње Катарине Друге.

— Глигорије Трлајић рођен је у Молу, у Бачкој, 25 јануара 1766. Школовао се у Молу, Сегедину и Будиму, где је свршио гимназију и започео универзитет који је продужио и свршио у Бечу, изучивши философске и правне науке. Био је, до цареве смрти, питомац Јосифа II, а доцније секретар руског посланика у Бечу, где је био у истој служби и писац „Идеје“. По потреби је путовао у Русију, а по повратку је био у служби српске бечке штампарије, када је и штампао своје преведене романи. Год. 1796 отишао је у Русију где је био лепо примљен. Живео је у Москви, Петрограду и у Харкову где је био професор. Љубећи вазда Српство и завичај, долазио је у походе месту свог рођења, а преминуо је у селу близу Харкова 28 септембра 1811 баш кад је понова полазио у свој српски завичај. И ако је дела штампао руско-словенским језиком, Трлајић је могао чистим српским језиком писати боље од свих својих савременика. То сведоче његове песме упућене пријатељима ради интимнога разговора. Он није био ни без песничког дара, и сав је век провео у живом осећању србинства и у одушевљењу за српски живот и народне обичаје. По стварној учености и по чистоти душе Трлајић се могао мерити с Доситијем, с којим је био у најсрдачнијој преписци. На њему се најбоље види сва

штетност оне забуне која је онда још владала у нашој књижевности, за коју су Трлајићеви таленти прошли бескорисно.

Вредноћа је Јована Рајића доспела да и у овој књижевној врсти даде прилог. То је учинио књигом „Цвѣтникъ, въ двѣстѣ и двадесять и четыре избранныхъ исторiяхъ насажденнiй“, који је Рајић израдио 1793, као што сам вели, у знак захвалности Богу за дарованих му, онда, шесет и седам година живота, а штампан је 1801 у Будиму. Нема сумње да је он овај посао удешавао као одговор на успех који је Доситије Обрадовић имао са својим зборником басана, само што је Рајић био далеко од савремених погледа Доситијевих, па је у бирању примера пазио да му они, што се више може, буду у складу с богословским поукама, те су му и „наравоученија“, где требаше дати просту и разумљиву поуку, преплављена богословским цитатима.

7.

Год. 1768 појавило се у Млецима издање које у свему одваја од осталих књижевних послова тога доба. У тој је појави био почетак српске повремене књижевности. На том је почетку ствар и остала, јер није било погодаба за успешнији рад, али покушај чини част Захарији Орфелину, чије је предузеће била та ствар.

Тада је изишла прва свеска списка „Славено-сербскiй Магазинъ, то естъ: собранiе разныхъ сочиненiй и переводовъ къ ползѣ и увеселенiю служащихъ“. Желело се да се пред читаоцима јави организована редакција ма само и од три члана; тако се ствар и приказује — а на делу је сав Магазин рад само и једино Орфелина који се није потписао. Од особитог је значаја предговор у коме се разборито разлаже о потреби и о задаћи оваквога предузећа; ту се излази с просветним тежњама оног века, коме се одаје сва хвала. За тим се разлаже о идеји народног просвећивања, што се сматра као велика добит и особита новина новог доба. И кад се тако ради у народа у којих се са просветом одмакло напред, колико тек треба радити у српском народу, који је застао и ако је из реда народа „најспособнејиши к сваким наукам“. Стога се покреће Магазин који ће доносити поуку и поезију, и у коме ће, као у сваком магазину, бити наслагане умне хране и плодова од вредних радника, јер се уредништво нада да ће добити много сарадника којима се обраћа с молбом за помоћ.

Тако засновани Магазин донео је у тој свесци девет прилога, различитих по предмету и по облику: ту су религиозне поуке у духу оног доба, расправљања о значају женском, историјски одломци, источанске приповетке, стихови, економске поуке и извештаји о књижевном кретању, где се налази први почетак књижевној критици српској. Сав је овај рад Орфелинов удешаван према узору који је вредни књижевник нашао у издањима руског историчара Федора Ивановича Милера.

— Овај вредни и заслужни књижевник српски, коме је име Захарије Стефановић и који је своје књижевно презиме Орфелин склопио по именима митолошких певача Орфеја и Линоса, родио се у Вуковару 1726. Није имао редовног школовања, а знање је стицао и развијао великим трудом и многим читањем. Бивао је и учитељ и чиновник: неко је време проводио у фрушкогорским манастирима и у Млецима где је изучио сликање и резање у бакру, у чему је успео до праве уметности. Био је једно доба коректор у бечкој штампарији, а још је живео и у Н. Саду и у Пакрацу као чиновник тамошњих епископа. Вазда вредан и скроман, живео је у сталној сиротињи, која му је допуштала рад али никада истицање, те је, вероватно стога, и више својих добрих књижевних послова штампао безимено. И у личном животу доживео највећу родитељску тугу због неупутности јединца сина ради кога је све чинио. У највећој сиротињи преминуо је, жељан хлеба и часног одмора, 19 јануара 1785 на владичанском добру близу Н. Сада. — Осем свих, различитих, списа који су до сада поменути, Орфелин је писао и поучне ствари, од којих треба поменути да је његов „Искусни подрумар“ штампан пет пута — последњи пут на сто две године после првог издања!

Први, пак, српски лист почео је у Бечу 14 марта 1791. То су биле „Сербскія Новины“, које је издавао бечки грчки штампар и писац Маркидес Пуљо, који је издавао и једне грчке новине па је, уз помоћ бечких Срба трговаца, добио одобрење и за српске новине. Лист је излазио два пута недељно, а због јаке цензуре није могао писати ништа слободније већ се ограничавао на просте извештаје. Зато новине не оправдаше очекивања. Одзив је био слаб, и новине једва саставише другу годину, преставши 30 децембра 1792. А већ на два дана пре тога изиђе први број другог српског листа. То су биле „Славенно-Сербскія Вѣдомости“, које је основао Стефан Новаковић, ослањајући се на обећану потпору митрополита Стефана Стратимировића. Овај лист, и ако већ по имену указује на руске узор, ипак представља неки напредак према своме претходнику: језик је разумљивији а буква је грађанска према ра-

нијој црквеној. Лист је излазио опет две године, и при крају децембра 1794 престао је, јер одзив не могаше покрити издатке а обећања се од пријатеља не одржаше. Садржина је овде била у обавештењима, а српске су читаоце могли више интересовати извештаји с бојишта против Француза, где су се и српски војници борили. Лист стаје и на гледиште новијег кола српских књижевника, има и по који прилог напредног схватања, а у књижевности нарочито велича Историју Јована Рајића, која је тада и штампана.

С престанком ових новина Срби су скоро за два деценија били без свога листа.

ДРУГИ РАЗДЕО

СВИТАЊЕ

ПРВИ ДЕО ГЛАСНИЦИ

Опозиција руско-словенском језику, коју су и тајно и јавно водили поједини српски свештеници, неуки новом начину читања, и која је допринела да се у два маха растура руска школа међу Србима — избила је доста брзо и у књижевности. Оно што се вековима стварало, и до чега је довео природни развој није се могло лако уклонити да уступи место нечему новом а туђем, тешком за примање и за учење. Јер и ако ни најбољи наши писци с истока ничега нису знали о књижевном раду у Далмацији и у Славонији, те се н. пр. 1803 Вида Доситија „Седмоглава Аждаја“ штампала преведена с лепог народног језика на језик „славјано-српски“, као што је на исти начин 1807 и Рељковићев „Сатир“ преведен — ипак ствар народног језика изби сама по себи и на истоку. Систематску је борбу за тако право повео Доситија Обрадовић, али је та борба наглашена још 1764 када је Захарија Орфелин нашампао и посрбљено издање своје раније поменуте патриотске песме, за коју се може рећи да је прва књига овог доба која је штампана на приличном народном језику. Још је вредни Орфелин у „Магазину“, посебице у предговору, изнео и разлоге с којих народном језику ваља дати значај језика књижевнога.

На пет година после тога отпочео је рад Доситија Обрадовића, чије су напредне идеје у свему па и у језику одмах избиле кроз дела двојице добрих књижевника. Један је од њих Јован Мушкатиrowић [1743-1809] који је 1787 штампала збирку народних пословица под именом „Притче йлїти по прѣстому пословице тѣмже сентенце йлїти рѣчєнїя“. У посвети другог издања, 1807, својој деци писац се заузима за право народног језика. Овде вели сину: поред осталог „многа својства, сине, и краснорјечија нашегo србскогo језика добићеш.“

Знатно слободнији од свих, па и од Доситија, био је у питању о језику и правопису Емануило Јанковић.

Штампајући свој први превод, „Терговце“, вели Јанковић у посвети: „А што нисам писао у славенским него у материним језику то ће ми сваки опростити кад помисли да ја нисам Славјанин него Србљин, и да не пишем за Славјане него за Србље“. У правопису је такођер радикалан. Такве мисли пред крај XVIII века већ отворено казују с каквим се намерама, мало после, ушло у ново столеће.

ДРУГИ ДЕО

ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ

1.

Све је ипак наткрилио Доситије Обрадовић.

— Живот је Доситија Обрадовића познатији него кога другог старијег књижевника, јер је он написао, и ако недовршену, аутобиографију, која је главни извор за познавање личне судбине његове. Рођен је у Чакову 1739, мисли се 26 октобра, на Митров дан, према чему је, вероватно, на крштењу добио име Димитрије. Родитеље је рано изгубио, и кад је имао девет до десет година бејаше већ сироче, које се склони у дом стрица Грујице, одакле, мало после, пређе тетку Николи. Прво школовање Димитријево почиње рано: „Знати и памтити не могу — вели он доцније писмену ижици — кад сам се ја с тобом здружио, зашто сам тада мален био...“ Још као ђачић био се сав занео за прквену легендарност. У тој је занесености покушао да, ради светињичења, побегне с једним путником из Дечана, а кад му то не пође за руком, гледао је „какво благовременство“ да куда утече. Да му та маштања прекрати, добри га теча одведе у Темишвар у трговину и на занат. За две године, колико је Димитрије ту провео, њега светски живот не могаше отргнути од његових сањарија; а кад чу каквих прилика за светињичење има у сремским манастирима — његова одлука брзо би готова. И он, при крају јула 1757, остави Темишвар и с другом се упути у Фрушку Гору. У Хопово стигну 31 јула. Идуће године 17 фебруара подстриже га за монаха крушедолски архимандрит, и тада се, по својој жељи, назове Доситије, а 16 априла исте године би у Карловцима зађакоњен.

У Хопову је било различитих доживљаја. Млади је Доситије одмах изишао на глас са своје смерности, учености, па и светињаштва; гладовао је и ишао у шуму тражећи да се посвети, а добри га је игуман Тодор Милутиновић одвраћао од тога, предлажући да се ода науци која у свету влада. Доситију досађиваху и сплетке калуђерске, а кад игуман премину, он одлучи да иде из манастира. Нашавши неког сапутника у једном манастирском ђаку, који је хтео да бежи из манастира својој кући, Доситије 2 новембра 1760 збаци мантију и, преобучен, побегне.

Од изласка из манастира до доласка у Беч године 1771 Доситије је имао врло разноликих доживљаја, али све то време скупа ипак чини у његову животу једну периоду која се може назвати путовањем по Истоку. Прво је знатније место његова бављења било Загреб. После покушаја да учи у једној школи зажели да оде у Русију; а кад му се ни та жеља не оствари, оде у Далмацију. Тако стигне у книнско поље, где се, као учитељ, смести при цркви Св. Ђурђа у црквеном дому пред градом Книном. За тим је био у Мајинама, а на Ускрс 11 априла 1764 црногорски владика Василије запопи Доситија. За тим је био учитељ у селу Голубићу, па је онда живео у селу Косову и у манастиру Драговићу и најзад се у Сплету укрца на један брод који је путовао у Крф, одакле преко Мореје оде у Хилендар. Дошао је био с намером да ту остане и да учи, али учитељ, кога је тражио, бејаше отишао. Онда намисли да иде на острво Патмос, те се укрца у брод који је ишао у Смирну. Али се у Смирни задржи у школи онда чувеног учитеља Јеротија, чију је школу лепо описао. Ту је остао три године, учећи грчку философију, а 1768 с пролећа пође натраг. Лето је провео у Хормову, месту у Албанију, и онда преко Крфа и Млетака дође поново у Далмацију, где је живео у Задру, Плавну и у Скрадину, па затим удари на Трст и оде у Беч.

Настањењем у Бечу Доситије је први пут огледао да и у Европи живи оним животом каквим је дотле живео, т. ј. учећи друге учио је и себе, а радећи тако могао је рећи: „Шест полезни и радосни година у Бечу прођу ми како шест дана“. У почетку седме године оде

у Модру да буде наставник синовцима митрополита Видака, а с јесени 1777 пређе, заједно са својим ученицима, у Карловце где је преседео годину дана у неизвесности, очекујући да га митрополит, по обећању, пошаље у Немачку. Тада је, после двадесет година, походио место свог рођења, пријатеље и познанике из детињства и гробове својих милих и драгих. Узбуђен том психодом намислио је да опише дотадашњи свој живот, и он је почео то радити на доколици у Карловцима. Митрополит оклеваше, а и у Немачкој се поведе борба због питања о наслеђу баварског престола. Зато Доситије с јесени по берби виноградској оде у Пожун, где остане до половине идуће године. Ствари се у Немачкој примирише, али митрополит још оклеваше. Онда се Доситије дигне и с јесени те године сиђе у Трст, где је мислио бити учитељ. Али туда наиђе руски архимандрит Варлаам, на путу у Италију, па поведе Доситија као тумача. Тако Доситије походи Млетке, прокрстари Италију, па се, сам, крене лађом опет на Исток, и стигне на острво Хиос, где остане неколико месеци, па онда оде у Цариград. Одавде мораде ускоро бежати због куге, и он Црним Морем и Дунавом стигне у Галац а одатле у Јаш и Роман, у Молдавији. Ту се мало одмори, а давањем лекција и пара приштеди. „К јесени — вели — полазе трговци за Лајпсик, а ја имам близу триста дуката! Ево дакле оно желајемо време за Германију и даље!“ И тако остави Молдавију, па оде у Немачку у Хале, где се 17 октобра 1782 упише у каталог ђака халског универзитета.

Дошавши у Немачку, Доситије је видео остварен дотле највећи свој идеал: бити у средишту науке и уживати плодове ума највећих мислилаца. За све време досадашњег путовања, изузевши само пут од Хопова преко Загреба у Далмацију, Доситије је био у раси свештеничкој, а у Халу се опет обуче „у светске грешне аљине као и остали људи човеческога чина“. Али, ради штампања својих списа, пређе у почетку идуће године у Лајпциг, где проведе ту и целу другу годину, а трећу не доврши већ се, док му трајаше пара, крене да види Париз, па онда оде и у Енглеску: 1 децембра 1784 дође у енглески град Довер, а после два дана стигне у Лондон, где остане до половине маја идуће године. Ударивши у

повратку преко Хамбурга и Лајпцига походи најлепше градове по Саксонији, па онда оде у Беч, где продужи живети дајући лекције. Ту је провео добре две године; али, вели, „непреодољена жеља, да јоште што за живота на штампу издам, све је победила; зашто у Бечу и лекције предавати и о овом делу радити није ми могуће било“. Зато се одазове ранијем позиву руског ђенерала Зорића да га походи, те оде у Шклов а по том у Лифландију и у Курландију. Свега је тамо провео око осам месеци, а у септембру 1788 оде у Немачку па се, по том, поново настани у Лајпцигу, где је приступио даљем штампању својих књига. Дотле је, т.ј. до 1 јануара 1789, сам Доситије описао свој живот. За тим је још исте године, по трећи пут отишао у Беч где је живео све до лета 1802, кад се преселио у Трст.

Доласком у Трст Доситије је прекинуо с обитавањем у туђини и вратио се сав само своје народу. Јер и ако чини омање шетње из Трста, и ако је, доцније, био неко време и у Влашкој, ипак више не мисли на живљење ван свог народа. Зато стално гаји жељу да у ком куту Српства продужи своју књижевну радњу, и да ту заврши живот. Тога ради распитује о могућности да се настани у Црној Гори, а, по том, весело полази у тек ослобођену Србију. У Трсту је Доситије био, може се рећи, гост богатих српских домова који су онда били први у трговини. Нарочито је истакнут био дом Јована — Драге — Теодоровића, знатног мецената и пријатеља Доситија, Атан. Стојковића, Павла Соларића, Јов. Дошеновића и других. Јуна 13 године 1806 Доситије је оставио Трст и кренуо се ближе завичају. У Земуну и у Карловцима провео је неко време, ишао је и у Смедерево, у Букурешт, Чаково, а походио је и Хоново.

На Преображење, 6 августа, 1807 прешао је, свечано дочекан, у Београд. У Србији је Доситије мислио продужити свој књижевни и просветитељски рад. Али су дани били друкчији, и Доситије зађе у послове друге врсте. У Србији се стварала држава, којој је била потребна и Доситијева сарадња. Он се, зато, брине о подизању школа, какве су држави тада најпотребније биле: суделује при отварању практичне Велике Шксле 1808, а сам о свом трошку спрема и отвара, 1810

Богословију. Патује по унутрашњости земље и иде, опет, у Букурешт по делима политичке природе, постаје најпре члан управног Савета а по том Министар Просвете и узима учешћа у пословима око управљања земљом. Назебао при последњем путовању у Букурешт с краја 1810, Доситије поболеваше у почетку идуће године, а премину 26 марта 1811. Још 9 марта писао је пријатељско писмо из кога се види како непрестано мисли о књижевном раду и о просвети. А на самој смрти изјавио је жељу да се сахрани, ипак, као свештено лице. Био је погребен крај цркве београдске; 1837 издавач и продавац књига Глигорије Возаровић скупио је последње остатке и оставио их на истом месту при обновљењу цркве; 1897 у септембру гроб је Доситијев свечано обновила српска држава. Он је с десне стране западних врата београдске Саборне Цркве. „Овде леже његове српске кости; он је љубио свој род!“ Жеља је Доситијева била да му се на гробу испишу те речи. Та му је жеља испуњена.

2.

Морални развитак Доситијев ишао је потпуно природним током. Доситије бејаше необично упечатљиве природе, по којој се брзо знао прилагодити околини и приликама. Књигу је волео од малена; научивши читање узео је црквене књиге и жудно је из њих читао прологе и животе светаца. Одмах је пожелео да се и сам посвети. Та га мисао није задуго остављала, јер, вели доцније, суд мора мирисати онако вино каквим се први пут напуни. И у Хопову је, у прво доба, имао исте тежње. Али је Хопово близу Ирига, где се нико није посветио — говораху му други калуђери. Значи да весео живот бејаше и у Хопову и у његовој околини. Доситије се, по свему се види, и њему привикава. Прилике се мењају, и он у Далмацији постаје учитељ. Замољен од девојке Јелене, кћери попа у Косову, пише јој поуке: први пут гледа да поучава и књигом. То га упућује да више учи. Зато иде на Исток, учи, а у повратку удара на Хормово, романтично место у Албанији. Прекрасно је, вели, у Смирни; прекрасно је у дивљем Хормову. Свуда су људи јединствени, а у Далмацији су светитељи. У Бечу учи и себе и друге; све му се допада: и шетња и возња, и деца и људи; тице му певају у

градском врту а небо му се осмејкује. Нигде боље; доцније је видео да је на Хиосу, вели, збиља прави рај. Лепо је и у Молдавији: ради и одмара се; у Немачкој је тек живот, Париза се не може довољно нагледати, а пред лепотама и пред културом Лондона не уме ни да говори! Познији му је живот у Бечу велика шетња од доброга до лепога; у Трсту је у скромности свестан да га обожавају, а у Србији га дочекају уз грмљаву топова с града београдског! Доситијева је душа увек знала да прибере и у себе прими најлепше утиске: он је био срећан.

Црква га је била занела још у прво доба његова живота. По том је путовао, читао и учио: видео је да така црква није добра. Нашао је да ни морална ни материјална страна црквеног питања није у складу с правим позивом Христове цркве. Векови су набацали на његово учење брда предрасуда. Та су брда поклопила црквене служитеље: брда треба откопати и цркву спасти. То може наука, до које се долази преко писмености: ширимо писменост, отварајмо школе! Томе сеprotиве ружне навике наше: чупајмо и навике и клице злих обичаја, образујмо сваког појединца па ће и народ бити срећан! Даће Бог сваком народу стару славу његову, па ће и Србима опет дати њихово — деспотство. На тај начин пратимо Доситија на сваку кораку његову: као кад у прозорју чекамо сунце на истоку, тако видимо како једна по једна луча обасјава духовни свет Доситијев. У последњој периоди свог живота, у Трсту и у Србији, Доситије се сав националисао: у службу народу ступа сва наука и све искуство, али сад измирено и прилагођено. Ране за отачаство једначе се с Христовим ранама, вели он сад. Ми морамо тражити границе Душанова царства. Ваља истрајати у борби: „не смуштеније већем дерзновеније!“ довикује народном Вожду. Сад држави треба и свештеника и цркава: зато отвара школу за свештенике, и позива вештака да београдску цркву обнови живопишући српске светитеље! Најзад даје примере поштовања свештеничног чина, и, у пуној хармонији између науке и вере, народа и државе, умире као свештено лице.

Морални је развитак Доситијев учинио светао лук; у томе је била и његова властита срећа.

Доситије је и за живота и по смрти добијао различите називе и надимке. Дуго су га времена називали философом.

Супротно томе, рад се Доситијев своди данас на, части пуну, улогу просветног писца какав је у оно доба Српству био најпотребнији. Стојећи под утицајем философије просвећивања свога века, Доситије се старао за примену тих идеја на народне потребе.

3.

И књижевни развитак Доситијев показује сву поступност. Знамо први повод да Доситије почне писати језиком народним. Тај први његов спис, или боље испис из књига, рашири се по Далмацији под именом „Доситијеве Буквице“ и у рукопису се умножаваше. Оправдано је мишљење да би Доситије тада и наштампао тај свој мали рад, да се био намерио на српску штампарију. Доцније, пак, кад је почео штампати, друкчије гледаше на литерарне потребе, те није ни помишљао на штампање књижевних првина.

После тих првих огледа Доситије је путовао и учио грчки језик, философију и књижевност, па се, после неког времена, опет нашао у Далмацији као сеоски учитељ. Тада се морао опоменути некадашњег свог писања у овим крајевима, па, проценивши своју нову умну снагу, нађе с разлогом да је сад куд камо јача. Зато седе те у Плавну изради спис сличан првом, па га и назове опет „Буквицом“ или „Ижицом“ зато што је „Ижица између свију остали слова као некаква царица међу осталом господом“.

По начину на који је израђена била прва и који је Доситије усвојио за ову другу Буквицу, израдио је он мало после још један спис. Овај је посао, „Венац од Алфавита“, писан, по личном запису Доситијеву, у Скрадину 1770. „Битиће — вели у уводу Доситије — ови венац исплетан от толико цветача, колико је у азбуку слова“.

После Ижице, а пре Венца, Доситије је израдио дело „Христоитија сиреч Благих Обичаја“, написани такођер 1770. То, је као што и Доситије казује, превод грчке књижице. Дело је подељено на десет „глава“ а свака глава на неколико „зачала“. У њему су поуке о пристојном владању и о понашању при разговору, јелу, облачењу, ходању, пићу, дружењу и пријатељству.

Према свему видимо како се Доситије у ова три своја рада враћа да разради идеје првобитне Буквице. Кад му је, пак, доцније, европска просвета многа од ових питања

озарила новом светлошћу, он се враћа да све то и по трећи пут обради: „Ижица“ и „Венац“ дају тада „Басне“ и „Совете“ а „Христоитија“ „Етику“ и „Собранија“. Не бивши раније у прилици да штампа оне списе другог периода, он сада и не мисли на њихово објављивање: место тога Доситије штампа само трећу редакцију својих назора. То је прави Доситије.

4.

С јесени 1777 походи Доситије Банат, који је оставио пре пуних двадесет година. Ишао је, казује, „посетити сроднике моје, поклонити се гробовима родитеља моји и целивати мени свету земљу, у којима њиове почивају кости“. За нежну душу Доситијеву то бејаше крупан догађај, и он који је мислио да је завршио периоду својих неодређених путовања и који је имао само још да походи, науке ради, Германију — дође на мисао да даде рачуна о дотадашњем свом животу. И то отпоче радити, седећи у Карловцима с краја 1777 и све до јесени 1778 године. Колико је тога посла урадио тада у Карловцима а колико у другим местима доцније, не може се сад знати. Али када с јесени 1782 стиже у средиште европске образованости, где је могао и штампати своје радове, нађе за умесно да изда први део свога животописа. Познавши се с немачком књижевношћу, у којој се сада појавише неколике успеле аутобиографије писаца, Доситије брзо још једном стави руку на свој дотле урађени посао, стаде га „на чисто преписивати“ и како би што урадио ишло је у штампариију. Радећи тако, Доситије је пропустио на појединим местима помирити хронолошке несугласице, проистекле из рада на једном послу а у два доба. То је, ипак најважнији књижевни рад његов.

„Живот и прикљученија“ имају по данашњем схватању два дела. Први приповеда догађаје до половине 1760, пред полазак Доситијев из Холова, и то је садржина 1783 штампане књиге. Други део излаже живот Доситијев до 1 јануара 1789 и изишао је као долатак „Баснама“. Намера је овога списка васпитна, и њу казује Доситије у предговору: „Рад би са свим срцем науку и просвештеније разума, које сам од младости моје желио и тражио, српској јуности препоручити... Зато намеравам различне случаје, који су ми се у време двадесет и пет година мојега странствовања дого-

дили, написане оставити. Уздам се, описујући разне обичаје народа и људи, с којима сам живео, да ћу моје читаоце ползовати. Добре обичаје похваљујући, радићу и сваком препоручити; а зле похуђавајући, у омразу довести...“

Гледајући на таку целину добијамо слику конца на који су нанизани листови: конач је живот Доситијев а листови су поуке и савети, који се још у предговору препоручују главној пажњи читалачкој.

Спис је понајпре аутобиографија, али у њему има и места чисто путописне лепоте. Ведрина која веје кроза све списе Доситијеве, блага душа и добро расположење дали су спису лепог зачина улаком и пријатном хумору овог дела његова, по коме је поглавито постао и остао чувен и поштован.

Другу врсту књижевних радова Доситијевих чине његови зборници поучних и забавних састава. И ако су већ и „Басне“, о којима ће доцније бити говора, нека врста зборника, ипак је он тражио начина да у сличним издањима буде јаснији и кориснији. Таквим је зборником и отпочео и завршио свој прави књижевнички живот. „Совети здраваго разума“ бејаху прво дело које је Доситије био наменио штампању, и ако није прво штампано. Назив ове књиге упућује на ондашњи један правац немачке философије, који је под именом „философије здраваго разума“ у ствари био енциклопедија пробраних принципа различитих правца философовских, употребљених на просвећење што ширих кругова читалачких.

Преводећи и пишући „Собраније разних наравоучителних вештеј“, Доситије је имао на уму да „о једној истој материји задуго читати, није за свакога, и мало је они, који задуго читати могу“, међу тим „три или четири листа сваки може на дан очитати, и о тому вас дан мислити“. Његове су симпатије биле на страни оваких зборника у страним књижевностима па је желео то и српској литератури.

Засебно стоји један рад, последњи који је Доситије штампао. То је „Етика или Философија морална“, коју је „издао“ „по системи професора Соаве“. Дело није прост превод. Из научнога излагања Соава Доситије је изабрао поједина питања, износећи их лаким слогом, да би и српски читаоци имали низ таквих моралних поука. Има и добар део националног елемента у објашњењима, описима, наводима и сећањима. Многобројни су помени историјских лица, старог и новог доба, старијих и новијих писаца и научара, а у при-

мерима који показују националне елементе најлепши је помен косовске вечере. Језик и стил у „Етици“ нису на висини најбољих радова Доситијевих.

5.

Има још један мален Доситијев рад посебног значаја. То је „Писмо Харалампију“, које је стављено пред предговор првог дела аутобиографије вероватно зато што је Доситије сматрао да се ту износи програм књижевног рада његова. Ту су изнесене и Доситијеве мисли о српском књижевном језику. У тим је мислима Доситије напреднији, отишао је даље но у самом свом језику. Пишући добрим језиком колико је могао, он је о потреби писања народним језиком говорио колико је год требало.

Већ у предговору првом штампаном спису Доситије ставља као једну од задаћа томе свом раду: побудити и друге „да на свој језик преводе, састављају и на штампу што издају“. Под „својим језиком“ не разуме језик који је тада био у књижевној употреби већ језик народни, додајући: „да се постарају за матере своје и сестре, за супруге и кћери, преводити им избране књиге учени народа... Штета, да толики многочислени народ остаје без књига на свом језику у време, у које наука близу нас сија како небесно сунце... Учени људи ваља да на простом језику пишу; и тако мало по мало обикнуће се сав народ мислити и расуждавати сврх сваке ствари“.

Али је о свему томе најбоље и најотвореније говорио у помнутом писму. Новина његова учења бејаше у уверавању да за народ треба писати народним језиком, јер ће само тако бити користи од оног што се напише. Тежња за писањем народним језиком, мисли о потреби и основности таког писања, и поглед на задаћу народне књижевности — бејаху за ондашње српско друштво крупне и необичне новине. Зато се појава Доситијева у српској књижевности може лепо обележити као време поузданог свитања, као ведра зора дана који несумњиво настаје.

Његови усмени критичари и противници не одобраваху тих његових погледа, налазећи да се књижевност не може развијати на језику који разуме и „говедар“. Како је број књига био непрестано мален а ни новина не бејаше увек, тако су се приговори чули усмено и у призатним писмима.

6.

Доситијев је утицај значајан и по свестраности и по времену. У питању о језику Доситије није остао усамљен. За њим, а пре Вука Караџића, стоји приличан број младих и спремних људи који том питању дају највеће важности. Али и цела потоња књижевна радња дише напреднијим духом, духом Доситијевим, чије се мисли примају и разрађују. Књижевни помени имена Доситијева, похвале у стиху и у прози, радови најбољих књижевника и свих новинара полазе са гледишта да је Доситије проповедао живу истину. Подражавања благом и слатком приповедању Доситијеву, његову писању о властитом животу, његовим етичким погледима, представљају читаву врсту књижевности, и трагови се томе могу наћи све до најновијега доба. Доситијево уверење о бројној величини, пространству, моралној подобности српскога народа, о јединству Срба и Хрвата, о племенитим особинама једног и само вером раздвојеног народа — постало је мишљу сваког образованог родољуба.

ТРЕЋИ ДЕО

СЛЕДБЕНИЦИ

1.

За Доситијем се јавило више књижевника који су се дотицали, или су и расправљали, питања о језику и о правопису.

Први је, по времену, Павле Соларић који се у књижевности јавио 1804 у Млецима штампаном књигом „Ново грађанско землеописаніе“. Осем тога је штампао још два наест књижевних радова, а све му се литерарно делање дели на рад географски, философски, филолошки и песнички.

Шта је Соларић мислио о књижевном језику и о правопису? Он је могао писати добрим језиком народним, и он је тако, кад што, и писао, употребљавајући грађанску азбуку. Али је имао и часова кад је мислио да је главно сачувати Српству православље, те да због тога треба цркви чинити уступке и у језику и у употреби црквеног писма па чак и у обележавању страна у књигама не бројевима него, по црквеном обичају, писменима. Желео је да се н. пр. и Вуков

„Рјечник“ штампа црквеном азбуком, а за црквени је језик држао да је отац српском језику. Такви су му били већином филолошки радови. И што је ишао даље, све је више зазирао од новачења која су га у почетку била популарисала, те је умесно мишљење како би се временом нашао сасвим у табору Вукових противника да је дуже поживео.

У питању о правопису учинио је напредак, нарочито усвајањем начела по коме: „Најлучше је устројено оно писмо гдје, како говори се тако пише се, и како је написано тако чита се“ — начело с којим је тек Вук Караџић доцније победио.

— Павле Соларић рођен је 1781 у Великој Писаници у Хрватској. О његову школовању, које није ни било велико, знамо мало. После првог учења отишао је у Карловце где је у гимназији провео пет година; за тим се бавио нешто мало у манастиру Ораховици, у Крижевцима и у Загребу. Године 1803 састао се у Падови с Доситијем и Атанасијем Стојковићем, и ту је одлучио, вели, „по својем могућству да подражава славној двојци“ тј. да буде књижевник. Од тога је доба Доситије ценио Соларића више свега. По том се, наизменце, бавио у Трсту и у Млецима; у овом је другом месту поглавито и живео као коректор у штампарији. Последње је године живота провео у ужасној оскудици, а преминуо је у Млецима 6 јануара 1821: гроб му се не зна.

Доситије је Соларића називао најлепшим именима, сматрајући га учеником а Соларић њега својим учитељем. Сава Мркаљ га зове „дика и милота српска“. С Вуком је био у пријатељској преписци, а Копитар га називаше „наш Соларић“. Мушички о судбини његовој пева:

Двојци, ах! бјаху при смрти другови плачни:
Бједа и туга и глад. Којим? Мари л' ко чут?
Који не хтеше њих за живота надгледати братски,
Молебни слушат' њин глас, нисам откривати рад.
Који им за живота не даваше хлеба насушна,
Шта ћ' тим по смрти слух? Њежна младежи, чуј
Двојица та су: Орфелин, Соларић, ви ћет' узданут'
Кротко и рећи, знам: Лака им земљица буд'!

2.

Ако је Доситије био само поштовалац и љубитељ језика народног, њему чини друштво Јован Дошенивић, који је главним списом својим — по језику нешто, а по правопису и више — измакао од Доситија. У предговору ка „Численици“, штампаној 1809, Дошенивић казује како се трудио писати српским језиком колико је год боље знао и умео. Ту почиње како је у питању о језику настала распра, јер, вели, стотина хоће за књижевни језик словенски а хиљаду њих траже српски. Већ се, додаје, по овоме види на чијој ће страни бити

победа. Тако је у питању о књижевном језику стајао на напредном гледишту.

3.

Год. 1810 штампао је у Будиму Сава Мркаљ, мали спис „Сало дебелог ера њ, либо Азбукопротрес“. Књижица је штампана црквеним писменима. У њој се Мркаљ јавља као први који је испитивао физиологију гласова српског језика. Он је први такав радник и на Словенском Југу. Ова одлична књижица, од 18 страна, има три одељка: „Што су то рѣчи? што език? писмена? и колико и мора у азбуки езика еднога бити?“ „Колико Серблы за език свой требаю писмена?“ Он је учио „да за језик један толико писмена треба, колико звучића прости све речи његове имаду“. На противничко питање: па како ћемо тада разликовати падеже? одговара Мркаљ: као и Латини, по смислу! На питање: шта се тиме добија? налази да се новом азбуком добија: лакша је за децу; нећемо наопако читати; деца не морају изучавати граматике пре но што знају писати, јер се поставља правило: пиши како што говориш; лакше ће се на тај начин доћи и до граматике, као што ће се говорити у „Језикопротресу“ који, међутим, никако није ни изишао. Збрку и неуређеност показује на неколико занимљивијих примера, где се једна реч пише на четири начина. По Мркаљу за наш језик треба 29 писмена, а то је потпуна наша данашња азбука без џ. За карактеристику ондашњих страшних прилика у нашој књижевности мора се поменути да је управо ова умна књижица зачемерила живот ученог и даровитог писца!

— Сава Мркаљ рођен је 1783 у Горњој Крајини, у селу Сјеничаку; 1799 свршио је клирикалну школу и, за тим, постао српски учитељ у Госпићу. Доцније је отишао у Загреб, у академију, па онда у Пешту, где је слушао предавања из философије и математике на универзитету, а титулисан је као „слободних художества и философије доктор.“ Био је добар зналац латинског и француског језика, а разумевао је и грчки и јеврејски, што је његову изванредном филолошком таленту било од велике користи. Страховито нападан од службених црквених кругова због учених погледа својих, Сава мишљаше да ће их умирити ако се покалуђери, а зато се 1811 у манастиру Гомирју закалуђери те постане јерођакон Јулијан. Гоњења се само увећаваху, и он, 1813, напусти манастир, падајући све у већу беду. Мученички се потуцао, док 1827 не помери памећу, те је 1835 преминуо у бечкој болници за душевне болести.

4.

Исте, 1810, године бејаше готов и будимској цензури поднесен Луке Милованова Георгијевића спис „Опит настављења к Српској Сличноречности и Слогомерју или Просодији“. Цензор одлучи да нови правопис ваља заменити уобичајеним; Лука не хтеде то учинити, и спис, имајући чудну судбину, преживе у рукопису писца, и изиђе тек 1833 у Бечу издањем Вука Караџића.

Израђујући спис, Лука је прво стао код писмена као код прве препреке. Он је у правопису желео лакост и једнакост. По томе је и поступао, радујући се унапред исправкама и допунама. Ако се — говараше Лука — међу књижевницима утврди „једнакост“ у питању о писменима, лакше ће се поћи к питању о граматизи, која је онда била особито потребна. Кад би било граматике, било би реда и доследности, те би се знало како ко пише: или српски или словенски. „Једним словом, један списатељ не би се усудио иначе, него по правилима оне Писменице, коју имамо, то јест за сад чисто словенски писати“. Лука налази, међутим, да се ни то не ради тачно. Он, ипак, хоће да пише „простим мојим матерним језиком“, те зато и „у писмена дира“, верујући да ће се тако питање, које је већ постављено, брже расправити, а може бити да ће ко, изазван тиме, и Граматику Српског Језика написати. После тога долази на ред питање о писменима. Пошто је дотадашњи правопис неправилан, то је Лука „дуговетним размисливањем и многим с ученим људима о том разговарањем за правило нашао“ начела која одмах и излаже. Утврдивши да су писмена само „најпростији знаци гласова“, Луки није било тешко, по том начелу, избацити из азбуке сва она писмена чији се гласови не чују. На тај начин Лука долази до уверења да за српски језик треба тридесет писмена за толико звукова. „Прекрасно и знаменито число“, вели он. Само је код звукова и и ј био у недоумици, јер му се чинило да је ј половина од и те га, зато, треба и писати половином знака: і. Мало доцније је и у том погледу изишао на прави пут, и у његовим рукописима налазимо ј као потпуно и засебан звук и знак, позајмљен из латинице. Тиме је потпуно стао на најнапредније гледиште правописно, као што је и иначе у свему био од најнапреднијих Срба свога доба.

— Лична је судбина Лукина дирљива. Рођен је у Босни, у нахији сребрничкој а у кнежини Осату око 1784, или идуће, године. На две го-

дине по том отац му пређе с породицом у Срем. У Винковцима је Лука изучио гимназију, у Сегедину философију а у Пешти права. Још знамо да је 1810, кад је писао своје важно дело, био учитељ српске школе у Пешти. У једно га доба задеси велика несрећа. Одилазећи често Русима у Ирму, где је подигнута капела над гробом једне руске кнегиње, Лука студене зимске ноћи нагло оглуви, са чега не само изгуби хонораре за давање лекција Русима него падне у очајање па се, наскоро, сасвим запусти и пропије. С Вуком се Караџићем познао у Будиму 1814, и Вук је настојавао да Лука поново среди свој рукопис који је држао у врло бедном стању. Најзад ослаби и телесно, стане губити вид и у страшној сиротињи умре 23 новембра 1828. Луку Вук описује да је био „раста средњега, више риђ него црномањаст, врло шалив, и до смрти поштен човек“.

Заиста се у разгледању књижевних појава у нас, мора застати код необичног стицаја, кад су се три млада, врло даровита а литерарно веома образована књижевника — Дошеновић, Лука и Мркаљ — сва тројица са западних страна нашег народа, у једно исто доба нашла у једном истом граду у тежњи да свак по снази својој допринесе одлуци најважнијих књижевних питања. То бејаше у зору оног дана када ће отпочети свој рад Вук Караџић. Они падају, судбина их, као последње и највеће жртве, приноси на жртвеник, да би се по ту цену могао чути Вуков глас. Философске су идеје Доситијеве лепо обележене сликом: „Нама је, пошто смо проучили целога Доситија, утисак такав као кад видимо ужежене истреке где у врућем диму просевкују, али још није букнула права ватра“. Таква слика још лепше карактерише рад ове тројице младих и смелих књижевника, само што овде истреке просевкују тако често и тако блиставо да нам се пред очима управо саставља готов пламен!

ЧЕТВРТИ ДЕО

ЗАБАВНА КЊИЖЕВНОСТ

1.

Периода свитања у новијој књижевности нашој показује нешто напретка и у забави уопште и у песми посебице. Сви главнији књижевници овог одсека раде и на овој књижевној врсти, ма да се њихово гледање на поезију у почетку готово нимало не разликује од гледишта с кога су полазили књижевници руско-словенског језика.

И Доситије Обрадовић пише стихове, али је на поезију гледао само као на средство које улепшава живот и

просветљује ум. Умољен од неког пријатеља да напише своје мишљење о басни он вели: „Ајде нека буде на стихове, ако се на нашем простом српском дијалекту и са стихови штогод пријатно казати може: мени су на сваком језику стихови мили“. Тако забављање показују и остале песме његове, које су обично и штампане као пригодне на посебним листићима. Он пева љубави и пријатељству, природи и напретку, а опевао је и ратничке успехе кад је освојен Београд за Кочине Крајине и кад је плануо устанак 1804.

Већ је речено како је Јован Рајић знао српски језик и како је кад што и писао добрим језиком народним. Таквим је језиком испеван и најпознатији песнички рад његов, који према томе не припада књижевности руско-словенског периода. То је спев „Бой змая са орлови“, написан 1789 а штампан у Бечу 1791. Песма пева руско и аустријско ратовање с Турцима 1788—1791, а подељена је у пет одељака.

У првом змај скупља силу да удари на руског двоглавог орла, који кличе орлиће те нападају на змаја и победе га; Мухамед се креће змају у помоћ и пита старинске богове шта да ради. Садржина се другог одељка казује у стиховима:

Мухамед под Ожаком
Клипка се потеже
С Руси: сад ћеш видити
Како ту натеже.

Ту је испричано руско освојење Оџакова, коме је Мухамед доцкан стигао. Трећи део казује како

Мухамед под Белградом
Војује с ћесарци;
Али и ту осећа
Тко су то јунаци.

У четвртном је делу руско освојење Бендера, што се завршује певањем у славу царице Катарине и цара Јосифа. Најзад пета песма износи туговање Мухамедово и песничко прорицање турске пропасти. У добром језику овога спева има лепих обрта, народних израза и пословица.

Овај је спев био у своје доба од знатне популарности, па је и доцније више пута прештампаван.

Да тада због неизрађености књижевног језика још није било лако чинити успешне огледе у српској версификацији сведочи и Павле Соларић речима: „Није ласна вешч верстичати у језику нашем“. Соларићево је певање објављено тек по његовој смрти, а за живота су му песме биле познате

у преписци с пријатељима. Његово певање нагласује тонове лирско-идилског певања. Зато пева о љубави као о украсу живота, пева другу на растанку, пише пријатељске посланице и идилске песничке приповетке.

Одступа од оваквих тонова песнички рад Гаврила Ковачевића, (1770 у Иригу — 1832 у Земуну) земунског „књиговесца и књигопродавца“, који је био популаран са својих патриотских спева о почетку устанка Карађорђева и о боју на Косову. Књжице, штампане у Будиму црквеним писменима, прва 1804 а друга 1805 с доцнијим прештампавањима, имају у садржини више но што по дугачком и старим језиком исписаним именима обећавају. Прва је у народном десетерцу с непотпуним сликовима, и хронолошки приповеда о почетку и даљем развијању српског устанка, старајући се да да верну слику догађаја у току 1804, кад је књига штампана. За познатост и популарност њену довољно је поменути да се неким сликама и стиховима из ње доцније послужио и народни певач Филип Вишњић у својој најлепшој песми о почетку устанка. Охрабрен успехом тога свог рада, Ковачевић је ускоро штампао и други спев, о Косову, где је популарни предмет народног певања опевао у мешовитим стиховима, с више књижевног кићења а с мање природности.

Још се могу поменути различити пригодни стихови и оде Атанасија Стојковића (1773—1832) који је, певајући о смрти Јована Рајића, написао први српски стих класичног размера. Његови су песнички послови махом штампани на посебним листићима, као што су и други радили.

Али се 1809 године јавља збирка песама које претежу све што је у овом периоду на том пољу урађено.

Поменуте су године изишла у Бидиму „Лирическа Пѣвња“ познатог Јована Дошеновића.

Ако се у развиту књижевне поезије српске обрати пажња на познанство с туђом поезијом уметничком, на право поимање поезије као књижевно-уметничког израза, на разноврсност у облику и богаство у предмету, на технику у стиху и песми — онда је појава Јована Дошеновића ипак догађај у песничком развоју нашем. С његовом се збирком јавља први лиричар у новијој књижевности српској на истоку, а идуће, 1810, спремио је своје знатно дело и његов савременик Лука Милованов Георгијевић. Њих двојица

ударају прве основе уметничкој лирици српској новијег времена. Они представљају у српској књижевности ону периоду која је у других народа дуго владала у виду анакреонтике, идиле и дидактике. У њих има много — код Дошенивића готово само — тих тонова, али се ипак чују и друкчији, новији, звуци у различитим видовима.

Певање се Јована Дошенивића може различито делити: по изворности, по предмету певања и по облику. У првом случају он је више преводио а мање певао самостално. Његов литерарно-историјски значај и јесте у томе што се он јавља као први који је био познат и с туђом уметничком поезијом, те је први и започео препевање с туђих језика. Тек су се на тај начин ондашњи српски читаоци могли познати с разноврсним песничким облицима. Препевајући своје узоре, Дошенивић није имао намере да њих прикаже српској публици. Он је у њима управо тражио само ослонац, бирајући оно што је мислио да је по облику или садржини важно за српску поетску књижевност. По предмету певања песме су Дошенивићеве љубавне или певају о лепоти природној или су пригодне, а по облику су: анакреонтике, сонети и оде. У сваком се стиху Дошенивићеву види како песнику везује руке и крати слободу кретања језик којим је певао. Он је желео да пева народним језиком; он је, уопште узевши, тако и певао; али је ипак до потпуне чистине требало још много. Толико му исто стајаше на сметњи и несређени правопис.

Почетак одређеније лирике у новијој књижевности српској везан је за поетски рад Дошенивића. Он је у њој први изишао с новим облицима анакреонтике, сонета па и слободније оде; он је први почео преводити угледне туђе песнике; први је показао већу слободу и окретност у поетским изразима. Све је то учинио поменутом знаменитом збирком, у којој је предговор у српској књижевности први, ширих размера, говор из књижевне естетике. Према томе је Дошенивић и један од првих књижевних естетичара српских.

— Живот је Дошенивићев познат врло мало. Рођен је 20 октобра 1781 у Почитељу. Породица Дошена и Дошенивића има и данас у Лици и даље доста; нису сви међусобни рођаци а вере су или источне-православне, као што је и Јован, или римокатоличке. Главно му је школовање било у Падови, где је у универзитету постао доктор философије и слободних уметности. По повратку у домовину провео је мало у дому очеву, а по том је био у Трсту књиговођ у великој радњи Доситијева пријатеља Драге Теодоровића. Ту је остао до 1809,

када је пошао у Пешту ради штампања својих списа. У Пешти је наштампао зборник песама, Численицу или Науку рачуна, I део, и спремао се да још више изда на свет. Тада се тешко поболео, али је био прездравно. Ипак је убрзо, 1813, ту и умро. Осем талијанског језика, на коме се образовао, знао је француски и немачки. Упознавши се и с његовим радом, Копитар је скромне почетке Дошенивића стављао у ред најбољих производа тадашње српске књижевности, и у књижевним разговорима, преко писама, с пријатељима похвално помиње његово име.

Док је Дошенивићу поезија била главна и тек је ради ње писао о облицима поетским, дотле је у Луке Милованова Георгијевића обрнуто: њему је главно говор о правилима Српске Прозодије, па је на крају, ради примера, додао нешто ориџиналних и преведених песама српских. То је дело, као што смо видели, од знатне важности у проучавању питања о књижевном језику српском и о правопису, али су и поетски прилози на своме месту као примери ваљаног књижевног певања до 1810 године. У малом броју превода и ориџинала имамо љубавних, винских и пригодних песама, описа природних лепота и дидактичних фрагмената. У питању о техници стиха, строфи и слику Лука стоји над свима који су до њега стихове писали. Језик је његов за оно доба необично чист и правилан.

Дошенивић се отима од дотадашњег начина певања; он зна да треба друкчије; видео је то у других народа, нарочито у Италијана; хоће да и српска песма буде одиста песма — и он се упушта у борбу са свим што је уметничку поезију дотле кочило: с обликом, језиком и правописом, стичући донекле успеха. Лука је, пак, изишао с готовим резултатима, и успех му је био већи и савршенији, ма да остаје ненакнадни губитак што му дело, доцне штампано, није могло одмах вршити утицај.

2.

Случај, који није без објашњења, донео је да су први и најбољи драмски радови у нас били из области комедије. Како су најбољи писци били следбеници школе народног просвећивања они су из драмске књижевности узимали онзј облик који се у првом реду слаже с том њиховом намером. Жигосати пороке и уздићи врлину, покудити и похвалити — бејаше начин на који су књижевници тога правца желели постићи своје сврхе.

Први се, у том правцу, јавио Емануило Јанковић, који је 1787 штампао у Лајпцигу с талијанског преведену комедију Голдонијеву „Трговци“. У предговору разлаже о користи таквих дела, па се жали како већина „и данас јоште мисли, да су комедије не само младости но и старим људма шкодне, и само их за немечко измишљење држе, гди су ђаволи Швабе измислили како ћеду варати новце от људи“, а међутим готово нико од његових санародника није имао прилике ни познати праву комедију. „Зора је! Пробудите се! Време је веће!“ — довикује Јанковић Србима, позивајући их на књижевни рад. У нади да ће његови читаоци у „Трговцима“ наћи типова више но сличних појединцима из своје околине, Јанковић се није преварио, и већ се после две године у новом једном преводу могао похвалити највећим успехом „Трговаца“. То је учинио у предговору „Зао отацъ и неваљао син или Родители учите вашу децу познавати“, коју је немачки написао Франц Ксавер Старк, а још четири године доцније, 1793, ово је дело играно од ђака у Вршцу. Исте године кад и овај превод штампао је Јанковић и трећи свој овакав рад, у Лајпцигу. То је била „сеоска весела игра у једном дјевствију стављена на просто сербски“ под именом „Благодарним сынъ“. Писац је Јохан Ј.коб Енгел, а Јанковић је дело посрбио, пренесавши радњу у Банат и давши лицима српска имена.

— Емануило Јанковић рођен је у Н. Саду, ако не у Београду, 1758, а по свршеној је гимназији отишао у Немачку, где је у Хали учио медицину; путовао је по Италији и Француској; због научних радова из физике био је изабран за члана немачког природњачког друштва у Хали. Познавши се с Доситијем у Лајпцигу, остао му је до смрти пријатељ и сатрудник на пољу рада за народно просвећивање. У пуним надама образовани је Јанковић рано преминуо у Суботици, идући у Н. Сад, 23 септембра 1792.

Још су и други писали и преводили, а најплоднији је био Јоаким Вујић, који је, осем онога што је штампао, знатан број драмских послова оставио у рукопису. Год. 1805 штампао је у Будиму игру у три чина „Хернандо и Јрыка“, коју је превео „с оригиналнога англијскога јазика на славено-сербски“. У ствари је комад немачког писца Карл Екартсхаузена; тенденција је строго морална: у васпитању се природи даје премоћ над лажном цивилизацијом, војује се против трговине с робљем, а догађа се на неком острву близу Америке. Исте је године у Будиму штампана и весела игра

у једном чину „Любовная зависть чрезъ едне ципеле“, коју је Вујић „написао“, вероватно, по немачком делу Јосифа Рихтера: баба Стана сплеткари између мужа и жене, потуривши под госпођин кревет туђу мушку а под господинов женску ципелу. Год. 1807 у Будиму је штампао „Награждење и Наказаніе“ „сеоску игру у два дјејствија“; њу је Вујић „сочинио“, несумњиво, по кроју таких немачких игара, ако није обичан превод; тенденција је потпуно морална: врлина бива на крају награђена а порок кажњен, што се види и на страшно неваљалом ишпану који гони двоје сирочади, да се ипак све сврши онако како је право и Богу драго; радња се догађа у Бачкој где ју је, по свој прилици, сместило Вујићево посрбљивање. „Слепыи мышѣ“ зове се „една весела игра у 1 дјејствију“ коју је Вујић штампао 1809 у Будиму. Ако је, као и у готово свим пословима Вујићевим, превод, онда се може рећи да је с доста среће изабран и посрбљен комад у коме се приказује како господин, желећи да затре слепе мишеве на свом имању, наиђе на љубавне састанке своје кћери, на новце и т. д. „С росијскаго и италијанскаго езика“ преведено је „едно јавно позоришче у 3 дјејствија“ под именом „Крешталица“ коју је Вујић штампао у Будиму 1814; у ствари је то ориџинал немачког драматичара Коцебуа, а Вујић је радну, с посрбљеним именима, пренео у Трст па је у њу унео и приговоре својим женидбеним неприликама. Идуће је године изишла „Благородна и великодушна жена Лунара у Персији“, драма, коју је „писао“ Ј. Вујић. „Лунара“ је ван какве сумње Вујићев превод, и била је популарна у нас на позорници, па су нека дела слабијих писаца доцније израђена „по кроју Лунаре“. Још је Вујић 1843 у Н. Саду штампао „едно ироическо позоришче у 4 дјејствија“ под именом „Сербскій вождь Георгій Петровичъ иначе нареченный Црный или Отытие Београда отъ Турака“. У ствари је ово превод с мацарског од Балоба.

Ове штампане и још много више нештампаних комада Вујић је приказивао по различитим српским крајевима, а и израђивао их је већином за свој позоришни репертоар. Највидније обележје рада Вујићева и јесте у његовој љубави према позоришној уметности и у старању да се она одомаћи и у српском народу. „Ово је — пише он у аутобиографији — целоме роду нашем познато, да нико од Србаља до мене није се попео био на театралное позориште, пак да је на

нашем српском језику какво театрално представленије дејствовао, и народу не само нашем српском но и прочим иним представљао. Не кажем, да нису неки учитељи с њиови ученици неке мале игре родитељем ученика представљали, као што сам и сам на неки мести мала представленија с моји ученици творио. Обаче какво представленије с децом чинити а опет с отрасноју јуностију што представити, то се тако далеко разликује, како год жив човек, кроме беседе, от дрвенога човека... А да је театар особито једна нужна школа, то сви просвештени народи засведочавају... Јербо у театри може се што душеполезније и душеспасителније чути и научити, неже ли на макар какви други мести.“ Својим српским представама у Пешти, Араду, Темишвару, Панчеву и Земуну Вујић је гледао да у ондашње српско друштво унесе нову корисну забаву, а у исто време и да популарише једну врсту уметности, коју је ценио више свега. Затим његове представе у Србији чине саставни део културне историје наше.

— Јоаким Вујић родио се 9 септембра 1772 у Баји. Школовао се ту, у Н. Саду, Калачи, Острогону и Пожуну где је изучио права. Полазећи одатле, прича, „обиђем све моје премиле стазе, по којима сам се проходавао, читао и моје школске материје учио, најпосле пољубим и све, а најпаче моја премила дрвеса са сузама оросим, грлећи и љубећи и, под којима сам седио и различне општеполезне књиге читао“. Занесен примером Доситија Обрадовића, пође на путовање. Имајући на путу различитих доживљаја, Вујић је био у Карловцу и у Загребу па се врати у Бају да огледа помоћи родитеље који беху пострадали. „Мени онда, казује, да је било могуће, пак да сам онда био на онаквоме месту, гди се људи продају — ја би се онда сам био дао продати, да би само могао моје предраге родитеље од њиове туге и печали избавити, пак њи у њиово спокојство у тишину поставити“. По том је био учитељ по разним местима Угарске, а онда се крене на путовање. Оде у Трст, уз романтичан сукоб с хајдуцима на путу; у Трсту је био домаћи учитељ а и сам је учио туђе језике и убрзо написао Француску Граматику. Путовао је по Италији, па оставивши учитељство, ступи на брод као писар те походи Мореју, Архипелаг, Малу Азију, Цариград, Крим, био је и у Солуну и на афричкој обали, где је гледао хватање крокодила по Нилу, а у повратку ка Трсту његов је брод имао битку с турским морским разбојницима. Због штампања својих списа оде у Пешту; по том је мислио настанити се у Србији и зато свиђе у Земун где остане 1806—1809. У Земуну је учитељвао и писао, па буде осумњичен да је — прича он — у револуционој вези с Доситијем из Београда и с Наполеоном Великим, те је пола године био у истражном затвору, где је израдио превод „Робинсона“ и још једне књижице. С јесени 1810 оженио се у Сент-Андрији, али у браку није био срећан. Ту је, као књижевник, провео све до јесени 1823, кад је први пут походио Србију. Дошавши овамо

и други пут, путовао је по Србији, а 1828 штампао је „Путешествија по Србији“; пре тога је већ било изишло његово „Новое земљеописаније“. Дане очајања, због пропалог брака, проживео је у манастиру Бездину где је 1831—1832 написао своју аутобиографију. Време 1835—1839 провео је у Србији, поглавито у Крагујевцу, где је у двору Кнеза Милоша приређивао позоришне представе. С одласком Милошевим и он је отишао па је путовао по Молдавији, био је и у Одеси, а у једном је руском манастиру сређивао опис ових својих путовања. Последње је године живота провео у Београду у оскудици. Ипак је био живахнуо видећи да се у Србији све више утврђује позориште. То му бејаше последња радост. Умро је 8 новембра 1847, очекујући из коричарнице први повезани примерак своје нове књиге „Ирина и Филандар“, а сахрањен је код цркве Св. Марка. Слика му је позната по нацрту који је сам приложио својој аутобиографији. — У Вујићу видимо вредног, ваљаног и несталног човека који ни тренутка није пожелео високог чиновничког места, али који је у дугом животу свом увек и свуда хтео да има право. Он је сам забележио разговоре с многим лицима и о најразноврснијим предметима, и свуда је, вели, био победилац на основу знања и разлога. Ту долази и његово мешање у расправљање питања о језику и о правопису, где је бранио стари поредак. Имао је и чемерних тренутака, али ни он није праштао противницима.

Вујић долази у ред најплоднијих српских књижевника: и ако није живео у угодним приликама, израдио је преко четрдесет различитих дела. Сви му списи нису штампани, али су ипак вршили свој утицај јер је међу нештампаним огромна већина драмата. Сви су му радови — преводи, прераде, посрбљивања — имали задаћу стварања читалачке публике и популарисања позоришне уметности. Он је писао словенско-руским језиком и старим правописом; ипак је знатно читан са занимљивости и разноврсности онога што је писао, јер осем драмата има од њега и дидактично-поетских списа, махом књижица за омладину, путописних и аутобиографских радова, и, најзад, школско-научних књига.

3.

Главни радник овога одсека, Доситије Обрадовић, у исто је доба и најбољи прозни писац, па је од његова рада ове врсте било и понајвише користи. Већ је речено како је једнострано било Доситијево мишљење о песми, па се оно ширило и на лепу прозу. Имајући за главни задатак да свој народ просвети средством књига, Доситију је било главно да читаоцима да штиво које ће их поучити. Према томе је одабирао и „повести“ које је уносио у своје зборнике „Собраније“ а према томе је гледишту склопљен и значајни зборник „Басана.“

Приповетке, које је Доситије давао својим читаоцима кроз „Собранија“, махом су алегоријске, „источне“ и из француске литературе. Већини је ових приповедака поучно-морална задаћа, па су и испричане тоном који одговара такој задаћи. У њима има романтике у довољној мери, што је читаоцима годило свакако више од тамних алегорија.

Басне су Доситију биле увек миле: од првих дана својих књижевних огледа он рачуна с коришћу која се од њих може имати. У предговору књизи вели да је басна „подобна воздуху и води, који, зато што се свуд и ласно имати могу, не чине се од какве цене, а у самој вешти најнужније су и најполезније на свету“. Доцније је у одушевљењу писао и стихове за њихову похвалу. Књигу је посветио српској омладини, а у збирку је унео сто шесет басана. После испричане басне додаје поуку коју обично излаже у посебном чланчићу, „Наравоученију“ и после „наравоученија“ кад што даје још и „Примечаније“. Што басне нису сређене по каквој системи замерка је с литерарнога гледишта, али то показује како је Доситије нарочито желео промене и шаренила у предметима о којима ће његово мало учени читалац читати. У зборник је унесено: од Езопа, Лесинга, Федра, Лафонтена и др. У преводу се није у свему држао ориџинала, већ је, препричавајући, ствар обично ширио и, донекле, прерађивао. Он се стара да их с поукама могу читати не само одрасли него и деца, те се стога на многим местима упушта у тумачење појединих речи, имена места, животиња, историјских личности. Тога ради уплиће анегдоте и веселе приче, историјске примере и казивања из народног живота. Језик је у „Баснама“ жив и богат сликама, поређењима и обрtima, а борба против застарелих обичаја дала је у доброј мери места иронији, кад што и сарказму.

Од почетка до краја своје књижевне радње Доситије непрестано препоручује да се за српске читаоце преведе Фенелонов „Телемах“, који је у ратничкој Србији имао лепу примену. Потоњи његов преводилац, Стеван Живковић, један од службеника у тадашњој Србији, казује како је „Телемаха“ читао често, па је његову садржину препричавао старешинама и борцима: општа је жеља тада била да то дело преведе, што је он и учинио, те је тако испуњено и очекивање Доситијево, ма и после његове смрти, јер је Живковићев превод „Приключенија Телемака сина Улисева“ штампан 1814 у Бечу.

Али је главни и једини прави радник на лепој књижевности био Милован Видаковић. Сва лепа проза оног доба није скупа читана толико колико „повести“ и романи Видаковићеви. У књижевности се још није знало за епску поезију народну, и ако су је појединци познавали. Али је жудња за приповедањем, за излагањем занимљиве садржине, постојала и код оног света који чита као год и код оног који причу слуша. И кад се јавио човек који је знао задовољити ту жудњу, природно је што је он имао читалаца више но сви остали. Књижевна је штета што је у радовима Видаковићевим тежња за занимљивошћу надвладала потребне захтеве природности и истинитости. Али су ти књижевни недостаци једва били опажени од најбољих људи оног времена, а језгро је читалаца у тим радовима налазило само лепоте и забаве. Зна се за примере да су појединци, и мушкарци и женскиње, у старијим годинама свог века, учили срицати само да би могли читати те занимљиве књиге.

Не имајући одакле научити што о старом српском животу, Видаковић се послужио готовом грађом, коју је нашао у старијим немачким и француским романима, па је њу лако и површно преносио у минули живот српски. Оно што је читао и што је видео састављао је с успоменама народне прошлости, те је пред читаоце износио сцене и прилике које су у оно доба биле пуне дражи. Али то састављање није Видаковић вршио само рукама: он је био рођен за приповедача, и сва је та грађа пролазила кроз душу његову. Отуда у његовим романима има довољно топлине, има епског излагања и испредања. Он прича о доживљајима људи који су, као, били савременици старих српских краљева, царева и старих јунака. Читаоци с Видаковићем улазе у старинске великашке дворове, у вртове и тамнице, друже се с милим јунацима народне прошлости и кад су у лову и на веселу, и у радости и у жалости; слушају причања старих ратника и путника; пролазе области и градове чија су имена одавно запамтили а којих никада видели нису; стрепе за судбину омиљених лица и гнев се због сплеткара и туђинаца. Лепа имена мушка и женска, која су, и ако народна, била потиснута грчким и другим именима календарским, оживеше поново и стадоше се уводити у обичај.

Први Видаковићев роман изиђе у Будиму 1810. То је био „Усамљеный юноша“, један од врло радо читаних радова.

Безавши догађај романа за прилике које настадоше после косовскога боја, и узевши за распредање судбину сина омиљеног јунака Мусића Стефана, Видаковић је успео па је одмах идуће године штампао ново дело, доцније врло познато под скраћеним именом „Велимир и Босиљка“. Радња се почиње у елегијским приликама старог замка под рудничким планинама, па се развија у занимљиву „повест“ без стварне везе с историјом. По том је дошао најглавнији роман Видаковићев „Любомиръ у Елисиуму“ у три књиге 1814, 1817 и 1823 с познијим додатком у натпису: „или Светозаръ и Драгиня“. Радња се догађа за време Стефана Душана, а земљиште јој је готово сва стара царевина српска; главна су лица узета произвољно, али су онда познате личности царева доба уплетене стварно или, кад што, и самим поменом имена, тако да су савремени читаоци Видаковићеви маштали и о реалности „Јелисиума“ на југу старог царства, и ако је Видаковић овај, у нашој књижевности најопсежнији, роман назвао само „морална повѣст“. По свршетку овог, за ондашње наше књижевне прилике огромног, рада, због кога је имао и великих непријатности од критике, Видаковић се тек после четири године, 1827, јавио новим романом „Касија Царица или трагезиранъ Октавианъ“, који најбоље показује начин рада Видаковићева. Узевши стару причу о Октавијану, Видаковић је преводи, разрађује, мења и, у главном одступајући од матице, дотерује за свој укус и за схватање читалаца, мењајући историјске догађаје према такој потреби. Његов се начин рада показује и другим романом који је ускоро, 1829, штампан. То је „Силоанъ и Милена, Сербкиня у Енглеской“, „повѣст морална“ која је „за благочувствителна сердца романтически изображена из едне самочувене приповедке“, где је фантастичност заменила романтизам. Ближе српској прошлости и земљишту вратио се Видаковић врло радо читаним „романтическим сочиненијем“ 1833 „Любезна сцена у веселом дворцу Иве Загореце“, и ако је књига била штампана црквеним писменима; овде је још једном простујао дах српске прошлости, а многи су читаоци и знатно доцније своје скромне домове називали, по овом роману, „веселим дворовима“. Пред крај живота Видаковић се оваком послу још једном вратио, ништампавши повест „Селимъ и Мериѧа“ која је, „поетически измишљена“, остала недовршена.

Као словено-српски књижевник, што је често истицао, Видаковић је с малим изузетком писао таком смесом у језику. Што су његови радови и поред све неразумљивости језика онолико читани, сведочанство је о жељи и укусу ондашњих читалаца. Али га понајпре тај језик доведе у сукоб с Вуком Караџићем, који његове радове оштро и пространо критиковаше. А како се Вукова критика доцније не ограничи само на замерке језику већ стаде износити погрешке против природности, етнографског, географског и историјског знања — и углед Видаковићева рада паде код образованијих читалаца. С временом растијаше и број млађих пријатеља Вукових а непријатеља Видаковићевих, и он под старост бејаше често жалошћен подсмехом који се чуо о његовим романима. Па ипак остаје да је Видаковић један од најглавнијих твораца наше читалачке публике.

— Милован Видаковић родио се маја 1780 у Неменикућама, селу испод Космаја у Србији. За Кочине Крајине Видаковић је као мали с осталим сељанима живео најпре у збеговима а за тим пређу сви у Срем. По том се школовао у Н. Саду, Темишвару, Сегедину и Кежмарку, па је живео махом као „дјетовоспитатељ“, а неко је време био и професор у новосадској гимназији. Своје је књиге посвећивао махом богатим људима који су му штампање помагали, те се издржавао од продаје књига и од давања лекција. Трпећи вазда оскудицу, био је последњих година у највећој беди и живео је од помоћи српских ђака у Пешти. Ту је и преминуо новембра 1841, а сахрањен је прилозима које су ђаци скупили. Доцније му је Матица Српска обележила гроб, а стогодишњицу је његова рођења 1880 опет школска омладина лепо поменула.

ТРЕЋИ РАЗДЕО

БОРБА

ПРВИ ДЕО

ВУК КАРАЏИЋ ДО 1837.

„Ја знам добро да ће учени људи и овђе наћи доста погрјешака, али се опет надам, да ће им овај мој посао и оваки бити милији, него да га никако није“.

Ускоро после 1811 за књигу и науку бејаше нестало лепога тројства о коме је мало раније било речи. Не прође још много, и као најизразитији представник тих мисли, с којима ће победити, ступа на поље књижевнога рада Вук Стефановић Караџић.

— У време селидбе патријарха Шакабенте већи број породица херцеговачких остави свој завичај и исели се у Угарску, а неке се настанише на Дрини, нашавши довољно простора око расељенога Старога Села. Било их је свега до четрдесет породица, а међу њима бејашу и Караџићи из Дробњака, који се настанише у Тршићу, селу у срезу јадранском а округу подринском. Овде се на Митров дан — 26 октобра — 1787 године роди Вук од родитеља Стефана и Јегде, који пре Вука имадоше још петоро деце али им сва помреше. „Жао је било матери што неки само мислише, а неки јој богме и говорише, да њену кукавну децу зацело вештице једу. Шта да се ради да јој и ово новорођено детенце не изеду вештице? Стадоше мислити у кући Стефановој и смислише да му надену име Вук, јер вештица не сме на вука — курјака. Смислише и учинише. Вук одјача — и на радост својим родитељима, на славу Србима и свима Словенима, ни једна му вештица не нахуди“.

Вук је још као дете научио читати и писати тако рано да управо и не памћаше доба кад није био писмен. „Први му је учитељ био рођак његов Јевта Савић, кога су прозвали били Чотрић: разбио би барута у води, па би узео парче хартије, завоја од фишека, те би писао

по њем слова и учио Вука. Тек доцније добије Јевта своје ђаку некакав, биће московски, буквар са сликама, међу којима је већма од других Вука забављала нека чудна тица. Тај буквар врло обрадова Вука. Где је год био, ходајући по селу или по путу и читајући буквар, никога не би мимоишао, од кога се надаше да ће му одговорити, а да га није запитао чита ли он тако ово или оно. Чим из далека види каква човека, трговца или попа или калуђера, само не Турчина — што је лако било познати по оделу — скине пред њим капу, пољуби га у руку, и ставивши му буквар пред очи, рекао би: „Молим те, мајсторе (ако је трговац), или „попо“ (ако је свештеник), или „духовниче“ (ако је калуђер), молим те, покажи ми ово, читај ми, молим те, тако како бих ја могао за тобом поновити“... По том га опет пољуби у руку, рекне му хвала и пође даље, учећи свој буквар. Бивало је, и особито од трговаца, да су Вуку само толико одговорили: „Богме, синко, не знам ни ја!“ Кад му је било осам година учио је код неког учитеља Гргуревића у Лозници срицање и већ беше прешао на часловац, кад се јави куга и све се разбеже. После два три месеца Вук бејаше у манастирској школи у Троноши. По том му отац набави Вић. Ракића „Житије Алексија, человјека Божија“ и „Жертву Аврамову“ као и „Мјесјасослов“ и „Требник“, и он бејаше у својој седамнаестој години већ чувен у свему крају с писмености и учености. „Од лаке муке знаде казати, погледавши ма какав европски новац, кад је кован, знаде кад ће бити какав празник; а при том није само умео лепо написати, него и прочитати ма какво писмо. Дабогме, да му нису гледали на године: свака га је жена у руку љубила као год и првог кмета; на свадбама или о свечарима његово је место било свагда или до свештеника, или прво; у скупштине њега зваше место оца му, па и сам бег Сулејман-бег Алајбеговић, спахија од Тршића, долаз:ћи сваке године из Херцеговине да по свом обичају харач купи од становника, призиваше га к себи за писара, па за знак захвалности и пажње посади га о ручку уза се за совру. Како после да се не поносе с Вуком мати и отац му! Јегда је само жалила што Вук, ма да му је било већ седамнаест година, никако да нарасте према

својим годинама, али се уз то тешила пословицом: „И дукат је мали новац али вреди више од талира!“ Ама Вук ипак не бејаше задовољан својим знањем; не хоћаше бити ни трговац ни поп, и наваљиваше да иде у Срем у школу. У том плану буна 1804, и Вук постане писар војводски, а када Турци попалише Јадар па и имање Вукова оца — измоли он благослов од родитеља и пређе у Срем. У Карловцима је кушао учити гимназију, али због својих година не могаше бити редовним ђаком. А кад се, по освојењу, пресели државна управа Србије у Београд, Вук пређе, и овде, мало после, поста писар у Совету. У новоотвореној Великој Школи Ивана Југовића поче и Вук учити, али се поболе те преко зиме 1808. мораде све оставити. Најпре оде у село кући а по том, идуће године, тражаше лека у Мехадији, Новом Саду и у Будиму. Помоћи не бејаше, и њему чзшица у колену леве ноге прирасте уз кост тако да ногом не могаше мицати већ је мораде углавити коленом у „штулу“.

„На измаку 1810 године — казује даље Вук — не нашавши лијека својој бољи у Будиму, вратим се ја натраг у Биоград и постанем учитељ у биоградској школи. Учитељ, како бих ја рад био да будем, нијесам био, али значе народнога језика опазише и тада моји садрузи, који по већој чести бијаху угарски Срби, и зваше ме зналцем српскога језика. Такво мишљење о мени подстицало је у мени вољу, те ја не пропуштах никада прилике, гдје год могах, оправдати то лијепо мишљење о моме знању језика; слушао сам народ, кад говори, како говори; гледао сам да све забиљежим, што ми се год учинило да треба знати. Особито бијаше ми од користи оно вријеме, док сам био године 1813 судија у Брвој Паланци. Ту сам пажљиво слушао сељаке, кад се париче, и сваку сам ријеч, коју дондје не знадијих, биљежио на хартији без сваке књижевне намјере, о којој тада ни у санку сновио нијесам, него само за себе. Још ми је лакше било знати и разбирати за народне обичаје: ја сам сам у њима вријеме проводио, познавао сам их као што их познаје сваки сељанин који није покварио својих мисли мислима варошанским; миловао сам их и радо сам распитивао за њих као и други прост човек, који је рад да за свашта сазна...“

„Године 1813, у исто вријеме кад и Кара-Ђорђе, оставим и ја Србију и дођем у Беч, не знајући ни сам шта ће из мене да буде. Копитар, макар што је још млад био у то доба, бијаше већ цензор; у његову цензуру ишле су међу другијем и „Српске Новине“, које су онда издавали у Бечу Фрушић и Давидовић. Копитар је наговарао издаваче да приону око састављања чисте српске граматике, говорећи им ту да језик којијем они лишу не може бити да је чист српски. На ријечи се Копитарове они не освртаху, али при том и не знадијаху другога језика окром тога којијем писаху и говораху; језик простога народа држаше они за језик пастирски, за језик свињарски и говедарски. У то вријеме напишем ја чланак о падењу Србије, као некакво писмо Кара-Ђорђу, и предам га у цензуру. Кад овај чланак дође у руке Копитару, привуче пажњу на себе са особине језика. Копитар зажели да ме види, и позна се са мном“.

2.

Тако је Вук дошао у везу са чувеним научником и човеком који је јединствено задужио српски народ за сва времена. Из политичких разлога чланак Вуков, који је имао изићи у посебној књижици, не би штампан, али се он мора поменути по угодном удесу што је био повод за познанство два велика књижевника. Један од првих резултата овога познанства бејаше Вуков рад на објављивању српских народних песама.

И раније су записиване, овде онде, народне песме, али та бележења бејашу послови рађени из разознлости и без књижевног интересовања, које се јави тек с краја XVIII и у почетку XIX века.

Тако је интересовање могло потећи из двојакних, спољних и унутрашњих, узрока.

У прве стављамо привлачно утицање примера: кад у другој половини XVIII века изиђе зборник шкотских народних балада, Европа, засићена псевдо-класичарским певањем и господовањем у литератури, сазнаде за нов један извор поезије, који бејаше у животу народном.

Други су били у дозрелости и раширености народног певања које већ само собом допираше до књижевних столова. Тада се у преписци између појединих књижевника српских

опажају знаци, и ако још не сасвим јасног, интересовања о народној поезији нашој: они бележе и пријатељима шаљу народне песме, а други људи заснивају почетке још некритичких зборника таког певања, своје „песмарице“. Учени Мушички у Карловцима испитује ђаке који знају народне песме, а родољубиви Сава Текелија долази из Русије са штампаном збирком руских народних песама и тиме одушевљава пријатеље. А пре свега тога једна народна песма — о Хасан-агиници — поста чувена у Европи: Италијанац Алберсо Фортис у свом „Путу по Далмацији“ (1774) саопшти ту песму у српском ориџиналу и у талијанском преводу, а с талијанског је на немачки преведе Гете. Одмах за тим превео је на немачки Хердер неколике, у духу народних песама испеване, песме А. Качића. Нешто народних песама превео је 1799 на латински и Дубровчанин Ђ. Ферић.

Живо интересовање за српске народне песме постајаше из дана у дан све веће и у туђина и у учених санародника. Само је још ваљало да се јави човек који ће свему дати израза и ствар повести напред!

3

— Око тога доба бејаше на позорницу јавнога рада већ ступио млади Словенац Јернеј Копитар (1780-1844). Он је својом граматиком народног словенског језика, 1808, био већ потпалио огањ, одакле су просекивале искре ђенија који ће завладати у тек започетој Словенској Науци и стећи неумрлих заслуга за духовни препорођај српског народа. Бистрином домишљања, оштрином суђења и богатством знања, Копитар је наслућивао нов књижевни живот српског народа, у чије је богатство душе веровао већ по ономе што је знао о језику његову, и ако му ниједан дотадашњи писац српски не умеде изнети праве обрасце тога језика.

Ставши разборито под најлепше знамење нове романтике, Копитар с пуно одушевљења прими да те идеје изведе на Словенском Југу. Везе које је имао с тадашњим људима сведоче, у колико су нам оне данас познате, да је Копитар прегнуо био на Словенском Југу наћи човека, који би био живи и бистри извор за све оно што се тада желело. Најпре је помишљао на бискупа Максимилијана Врховца (1752—1827), човека части достојна. И ако Врховчево знање народних ствари оправдава Копитарове помисли на њ, ипак и Врховац бејаше прилично далеко од онога што је било потребно. Али Копитар опет нити клону нити се престаде надати очекиваном човеку, какав се, одмах по том, јави у лицу Вука Караџића.

4.

Познавши се с Копитаром у Бечу, Вук се с њим често састајаше. У научним разговорима њиховим — као што ка-

зује Вук — „дође ријеч и на народне српске пјесме. Копитар одмах виђе да их ја много знадем: стане ме тјерати да их напишем што више тим боље, па по том да их у име Божје и наштампам. Е, шта ћу! Мени се то омили, и ја станем писати пјесме; што сам нијесам знао, питао сам своју рођаку, жену Стеве В. Живковића, с којим сам заједно дошао у Беч. Накупи их се, богме, подобра књижица, и изиђе на свијет под именом „Српска просто-народна пјеснарица“ (1814)... По Копитарову савјету, путујући у Сријем и у Карловце, наставим ја купити народне пјесме, и, вративши се у Беч, издам другу књижицу „Пјеснарице“ (1815) посветивши је Копитару.“

На тај се начин, кренут и поучен Копитаром, јави Вук као први прави скупљач српских народних песама.

5.

— Обогаћен искуством, науком и даљом грађом, приступи Вук у двадесетим годинама новом издању српских народних песама, које заснова сада на широкој основици. Према огледима из 1814 и 1815 ово је сада било друго издање, под именом „Народне Српске Пјесме“, а излазило је овим редом: књига I у Лајпцигу 1824, књига II и књига III у Лајпцигу 1823, књига IV у Бечу 1833. У првој су књизи краће лирске и лирско-епске песме; у другој су епске најстаријег времена; у трећој епске средњег, а у четвртој епске новијег доба. Виша власт бечка чињаше сметње, те се ово издање мораде у главном у Лајпцигу приредити.

Четрдесетих је година отпочео Вук у Бечу треће, опет попуњено, издање: 1841 изишла је прва књига, 1845 друга, 1846 трећа, 1862 четврта. По смрти његовој наштампана је у Бечу књига пета 1865 и књига шеста 1866 године.

Четврто је издање Вукових народних песама српских изведено трошком Краљевине Србије. То је државно издање, а започето је 1891 г. У опсег овог издања узети су и сви заостали рукописи Вукови, тако да је сав зборник раздјељен на десет књига.

Своја је издања Вук пропраћао обично предговорима, у којима је показао необично познавање духа и живота народних песама, износећи како песма народна постаје, расте и развија се, како живи и како се мења,

преноси или чува, ко је ствара а ко развија, ко улепшава а ко квари, и, најзад, из чијих је уста треба примити. На тај се начин Вук јавио и као први испитивач народних песама.

6.

— Међу певачима народних песама, који су с малим изузетком обично били и добри гуслари, има веома различитих по дару и по осећању за песму и за битне особине њене. Знајући то, Вук је од многих народних песама имао по неколико различитих записа и преписа, не задовољавајући се по некад ни тим избором и годинама очекујући да се намери на ког још бољег певача. Такав је поступак његов учинио да су му зборници постали класични и недостижни, а с њим су славу делили ти прваци-певачи српски.

Међу њима су знатнији :

Тешан Гавриловић Подруговић из села Казанаца у Херцеговини. „Подругом“ и „Подруговићем“ прозвали су га зато што је био велики још и за по другог човека. У почетку 1815 нашао га је Вук у Карловцима, па је нешто ту а нешто у манастиру Шишатовцу у гостима код Мушицкога преписао по његову казивању двадесет и две од најбољих народних песама. Подруговић је био борац и у првом и у другом устанку у Србији, а доцније је погинуо, у најбољим годинама човечјег века, у Босни од Турака. „Никога ја до данас — вели Вук — нисам нашао да онако песме зна као он што је знао. Његова је свака песма била добра, јер је он песме разумевао и осећао, и мислио је шта говори.“ Подруговић песама није певао уз гусле, него их је само казивао. Од њега је Вук записао и песму „Цар Лазар и царица Милица.“

Филип Вишњић, родом из села Међаша зворничке нахије у Босни. Филип је у детињству ослепио и доцније постао гуслар. Године 1809 уз повлачење српске војске из Босне прешао је и он у Србију, и у њој се бавио, нарочито у логорима српске војске на Дрини, до пада 1813, а по том је прешао у Срем и доцније се настанио у селу Грку, где је 1835 и преминуо. На гробу му је српска омладина 1887 подигла споменик. Вишњић

је певао старе и стварао нове песме о савременим божевима и јунацима у устанку. Од ових му је најлепша „Почетак буне против хахија“.

Старац Милија и Старац Рашко, обојица из Колашина. Од Милије је Вук 1820 у Крагујевцу записао једну од најлепших и највећих народних песама „Бановић Страхиња“, коју је већ имао у више преписа али је Милијино певање било најлепше. Од Рашка је Вук забележио „Зидање Скадра на Бојани“ а Рашко је и сам стварао песме, па је од њега и добра песма „Бој на Делиграду“.

Ђуро Милутиновић, слепи гуслар, пореклом Црногорац, који је око 1809 донео тајно писмо Карађорђу од владике црногорског па онда и остао у Србији. По пропасти је отишао у Бесарабију а доцније се вратио и живео у Београду, где је 1844 и преминуо.

Даље треба поменути: Стојана Хајдука, Херцеговца, од кога је у Вука знатна песма „Женидба краља Вукашина“: њу је Вук имао с више страна преписану, али је Стојанова била најбоља; Анђелка Вуковића родом с Косова, који је и сам стварао песме о новим догађајима; Вукова деда по оцу Јоксима и Вукова стрица Тому, који су не само знали старих песама него су и нове стварали.

7.

— Појаву српских народних песама у литератури сматрали су сви образовани следбеници романтике као општу добит, те их прихватише необично топло и с великим одушевљењем. Убрзо се стадоше ређати преводи на разним језицима европским, а књижевне обзнане и студије, започете Копитаром још 1814 године, постадоше све чешће и симпатичније, па се осем појединих огледа јављају и веће збирке превода.

Немачких преводаца има знатан број, а најзначајнији су радови:

Госпођице Талфи (Тереза Адолфа Лујза фон Јакоб) две књиге превода 1825 и 1826 с посебним прављењем о српским народним песмама. У новом издању од 1853 она поред осталог вели како се „у овим, још никада нечувеним, звуцима познадоше тонови ду-

боке првобитне поезије, красне и миле како у својој класичној наивности тако и у ориенталној боји својој.“

Виљема Герхарда, са збирком, у две књиге, „Вила“ 1828. Поред песама о женидби Душановој, о Марку Краљевићу и Ђему Брђанину, о боју на Косову, о ускоцима и т. д. ту је и песма о Бановићу Страхини, која је пропраћена напоменом у главном ове садржине: . . . . Ова песма која такођер представља једну епизоду из велике косовске битке интересантна је поред осталог и по томе што је привукла на се нарочиту пажњу Великог Херцога од Вајмара, а то је, опет, дало повода нарочитој преписци између Херцога и Гета и Гета и Герхарда. Гете бејаше послао Херцогу српске народне песме у преводу Герхардову; после четрнаест дана пише Херцог Гету: „Моја душа жуди за Вама да вам изјави своју радост, коју осећа при читању српских песама; сваког се дана наслађујем овим драгоценим плодом који је очараним зачином зачињен“.

Иде Диригсфелдове, која је не само преводила из Вукових зборника већ је и сама, на путу по Далмацији, бележила српске народне песме.

Сигфрида Капера са два књигама преведених песама, у Лајпцигу 1852, и са, на народној основици, уметничком композицијом пева „Кнез Лазар“, у Бечу 1851 и у Лајпцигу 1853.

Упознавање Италијанаца са српском народном поезијом, осем Фортисова огледа, отпочео је наш сународник Никола Томазо, за тим Пелегрини па овећи број других преводилаца и коментатора.

Код Француза је тај посао започела грофица Дора Д'Истрија, па онда барон Д'Аврил, а најзнатнији је рад Огиста Дозона.

У Енглеза је још 1827 Џон Бауриг издао зборник таквих препева; за тим долази рад Артура Еванса и других следбеника.

Од словенских су народа највише пажње српској народној поезији указали Руси, међу њима се нарочито истичу А. Востоков и Бесонов, па онда Хиљфердинг, Прајс и други.

Код Чеха су најбољи старији представници таког рада: Ф. Л. Челаковски, Сигфрид Капер, Павле

Ј. Шафарик, а у Словака Људевит Штур, који је главни свој књижевни рад посветио естетско-етичком испитивању и хвали словенских, и нарочито српских, народних песама.

Међу Пољацима је први проповеднак славе народних српских песама био велики песник Адам Мицкјевић, који је 1840 и 1841 у француском колежу у Паризу држао низ лекција о словенским књижевностима с одушевљењем за српске народне песме, и коме припада и уопште први нацрт за склоп српског народног певања о косовском боју у једну целину.

Обилато превођење наших народних песама бејаше такођер знак да је Вук својим зборницима поставио нов и здрав основ за друкчији развој српске књижевности. Поштовање и одушевљење, које те песме изазваше у туђина најбоље казују речи Ј. Грима како ће Европа учити српски језик зарад српских народних песама!

8.

Ван сумње је да је између старе наше књижевности и народних приповедака било прилично јаке везе. Само је та веза била у правцу обрнутом од онога што нас овде интересује. Ток није ишао из народа у књижевност него је, у главном, било друкчије: поједини су мотиви из писане књижевности улазили у народ и на различите начине постајали предметом његова приповедања. Ту услугу народној вратио је В. Карацић писаној књижевности својим зборником српских народних приповедака, од кога је први оглед изишао 1821 у додатку „Српским Новинама“ Д. Давидовића у Бечу. Тек 1853, у Бечу, изиђе тај зборник у првом посебном издању, знатно умножен и зналачки сређен. Ново је издање приређено у истом месту по смрти Вуковој 1870, а последње, државно, у Београду 1897.

Као што су народне пословице махом старе, тако је и књижевно интересовање за њих доста давнашње. Остављајући на страну просте помене где је пословица употребљена нехотице као саставни део говора — можемо рећи да трагбележењу пословица и мудрих изрека налазимо још у књижевном раду деспота Стефана Лазаревића. Друго је бележење у „Рибању“ П. Хекторовића. Из XVII века имамо прикупљену

збирку пословица које садржином и обликом упућују понајпре на Босну и Дубровник. Такво је бележење настављено, у Приморју, и у XVIII веку. На источној страни изишла је збирка од Јована Мушкатировића. Највећи, пак, зборник српских народних пословица, коме је 1820 претходио мален оглед Самуила Илића као додатак новинама, јесте од Вука Караџића: године 1836 изиђоше на Цетињу његове „Народне српске пословице и друге различне као и у обичај узете ричи“, које су доживеле друго издање у Бечу 1849 и треће, државно, у Београду 1899.

За бележење загонетака било је потребно развијеније књижевно интересовање. Али се радом ове врсте у неколико бавио још деспот Стефан. Ипак нас и на том пољу задовољава помињани рад Хекторовића, који је забележио неколико загонетака својих пратилаца рибара. С нешто друкчијим интересом штампано је неколико загонетака латиницом у Будиму 1761 у календару који је за ту годину издао О. Е. Павић. С правим, пак, књижевним интересовањем отпочео је рад на прибирању и објављивању народних загонетака Вук Караџић 1821 у раније поменутој збирчици народних приповедака, где је објавио 166 загонетака. У другом издању свог „Српскога Рјечника“ навео је Вук, уз поједине речи, близу стотину загонетака, а у рукопису му је остала збирка од скоро 800. Вукове збирке загонетака изишле су у најновијем, државном, издању у Београду 1897, уз издање народних приповедака.

9.

Други је резултат Вукова познанства с Копитарем у огледу граматике српског језика. О томе Вук казује: „У то доба слушајући ја од Копитара о граматичи, а сам не знајући како се пише граматика, станем говорити Фрушићу и Давидовићу да пишемо заједно граматичу, па они мени нек помажу својом науком, а ја ћу њима својијем знањем српскога језика. „Прођи се Бога ти, будалаштине“, одговоре они мени — па на том и остане. Учећи ја све више и више из разговарања с Копитаром, станем све већма осјећати потребу српске граматике себе самог ради, те наумим ја да пробам да је сам напишем, и узевши у руке Мразовићеву Славенску Граматичу, станем преписивати из ње склањања и спрезања, дотјерујући их по српском. Та жалосна проба српске граматике, које се ја данас стидјети морам, буде и наштампана

године 1814. Копитар не тајаше од мене мане у тој књижици, ал' се радоваше што је наштампана, већ и стога што се надаше, да код мога честољубља нећу ја остати код таква почетка, говорећи ми да се даље трудим, па ме световаше да се приправљам за писање граматике другијем радњама, које су томе од помоћи.“

Тако је постала књига „Писменица србскога језика, по говору простога народа“. Овде су, поред свих њених недостатака и покрај онако оштре осуде Вукове изречене 1841, први пут у граматичкој системи изнесени именски и глаголски облици српског језика. Уз обрасце су додане напомене и побележена одступања. Ту је тек прво, несређено, знање Вуково; то су прва његова домишљања да се говорном језику даду правила граматичка. Али се, осем тога, у њој први пут говори и о акцентима и о дијалектима нашега језика. У правопису је изоставио још њ, њ и њ; иначе је овде примио Мркаљев правопис, усвојивши и њ (место њ у Мркаља), угледајући се на Доситија. Даље је писао дѣ, лѣ, нѣ, предлажући, по Мркаљу, да се та писмена саставе и да се тако дође до нових, потребних, знакова.

Још у првој својој штампаној књизи („Пјеснарици“ 1814) Вук помиње потребу граматике, мислећи да је угодно да и њу и речник споразумно саставе сви учени Срби; тога би се сви морали држати, а „дрн му образ који не буде умео, или не буде хтео владати се по ономе“. Како тога није било, он је сам приступио послу, на који га је, вели, „истинита ревност к роду моме ободрила, и принудила ме да зажмурим и да један пут тумарим главом кроз ово терње, макар на ону страну сав подеран и крвав изишао; само нека се знастаза којом би се други могао лакше усудити да пође“. Па ипак прођоше још четири године, и кад се не испуни његова нада да се јави Србин који би посао урадио савршеније — он 1818 поново наштампа своју граматiku, сад као предговор трећем монументалном раду, „Рјечнику“ српског језика. Али је она сад била потпуно прерађена: то бејаше права граматика, у којој је наука о гласовима и наука о облицима. Овако урађени посао стече хвале и признања, и остаде све до 1850, до граматике Ђ. Даничића, најбоља српска граматика. Правопис је такођер дорађен: из азбуке је избацио сва писмена која у српском језику немају својих гласова, поред њ увео је још и џ, које се некад употребљавало, љ и њ је употребио

према познатим предлозима, а за **ђ** је узео знак по предлогу Лукијана Мушицког; свему је из латинске азбуке додао **ј**, док је у ранијој „Писменици“ место тога писао **і**. Али је сада изоставио **х**, које је пре употребљавао, јер је био дошао до уверења да глас који томе одговара није у народу у употреби. — После осамнаест година (1836) пошто се у Дубровнику уверио да и народ изговара **х**, Вук је и тај знак вратио. Тако је, најзад, коначно била сређена српска азбука од тридесет писмена, основана на раније изнесеном начелу да ваља писати како се говори т. ј. да сваки засебан звук треба да има и свој писмени знак, и да ваља читати онако како је написано.

10.

Као што је већ речено, друго, прерађено, издање своје „Писменице“ Вук је штампао као предговор своје „Српском Рјечнику, који је изишао 1818 године.

Велика се добит српске књижевности, која је тада учињена, даје потпуно схватити сећањем да је речник обрачун о народној душевној творачкој моћи кроз многе и многе вексве: Вук, заступник народног језика у књижевности, даде неочекивано брзо тај обрачун за страну на којој је он био. Противници народног чистог језика, који то не бејаху из мржње према народу већ из заблуде да је говорни народни језик покварен, не моглоше за своје назоре дати такав преглед. Они су знали да ће од две противне стране победити она која своје мишљењу буде поставила поуздану основу речничку: они и покушаваху да за свој језик спреме речник, али им посао не пође за руком и расу се још честито и незапочет.

Постање овог монументалног дела заслужује да буде испричано Вуковим речима. Још пре издања друге свеске народних песама (1815), вели Вук, „говорио ми је Копитар да гледам, па да купим и српске народне ријечи; ја му и обећам, али од свег тога не буде ништа. Кад напошљетку дође он једаред к мени и донесе са собом цио дењак хартије, разрезовши све на листиће. „Приберите у глави ријечи какве год знате, које се говоре у народу, и записујте их на ове листиће, сваку за себе на једном листићу, мало по мало накупићете их и цио рјечник“. Радња ова не бијаше тешка, и ја прионем својски око ње. А да ми је још већма олакша, поклони Копитар мени рад прегледања рјечник Волтицијев, а по том и

рјечник Бјелостјенчев, Јамбрешићев и Стулијев. Ја сам међу тим те рјечнике више прегледао тек, него л' што сам их читао, па сам писао на листићима ријечи, о којима не могах с поуздањем рећи да се у народу говоре. Вратив се у Беч (с пута у Срем), донесем ја са собом већ повећу уређену књигу од листића са српскијем ријечима. Тад станемо ја и Копитар заједно радити. Он долажаше к мени сваки дан пред вече, не би га задржала ни киша ни блато, и ми често пресједесмо сву ноћ до зоре. Ја бих пребирао листић по листић, па бих му казивао ријеч по ријеч, шта која значи, и обавјештавао бих га дотле, док не бих видјео да Копитар потпуно разумије, а Копитар би по том преводио ријечи на њемачки и на латински, помажући се, кад што не би добро знао, рјечницима Аделунга, Шелера и др. Други пут, гдје му се чинило да треба, рекао би ми да напишем и по који примјер који ће олакшати моћи да се ријеч боље разумије, или да опишем цијелу ствар, обичај итд. Са свакијем је даном наша радња напредовала, и тако буде рјечник готов за штампање, и наштампа се 1818 године. То вријеме, свакидашње разговоре с Копитаром, нећу ја заборавити никад ни до вијека: ту је моје пређашње, истина опширно али несавршено, знање српскога језика оживљело правилима; сваки дан имадох прилике да мислим и о облику ријечи и о његовим граматичким измјенама, гдје се како по нарјечијима изговара, и како се шта редом слаже по синтакси...“

У речник — како је Вук сам назвао овај рад, место уобичајеног назива словар, како га је и Вук називао у позиву на претплату — унесено је 26.270 речи народног говора. То бејаше у доба кад ниједна словенска књижевност није имала такога посла, и кад уопште нигде и не бејаше речника састављеног само из народних речи. Богатство етнографскога градива учини да „Рјечник“ буде не само огледало говора него и живота народног.

И ако се из противне стране није штедео ни Вук ни његов „Рјечник“, ипак се убрзо видело како се баш после појаве овог дела с дана у дан књижевни језик побољшава: писци су се трудили, колико више могу, писати језиком народним, тако да је заступницима старијег гледишта остало било да се боре само за стари правопис.

— Видећи Вукове прве радове, Копитар га саветова, и потпоможе, да сиђе у Карловце и у Срем ради купљења народних песама. Вук тако и учини; новембра

1814 отиде у Карловце, па походи у манастиру Шишатовцу архимандрита Лукијана Мушицкога, који га жељаше примити на дуже време како би Вук у манастирској тишини могао учити латински и прерађивати скоро изишлу „Писменицу“. Тада је и за речник скупљао грађу. Али митрополит Стеван Стратимировић, незадовољан економијом Лукијановом и књижевним радом Вуковим — пошто је митрополит био глава слобденика старог правца — оштро запрети Мушицком да одстрани Вука, који се врати у Беч. 1818 Вук се ожени Немицом из Беча Аном Краузовом, с чијом се породицом познао још наскоро по првом доласку у Беч 1813 а спријатељио нарочито за време свога боловања после дога. „Добра жена, добра мати, добра домаћица, она је дјелила са мном добро и зло у животу; али уз то није могла да не милује и свој Беч; вољела га је осим свијех другијех градова и царевина, те уговоривши да у Бечу живимо, остадох ја ту с њом заједно, и хтио не хтио, бавих се књижевношћу“. Како се из противничких кругова, са средиштем у Карловцима, агитовало и тврђењем да је целокупан рад Вуков штетан по православље, па да је чак и сумњив јер Вук стоји под великим утицајем католика Копитара, по чијим је савету већ и ј из латинице унео у ћирилицу — крене се Вук 1819 и, по упутству Копитарову, походи православну Русију, где у ученим круговима и он и сав његов рад буду оба сути хвалом и славом. Одговарајући на тај начин најбоље противницима, и походивши још и Кијево и друга места, врати се Вук из Русије преко Лавова у Беч о позној јесени 1819, а 1820 пође Кнезу Милошу. У Варадину се позна с П. Шафариком, а у Србији се бавио до априла 1821. Већи део лета и јесени 1822 провео је близу Темишвара у гостима породице Тирка-Демелић па одатле понова оде у Србију. Вративши се из Србије, оде у Немачку с намером да учи медицину, како би као лекар имао сталан извор прихода. А како је бечка влада жељела да Турке не вређа ничим па ни одобрењем да се Вукове јуначке песме штампају, то је Вук намислио био да у Лајпцигу приреди и ново издање својих песничких зборника. У почетку априла 1823 стигне у Лајпциг, где

остане неколико месеци. Тада је ишао и у Вајмар Јакову Гриму и Гету. Грим нађе начина да се немачки превод Вукове „Писменице“ наштампа и сам га пропрати предговором. Одуставши од учења медицине, Вук је с пролећа 1824 већ понова био у Темишвару а за тим сиђе у Земун, одакле је учинио излет до Брода, што бејаше први његов поход мало даље на наш запад. По књижевничком свом послу долазио је у Србију и 1827; а кад опет дође идуће године, би одређен за члана комисије којој је стављена у дужност израда писаних закона у Кнежевини Србији. Тако мораде у Србији остати неколике године, а 1831 постане и председник београдског магистрата. Дошавши у сукоб с ондашњим поретком, Вук пређе у Земун и одатле 18 априла 1832 напише Кнезу Милошу писмо о свим неприликама у земљи. Због те критике стања, Вук се није могао вратити у Србију: изгубио је новчану помоћ, дотле добијану од Кнеза; Вуков правопис би забрањен за Србију заједно с књигама које су, или које буду, штампане тим правописом; најзад и аустро-угарске власти не одобрише да се Вук може настанити у Земуну. Тек при крају 1832 доби одобрење да може живети у Пешти а за тим и у Бечу. Добивши из Русије новчану помоћ да може путовати по српским земљама, крене се у лето 1834 кроз Далмацију, Дубровник и Боку на Цетиње где је те и до пола идуће године проживео код младог владике Петра II Петровића. Вративши се отуд у Беч, видео је мало доцније, 1837, да је противу њега и његова рада организована потпуна опозиција. Десет година борбе, која тада настаје, чини засебно доба. — У овој периоди живота и књижевничке славе своје Вук је доживљивао крајности људске судбине. Бивао је сјајно одликован и добро збринут, па ипак је имао и дана као што му је био Божић 1825. „Не могу вам казати — пише Лукијану Мушицком — у каквој сам ја сад невољи. Вјерујте ми да на Божић нијесам имао за што купити фунте меса, а камо ли печенице! Мислећи који је онда дан, и гледајући на ђецу моју, плакао сам као лудо дијете!... Ја једнако мислим, да сам боље што заслужио, и да ће срамота бити народу српскоме, што ја овако живим“.

ДРУГИ ДЕО
ПОЛЕМИКА.

1.

Природно је да такав рад Вуков не могаше проћи без борбе и критике, и кад не би било онако оштре подвојености у мишљењу о српском књижевном језику и о правопису какве је у ствари било. А за огорченост у тој борби довољно је сетити се судбине ученог и даровитог Саве Мркаља. Али борбу изазиваше и Вук: уверен у начелну правилност свог схватања, он радо ступаше у литерарна објашњења. Кад се разгледају главне књижевне тежње онога времена, може се јасно уочити како су се и нехотице а доста брзо створила два круга књижевно-научничка: једно је био бечки круг у коме Копитар и Вук, имајући симпатије првих књижевних људи европских, развијају рад у правцу националноромантичком, и делају као радници на тек основаној словенској науци; супротно њихову, у свему напредну, гледишту бејаше карловачки круг коме је средиште чинио митрополит Стефан Стратимировић, 1757—1836, човек учен, уважен и моћан, који се истински старао за Српство и који се, као црквени поглавар, у првом реду бојао од новина које могу нашкодити цркви и религији. По природи одлучан, Стратимировић је за све време, а нарочито у првој и у другој десетини XIX века, бивао у многим приликама страشان човек, о чијем су ауторитету вазда водили рачуна присталице и једног и другог круга.

Издавши прве радове своје, почетке сабирања народних песама и граматику, Вук сам отпочиње књижевну борбу критиком Видаковићева романа „Усамљени Јуноша“ и, доцније, „Љубомир у Елисиуму“. Вукова је критика, и ако не иде у врсту књижевно-естетичких послова, много времена била страшило за недаровите почетнике. Poleмика између њега и Видаковића не бејаше спор двеју личности, и ако је у њој било и личних питања, већ сукоб двеју школа и двеју наука, од којих се једна у науци о језику била већ преживела а друга је тек освајала владу.

Године 1821 устадоше против Вука и други: Јоаким Вујић, Ст. Стратимировић, Глиг. Гершић и т. д. Вук вредно брђаше своје гледиште.

У свим је овим објашњењима, као и у другим Вуковим полемикама овог доба, предмет српски језик и правопис. Ма

колико да је случајност износила на расправу крупнија или и ситнија питања, ипак је после сваког разговора сама ствар била у добитку, а из полемике су се учили више они који су стајали још без одређеног мишљења него они који су полемiku изазивали. Главно је да је расправљање питања, које је све интересовало, корачало напред. Тако „Српске Новине“ Давидовића и, до 1816, Фрушића, управо њихови додаци, бејашу поље на коме су се вршили књижевни двобоји онога доба.

— Као што је речено, „Новине“ су основали Дим. Давидовић и Дим. Фрушић, а први је број изишао 1 августа 1813 у Бечу, где су „Новине“ и даље излазиле. Фрушић је престао бити сауредник 1816, кад је постао доктор медицине и наскоро се настанио у Трсту као лекар; био је добар Србин али даљег утицаја на српску књижевност није имао.

Стање српске књижевности пред Вукову појаву и сву збрку и писање најбоље карактерише архимандрит Павле Кенгелац у свом „Јестествословију“ 1810, помињући како у сваком језику владају правила а само „у насъ книги по правиламъ бабы Смилявы пишутся.“

2.

За ово је време узимао учешћа у расправи питања о књижевном језику и о правопису и Лукијан Мушицки, који у писму Вуку 1821 назива себе „највећим бранитељем“ Вукова правописа. Да је Мушицки раније био лични пријатељ Вуков, истина је: али је у питањима, о којима је реч, био у чудноватом положају. У стиховима „Надписи на сербско књижеводство“ изнео је Мушицки своје гледиште. Потребно је, вели, писати и српско-словенски и чисто српски; прво нека буде у богослужењу и црквеним књигама, у конзисторијама, у школским и неким другим књигама, у преписци директора и учитеља, код белог и црног свештенства и др. — свега је десет тачака; српски ће се језик употребљавати у свакидашњем животу, у књигама од Доситија па унапредак и у популарним списима, намењеним народу. Против напада да је српски језик „говедарски“, Мушицки је устао у нарочитој оди; и иначе је код њега српски језик „вечна српска драгоценост“, и на питање: „која нам драгоценост после косовске битке оста?“ одговара: „то ј' језик, мисли архива; то ј' све!“ Али је и стари, словенски, језик од највећег значаја. Кад је Добровски написао граматику словенског језика, Мушицки га поздравља одом, и вели да је то био — и да ће опет бити

заједнички језик свих Словена. И тако је остао и за један и за други језик:

Ви писатељи равно љуб'те језик
Цркве своје, Рода свог.
Онај нам није туђ, овај прост није!
Обојим се дичи Серб.
Нит' је онај привезан само цркви,
Нити колиби овај. —

— — — — —
Славенски, сербски језик два су пута,
Ка једној цељи воде нас.

— — — — —
Па пиши Славенским, па пиши Сербским,
Али чисто! Ради тек!

И у правопису је био неодређен. Он је за многа стара писмена, али је бранио **ј**, и доказивао је да **ј** и није латинско већ јеврејско писмо, као год и **ш**: „Словцем **ј**-от не соблазни се! Старо је име јеврејско, мили брате то! Јевреј нам даде и **ша**“; потребно је и **ћ**, за који је глас он и скројио овај знак и Вук га по његову предлогу и усвојио.

Колебајући се тако између старог и новог Мушицки се није могао одлучно приволети ни једној ни другој страни; тиме није могао никога задовољити, и Вук је поред свега поштовања налазио у њему и „нешто калуђерштине“.

3.

Утицајем напредних идеја Доситијевих образовала се била и друга генерација младих Срба који су, према времену у коме су живели, ступали, више или мање, у редове следбеника Вукових. Том кругу донекле припада и Ђорђе Магарашевић, који је основао „Србске Лѣтописи“, потоњи Летопис Матице Српске. Одлучнији је онда био уредник „Српских Новина“, Димитрије Давидовић, који је припадао бечком кругу, и помагао је напредно гледиште, ма да је као уредник јединог српског листа, указивао све гостопримство и другој страни.

Тако исто и Адам Драгосављевић долази у ред младих људи који се већ двадесетих година стадоше купити под Вуквју заставу, а радио је и књигом и речју као наставник.

ТРЕЋИ ДЕО

ИЛИРСТВО.

Овако подмлађеној српској књижевности, која с примањем народног језика за књижевни и с уношењем народне ус-

мене књижевности у писану доби нову основу и нови вид — одазва се на западној страни нашег народа један крупан догађај. То је књижевно спајање Хрвата са Србима, познато под именом Илиризма и Илирског Покрета. Основавши 1809 засебну административну целину под именом Илирске Покрајине, где се нађоше сви Словенци и многи Хрвати и Срби, Наполеон је и нехотице дао подстак за размишљање о заједници на пољу књижевном. Отварање школа, у којима је било место и народном језику, бејаше за родољубе путоказ куда ваља поћи. А још лепши узор за идеју о књижевној заједници долажаху са стране. Немци су са својим радом у правцу романтичарско-националних идеја били учитељи словенским народима. Први ученици њихови бејашу Чеси, а и од једних и од других учашу се остали, посебице јужни, Словени. И овде се показало да мали, ситан, рад, кад је смишљен, даје знатне успехе: омладинска и ђачка удружења, састанци у организованим и неорганизованим читаоницама, добровољне позоришне представе на народном језику, све проткано искреним одушевљењем — бејаше припрема за омогућавање крупних радова. Нове идеје шираху с успехом књижевни радови Павла Шафарика и Јана Колара. Докле Шафарик научним студијама и откровењима књижевних споменика из старе словенске а нарочито српске прошлости посредно указиваше на заједницу словенску, о којој је и нарочито писао — дотле Колар у својој поеми „Slávy Dcery“ указује на ту заједницу очигледним путем и приказује је на најпримамљивији начин. Додавши томе и рад Копитаров као и научна истраживања Добровскога, који је показао велику сродност словенских говора који се, по тој сродности, могу сматрати као дијалекти једног језика — видимо како је и научним путем стварано земљиште за велики догађај. А наставши од 1790 да развију свој језик место латинског који је био у употреби, Маџари радише да се маџарски језик распростре и по земљишту хрватског народа. То изазва отпор хрватски, и тако се и једне и друге чињенице сложише да даду резултат новог правца. Кад се свему томе дода већ започети препорођај српске књижевности на истоку, даље сав сјајни рад Вука Караџића и величанствени успех српских народних песама — онда је јасно како се дошло до привлачности за књижевно спајање Срба и Хрвата. Све су то корисно помагали политички догађаји новијег доба: осло-

бођење Србије, ослобођење Грчке, успешно руско војевање 1829 против Турака, слободоумни покрет народности у целој Европи, пољски устанак, јулска револуција у Француској и патриотски рад Младе Италије која проповедаше уједињење свога народа.

У таквим се околностима створила читава генерација младих родољуба, као што су: окретни агитатор, поета Павло Штђс, који је и доцније живо радио пером и делом на идеји илирској; Матија Смодек (1807—1881), правник, који је 1832 почео предавати хрватски језик у правничкој академији загребској, јер се до тога доба ни у једној школи није учио хрватски језик; Драгутин Раковац (1813—1854), правник и економ, који је почео рад с песмом; песници Људевит Фаркаш - Вукотиновић и Томо Блажек, па даље Александар Зденчај, Јосип Марић и остали. Сви су они, и ако кајкавци, гледали да се учењем штокавског говора ухвате у коло, у коме су се налазили штокавци: Вјекослав Бабукић [1812 до 1875], из Пожеге, писац граматике штокавског говора за Хрвате 1836, први изабрани професор „илирског језика“ у правничкој академији загребској, тајник читаонице и Матице, пријатељ првих словениста и у доба илирског покрета најбољи зналац тога језика; свештеници: Мато Топаловић († 1862) песник, и Јуре Тординац; Игњат Брлић и други. У овом колу бејаху и чакавци: браћа Мажуранићи Антон (1805—1888) зналац језика и добар познавалац дубровачке литературе, коју је као гимназијски професор први започео предавати у Загребу, Иван, песник, о коме ће још бити говора, и Матија.

Особита част припада грофу Јанку Драшковићу (1770—1856), који је чинио патриотски изузетак у реду племства, и кога с разлогом ваља сматрати као правог вођа младих Илираца. Правник и војник, гроф Драшковић, иступивши из војске због сломљене ноге, од раног доба показиваше особите љубави према народу, његову животу и језику, интересујући се вазда за судбину његову. А кад се, у почетку тридесетих година, стално настани у Загребу, где је и рођен, поста средиште и ослонац новог покрета. Своје одушевљење за ново доба показивао је и родољубивим песмама писаним тридесетих година а као особити пријатељ Срба, с којима се тада ступало у заједницу, водио је, кажу,

свој дневник ћирилицом. И ако није био од највећих богаташа, помагао је културни покрет свестрано.

Све је то стајало готово, и само је свему требало дати један заједнички мах. За овај се позив јавио Људевит Гај.

— Људевит Гај родио се у Крапини 8 јула (по новом) 1809, где му је отац био апотекар. Из његових аутобиографских забележака ваља уочити ово казивање: „Бајна је долина мога завичаја Крапине! С једне је стране окружују прекрасни брежуљци, које је природа Божја и човечја рука обилатим уресом накитила, а с друге вилинске горе, Између шумске зелени провирују клисуре, а на главицах стрше развалине старинских градова. Цјелокупни је утисак свега тога необичног видика у мени упало неодрживу жељу да слушам све оне народне приповијетке, што их ту стари људи причају. Сјећам се како сам слушао старца, слугу у очинској кући, који ми је приповиједао о старих оних градових и његдашњих витезових.“ За ту причу о браћи Чеху, Леху и Меху вели даље: „она ме је прва побудила да мислим о свом народу.. Та у простом пуку сачувана приповијест, скопчана са свими онима знатним мјести, о којих се свакојаке занимљиве подробности још причају, пробуди у млађаних мојих прсију прво ћутење о народности и живу жељу, да се о свих тих стварих јасно поучим, те бих дао сваки новчић, што ми га је даровао отац или мајка, којему старцу или којој старици митећи их и молећи да ми приповиједају што о старом времену, а особито о помињаној браћи“. На тај се начин још у првим детињским годинама јавило у Гаја размишљање о великој словенској заједници.

„Свему се томе — вели Гај даље — придруже посве нове мисли које су никле из благих ријечи слатке моје мајке. Кад смо (особито у прољеће) под вечер пред кућом сједили, мајка с плетивом а ја уз њу с каквом год игром, па кад би кметови (сељаци), враћајући се с дјела свога, мимо нас пролазили, она би ме благим гласом опомињала нека гледам тужну сиротињу, како гладна и уморна, боса и полунага носи тешко бреме убоштва свога, а нарочито у оно вријеме, кад су се гладне године појавиле једна за другом, па кад је оскудица свим околишем толико завладала, те многи погибаху од глади... Кад бих ју запитао зашто је управо овај наш народ тако сиромашан, говорила би мирно и љубазно: „Свему је убошгву узрок што господа тај народ са свим занемарују и запуштају те у латинском и немачком језику криву сву знаност и науку своју, а сиромашну браћу своју исте крви неће да обасјају ниједним зраком науке на материнском језику. Да има тај народ на својем језику свих потребних књига, да се знаде њима служити, барем би се толико из њих научио памети, да га не би свака биједа снашла неприправна; знао би раздјелити силе своје, да доскочи свакој потреби и свакому злу. Књига на народном језику, пак ће народ разум свој бистрити, одијело ће поправљати и за гладна љета хамбаре и житнице већ у напредак пуњити!“

Тако опремљен од куће, Гај је имао одређену тежњу кад је пошао на даље учење. Философију је учио у Бечу и у Грацу. Овде је, у друштву српских ђака, добио шири круг свом умном гледању, старајући се да уз песме српског народа научи и говор штокавски. По том је правне науке

слушао у Пешти, где се познао с Јаном Коларом, већ прослављеним апостолом словенске узајамности. Снажан утицај Коларов завршио је образовање воље и корисних намера у Гаја. Кад се, тако научени, Гај врати своме завичају, где је већ било рада у правцу књижевног препорођаја, није требало много па да се томе, организованијем, покрету стави он на чело а да му остали приступе као помагачи.

У таком одушевљењу испева 1833, према познатој пољској песми, своју песму „Još Hrvatska ni propala“, и она се први пут јавно запева у загребском поворишту 1835. Гај је још неку годину певао; али је њега очекивао практични рад.

Још у Пешти је дошао на мисао да би хрватски правопис ваљало поправити; он је то и покушао учинити године 1830 књижицом, коју је штампао у Будиму и која му је међу српским омладинцима прибавила, како сам казује, „много истине и срдачне пријатеље“. Ту је према чешком правопису предлагао дијакритичне знаке, које је већ раније употребљавао и Павле Витезовић. Али није наишао на одзив, па је и сам у почетку још морао писати старим правописом. Није немогућно да је и мисао о хрватским новинама поникла и независно од Гаја, у раније именованом кругу родољуба, али је главно да ју је остварио Гај. Кад његова молба, помогнута мњењем жупанија 1832 године, за покретање листа не нађе у Пешти одзива ни одобрења, онда се он обрати Бечу. Највиши дворски кругови, а нарочито цар Фрања I, код кога је Гај био у приватној аудијенцији, бејаху врло вољни да то одобре, стога се и остали службени кругови мораше помирити с том мишљу, и Гај после приличног чекања доби 1834 одобрење да може у Загребу издавати новине. То одобрење стиже октобра исте године, и већ 20 октобра издаде Гај позив на претплату. Тада почиње његов практични рад: годину дана доцније свему се предузетју даде смер илирства, и отпоче се систематски рад на препорођају.

— Судбина се илирства мењала, али је Гај на челу покрета стајао до 1848, а по том се уклонио због неудесних прилика које настадоше у ужој отаџбини његовој. Преминуо је 1872.

Догађај је био кад је 6 јануара 1835 изишао у Загребу први број листа „Horvatsko-Slavonsko-Dalmatinske Novine“, и кад као прилог њихов после четири дана изиђе први број књижевног листа „Danicza Horvatzka, Slavonzka u Dalmatinzka“. Језик је поглавито још кајкавски а правопис стари, ма да се већ у првом броју „Данице“ налази и Вјекослава Бабукића песма писана штокавски. У 10 броју чињени су огледи

с новим правописом, којим је наштампана позната песма „Лијепа наша домовина“ од Ант. Михановића. Ту се почиње и Гајев чланак у корист правописне реформе, али је и даље остала употреба и оба правописа и оба говора. Већ се чује и по која реч о старом илирству, нови се правопис уноси и у име листа па се гледа да се особине штокавског говора уносе све у јачој мери, а у 48 броју Гај излази с предлогом да се узме назив илирски како не би било пометње при истицању једног народног имена, док се под илирским именом могу сви Јужни Словени сјединити у књизи. Објављујући како ће се у новом течају све штампати само новим правописом, Гај саопштава да ће се његова издања тада звати „Narodne ilirske novine“ и „Danica ilirska“. Он је мислио да се може узети назив илирски зато што су некад прастари Илири становали на територији где данас обитава наш народ, и да се под тим неутралним именом могу разумети сви Јужни Словени, који ће, тако, према иностранству представљати једну целину, имајући и један књижевни језик. Удружене ће снаге више урадити, а књигом се и просветом уопште народ и подиже. Двојака азбука, ћирилица и латиница, неће сметати, као што ни Немцима не смета латиница поред готице. Тако уједињени у књизи Јужни Словени могу у другим питањима, политичког значаја на пример, задржати и своје досадашње народно име. Најзад — назив илирски је довољно познат и употребљаван и у науци и иначе у покрајинама, службеним односима и т. д.

Идуће, 1836, године заиста Гај у свему и поступи према тој објави, и зато је година 1836 — година књижевног спајања Хрвата са Србима; од тога је доба један књижевни језик: српски јужног дијалекта, којим пишу Хрвати и многи Срби, поглавито на западу, док се на истоку пише источним дијалектом.

Годину дана доцније Гај основа у Загребу своју штампарију за штампање илирских књига, а кад се, због недостатка новчаних средстава, не могаше остварити ранија одлука хрватског сабора да се оснује „Друштво пријатеља народне изражености илирске“, које би замењивало научну академију, онда се 1838 отвори у Загребу знаменита Народна Читалоница, која под председништвом родољубивог грофа Драшковића поста средиште свега покрета и сваке лепе замисли у духу илирских тежња. Сличних установа бејаше већ

пре тога у провинцији, као у Вараждину и у Карловцу. У загребској народној читаоници изнесена је мисао 1839 да се оснује Матица Илирска, и то је одмах идуће године и учињено. Читаоница 1839 расписује стечај за књиге намењене поуци економа и трговаца, и тако се отпочиње брига око издавања илирских књига. Ту се јавља мисао о илирском позоришту; 1839 у Сиску се приказује прва илирска драма од Ивана Кукуљевића („Juran i Sofija ili Turci kod Siska“), а идуће године то у Загребу чини новосадска позоришна дружина у новој, позоришту намењеној, згради. Године 1841 замишљено је у читаоници и одмах установљено и господарско друштво. Уза све је то и народни музеј био основан још 1839. Како је већ постојала ризница књижевног блага у Дубровнику и у Далмацији, Илирци се, нарочито уз Матицу, дадоше на изучавање, упознавање па и штампање старих песника, почевши с издањем Гундулићева „Османа“ 1844. Године 1842 Станко Враз, Драгутин Раковац и Људевит Вукотиновић основаше, за оно доба красно, повремено издање „Kolo — clanci za literaturu, umjetnost i narodni život“. Уређивано према „Часопису Чешког Музеја“ у Прагу, „Kolo“ је изишло у две књиге прве године, а у њему се први пут јавља и књижевна критика; 1847 „Kolo“ је прешло у Матичина издања и до 1852 изишло је, свега, седам свезака.

Године 1843 службеним путем би забрањено име илирско, али идеја књижевног спајања не удари назад. Насупрот том неуспеху догоди се да се баш те, 1843, године први пут зачу хрватска реч у Сабору, у Загребу. Њу изговори одушевљени Иван Кукуљевић. Гајеве илирске новине продужише рад као „Narodne novine“ и као „Danica hrvatsko-slavonska i dalmatinska“ а после 1849, кад одушевљење стаде, поново се, али с прекидом, јављаше опет као „Danica ilirska“. Оне исте 1843 године одлучи се, на предлог грофа Драшковића, да се народни језик уведе у све школе; четири године доцније то би, по предлогу Кукуљевићеву, учињено и за све службене канцеларије. Забрана имена илирског не сузби тежње за народни рад; на жупанијским изборима 1845 између народњака и присталица маџарске идеје дође до оружаног судара. И ако су Срби најодлучније устали били против увођења имена илирског, упак су стварној слози ишли на руку и они и политички догађаји. Велики покрети 1848 године затекли су браћу споразумну. После револуције ствари узеше

нешто друкчији ток, јер апсолутизам, који тада завлада, не даваше маха великом полету. Гајеве „Narodne Novine“ 1850 постадоше службеним листом; читаоница се тада растури, али њен посао предузе Матица у издавању књига, а Кукуљевић се заузео за основање „Historičkog Društva“ које и постаде 1850; годину дана по том почео је излазити друштвени огран „Arkiv za jugoslavensku povjestnicu.“ Место „Данице“ дође забавни и поучни лист „Neven“ који је, о трошку Матичину, излазио 1852—1858, а њега је заменио „Naše gore list“ (1861—1866). Још је за научне сврхе, трудом Фрање Рачкога, Ватрослава Јагића и Јосипа Торбара, основан био научни орган „Književnik“ (1864—1867), који је излазио Матичином помоћу. Године 1867 би отворена „Jugoslavenska Akademija nauka i umjetnosti,“ на чијем се стварању започело радити још 1861 иницијативом бискупа и највећег добротвора просвете хрватске Јосипа Јурја Штросмајера. Најзад се 1874 основа у Загребу и Универзитет.

Задахнути идејама које је иставило било илирство, а продужујући рад и у доба забране илирског имена, хрватски књижевници, приставши на уверавање да стари Илири нису били преци ни Срба ни Хрвата, место илирског узимају назив јужно-словенски који се тек у новије доба замењује народним именом хрватским.

Ипак треба поменути да Гајев покрет илирства није у Далмацији наишао на пријам какав се могао очекивати. А код Срба је цео рад био примљен с великом симпатијом која је пратила само књижевно спајање, док се против имена илирског устало било с највећом одлучношћу. Српски су књижевници помагали књижевни развитак Хрвата колико се год могло, пишући у њиховим листовима и похвално се одазивајући о сваком напреднијем послу њихову. Примера ради треба поменути да је Кнез Милош Обреновић дао за основање Матице Илирске стотину дуката, а Сима Милутиновић, онда првак песничке књижевности у Срба, овако је певао у част Гајеву (1836):

Хај! Нек нам га, Бог му помогао!
 Како своје сваком говитељу!
 Свакога се блага домагао!
 Добротворњу држ'о за светињу!
 Чест чинио роду и језику!
 Полвовао сваке читатељу!
 Спомен вид'о свиету разума!

Циљ живота свуд им'о на уму!
Славу дав'о над Царима Цару!

Млога љета буд' Хрватском Гају...
Све нам рађ'о палме и кедрове
А мирис'о ружом и љубицом,
Богатио вазда зеленилом,
Дичио се свјема красотама...

Али чим је требало рећи свој суд о илирском имену,
тај је исти Милутиновић запевао (1840):

О Хрвате, Срба рођен брате!
Глај Бошњака новог Срб-јунака
Твог и мога по свему рођака.
Не стиди се рода и племена;
Па не тражи туђег презимена;
Илир био, ил' се само мнио,
Сам не знао ког отца имао...

У опозицији према илирству нарочито се био истакао Теодор Павловић са својим „Србским народним новинама“ и „Срб. Народ. Листом“ где се налази више чланчића и бележака од уредника и од других сарадника а све у једном смеру: име илирско није оног значаја, порекла и прошлости, какву му хвалу придају Гај и његови пријатељи, те се, према томе, не може ни говорити да оно буде заједничко име Срба и Хрвата. У том је смислу писано и у Летопису Матице Српске. Најизразитији, пак, присталица имена илирског био је Петар Јовановић, директор новосадске гимназије, који је 1841, 1844 и 1845 издао четири свеске алманаха „Бачка Вила“, и који се потписивао „Илир из Бачке“. У Београду је учињен био покушај с основањем „илирске читаонице“, чији је рад био кратковремен и без утицаја.

Али илирска идеја наиђе на отпор и међу неким Хрватима, чији је представник био Игњат Кристијановић, који је војевао против напуштања кајкавског и усвајања штокавског говора. Он је доказивао да је кајкавски говор и лепши и благовучнији од штокавског и да је нпр. загребски хрватски језик „првородна кћи илирског језика“. До краја је остао веран кајкавском говору, али је најзад и сам усвојио Гајев правопис.

ОБНАВЉАЊЕ БОРБЕ

1.

Кад се на тај начин делом учини одсудан корак ка књижевном јединству и слози Срба и Хрвата, тада се међу самим Србима разбукта борба за језик и правопис, којој је дотадашња препирка била само увод. Ова борба, имајући различите мене, трајаше тридесет година ма да је главна битка била свршена још на крају десете године. Њен започетак припада Јовану Хаџићу, у књижевности познатијем под именом Милоша Светића.

— Милош Светић рођен је у Сомбору 8 септембра 1799. Школовао се најпре у Сомбору и у Карловцима а философију и права учио је у Пешти, где је постао доктор правних наука. У књижевности се јавио још као пештански ђак; мало за тим настао је, као ђак, да се по иницијативи Л. Мушицкога а прилозима имућнијих Срба, пештанских трговаца, оснује друштво за издавање српских књига. Тако је постала Матица Српска. У Н. Саду је био адвокат и директор гимназијски, а при крају 1837 пресели се у Београд, одазвавши се позиву Кнеза Милоша да за Србију израђује Грађански Законик, после кога је писао и друге законске пројекте. У Србији је Светић имао, после Председника Савета, највећу чиновничку плату и додатке: 5555 фор. на годину, „по цванцике за свако слово“. Поносан са своје докторске титуле међу мало школованим санародницима и новим саграђанима, и свестрано амбициозан — Светић је одмах пожелео да он и његова кућа буду тачка око које ће се обртати и земља и влада и владалац и све групе политичких и партијских бораца. Живећи и радећи тако, заступајући бирократски систем у управи, представљајући поборника римског права и, махом, аустријског законодавства, служећи се у преписци опорим тоном — Светић у Београду и у Србији није могао бити популаран, па и ако је успео да његов Грађански Законик 1845 буде обнародован, ипак се идуће године морао вратити у своју постојбину, где је службовање завршио 1854 као судски председник у Н. Саду. Добивши тада пензију, продужио је књижевни рад, интересујући се и даље за јавне послове, а преминуо је у Н. Саду 23 априла 1869. — Светић је писао и преводио песме; 1830 примио је уређивање Српског Летописа и уредио је седам свезака: у Београду је, 1839—1844, уредио пет свезака алманаха „Голубица“, коју је издавао Глигорије Возаровић. 1858 издао је дело „Дух народа србскога“, а 1864 почео је издавати повремено „Србско Огледало.“

Јавивши се у литератури, Светић је одмах стекао везе с првим књижевним радницима оног доба. У поезији је био „најбољи ђак“ Мушицкога, који је, опет, био добар пријатељ Вука Караџића. Тако је и Светић у почетку био у прија-

тељству с Вуком:] и сам је нешто мало радио на бележењу народних песама, у Вуковој је „Даници“ штампао неколико врста, по жељи је Вуковој превео неколике народне песме на немачки, а Вук му је, опет, дао идеју, и појединости за „Оду имену Милош“. Али они по предмету свога делања бејаху различити; по књижевним склоностима њиховим та разлика бејаше још и већа — и они не могаху бити у пуној књижевној сагласности. Вукова је литерарна слава из дана у дан расла; Светић је и сâм био славе жудан. Није се могло вечито ићи за другим: у поезији стопама Мушицкога, у науци стопама Вуковим. Нити Вук бејаше задовољан Светићем, ни Светић Вуком. У породици Светићевој и међу старијим члановима њеним, бејаше и црквених људи, који не иђаху за Вуком; Светић, подстицан необичним честољубљем, виде да ће ратовати с Вуком: само се очекиваше погодан тренутак. И он дође. У пролеће 1837 премину Лукијан Мушицки, који је могао још бити посредником међу Вуком и Светићем. Оставши сада главом Лукијанове школе у поезији; позван у Србију, из које је био уклоњен и Вук и Вуков правопис — Светићу се учини да је угледао своју звезду. Он одлучно нападе на Вука.

Тако се отпоче борба, у којој треба разликовати два периода: до 1847, кад се јавља Ђуро Даничић, и од тога доба до свршетка.

2.

Као отворени противник Вуков и као првак међу његовим непријатељима, који су били уједињени само мржњом према Вуку и његовим делима, Милош Светић се јави књигом „Ситнице езикословне“, која 1837 изиђе у Н. Саду. Књижица Светићева има два дела. У првом, који је упућен „граматичима српским“, Светић долази до закључка: „да је срећа за српски језик, што до данас јошт подпуне и у системи написане Граматике Србљи немају, или поне што су уверени, да такове немају“, јер стање у коме је српска књига и наука не може дати добре граматике; стога Светић обраћа пажњу граматичарима да треба проучити философију језика а не „из велике жеље и ревности ствар преухитрити“. У другом делу Светић излаже да су од једнога корена који је он нашао постале не само речи „кнез“, „књаз“, „закон“ и друге, него још и извесне речи у азијским језицима, у језику немачком (германске, старонемачке и готске речи), енглеском и латинском.

— Вук је био изненађен нападом Светићевим, који му је преко једног новосадског трговца дао неколико комада те књижице да је сам Вук растури. Захваливши трговцу, Вук чу како је Светић изјавио да против његових назора нико ништа не може рећи. Тада Вук додаде да ће он написати критику ако Светић то жели. Кад не доби одговора, Вук и без одобрења Светићева у септембру 1838 написа одговор који се, због његове болести, штампао тек у фебруару 1839 у Бечу.

У „Одговору“ Вук примерима потврђује своје гледиште позивајући се и на позније властите исправке и изјављујући: „Вук не мисли, да није нигдје погријешо, и да не може погријешити, само мисли, да своје погрјешке опет он може боље поправити, него што би му их г. Светић поправио“, са додатком како би Светић „много боље и паметније учинио, да је гледао говорни језик сам боље да научи (макар само како бива, просто му зашто онако бива) и у писању каква год правила [ако не за друге, а оно барем за себе] да постави, него што се другима намеће за учитеља у ономе што сам не зна“. Показавши нелогичност и комичност у Светићеву истраживању заједничких корена, Вук обраћа пажњу како се српски говорни језик почиње кварити утицајем књижевног, место да се народ књижевношћу исправља. Књижица се завршује оштрим судом о Светићу: „он, као данашњи српски списатељ, зна доста; али према ономе, што мисли, и о чему би рад друге увјерити, да зна, он не зна ништа: и кад не би друго ништа знао боље од српскога језика и од етимологије, он би у ученоме свијету био прави фушер и шарлатан“.

Као што је речено, Вуков је одговор штампан у фебруару, а већ је „у почетку Марта 1839“ Светић у Београду, па и у Н. Саду, штампао свој „Угукъ или Одговоръ на Одговоръ“. Овде Светић без икакве поштеде напада лично Вука: Вук нема никаквих школа, не зна никаква туђег језика осем нешто немачкога чему га учи жена, „Писмениду“ му је „скрпио“ Лука Милованов, насловну је песмицу за мото првој својој „Пјеснарици“ измолио од Симе Милутиновића, Копитар му је написао „Рјечник“, мољакао је људе да му преводе народне песме на немачки да би се међу Немцима могао славити, испросио је од Дим. Тирола превод своје „Писменице“ да би га могао штампати немачки, мисли да се хвала народних песама преноси и на њега, а он није ништа друго него само „преписач“, ни у историји не говори истину и т. д.

Али тако оцењивање Вука и тако схватање значаја Вукова рада не сметаше И. Срезњевском, који је тада нарочито проучавао српску и друге словенске књижевности, да 1841 пише одушевљено: „Може ли се много Караџића набројити у целој Европи а не само међу Словенима?“ Тек 1843 изиђе Вукоз „Одговор на утук Г. М. Светића“. Вук признаје да је био, у одговору на Светићеве језикословне ситнице, груб, али није дирао личност, пошто се све што је рекао о ствари и о незнању даје и фактовима утврдити. По том одговара на личне нападе у „Утуку“ искреним причањем ствари како су се дешавале.

У борби узеше учешће Василије Лазић и Јован Ст. Поповић. На то, као и у име посредног одговора на Светићев други „Утук“, који је штампан 1844, изиђе 1845 у Бечу Вуково издање „Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије: Писма високопреосвештеноме господ. Платону Атанацковићу о српскоме правопису са особитијем додацима о српскоме језику.“ Ту је Текелијино писмо о непотребности дебелог јера и писма Вуково о српском правопису, па онда долази Вуков одговор Лазићу, Поповићу и другима; свега је у књизи осам прилога, из којих, за карактеристику правога стања ствари треба уочити ове Вукове речи; „У нас има људи, који су доста паметни и изучени, и који би се о многоме које чему могли разговарати с ученијем људима другијех народа; али како почну о своме језику и о књижевности, одмах застане, како год да су побјегли из луднице“. Још из ове књиге ваља уочити Вукове речи: „Наш је народни језик и српски језик све једно, јер српскијех језика нема више до само једног, којијем говори народ српски; и штогод у језику нашем није народно, оно није ни српско, нити и шта вриједи, него нам је још на штету. Ја само за то пишем народни језик, да се разликује од језика нашијех списатеља, који је управо прост и никакав према српскоме језику“.

Још је овом приликом Вук рекао одлучну реч и о својој употреби дијалеката српског језика. И ако је раније говорио да су му сви дијалекти подједнако драги, сад је одлучно стао код јужнога говора најстаријег обличја где се **ј** из слога **је** не спаја са сугласником испред себе (н. пр. дјевојка а не ђевојка), узевши тако дубровачки изговор место херцеговачког.

Узевши на ум све — т. ј. да је Вукова ортографија већ пре тога мењањем, усвајањем и одбацивањем појединости, прешла била периоду колебања, и да је постигла ступањ сталности и потпуности; да је у питању о избору дијалекта Вук сада казао своју одлучну реч; да је, поред тражења да се граматички облик мора покоравати правилима и особинама народног језика, у питању о речничком богаћењу језика отворио потребне изворе за допуну књижевног језика — може се рећи да је Вуков свестрани развитак у питањима о језику постигао сву зрелост у времену 1845—1847, и да је тако приправљен утврдио коначну редакцију свога превода „Новога Завјета“ који наштампа 1847.

Ова „Писма“ изазваше нову препирку. Против књиге и против Вука устадоше неколики а међу њима, опет као најглавнији, М. Светић, који је издао „Утукъ Ш. езыкословный о езыку и правопису србскомъ“. Вук је на овај трећи утук укратко одговорио у „Срб. Народ. Листу“ у фебруару 1847, завршујући одговор: „Ако се г. Светићу учини ово и за сад мало одговора, а он нека га прими само као: „Чалабрчак док не приспије ручак.““ Овим је Вук нагласио скору појаву знаменитог рада Ђ. Даничића, који је стварно одговорио Светићу.

3.

Посебан предмет за препирку даде Вуков превод „Нови Завјет Господа Нашег Исуса Христа,“ који је 1847 нашампан у Бечу.

Овај је посао Вук почео радити још после свог путовања у Русију 1819, понуђен од руског Библијског Друштва да Нови Завет преведе на српски. Кад је за две године свршио превод, Друштво пошље рукопис пређашњем београдском митрополиту Карађорђева доба, Леонтију, с молбом да га прегледа и оцени. Леонтије, Грк, преда посао Атанасију Стојковићу, који Вуков рад „поправи“ кварењем српског језика, па га онда одбије, а унакарађен Вуков превод буде под Стојковићевим именом 1824 нашампан у Петрограду. Међу тим је Вук и сам 1824 у Лајпцигу био нашампао одломке свог превода под именом „Огледи Светога Писма на српском језику,“ а на прегледању и поправљању свог превода није престајао радити ни доцније, помажући се за поједина места саветима и одличним језичарским знањем Копитара и других. О циљу тога свога рада Вук вели да његов превод „није за то да се

чита у цркви, него само да га људи читају као књигу, да би из ње закон хришћански боље познали и што научили, и да би с помоћу њега словенски пријевод у цркви боље разумјели“.

Али појава Вукова пуног превода направи сад нову буру. Пре свега књига би у Србији забрањена. По тражењу митрополита Петра Министарство се Просвете обрати Министарству Финансија које изда брзу наредбу царинским властима да се књиге на царини задрже. То је било у другој половини септембра 1847. Међу тим се књига тражила: први је примерак с београдске царинарнице однесен у Двор, одмах затим и саветници и великодостојници узеше за себе по који примерак, и тако је књига била распродана управо међу онима који су је забранили: она се у велике читала пре но што је забрана и била скинута, а у службеној се преписи, као и иначе, звала „Вуково Евангелије“.

Међу тим и у књижевности се о преводу поведе оштра реч. Руска „Северна Пчела“ похвали Вуков превод, који, тим поводом, би нападнут у „Подунавци“ чланчићем под којим је стајао потпис ††. Вук је на замерке одговарао књижицом „Господину са два крста“, написаном у почетку 1848. На замерку да Вук св језик не ваља, одговара Вук: „Што се тиче нашега језика и његове чистоте, то је распра дуга и широка: већ има више од 30 година како се ја с нашијем књижевницима око тога препирем, пак смо се још мало с мјеста помакли. Већ су и иностранци многи, као нпр. Руси, Нијемци и т. д., слушајући распре наше, почели језик наш управо познавати и учити, а нашијех највише књижевника мисле о њему онако као што су и прије 30 година мислили... Ја сам се трудио и једнако се трудим да бих језик, и то колико је могуће свега народа Српскога, показао какав је, и да бих правила његова скупио и у ред намјестио“. Још је Вуку било замерено што је превод штампао „без икаквог саучестија надлежне црквене власти, и без предварителног споразумјенија са ученим своје цркве Богословима“. Вук је одговарао, да је то учинио поред осталог и зато „што сам се бојао да пријевод мој не би дошао у руке онакијем богословима, који би га, не разумијевајући управо ни ствари ни језика, искварили и нагрдили, те или би постао као и Стојковићев што је, или се не би никако ни наштампао... Кад се могао Стојковићев пријевод никакијем језиком „без саучестија“ ичијега наштампати... па за то ни данас нико ништа против

њега не говори, зашто се не би могао мој, који је од његова у свачему бољи и правилнији? већ ако не за то, што је Стојковић из Сријема из Руме, а ја из Србије из Јадра из села Тршића!“

Још се као критичари јавише: Василије Лазић, Јован Стејић и Никанор Грујић. Лазићу је одговарао Ђ. Даничић, о коме ће мало даље бити говора. Стејић је у „Гласнику Друштва Срб. Словесности“, књ. II, штампао „Езикословна примјчанія“ на предговор и превод Вуков. Ту се Стејић радује појави књиге, признаје Вуку знање и заслуге, али застаје код Вукове изјаве да је задржао нешто мало и турских речи. Стејић не осуђује Вука за то, али наглази да се тиме признаје како се у књижевном језику морају употребљавати и туђе речи. Вук је у предговору Новог Завјета, напредујући непрестано и сам, био изјавио да се речник нашег књижевног језика може обогатити и словенским и другим речима створеним према народним. Ту је показао и на делу како се ти послови раде посрбљивањем, творењем нових и узимањем сродних речи; још је, независно од свега, изјављивао да у писању књига не можемо „бити са свијем без славенскијех и без новијех ријечи“, само би желео „да се ријечи такне не узимају и не измишљавају без невоље“.

Разумљивост превода и лепота језика учинише да се Вуков Нови Завјет радо читао у народу и у редовима нижег свештенства, те је често прештампаван, па је доцније и у цркви из њега читано на Ускрс!

Год. 1852 изиђе друго издање Вукова „Рјечника“, који је, уз помоћ Ђ. Даничића, био сад измењен и бројем речи, којих у овом издању има скоро два пута више, на 47. 000, и пречишћеношћу јер више није било речи на које се викало при првом издању. Овде је Вук уз Даничићеву помоћ тачно означио и четири акцента српског језика. А као завршетак Вукова рада на проучавању језика може се сматрати његова књига „Примјери српско-словенскога језика“, у Бечу 1857, из које је књиге и мање обавештени читалац могао видети заблуду оних који су бранили „славјано-сербски“ језик.

4.

Година 1847 чини преокрет у борби између Вука и његових противника. Тада се у ту борбу, у корист Вукову, умеша Ђуро Даничић да Вукову гледишту, дотле штићеном раз-

слатко већ сладко! „А кажите, вјера ви Божија! — вели Даничић — гдје се већма коријен тамани?“ За тим историјом облика укратко показује развитак и гласовну промену код речи, а на неозбиљности које Светић озбиљно заступа одговара поред осталог и овим примером: „Ко се боји да српски не оде на срп, нека ни по што не пише ни јуначки да се јунак не помијеша с јунцем“. Не налазећи у Вука доследности, Светић рече да је он „баш као пијан човек који посрће час на једну час на другу страну, а све друге псује што и они не иду као он“. Тако се поређење, каже Даничић, могло применити пре на противнике Вукове, па даје о свему рачуна, завршујући разборитом оценом Вукова рада на прибирању усмене народне књижевности: „Народне су умотворине сјеме: из тога сјемена треба да нам никне књижевност. Вук нам је тијем сјеменом њиву посијао“...

Утисак је ове Даничићеве књижице био силан. Јован Стејић, најразборитији Вуков противник, прочитавши је рече: „Е, овако није писао ни један Србин!“ — па се може сматрати да је главна победа задобијена 1847 године, коју Даничић, у приказу песама Бранка Радичевића, назва освитком лепога дана.

Сад су се даљи спорови могли водити око појединости и случајности.

Остало је било да Даничић доврши борбу према пушарањима која су се, растурено, овде онде чула. Тако је он и радио, а шестих се година поново врати Светићу и његову раду, поричући сваки значај свих врста рада М. Светића, коме је 1839 рођени брат Даничићев, потоњи новинар Милош Поповић, певао оду!

Шесетих година престаје и полемични рад: ново је стање било утврђено и Даничић се тада обрће научном обрађивању српског језика.

— Ђуро Даничић рођен је у Н. Саду 6 априла 1825. Основну школу и гимназију учио је у Н. Саду, философију у Пожуну, па је у Пешти започео правне науке, које је продужио у Бечу куда је отишао пред јесен 1845. Још ове су године наштампане прве врсте његова рада. То је било његово отворено писмо које је под именом Задиркивалу изишло у „Подунавци“ 15 децембра. Ту је показао како је неподесна и смешна припрема Друштва Српске Словесности за „називословни речник“. И Друштво заиста не прими те терминологије. Ступивши у Бечу у круг Вуков и познавши се с Фрањом Миклошићем, који по скорањој смрти Кошитаровој бејаше ту први представник Словенске Науке, Даничић је могао доцније рећи да му је Вук открио благо српскога је-

вика а да му је Миклошић дао видело то благо видети и разумети. Кад је, још одмах 1845, Теодор Мандић први пут одвео Даничића Вуку, рећи ће му Вук, при испраћају, за Даничића: „Гле, најох човјека!“. После годину дана остави правне науке и ода се на изучавање филологије и неколико месеци доцније јави се његов знаменити „Рат за српски језик и правопис“. Овде се први пут потписа презименом Даничић које је узео место дотадашњег породичног презимена Поповић. 1848 Даничић је с Вуком био у Прагу на великом Словенском Конгресу. Како је Конгрес био растурен а град бомбардован, пронео се глас да је и Даничић тада погинуо. У Београд је први пут дошао 1852 из Беча, али тада није могао у њему стално остати. Практично радећи, Даничић је ради ширења књига писаних лепим језиком, још 1850 превео „Приповјетке из Старог и Новог Завјета“, 1854 „Писма о служби Божјој“ с руског од Муравјева, 1858 А. Мајкова „Историју Српскога Народа“, а 1868 „Стари Завјет“. У Бечу се бавио до 1856. а тада дође у Београд где буде постављен за библиотекара Народне Библиотеке, год. 1859 постављен је за професора у Лицеју, где је остао до 2 јануара 1865, кад је постао секретар Министарства Унутрашњих Дела после једне несугласице коју је Министарство Просвете имало с професорима Лицеја. У овом је положају био до 21 септембра 1865, када се одазва позиву нове, Југословенске Академије у Загребу и, преселивши се тамо, постане јој први тајник. У Загребу је остао до 3 априла 1873, кад је примио катедру филологије у београдској Великој Школи. У том звању, и ако не на том раду, Даничића је затекла смрт 4 новембра 1882 у Загребу, где је још од 1876 сређивао грађу за велики речник у издању Југословенске Академије. Сахрањен је Београду о трошку српске државе.

5.

Српска омладина, која се школовала у Бечу, била је у могућности да изблиза види све уважање које је Вуков рад изазивао код словенских и других чувених научника, познатика. Како није било тешко постати и личним познатиком старог Вука, српска је бечка омладина била занесена његовим умним разлагањем и језиком какав су млади ученици од мајке слушали а за који им је толико много ружних ствари било напричано раније у школи и у службеној књижевности. Тако је та омладина листом стајала на Вуковој страни. Из тога се круга, поред Ђура Даничића, нарочито одликовао Бранко Радичевић, који не само лично помагаше Вуку у његовој писарници него, као и Даничић, и у литератури војеваше за Вука. Бранково оружје бејаше песма, и ми ћемо доцније видети како његово певање отвара ново доба српске уметничке песме, а овде се напомиње само непосредни агитаторски рад Бранков у стиховима какви се до тога доба никада не чуше у српској књижевности. Бранко је на јединствен начин озобличио све Вукове противнике, узимајући на

око Милоша Светића, Матицу Српску, калуђерство и Србе који су из Аустро-Угарске прешли као чиновници у Србију: они су предмети Бранкове сатире која је изведена у његовој песми „Пут“, написаној 1847 и наштампаној исте године у првој књизи „Песама Бранка Радичевића“. На десет и више година по смрти Бранковој, онда кад је у ствари а готово већ и по облику била свршена војна за српски језик и правопис — Даничић је изјављивао да је Бранко са својом сатиром био Вуковим противницима тежи и од самог Даничића!

Ради потлунијег нацрта те борбе треба поменути и онај колорит који борби даваху Бранкови стихови, кад Матицу Српску слика овим речима:

Ту се спустим крај Дунава ледна
 Поред једна уљаника гледна,
 Ала красно челе зузукаше!
 Познам да сам код матице наше,
 Уставим се, ко ту кликтат не ће?
 Куд погледаш свуда красно цвеће,
 Цвета, мири, сву ливаду кити,
 Како мора тек изнутра бити!
 Ваљда мед се по земљици лије,
 Јер кошница не мож' да га скрије.
 Скочи брже с Пегазе лакога,
 Довати се уљаника тога,
 Па у једну кошницу загледа,
 Кад ал' у њој ни трага од меда,
 Диг'о другу, диг'о све и редом,
 Погледа и жељнијем погледом,
 Ал' у овим кано и у прве
 Нигде меда ни најмање мрве!
 Шта је ово, зар се тако ради?
 Гледај челе, ох дивне чељади,
 Та све они красни соколови,
 Све трутови, да Бог благослови! —

Псевдокласицизам и Милош Светић са заштитом коју им је црквена хијерархија указивала насликани су у дугачком низу стихова:

Није шала, мој премили друже,
 Така чељад а тако оруже:
 Овај носи са Олимпа камен,
 Онај брате с Еликона пламен,
 Онај оду од тријест пречага,
 Још и друга беше чуда страга,
 Ал' предњачи један калуђере
 Завр'о се страотним: је го же

Завр'о се да ме оадере — — —
Виче пусти, сва се гора дрма
„Стан' ниткове, стани несрећниче,
„Стани уло, стан' безакониче,
„Стани губо, стани куго клета,
„Да т' научим тровати ми света!“ —

Светић се гуша с музама које му се отимају и беже, а он се грли с јеровима :

„О јерови, моји соколори,
„Децо моја, моја веља снаго,
„Сјајно моје ви камење драго,
„Куда отац са вама поити,
„Бежи нојца а данак засвити“.

Из Аустро-Угарске прелазе у Србију људи који носе „про-свѣщеніе“. Слика је њихова рада драстична: нико није тако поразио Вукове противнике који су из његове Србије изгонили Вукове књиге, науку па и њега самога!

Вукова је победа противника, и посебице Светића, из-несена у живој слици:

Ал' ево ти онога човека,
Де се лати шуме и литица,
Како дође, наџга ука, дрека
Од јејина и од кукавица,
Ал' он ништа већ секиру лати,
Па њом десно и лево довати —

разбија стену и све троши у прашину, а из рупетина искаче сова која напада на Вука, али погођена:

Она паде, ветру душу даде,
Ако душу какову имаде...

Сам, пак, рад Вуков прослављен је красном сликом:

Тек главате што нестале куге,
Али у час ето тице друге,
Једна — друга — баш читаво јато
Али јато брате умиљато,
Све славуји са Дрине и Саве,
Са Неретве воде и Мораве,
И са Крке, Лима и Цетиње,
И са мора оне воде сиње,
Долетеше одма попадаше,
На јаворе дрва поседаше,
Запеваше српску царевину,
Српску славу, српску госпоштину,
И јунаке силне на стотине —
Ал' и друге беше ту милине.
Кад чудотвор мишку силну крену,
Па удари ту последњу стену,

Онај део што пута пречио
Оде у пра, побратиме мио,
Други само пуче па с' отвори,
А водица изањ зајубори,
Па потече бистра и весела,
Нигде така ја не виде врела,
Куд потече замириса цвеће,
Ниче цвеће свуд ми по обали,
Србадијо, нуте дивне среће!
Амо брже потеци, навали!
Глете браћо, ту рукотворину,
Глете браћо, чудо и милину,
Глете браћо, пута тог згоднога,
Глете тамо цвећа народнога,
Амо живо цвећу поитајте,
Па га с' млади пуно накидајте,
Да вам путем дивно замирише,
Да вам срце за кућом уздише,
Напред браћо, ето вам шенице,
На пут вама дивне брашненице,
Ето врела, ето воде дивне,
Да уморно срдашце вам живне,
Чујте славље, чујте песме оне,
Кад ви срце у недрима тоне,
Да вам срце с места живо плане,
Кад чујете изгубљене дане,
Кад се песме с јавора заоре;
Да што Србин учинити море, —
Пут раскрчен, горе њиме ајте,
Ајте горе, ал' се и сећајте,
Коно красна пута вам ограда,
Па му руци прионите млади,
Пољубите ону руку свету,
Што разагна невољу вам клету,
Ноћ вам дође са Вука једнога,
Данак бели, браћо, са другога.
Онај мишку у гвожђе вам скова,
Овај души вериге раскова,
А ко вели: он то није био,
Бог је тога давно већ убио.

Радећи тако, Бранко је имао и непријатности; његова је књига била у Београду забрањена, а и сам је из Београда, кад је био прешао, прогнат. Али је, несумњиво, јаче било задовољство које се могло имати у онаком уверењу о дужности, какво је загревало душу ове српске омладине чији су се представници с поносом називали вучићи према оцу Вуку. А још 1847 Даничић опомиње противнике на стару

пословицу народну: „Ко вука гађа, ваља бистро да гледа!“ Своје, пак, јурише на противнике Вукове Бранко је обележио потребом своје душе „сваку празну разбити лубању“.

6.

У недостатку разлога за своје гледиште противници се Вукови, говорећи о њима уопште као о странци, служише и другим средствима која су понајпре извирала из државне власти, световне и црквене. Тако је Вуков правопис у Србији био службено забрањен још 29 децембра 1832, али је забрана важила само за књиге које се у Србији штампају. Изречена једном, није та забрана скидана ни у промењеним приликама четрдесетих година. Напротив у том се пође и корак даље: 29 марта 1850 и 14 априла 1852 ранија се забрана само поштравала. 23 јануара 1860 скинута је забрана Вукова правописа за све осем књига за основне школе, и осем канцеларија и писања у „Српским Новинама“. А 12 марта 1868 скиде се и та последња ограда: зачетрна е с т дана свуда се већ писало новим правописом, јер готово сва млађа интелигенција бејаше из Даничићеве школе!

— Ове, последње, одлуке не доживе Вук Караџић.
— Излагање је живота његова у овој књизи прекинуто код 1837, кад је започела борба с опозицијом којој се као вођ јавио Милош Светић. Већ је поменуто колико је неприлика Вук имао после оног писма Кнезу Милошу 1832. Јер и ако је Кнез 1835 одредио пензију Вуку, ипак се против његова рада и правописа могло у Србији све чинити. Године 1841 Вук је ишао у Црну Гору по други пут, помишљајући да се тамо настани; 1844 би прогнат из Београда, али га тада прихвати Кнез Михаило. Годишња помоћ, коју је Вук добијао од Кнеза Михаила, износила је за оно доба знатну суму, 600 талира; 1845 би Вуку враћена и пензија од српске државе. Неприлике које је имао од држања Матице Српске у питању о језику и правопису, при чему је позније уредник Летописа Ј. Суботић чинио светао изузетак, биће поменуте у погледу на рад Матичин. Он води полемику и даље али се, материјално опорављен, све више даје на спремање другог издања Српског Рјечника. Год. 1847 био је у Трсту и у Млецима а ускоро од руског цара доби прстен и постаде члан научне академије. На Словенском

Конгресу 1848 у Прагу био је и Вук. 1850 путовао је по Западној Србији па је био и у Тршићу; 1852 трећи пут је био на Цетињу, а у лето 1853 ишао је у Баден ради лечења; за тим је идуће године опет био у Београду; путовао је и по Славонији и Хрватској, тражећи лека болести и у Топуску. У почетку шесетих година провео је дуже време у Београду: то је био последњи покушај да се ту настани, али из породичних разлога не могаше се ни тада то учинити. На Митровдан 1863 свечано га је у Бечу походила српска омладина да му честита педесетогодишњицу књижевнога рада. Те је јесени по четврти пут ишао на Цетиње, мисијом Кнеза Михаила. С пута је донео назеб због кога је оболео те зиме. Али је радио и даље без престанка; за својим је писаћим столом био још и оног дана кад ће умрети. У недељу 29 јануара 1864 око подне легао је у постељу; проспававши мало тргнуо се и пожелио воде с једног црногорског врела; погледа око себе и поглед заустави на јаворовим гуслама које су биле на зиду; по том се занесе и издахну око четвртог часа по подне. Вук је, о трошку кнеза Михаила, свечано био сахрањен у Бечу, а 30 септембра 1867 пренесен је прах његов, трошком српске државе, у Београд, где је сахрањен с леве стране западних врата Саборне Цркве према гробу Доситијеву.

Огласујући његову смрт, Даничић га назва, први пут, оцем нове српске књижевности.

— Личност Вукову из доба кад је он био у жеку књижевног рада описује И. Срезњевски: „Човек пови-сока узраста, око шездесет година, у дугачком капуту и чизмама високих сара, лева му је нога савијена и коленом се одупире о штулу што му смета те лагано ходи, како се не ходи; лице је у њега једно од онаких лица, каква се могу видети у Украјини и у Србији: лице му је од прилике триугално, с испалим очима, које ретко кад да нису оборене на земљу, а полуседи власи широких му обрва и бркова издају лицу томе као суров изглед. По тим знацима лако ћеш познати Вука Стефановића Караџића, лако ћеш га разазнати међу стотинама других више или мање оријиналних лица, која ти у Бечу привлаче поглед и нехотице. Мален стан,

у три собе, држи он одавно на Ланд-штрасу у Оберајзнер-улици. Ући ћете у двориште, по том у ходник; попните се по степенима десно, и кроз собу, где су намештени кревети и креветићи, где ћете видети и његову добру, милу жену с троје дечице, ући ћете у малену собицу. Тамо седи он на софи пред столом, на коме је гомила различитих хартија и књига, у црвеној српској капи (фесу), с бројаницама у рукама, а штула му достојанствено лежи крај ноге. Дочек је Вуков прост али учтив, или, лепше рећи, безазлен. Посадивши вас, при чему не може а да му и штула не помогне, замолиће вас да му опростите што ће он остати под капом — не зато што му дуге ретке власи једва покривају главу него зато што је она навика, да Срби свагда и свуда под капом седе, учинила те му глава сваки час захладни. Можете се с њиме разговарати немачки, руски, српски. Немачки и руски говори он лепо; но је ли вам колико толико српски језик познат, а ви га замолите да вам говори својим рођеним језиком: он вам неће говорити дивљом смесом старо-словенско-руског и српског језика него живим народним језиком... Желите ли га познати из разговора му, поведите с њиме говор о Србима, о њиховим наравима и обичајима, о њихову напретку, о чему год хоћете српском; мало по мало раздрагујући се и узбудивши вас својим простим казивањем, пуним дубока смисла, увешће вас он у милина пуно коло српскога народа, као у какав нови, а међу тим вашој души познати, безазлени свет. Послушавши га неколико реди кад о Србима приповеда, исто тако замиловаћете Србе, као што ћете и њега самога ценити ради његове љубави к њима и са знања свега што се о њима знати може“.

ЧЕТВРТИ РАЗДЕО

КЊИЖЕВНИ РАЗВИТАК

ЛИРСКА ПОЕЗИЈА

ПРВИ ДЕО

КЛАСИЦИЗАМ

1.

Почетак наше уметничке поезије у XIX в. има обележја псевдокласичког певања, коме је представник Лукијан Мушицки.

Он је већ из школе био понео сву спрему за песника псевдокласичког правца. Уз то бејаше зналац старих и многих живих језика. Год. 1803 доби дела чувенога Ломоносова, с којим у љубави према народу и његову језику, а нешто и по правцу певања, има лепе сличности. Поред свештеничких дужности био је, доста рано, и професор, те је тако, спреман и вољан за рад, био у неколико и самим околностима упућен да ради у дидактичком правцу.

Али класицизам Мушицкога има једну врло знатну ограду. Он је писао епистоле, еклоге и епиграме, али је, и бројно и стварно, песнички облик његов била ода, која је сама по себи, као врста поезије размишљања, била најзгоднија форма за високопарно певање у каквом је Мушицки био најјачи. Садржина је певања његова потицала из осећања и из прилика народносних, а облик је био израз оног што је Лукијан учењем присвојио. Тако је Мушицки створио оду за патриотско-народне сврхе, која је с разлогом названа народном одом. Јер он у класичком размеру певаше живот и кретање свога народа: његове оде истинитим родољубљем говоре омладини српској, којој су, најлепше и најзначајније, и управљене непосредно; оне се одзивају свакој иоле знатнијој појави у културном животу народном, и „свака је од њих деловала као ракетла, свака се појавила са шумом у књижевности; мисли, исказане у одама, падале су као жива ватра на душу читалаца и распаљивале су у њих жарку љубав к народу и ка књижевном раду“; у њима налази помена и узор српског витештва, Милош Обилић, а све те оде скупа знају за три

обележја бића Србинова и његове народности, и то су: и м е, в е р а и ј е з и к. У оди „Жертвоприношење Србскомъ имену“ изјављује да је „Србљину Србљином лепо бити“, те му је српско „име рода“ светињом. На тај је начин као епископ одговорио митрополиту Стратимировићу који му је замерао, па и забрањивао, службено истицање српског имена. У оди „Гласъ народолюбца“ војује за познање целог народа, расцепаног покрајинама и различитим владањима. Природно је што је као један од црквених људи и поглавара устајао за „веру православну“.

Обликом и размерем својих песама Мушички је подражавао у првом реду Хорацију, чији је размер и применио на српски стих; најмилији му је био метар алкејски, и тим је размером испевао 32 оде.

Као што је био за два књижевна језика, тако је и певао и на једном и на другом. Његове оде, у опште песме, које су само делимично биле штампане у додатку Давидовићевим новинама, изишле су, после песникове смрти, под именом „Лукијана Мушицкогъ Стихотворенія,“ у 4 књиге (1838—1847), од којих су само у првој оде писане српским језиком, док су у четвртој „Надписи на књижевство“ с накнадним песничким додацима; његове оде „славено-србскога“ језика преводио је на српски М. Светић, и ти су преводи додани уз трећу књигу Лукијанових дела.

— Лукијан Мушички родио се 27 јануара 1777 у Темерину. На крштењу је добио име Лука; презиме му је, пак, по месту из кога су његови стари: то је село Мушић у Србији. После првих школа и гимназије Мушички сврши у Пешти философију и права, обраћајући нарочиту пажњу на изучавање туђих језика и на естетику. Према приликама оног доба и Мушички нађе да ће и себе најбоље одржати и народу највише користити ако се закалуђери. Зато сиђе 1800 у Карловце митрополиту Стратимировићу, па се за нов чин спреми и после две године закалуђери, узевши том приликом име Лукијана, самосатскога мудраца, и ако га митрополит хтеде друкчије назвати. Као придворни калуђер и професор карловачке богословије и гимназије, Лукијан поступно напредоваше у чиновима црквене хијерархије. Поставши 1812 архимандритом, прими управу манастира Шишовца; економија и уређење овог манастира захтеваху крупних измена, и Лукијан се подухвати да све изведе: стога се манастир задужи, а дуг не хтеде Стратимировић признати. Тада је Мушички имао очајничких дана и година; долазио је до мисли самоубиства — али се на крају све сврши узајамним попуштањем, те он 1823 би постављен за заступника владике у Плашком а 1828 постаде и епископом, преместивши своју столицу у Карловац. Преминуо је 15 марта 1837 и сахрањен је, по својој жељи, не у цркви већ

у гробљу: „Нећу — рече — ни после смрти да се одвајам од свог народа. Зато желим и хоћу да се сахраним усред гробља, у средини народа и моје општине. Хоћу да ми сунце над гробом сија и зелена трава да ми по њему расте“!

2.

Године 1821 јави се из ђачких редова нов један песник својим стиховима: „Одзив младога србскога духа на Глас арфе шишатовачке“ т.ј. одзивом на песму Лукијана Мушицкога која се тако звала и која је наштампана на ново лето 1821 године у додатку Давидовићевим новинама. Мислима и обликом те песме бејаше Мушицки врло задовољан, и рече: „Светић нам свима светла образ!“ јер тај нови песник бејаше Милош Светић — Јован Хаџић, познат нам из борбе против Вука Караџића.

Патриотски поклич шишатовачког архимандрита, управљен омладини која се позива на рад за народно добро и којој се довикује:

На вас погледа, младежи, цџљий свѣт!
Од вас то чека Немање тиха сѣњ!

— изавао је седам песама од шесторице поета, све штампано у истим додацима, тако да је уредник Д. Давидовић у одушевљењу уз једну од тих песама додао: „Нова година 1821 почела је по књижество Србско врло добро и пробитачно. Глас Арфе Шишатовачке, свирани од најпрвог поете србског, учинио је толико впечатљение у млада срца учећи се Србаља, да су више њих одговарали на њега у стихови, сложени по мери старој грчкој и римској, по којој је сложен био и глас речени“. Али је од свих одзива и поздрава највише успео Светић, који се јавио други по реду, певајући о гласу Мушицкога:

. . . . . Слађи нам
Он је, нег' росне капље крину,
Ружици; нектар нит' цветни пчеле
У јутру купе жељније, сердце нег'
Што нам сиса науке дара Твог
Пресладко млеко“.

Тим је Светић стао у коло псевдокласичара, за што је био добро спреман и по студијама својим и остао је највиђенији настављач тога правца. Наскоро су Мушицки и Светић измењали још по један песнички поздрав, па је Светић продужио исказивање своје ученичке оданости још два пута, певајући и тугу о смрти Лукијановој. Врх свега је Светић и

пред другом књигом Лукијанових дела написао кратак предговор, у коме на крају вели: „Ми ћемо га читати, њему се дивити, и с њим поносити, и показати свету, да таква дела ценити и уважавати у мемо.“ Најзад се и у мотивима певања налази сличности између Мушицкога и Светића, као што је н. пр. случај кад Мушицки пева песму „Ода ко мнџ самому“ и када Светић пише стихове „Ода духу моме“. Само је између Мушицког и Светића разлика у оном што је главно: Лукијан је био песник а Светић не!

Светић је учио како и српска књижевност треба да има доба подражавања класичним узорима, као што су у таком периоду до скоро живеле и књижевности других савремених народа, јер ће се класицизмом оплеменити српски народ, те ће моћи стварати велика дела. Тога ради он пише по прописима старе метрике, па, осем тога, преводи Хорацијево дело „De arte poetica“ [1827, Будим] и огледе из „Илијаде“, „Одисеје“, Хорацијеве оде и Марцијалове епиграме. По узору, Лукијану, и Светић пева савременост у облику класичких песама, па је, старајући се да то двоје доведе у сагласност, и успео да му се песма „Први прелазак Црнога Ђорђа из Србије у Срем“ прими донекле с пристајем и противничке стране. У његовим је песмама за хвалу родољубље, али његов труд да се продужи правац псевдокласичарски није био ни приближно довољан. Он је — знатно доцније, пошто је 1855 почео издање својих скупљених поетских списа, издавши у првој књизи ориђиналне а у другој преведене песме — ипак за живота дочекао да чује врло неповољан суд литерарне оцене о свом песничком дару и о својим песмама. У осталом ми ћемо, мало даље, видети да ни Светић није остао до краја веран правцу псевдокласичарском.

3.

Осем Мушицкога и Светића певали су у правцу псевдокласичарском и други, од којих се ниједан, као претежни класичар, није подигао на висину уметничког стварања. У листовима и у алманасима до половине тога столећа срећемо се с песмама старог размера, а било је и таквих одушевљених класичара, мало раније, који су у стиху заповедали музи да пева „алкаическим метрумом“.

Међу тим је класичарским кáдом окађена прва поезија и неких песника који су значај свог књижевног рада утврдили идући другим путем.

Такви су били :

Јован Ст. Поповић, који је као ђак почео латинским а као књижевник класичарским стиховима. Искрена душа његова, без јачег полета иначе, и стварна класичка образованост убрзо су Поповића одвеле под заставу Лукијанову, и он је, у једно доба био Лукијанов следбеник чак и у певању словено-српским језиком! Преводио је од Хорација, писао је ориџинално класичким размером, па је у збирку песама („Даворје“, 1854) унео добар број оваких песама. Пажљивошћу у раду успео је био да га, у једно доба, именују најсрећнијим руковоцем римског размера, који је превазилазио чак и Лукијана!

Јован Суботић, ученик класичких школа у књижевности, пренео је био, после многог ђачког певања на латинском језику, особине класичарске школе и на своје српске књижевне првине и то како размер тако и класичку декорацију са старом митологијом. Класички се размер јављао у Суботића и доцније, с времена на време.

Ђорђе Малетић је био велики поклоник Мушицкога; у њега има псевдо-класичарских песама, има воље за старину онакву какву му приказује латинска поезија, меша митолошке личности с песничким изразима свог доба, преводи Хорација — али је његово класичарство мање изразито у колико је и сâм, по недовршеном школовању, био слабији зналац античког света.

Васа Живковић и Никанор Грујић, не без дара песници, по образовању су класичари и по првинама својим иду у групу настављача овог правца.

Занимљиво је поменути да је и слављени песник „Ченгић-аге“ Иван Мажуранић у почетку свог рада певао по класичком узору, налазећи да тај облик одговара особинама нашег језика.

Класичарско се певање мало дохватило и Огњеслава Утјешеновића Острожинскога, који није имао потпуног школовања али је учинио и нешто уступака алкејском стиху.

Петар Прерадовић, који је био далеко од средине у којој су расли и учили поменути књижевници, кад је био већ песник од гласа јављао се и песмом класичког размера, и није само случајност што је он и једну песму о Косову испевао таким размером.

Али сва ова, и доцнија, пристајања нису могла одржати облик певања који није био створен за живи језик српски. То су увидели и песници те су, неки раније а неки доцније, напустили тако певање и потпади под друге утицаје или пошли сасвим друкчијим правцем. И Поповић и Суботић и Малетић чине таке преокрете, и у колико је ко имао стварне снаге у толико је у потоњем певању давао виднија обележја своме раду.

ДРУГИ ДЕО

СИМА МИЛУТИНОВИЋ

1.

И ако је Мушички био стожер око кога су се у литератури купили сви они који су желели певати у његову духу; и ако је он над свима њима стајао високо, ни стигнут ни престигнут — ипак није био једина узвишена личност у нашем књижевном песништву онога доба. Упоредо је с њим стајао и Сима Милутиновић, песник велике „Србијанке, о коме савремени податак говори: „Сва младеж гледала је у Симу као у сунце, и каткад је узимала од његове светлости по који зрак. Многи су му подражавали, али ни један срећно. Воља к писању била је велика... али полет ума и срца стењао је у туђим оковима. У том хаосу тек је кад и кад Сима као метеор све осветлио“.

— Сима Милутиновић рођен је у Сарајеву 3 октобра 1791. Убрзо његови родитељи оставише Сарајево па се зауставише у Београду где још бејаше владавина турска. У Београду Сима пође да учи школу у неког учитеља, који га први дан изби, те му ученик више у школу и не дође. За тим четири године учаше Сима у Сегедину нормалне и латинске школе, па постаде ученик карловачке гимназије. Овде, због једне сатире против митрополита Стратимировића, би из школе изагнат, избијен и из Карловаца протеран. Сима окуша срећу у трговини, па напусти све и оде у Београд, где у септембру 1808 постаде писар сенатски, поклисар и малоратник у чети Зеке Буљубаше. Год. 1814 пише народну молбу руском цару из манастира Благовештења у Србији, а кад се после другог устанка стање примири, Сима поста писар код Јована Обреновића и затим у Народној Канцеларији. У јуну 1816 напусти све и крете се низ

Дунав да у Влашкој тражи избегле родитеље. На путу се размине с оцем, који је био пошао њега тражити; тада се Сима заустави у Видину, и за невољу се најми у некаква стара Турчина да му чува бостан у брдима ван града. „Ту сам ја — прича Сима — на бостану око два мјесеца пробавивши самосам понајвише, проживио у свом елементу, како птица у гори, тако и ја у брду и по честаку; али сам ту и духом се пренуо.“ Тада је замислио и основао план за прво своје веће дело „Тројесестарство“, које је, кад на зиму поста учитељ у хришћанској школи у граду, ту у Видину и написао. С јесени идуће године допадне тамнице због Грка хетериста, а кад се с тешком муком избави врати се у Србију. Год. 1819 нађе у Кишењеву родитеље, где и сам мораде остати све до 1825. Тада испева песме за „Србијанку“, коју у рукопису зваше „Србијадом. У другој половини 1825 пође Сима с рукописом да у Лајпцигу штампа дело. „Србијанка“ изиђе 1826. У Лајпцигу Сима дође, лично или преко писама, у додир с првим књижевницима немачким: Гримом, Герхардом, поетом Уландом, г-ђицом Талфиом и Гетом. Оставши без новаца бејаше у очајању, али га беде ослободи помоћ Кнеза Милоша, коју му изради Вук. Сима, за то, обећа да ће отићи за писара Кнежева, крете се и стиже до Земуна, па место у Крагујевац — преко Трста и Котора оде на Цетиње! На Цетињу оста најпре као секретар владике Петра I а по том и као неки васпитач познијег владике Петра II и других младића. Тамо је гладујући недељу дана у овчарској колиби на Ловћену — написао трагедију „Обилић“. Такођер је на Цетињу написао и други драмски покушај „Дику Црногорску“ и један спев који је изгубљен. Још је био започео „Историју Црне Горе“, али посла не сврши а мораде журно остављати Црну Гору због смрти Петра I, кад се посумња да је у тестаменту владичину, којим се за наследника именује млади Раде, имао самовласног удела и Сима као секретар. Дође у Крагујевац и доби службу. С Кнезом је ишао и у Цариград. Да би написао историју другог устанка, Сима пропутова Србију, па по скупљеној грађи написа „Историју Србије 1813—1815“, и онда с краја 1836 пође у Лајпциг да је штампа. Овде поред „Историје“ наштампа „Тројесестарство“, „Оби-

лића“ и др., па у половини новембра 1837 пође натраг, удари на Праг и Беч, и првих дана децембра стиже у Пешту. Овде је, и у Будиму, провео све до маја 1839 с прекидом од неколико месеци кад је силазио у Србију.

За ово је доба српска будимско-пештанска омладина крунисала Симу венцем највећег песника. Тада се и оженио. Ускоро је сишао у Београд, где је служио понајвише као секретар у просвети. У партијским и династичким размирицама Сима је, невешт политици уопште, узимао великог учешћа, емигрирао и опет се враћао, замарајући се писањем невредних брошура. Претпоследње године свог живота одвео је прве државне питомце у Кијево, имајући на путу опет необичне доживљаје, због којих му ученици одузеше и новац и бригу у вођењу, те они њега водише. Задовољан и тим, Сима се, на своју одговорност, пусти да сам путује по Русији; походи Москву, Петроград и друга места. Једва после пет месеци, у почетку децембра, стигне у Београд. Преминуо је 30 децембра 1847, рекавши: „Кад бих се опет родио, желео бих да будем оно што сам био!“

2.

Овај, нешто пространије изложени, животопис Милутиновића сведочи за једну важну особину његова певања. Ко позна живот Симин може имати и слику његова певања, и обрнуто: ко схвати главне особине тог певања сме рећи да познаје и живот Симин. За Симу се много пута рекло да је „чудан“ и у животу и у певању. А давање једног, ма и необичног, епитета и животу и певању сведочи да је његово певање потекло из његова живота. Симин је живот „необичан“ — и његова је поезија „необична“; догађаји његова живота нису свакидашњи, и његова поезија има, тако исто, оригиналних црта; при читању биографије његове излази нам пред очи жив, снажан радан човек — при читању песама његових наилазимо на ретку енергију духа, снагу која је много пута и на штету пластике. Па кад живот Симин сазнајемо из песама као год и из биографије — некад из песама и боље! — онда је сва прилика да је душа која га је кретала на рад исказана у песмама његовим. Почетак је Симиних песама обично буран и смео. Силина је израза Симинова била необично цењена код најбољих књижевника његова доба, и

највећи је лиричар српски, Бранко Радичевић, ударајући свом снагом на препреке културног развитка српског, знао зашто од свих савременика кликује Српству у помоћ само Симу Милутиновића :

Ао Чубро, на што ли си стао?
Бог је теби гром у руке дао!

Певао срећу или несрећу своје љубави, веселе тренутке у крчми или тужне откуцаје срца у самоћи, витешки поклич ратнички или очајни крик за изгубљеном слободом народном — Сима у певање уноси сву душу своју, и не мислећи у том тренутку да би могло бити и друкчије. У таким часовима он све друго „опрема на двор“ а „само срце при себи задржи“.

Од свих поетских фигура Сима се најчешће служи алегоријом. Отуда је код њега мало непосредног казивања. Симу је на таку употребу упућивало оно што и народног певача : природно осећање за лепоту слике. Он казује како му душа без престанка живи у царству слика; нађе ли га ко сама види га тек упола: душа му се на невиђеним крилима дели, лети у небеса, облће сунце, месец, звезде, титра се са ситним влашићима, грли са сунчаним зрацима, по том се спушта на меки облачић где се одмори па опет лети ка Даници, с којом се „у чистоти грли“ и забавља се њеним лицем сјајним, а на расанку се пољубе и опросте, кад му душа полази још даље Богу.

У лирском певању Симину има песама, алегорија, поучних песама, посланица и епиграма. Највише их је епско-лирских. Романца је песнички облик у коме се најбоље могаше сусрести Симин дар с књижевним тежњама његовим. Отуда је велика већина његових песама најближа романци.

Од куда је дошло да Сима, и ако лиричар, пише онајвише епске песме? Он је био добар зналац и живота и поезије народне. Из живота је понео особину старог задругарства: да се личност повлачи испред друштва, да се личне жеље покоравају општим, јер у таком животу ишчежава ја и моје испред ми и наше; у таком је животу постала епска народна песма, а и лирика је узимала оквир епски. Из такве је поезије Сима узео образац. Осем тога и слава епике народне, која управо у то доба и заблиста, имајаше велике привлачности.

Симина „Сербианка“ има, у четири књиге, 108 песама, у којима се пева Карађорђевић и Милошевић устанак. Али оно што је у њима најлепше јесте лирика. Многе се, и најлепше,

гноме налазе у тим, и другим, његовим песмама. Та сјајна зрнца осветљавају читаве стране прозног причања. Сима јунаке српског устанка често пореди с јелинским јунацима и с митолошким бићима. Обично се вели да тиме жели накнадити што не пева класичним размером. Али се зна да је ондашња историјска настава у Великој Школи (1808—1813) у Београду износила ђацима, одраслим момцима, слике грчке и римске историје тако живо да су ђаци јелинска имена присвајали себи и најбоље војводе звали таким називима. Ако је Сими н. пр. Карађорђе Агамемнон или Хајдук-Вељко Ахилес — ни пре његове певаније нису они од школске омладине имали друге надимке. А тој је школи Сима био са свим близак, са ђацима се дружио, од њих учио и, у једно доба, њих учио. Песнички увод у дело чине три песме: „Срет“, „Призив“ и „Побуд“, где је исказан сусрет српског слободног духа с обесном силом турском. Мото „Србијанке“ гласи:

Нај Европо.... Радаманта рождша!
Кључе Еак!... а решавај Минос.

Као што се види, песник књигу о делима свог народа даје Европи која је родила Радаманта; нека сад Еак узме кључеве па нека ову књигу отвори, а Минос нек о свему пресуди. Али и после поменуте три песме Сима не прелази одмах на прави предмет. Као што су дотадашњи историчари наши дуго обилазили око предмета, истражујући „почетке почетка“ и родословно повесмо, тако и Сима има још седам песама — од којих се једна и зове просто „Обзор историје Славјан“ — у којима баца поглед на историју словенску и српску, па тек у једанаестој песми почиње излагање „Начало устанка Србов“, за којим се нижу описи бојева и других догађаја и ако не увек по реду хронолошком.

— У првој књизи има 21 песма: бој на Дрлупи, на Иванковцу, први поход на Ужице, узеше Пореча, мишарски бој и т. д. У другој су књизи 34 песме: опсада Делиграда, рођење и живот Карађорђев до устанка, избор војвода, дахије и Гушанац, постанак савета, Петар Ичко, Конда и освојење Београда, песникова љуба Фатима и њена смрт, освојење Шапца, Ужица, Кладова, смрт Доситијева и др. У трећој књизи има 27 песама: ту је певање о кнезу Максиму из Старог Влаха, о рудокопима, о Абрашу, Танаску Рајићу, о боју на Малајници, о Вељковој опсади у Бањи, о Вишњићу, о основању Велике Школе, о боју на Сеници, Суводолу, Новом Пазару и Каменици и т. д. У четвртој је књизи 26 песама, и ту је друга опсада Делиграда, бој на Тичару, Лозници, Засавици, прелазак војвода преко Саве, почетак другог устанка, бој на Дубљу, Милошев мир с Турцима, Карађорђева смрт и т. д.

Кад се појавила, „Србијанка“ је била одушевљено дочекана, а млађи савременик, Ј. Суботић, бележи да је њу „српско књижевство при изласку већим ускликом поздравило него икоју Мушицкову оду, а то с тога што је у њој онда више на један пут добило, него што сад сва Мушицкова дела заједно чине“. Али за овим ваља одмах примити и овај податак: „Међу тим овај усклик долазио је само од књижевника, а не од народа, на који је „Србијанка“ по садржанију свом управо упућена. Гдикоји књижевници били су изван себе од радости, више њи ударе у певање духом Милутиновића: сви су славили, и хвалили, али мало је њи „Србијанку“ целу прочитало...“

Није „Србијанка“ једино дело Симино које је бавило више хваљено а мање читано. Одмах је за њом наштампана 1827 у Будиму „Зорица“, коју је посветио Талфи и у којој се налази неколико песама.

Прва је једна народна, Сими позната из детињства, а друга је „Неизбјег“, лепа песма у којој се налазе све битне особине Симино певања: лепе слике, једрина језика и сва алегоричност која песму опет чини теже разумљивом. У песми је персонификација Данице, кћери Неба и „Госпе Божествене“, и Сунца, сина бор-Морлака и „потпучинске бездне“. Трећа је песма „Мазда“ у којој се, опет алегоријски, казује моћ божанства, а „Разновидје витештва“ чини најлепши део књиге. У овој су песми алегоријски опевани догађаји које ствара јунаштво Марка Краљевића, песма Милоша Обилића и снага Реље Крилатице, који се састаше код Качаника. За ову песму Сима вели да је само одломак из дела које мучно да ће када видети штампано, и које, додајемо, није никада ни написао, али је сва прилика да је мислио некад писати епопеју о Краљевићу Марку. На петом је месту „Прикрич“ где се пева о јуначкој борби српској против Турака којима су Грци подлегли.

„Троесестарство или Србске три милине“ треће је веће дело Симино. Штампано је у Лајпцигу 1837. Садржина је у трима песмама: „Избављавка“ опева ослобођење Србије под „Срб—Нојем“, Кнезом Милошем; „Проживљавка“ слави ослободиоца и живот у слободној земљи; „Навешћавка“ излаже савете Кнезу Милошу. Четврта је књига „Троебратство то естъ родъ, путъ и наадъ мужа“, „творевина у три пјесне“. Штампана је 1844 у Београду. Прве су две песме намењене Хајдук—Вељку и певају његово рође-

ње и највеће, последње, јунаштво. Прва песма има особина алегоријског певања Симица, али се обе одликују бираним језиком који је и у трећој песми где се пева велика душа Ивана Семберца, који од Кулин-капетана откупљује робље.—

Оно што је Сима у школи научио, било је управо толико колико је потребно да му се омете чист народни правац у поезији. Али он не могаше ићи ни ненародним путем, и зато удари трећом стазом која га је, и ако блиска народној, стала доста мука. Обично се за Симу каже: кад му осећање достигне врхунац онда га речи престану служити, њих нема ни толико ни таквих колико и каквих иште исказ онога што он осећа. Тада се сам помаже и у тренутку кује нове речи, које, кад што, тек сам разуме. Али је он био такав и у прозном слогу и у приватној преписци, што значи да је то био његов начин рада, то су одлике његова писања. У њега су чести контрасти: мило ропство, великачка малешност и др. Познатим речима даје, кад што, друго значење: ненад је у њега изненађење. Необичније су сложенице: златосјајни, обосвјетски, сваштаможно, богомило, свезаслужно, дружболовлад, свечестити, крепковјера и т. д. Његови су диминутиви: звјездка, мјесце, окце и др.; његови су императиви: дај ми кажи, нај ми успавај се, видјет' дај се и т. д. Те и још неке особине стила и језика Симица чине сву „необичност“ његову: он је стварао не само песничка дела но и језик који је онда и био у периоду стварања, али темпераменат и мало школовање не дадоше поретка у том стварању.

Поменуто је већ савремено сведочанство како се Симино главно дело није толико разумевало колико се хвалило. Тај исти сведок одмах додаје: „Морамо рећи, да дух, који се у „Сербианки“ јавља, није обичан, шта више по јединственим местима судећи, морамо га за један од они духова узети, који стварају и руше.“ И заиста књижевна средина и сви од ње нижи појединци нису Симу разумевали ни у оно доба ни доцније. На њих је Мушицки и мислио кад је, једном, питао Симу што није разговетније певао. Али је већ речено како је о Сими мислио Бранко Радичевић, чије су мишљење о томе делили и сви књижевни историчари који су залазили у дух Симица певања. Поред Бранка други највећи песник, Његош, утврђује таку пресуду, и ми ћемо видети у каквој се светлости јавља Сима кроз Његошеву поезију.

ТРЕЋИ ДЕО

П. П. ЊЕГОШ

1.

Необичност је певања Милутиновићева дивила све књижевно-песничке кругове, али баш због ње и нема много стварних ученика његове школе. Савремено сведочанство казује: „Многи су му подражавали, али ни један срећно... Многи хтједоше црпсти из његова извора, али докучише само његову ванредност а не дух. Хватаху његове изразе, али не могаше достићи до језгре“. Зато се правим учеником и књижевним следбеником Симиним може сматрати једино Петар П. Петровић Његош, владика црногорски.

Певање је П. П. Његоша и по времену и по карактеру своје наставак поезије Милутиновићеве.

Кад је Његош почео разбирати о српској књижевности, тада је најкрупније име у њој било име Симе Милутиновића. Случај је донео да је Сима на Цетињу постао Његошев учитељ онда кад је његова душа била сва понесена за утиске спољног, и вишег, света. Што је Сима знао казивао је ученику; како је учитељ гледао на свет, живот, прошлост и будућност, тако је чинио и ученик. До своје појаве у књижевности Његош је могао проучати главно дело Симино, „Србијанку“; могао је уз то читати његову прву збирку песмица и „Зорицу“; могао је знати дијалогисани поетски спис „Дику црногорску“; видео је Симино интересовање за народну поезију, скупљање народних песама и сву некритичност његову при том послу; познао је и друге Симине радове, н. пр. „Обилића“ који је тада и написан, и могао је много слушати о Симиним плановима за будуће списе. Прва наука Његошева била је уопште са Симинова извора — и онда није чудо што је његов књижевни рад задуго ишао стазама Симиним, чији се утицај види и до краја Његошева певања, чак и у најбољим списима његовим.

У ближе сличности долазе ове одлике њихових радова. И Сима и Његош су лирски песници, али се обојица скривају, из разлога наведених у говору о Симину певању. Ипак и један и други имају и чисто лирских песама. У обојице је стих у претежном броју народни десетерац, обично без слика. Код њих је митолошка примеса подједнака, те се митолошка имена мешају са савременим јунацима. У обојице је много алегорисања. И један и други уносе у стихове историјска сећања

према својој, неодређеној, лектири. И Сима и Његош скупљају народне песме; они у своја дела уносе и по коју народну песму међу своје песме, и раде обрнуто: у збирке народних песама уносе и своје творевине. Обојица су плодни књижевници; обојица пишу историје својих покрајина; обојица пишу и драмске огледе, и подједнако показују исте недостатке. Као што Сима опева ратовање у Србији, тако и Његош сматра својим позивом да опева ратове у Црној Гори; обојица раде те послове певајући и својим, књижевним, начином и имитујући народној песми у свим особинама њеним. У изразу су особито слични: код Његоша је велики број Симиних израза и кованих речи. Иначе је заједничка особина њихова у јачини израза. Имајући песнички поглед на сву прошлост народну, обојица имају идеал у јунаштву Обилићеву. Као што им је песнички језик један, тако су сродни и у погледу на правилност и чистоту језика: обојица су пуни архаизама. Па имају чак и спољне сличности, у поступцима, манирима и у судбини дѣла. Сима је, зна се, мислио посветити своје главно дело Кнезу Милошу; Његош је хтео, каже се, учинити исто то — а ни један ни други нису остварили жеље, прича се, Милошевом кривицом. И кад Његош своја прва дела, штампана на Цетињу, проводи кроз замишљену цензуру цензора „Драга Драговића“, онда је то поступак „Симински“, па обојица имају и изгубљених спегова.

Његош је рано почео певати тоном народних епских песама; у његовим је песмама те врсте предмет или локални или, највише, провинцијални: доживљаји и, особито, ратовања, црногорска новијег доба. Да није било Симе Милутиновића, и да Његоша висока част двоструког народног поглавара није упућивала на путовање и на читање — он би, вероватно, и остао при певању само таких песама. Али се таког певања ипак није никако остављао: пошто је написао најбоље радове вратио се те је опевао ратне догађаје последњих година свога живота, и опевао их је онако како би их могла опевати и црногорска песма гусларска. У зборнику народних песама из Црне Горе и Херцеговине, који је скупио Сима, има и три песме које је испевао Његош. Таки се тонови чују нешто и у песничко-књижевним првинама његовим, а највећа му књига „Огледало србско“, у Београду 1845, само је из таких песама и састављена. Та књига нимало није у складу са другим његовим радом у то доба штампаним опет у Београду. У њој

је 61 песма, за које скупљач Његош каже да су све народне, чему се не сме веровати. Године 1847 десила су се два војна догађаја, и Његош их је опевао: 1850 штампана је у Бечу, чистим правописом Вуковим, књижица „Кула Ђуришића и Чардак Алексића“, што је само допуна „Огледалу“.

Овако се певање Његошево није могло издићи изнад обичног певања гусларског: Вишњићева рада није могао стићи он, прослављени иначе песник српске књижевности!

2.

Књижевно певање Његошево представљају издања: „Пустиняк цетински“ и „Лиек ярости турске“, од чести, на Цетињу 1834, „Луча Микрокозма“ у шест песама, у Београду 1845, „Горскій Виенацъ“ у Бечу 1847, „Шћепан Мали“, 1851, лирске песме његове по листовима оног доба као и „Слободіяда“, десет епских песама штампаних, по смрти песниковој, у Земуну 1854. Међу свима „Горски Вијенац и „Шћепан Мали“ чине једну групу; остале припадају опет једној целини коју ћемо најпре прегледати.

Првим већим путовањем — 1833 у Петроград — Његош је почео ширити круг свога гледања. У једној, слабој, песмици, написаној тада у Петрограду, сам казује како је мислио да изван стења црногорског нема више света који би се могао волети, па се изненадио чак и гостопримством у Котору и Боци. На путу долази у прилике да се упозна са светом и с чувеним људима, велики га градови изненађују величанством и он почиње осећати свет друкчије но до тада. По повратку отуда у одушевљењу штампа у новој цетињској штампарији прве књижице своје „Пустињака“ и „Лијек“.

Ипак и ови први огледи показују да нису створ само имитатора већ и песника. На појединим местима има лепих слика и искреног осећања. Не престајући бити под Симиним утицајем, Његош знатније дело своје посвећује Сими. То је „Луча Микрокозма“, штампана у Београду 1845. Први стих у посвети гласи:

Да, свагда ми драги наставниче!

И онда казује како је питао природу је ли она створена ради људи или људи ради ње или обоје једно за друго. Не добивши одговора, обратио се небу, па звездама, питао је земаљске мудраце — и најзад је узео да сам песмом одговори, јер све што постоји није ништа друго „до обћега оца пое-

зија“. Тако урађено дело посвећује Сими, једно као своје учитељу а друго и зато што налази да су им душе сродне и судбина слична:

Бич си судбе веће испитао —
Судба ти је и моја позната.

— Развијајући се, Његош је читао, већином на руском језику, различита песничка, историјска и друга дела, па је и у овом спеву одјек ондашњег читања његова... Човечанство је мален свет (микрокосмос) који обасјава луча, светлост или искра душе. О тој искри песник пева како је дошла у „плачевну долину“ и како се има опет вијнути у божанску висину с које је пала. Тражећи одговора на она ранија питања, песник је отишао мислима у више регионе, прелази редом небеса и тамо му се казује о првом паду људском, о губитку раја. Усред среће анђеоске устао је против Господа сатана, те је обећањима преластио још и друге многе анђеле. По заповести Божјој Ахранђео Михаило је умирио бунтовнике и вргао их у вечити мрак одакле су неки анђели, преварени и приморани на савез са сатаном, изазвали Божје сажаљење, и Бог је за њих, оличене у Адаму, створио један узан „шар“, где ће они живети, а то је наш живот на земљи. Анђели покајници, који су добили телесни облик, имају да на земљи откају своје грехове, после чега се душе њихове враћају Богу.

„Луча Микрокосма“ је одјек онога што је Његошева лектира имала у себи Дантовског и оног како је он схватио Милтнов „Изгубљени рај“, још више А. Ламартина „Пад једног анђела“ и, можда највише, философску поему о судбини човека „Микрокосмос“ од старог песника Мориса Сева. И „Слободијада“ је дело из времена Његошева читања и учења. У њој је десет подужих песама у којима се опевају црногорски бојеви с Турцима у XVIII веку, почињући са Царевим Лазом. Стих у овим песмама није народан: он је осмосложен и без слика, дикција је замршенија и испрекидана слабом композицијом: уз то је помен митолошких имена учинио непотребно уплитање туђинских елемената на земљишту певања народних предмета. Десета, пак, песма пева војевање Црногораца против Француза под ђенералом Мармонтом; у њој се, као и у првој, песник обраћа „богињи пјеснотворства“ за помоћ, према узорима класичарским. „Слободијада“ је уопште најслабији рад Његошев, који показује како је песник тражио пута и начина да народне предмете опева и друкчије а не само онако како их пева народна песма.

У таком тражењу Његош је дошао до драматског облика, у ком је израдио два дела по којима је — нарочито до једном од њих — и постао највише познат. Године 1847

штампан је „Горски Вијенац“, а тада је написао и дело „Шћепан Мали“, наштампано четири године доцније.

3.

Обично се наводи како је Његош предмет за „Горски Вијенац“ узео из црногорске историје у којој је светао момент тако звано црногорско бадње вече, када је извршена у Црној Гори с почетка XVIII века истрага потурица. Песник је тај предмет два пута обрађивас: једном у облику и у духу народне песме (у „Огледалу“) а други пут у „Горском Вијенцу“. Обрада је у овом другом случају оригинална, те је, стога, било различитих мишљења која је поетска врста овде претежна. Највише се застајало на схватању да је „Горски Вијенац“ драматисан еп, дакле дело у коме је главно причање догађаја, само је приповедање подељено у дијалоге. За тим се узимало да ни толико своје поетике Његош не показује у томе делу, коме није главно догађај већ је он само повод да се изнесе живот народа у Црној Гори, да се насликају и лице и душа и ум и срце црногорских горштака, те је сведен суд по коме је „Вијенац“ низ бисера који се никад не може довољно нагледати, а „свако је зрно свето, и свако је од чудотворнога дрвета живота народнога“. Крајњу супротност овоме чини мишљење да је „Горски Вијенац“ драма особене, Његошеве, поетике. У делу је — каже се — велики број личности које су несумњиво живеле и радиле. Поред свега богатства у разноликости сцена — „Горски Вијенац“ има јединство предмета. Поједине појаве несумњиво сликају истрагу потурица, као што је скупштина о Госпођину дне, појава игуманова, Бадње Вече, Божић по свршеном боју. С тим стоје у свези и појаве које на први поглед могу изгледати као засебне епизоде. Композиција је у појединостима потпуна и измакла је испред композиције у целини. Обликом „Вијенац“ унапред изазива помисао на драму, и ако је насликан догађај без драмске интриге. Скоро сваки приказ представља по једну слику догађаја, износећи по једног чиниоца његова, показује по једну прилику у којој се догађај десио — а сви заједно представљају и ток догађаја и стање земље у том времену. Али је, ипак, „Вијенац“ у драматском облику, и то му је прво обележје за драму — јер драмске радње није ни било у свима епохама историје драме овакве каква се данас тражи. У њему има јединства места и времена, а то нас под-

сећа на грчку драму, на коју „Вијенац“ личи и по својим колима, који донекле одговарају класичким хорovima, као и недељењем на чинове. Карактери су у делу у добром броју оцртани прецизно и изразити су, а међу лицима има и врло ориђиналних физиономија. Спев је пун локалне боје, а дикција му је народна. Као дело правог песника јаким и узвишеним осећања, „Горски Вијенац“ има дикцију узвишене лирике а местимице и нежности, питомости.

Да је Његош с „Горским Вијенцем“ желео чинити оглед у драматском песништву, у то као да не треба сумњати нарочито кад се узме на ум да је делу првобитно, у рукопису, био давао назив „Искра“, „Изви-искра“, чим се хтело рећи да је приказана искра из које се извила слобода. Али је такођер истина и да песник у тој замисли није постигао жељени успех, стварајући дело које се може читати с душевном насладом али не и инсценovati лако и по свим правилима драмске технике. Популарност, у српској књижевности врло ретку, управо недостижну, постигао је „Вијенац“ не композицијом целине или детаља већ лепотом гнома које су по њему раскошно разасуте и по којима се Његош обично зна и помиње. А то је она судбина која је пратила и најбоља дела Симе Милутиновића, ориђиналног учитеља даровитог песника.

„Шћепан Мали“ има још изразитију тенденцију да буде драма. Али су драмске особине остале само у спољним значењима чинова и појава, док је дело у стварној концепцији лишено сваке драматичности, које у њему нема ни толико колико у „Горском Вијенцу“. Само неколики типови и карактери имају потребне индивидуалности и боје. Први се чин догађа на Цетињу и ту је, тек зачета, експозиција у различитом сматрању Шћепана као цара или као варалице брзо претрпнута. Други чин губи сваку везу у разговорима у турском табору; трећи и четврти опет су на Цетињу, где се Шћепан хапси и пушта, а у петом се прича међу Турцима на који ће начин Шћепан бити убијен независно од свега што се дотле догађало. Лишено сваког драмског успеха, дело је и у песничком погледу знатно испод „Горског Вијенца“ с којим га само књижевна навика ставља у исти ред.

4.

Забављајући се о песничком послу, Његош је у часовима и преводио. Тако је превео почетак „Илијаде“ и нешто одломака руског „Слова о пуку Игорову“. И у лирици

је оставио оглед н. пр. у препеву Ламартинове „Химне ноћи“ која је годила природи његова певања, протканог тајанственошћу. За живота, пак, мало је штампао лирских песама по листовима оног доба а нешто је накнадно објављено по смрти његовој; зборник је издала С. К. Задруга. И у том се малом броју чују различити тонови: од поезије народне до чисто уметничког певања. Израз му је у лирици уопште јак, осећање је крепко и живо, и његова га лирика чини највећим мисаоним песником у целој нашој књижевности. — Овде је место поменути да је Његош поред домаћег учитеља Милутиновића у књижевности имао још једног великог учитеља туђина, А. Ламартина, који му је био стална лектира у главној периоди књижевног рада. Његошева је философија св а основана на идејама Ламартиновим, чије су се мисли о божанској свемоћи, о човекову позиву, о души, васељенском хаосу и атому у њему као и о „бесконечности“ — прелиле у чисту душу правог и великог песника српског.

5.

— Владика Петар други Петровић Његош родио се на Његошима 1 новембра 1813 од мајке Иване и оца Тома, најмлађег брата владике Петра I. На крштењу је добио име Раде, под којим је у народу био познат и доцније као владика. Прешавши десету годину, Раде ступи у манастир на Цетињу у службу стрицу владци, а мало доцније пошље га владика у Боку Которску да у школи продужи рад на своје образовању. Ту Раде остане више времена, па се онда врати на Цетиње, камо дође у исто доба и С. Милутиновић који поред других послова постаде и учитељ Раду. По смрти Петра I 1830 Раде би проглашен владиком под именом Петра II. Доцније у Пећи постане архимандритом, па 1833 оде у Петроград те се завладичи, и онда се врати у Црну Гору и почне њоме управљати. С његовом се управом почиње прикупљање земаљске власти у једне руке. Дотле је поред владике постојао и „гувернатор“ који је имао световну власт; Петар II изгна гувернатора из земље, узме у своје руке сву, световну и црквену, власт; склопи сенат од племенских главара; уведе уредније плаћање пореза, и обузда крвну освету. У свим је овим пословима поступао одлучно и оштро. За своје владавине путовао је у Беч, Петроград, Млетке и Италију, а у Приморје је више пута слазио и у њему боравио. Као млад и леп човек владика је волео живот, а као владалац имао је тешких дана. У једном писму пред крај 1847 проклиње и час „у који је скочила ова искра у наше горе из гомиле пепелах величине Душанове, рашта и она није умрла је се огњиште српско угасило“. Тако је исто и његово јадање последњих дана живота му на Омер-пашу: „Шта коме чини овај камени крш, окупан сузама и крвљу? Зар се већ није наситио блага и господства, за које је промјенио вјеру своју? Не да ми пас ни боловати ни умријети с миром! Е да Бог да пошао трагом свијех

потурчењака и српско му зрно срце развијело, као што је било свима потурченима пашама! Е да Бог да га разгубало српско млијеко, којим је одојен! Е да Бог да се на страшном суду погледао у очи с Обилићем!* Приближујући се смрти, владика на годину дана пред крај свога живота вели у једном писму: „Моја је идеја међу небесима и гробницом смјело лећела, и ја сам смрт овако разумјео: или је тихи вјечни сан, који сам боравио пређе рођења; или лако путовање из свијета у свијет и причислење у бесмртноме лику, и вјечито блаженство“. А две недеље пред смрт пише Вуку Караџићу: „Давно би на Ваше писмо одговорио да ми мртвило даде, него из каквог Вам стања пишем доста је и оволико, јербо када тијело страда и стење, душа се вије у олујама“. Здрав, витак, одличан стрелац, јунак духом и телом—владика се у пролеће 1850 разболео од јектике којој је залуд тражио лека у Италији, и од које премину 19 октобра 1851 на Цетињу. Видећи да му се приближује смртни час, позвао је себи народне главаре, опростио се с њима, изјавивши им да је тестаментом наредио све што је потребно. За тим их је опоменуо да се покоре тој последњој вољи његовој, да живе међу собом у слози и да се пријатељски држе према суседима а нарочито с Бокотом Которском. По жељи својој сахрањен је на Ловћену; његов гроб има знану историју у догађајима великог светског рата.

ЧЕТВРТИ ДЕО

УТИЦАЈ НЕМАЧКЕ ПОЕЗИЈЕ

1.

Правило, које су били поставили псевдокласичари и које је нарочито истицао њихов вођ Светић, да српску књижевност ваља провести стазом којом су прошле и друге европске књижевности — није могло задуго остати непоправљено. Јер кад се стало увиђати да је недовољно подражавање старим класичарским узорима и да круг рада треба проширити, истакло се да ваља погледати у књижевности које су се већ развиле, а од њих је нашим писцима била најближа немачка литература. Она се узе за хранитељку духа и за ризницу идеја, а то је донело да се и у тражењу уметничке форме није даље ишло. Немачки утицај и превођење с немачког језика уопште не бејаху тек тада пронађени: више од пола века прође како су се напредне идеје почеле, у првом реду по немачкој школи, проносити и српском књигом, која је већ имала и доста превода с немачког језика.

Али се сад нарочито истиче утицај уметничке поезије немачке, из које се међу српским поетама цењаху Гете, Виланд и други, а још више Хердер, чију је популарност могао превазићи једино Шилер. Тако се влада латинског стиха за-

мени владавином и духа и облика немачког. „Из овог периода — сведочи савременик Јаша Игњатовић — може човек видети дела, нарочито поетична, која на себи носе печат немачке углађености, но поред тога и туђег чувства. И у самом спољашњем кроју познати се могао немачки оригинал. Метрум је од веће части немачки био“.

Класички образовани, људи којима су романтичарске идеје биле и туђе и неугледне; људи с недовољним даром поетским и склони поезији размишљања уопште — најрадије су из немачке поезије узимали за углед лирско-идилске песме, те је тако обновљен онај правац који је, певањем Јована Дошеновића и Луке Милованова, био доста рано започет па прекинут крупним упадом Милутиновића и обожавањем Мушицкога. Осем тога је немачка дидактика била узор који је пленио наше песнике оног доба, док се звуци немачке романтике само тек овлаш и врло ретко чују.

2.

Такав се немачки утицај добро види у певању Милоша Светића, који преводи од Хердера, за кога је држао да иж спаја један дух, а по мало препева и песме Гетове и Шилерове, преводечи још и прозне идиле Геснерове и што шта од других писаца. Такођер је превео и Лесингову драму „Натан Мудри“. Али ни у ком позитивном раду не долазећи до краја, Светић и у приказу својих немачких узора не иде дубоко, те је оправдано питање које је Даничић шесетих година, оцењујући његову поезију, поставио: да ли је оскудним превођењем ситних послова Гетових и Шилерових мислио да ће ове велике песнике приказати српским читаоцима и да ће тиме утицати на развој српске књижевне поезије? — Јован Суботић је још у ђачкој клупи писао и немачке песме као и латинске, а кад се јавио у књижевности збирком „Лира“, 1837, већ указује на Шилера, преводи Биргера, настављајући тако почетке Луке Милованова, подражава Гетовим песмама и сентиментално-идилској поезији немачкој. — Под немачким су утицајем у то доба стајала и два знатна човека на западној страни нашег народа: најзаслужнији „Илир“ Иван Кукуљевић Сакцински и прави песник Петар Прерадовић. У прво је доба Кукуљевић и саме патриоске песме морао писати најпре немачки па их тек онда преводити на књижевно-народни језик, а Прерадовић је не само прво про-

певао немачки него се и у знатно позније доба, забаве ради, враћао немачком певању. — Немачки се утицај опажа још и код највећег песника правог илирског доба, Станка Врза, који је у књижевности код Хрвата први увео прави песнички облик романце. Али је Враз био и толико самосталан песник да је стварао и мимо овај утицај и мимо друга учења која се такођер огледају у чистоти његове песничке душе. — И Мирко Боговић, такођер пун активности радник, стоји под немачким утицајем у својој песничкој збирци „Смиље и ковиље“. — Ђорђе Малетић, и ако јединствени поклоник Мушицкога, више речју него делом, као да је једва чекао да се латинска превласт замени немачком где се осећао много поузданији. И он то доба није само чекао него је свесрдно помагао и стварати га, не одвајајући се од Шилера не само кад га је преводио или кад му је подражавао у стиховима, него и кад је писао књижевно-естетичке критике и полемике. Он је у већини својих песама, у првој збирци „Песме“, 1849, и мислима и обликом под савршеним утицајем немачким. Преводечи још и од Хердера и Коцебуа, Малетић се осећао задовољан у књижевној средини каква је настала у петој десетини XIX века, кад се могао чути глас да је он највећи српски песник. Да се бори против свакога који би тако образовану средину реметио, Малетић је био и вољан и готов, па је, 1844, одмах по смрти Вукашина Радишића [1810—1843] насрнуо и на његову поезију, која му је претила била узмутити и време и средину и за коју се, у то доба, било чуло да је најбоље погодила правац уметничке српске песме. — И Васа Живковић, као ђак, пише немачке стихове, а за тим преводи Гета, Шилера и друге немачке песнике; његови су препеви Гетова „Баука“ и „Рибара“, Шилерова „Гњурача“, „Јемства“ и др. — Тај утицај није, у почетку, мимоишао ни, иначе самосталног песника, Јована Илића. — Код Љубомира П. Ненадовића је, у прво доба његова певања, почевши 1843, утицај немачке идиличне лирике више него документован. Он пева сасвим у духу обичнијих песника немачких, а путујући по немачким земљама и по приморју опева природне лепоте тих крајева не у дубоком али у искреном осећању. Међутим је његова велика дидактична песма „Попара“, написана 1854 и уз издања његових дела прештампавана, сва и постала по узору Шилерова „Звона“, које је у нашој књижевности читано и у више пре-

вода и у више имитација. Што је Шилер тим путем прошао у блеску дотле невиђеном, није плашило скромни дар Ненадовића, чија је „Попара“ била лепо примљена и много читана. Књижевна је оцена ипак била уздржљива. — „Звону“ је имитовао и Никанор Грујић, [1810—1887] на кога је немачка лирика иначе доста утицала, те је у духу њене сентименталности и сам певао. Његова је песма „Српкиња код навијања“ штампана 1856 у „Седмици“; песник се и ту, и иначе често, поред псевдонима Срб-Милутин, потписивао Наум према имену ученика Словенских Апостола. У пословању које се има око навијања жица за ткање Грујић је нашао погодан предмет да Србима да оно што Немци имају у Шилерову „Звону“. Али је Шилерова „Песма о звону“ утицала и још на једнога песника који је иначе био далеко од утицаја немачке књижевности. То је Јован Сундечић, који је 1860 штампao дидактични спев „Вршидбу“. Композиција је проста, али се и у основи а нарочито у појединостима види склапање по Шилеру, чије је „Звоно“ Сундечићу било познато не само по ранијим српским имитацијама него и по преводима: 1839 Иван Трнски у Danici и 1858 Сава Павишевић у „Седмици“ преведоше ову песму Шилерову, коју је, у осталом, најбоље превео 1881 Никола Косановић. Сундечић је испевао и песму „Сјетва“, пандан „Вршидби“. Тако је на осамдесет и више година после свог постанка Шилерово „Звоно“ одјекивало у нашој књижевности.

ПЕТИ ДЕО

ДУБРОВАЧКИ ОБРАСЦИ — ЈАН КОЛАР

1.

Ако се на поезији наших песника који су живели и радили поглавито на источној страни не види утицај негда тако развијене поезије дубровачког периода; ако се за већину од њих не може утврдити ни да им је она уопште била позната — у Хрвата је друкчије било. Апсолутног прекидања у познанству с покрајинском поезијом дубровачко-далматинском није у хрватских песника ни било, а кад је наступило доба народног препорођаја, за време илирства, природно је што се помишљало да је време црпсти из тога богатог врела. У прве бриге Народне Читаонице у Загребу долази и издавање дубровачких класика; гледа се, пре тога, да двестаго-

дишњица Гундулићева рођења не прође неопажена, о чему настојава „Даница“ и круг људи око ње. Али се и пева по обрасцу старе поезије дубровачке. Из ње у неколико црпе одушевљени Павао Штђс као и Антун Њемчић, особити поштовалац Гундулића и И. Ђорђића. Изразитије је под тим утицајем био Иван Мажуранић. У својим песмама Мажуранић има потпуних тонова старе дубровачке лирике, чијем језику такођер зна подражавати. Кад је Матица Илирска одлучила да изда Гундулићева „Османа“, и кад се зажелело да се изнова попуне празнине његове, избор је пао на Мажуранића, који је послао извршио с највећим успехом, прозревши у дух и облик пева као и у све танкости Гундулићева језика. Још се утицај дубровачке поезије види и у драмском раду заслужнога Димитрија Деметра, који је штампао и две свјеје драме, обе написане по дубровачким узорима.

Али треба поновити да се ни Далмација ни Дубровник илирском покрету нису одазвали довољно симпатично, те се везе између нове, илирске, и старе, дубровачке, књижевности нису учврстиле толико колико се очекивало по несбичној цени коју је дубровачка поезија имала у почетку илирског покрета.

2.

Ретко је кад крупна мисао наша тако брзе и видне примене као што је у књижевном спајању Срба и Хрвата оваплоћена идеја Јана Колара о духовној заједници словенских народа. Природно је што је после тога литерарни утицај Коларових идеја ишао и даље, те се оне огледају у раду толиких писаца и на једној и на другој страни нашег народа — ипак на западу више но на истоку. Колар је био високо цењен на обема странама, на којима је имао и јаких личних веза; његова књига о књижевној узајамности словенској преведена је и штампана у новинама и засебно; његов је рад праћен са симпатијама од књижевних првака; и Вук и Мушицки и Милутиновић бејаху његови пријатељи — али је западна страна нашег народа, нарочито Хрвати, у учењу Колареву налазила више ободравања за крупан корак илирског доба. И као што је Гај прикупио био све што је било боље у Хрвата, тако је свима њима Колар био звезда водиља, и сваки се од њих старао да главно дело Коларово „Кћи Славе“ у ориђиналу позна. Отуда је и песничка илирска књижевност

у јакој вези с идеалношћу каквом је Колар сликао словенско небо: она је пуна оптимизма, ведре наде и весела погледа у будућност свог народа и свих Словена. — Станко Враз је компоновао своје песничке „Djulabije“ према техници Коларове песме, упоредо опевајући љубав према драгој и према домовини. — Коларове се мисли огледају и у песмама Петра Прерадовића, који је певао „Пчеле славјанске“ 1845, „Славјанство“ 1865 и т. д. Дружина у којој се Прерадовић препородио и вратио своје народу бејаше сва без изузетка из редова народњака одушевљених Коларовим идејама. — Своје лирско певање Иван Кукуљевић и завршује „Slavjankama“, збирком песама штампаних 1848. Као што су видне Коларове идеје и у ранијим песмама Кукуљевићевим, тако је и овде, и у песмама и у доданим „хисторичким примједбама“, јасан Коларов утицај. — С Медом Пуцићем Колар се 1841 лично познавао у Падови где је Пуцић учио. Тај је састанак преобразио Пуцића, који је од тога доба сав постао поклоник „мајке Славије“, певајући о Словенству и о Коларовим идеалима. Љубав према Словенству, пише Пуцић Колару мало доцније, „пружила јест у срцу мому дуге жите и прси моје јакием жаром загорјела тако, да не могох уздржати надухнута слова“. И у таком одушевљењу он пева песму „Славјанство“, каквим су осећањем прожете и многе друге поеме његове. Колару је 1842 из Падове управио и песничку посланицу, у којој казује о значају њихова састанка.

Патриотизам Огњеслава Утјешеновића Острожинског а под утицајем Коларова учења раширио се у свесловенско одушевљење, а личне везе њихове учиниле су да Утјешеновић каже како је Колар „други Коперник за Славјане“.

Колара одушевљеним стихова поздрављају такођер и Павао Штџс и Антун Михановић.

Српска омладина, која се школовала у Пожуну четрдесетих година, стајала је под књижевним и личним утицајем Људевита Штура, земљака Коларова, који је такођер проповедао веру у велики позив словенског света. Даровитији су ученици скоро пришли романтичкој школи, а овде треба поменути Светозара Милетића (1826—1901), који је певао у духу словенске узајамности а по том се истакао као виђен политички радник и вођ српског народа у Угарској.

Коларов се утицај још види и у научној прози оног доба, а историјска су испитивања већ била до пола прожета песничким оптимизмом. Кад је, пак, Колар преминуо 1852, онда су и на једној и на другој страни настале стиховане и нестиховане жалопојке, а тада је већ и чиста романтичко-национална школа у поезији била ухватила корена и све остало оставила иза себе.

ШЕСТИ ДЕО

РОМАНТИЧКО - НАЦИОНАЛНИ ПРАВАЦ

ЛИРСКА ПОЕЗИЈА

1.

Романтичко-национални правац, настао и утицајем народне поезије и угледањем на романтичарско певање у туђим литературама, а потхрањиван политичким и ратним догађајима у српском свету, броји највећи низ књижевних следбеника, који се, ипак, међу собом знатно разликују. Није чист романтизам све оно што у нашој уметничкој поезији обухвата једно пространо доба и, у главном, једна тежња. Романтизам је местимице прекидан повратком лирско-идилских гласова, он се, кад што, меша са сентименталношћу а кад што се, у истог писца, уз чујне звуке романтике јавља сатира или дидактика. Тек по општим особинама и по најглавнијем циљу рада књижевних појединаца овај појам обухвата све оне који се даље именују у овом одељку. —

Деветнаести је век био богат судбоносним догађајима који су имали знатних резултата за наш народ и неодољива утицаја на развиће његове књижевности. Најепохалнији догађај бејаше ослобођење Србије после крваве борбе 1804—1815. На тај се начин било стекло ново земљиште за просветни и посебице књижевни рад, а тај политички и национални успех разгреја топлим надама свако српско срце. У Србији се почеше стицати књижевни људи с многих крајева, и ако је све до осамдесетих година Војводина с Новим Садом на челу одржавала превагу да је после уступи Београду. Србију потресоме још догађаји познати под именом бомбардање Београда а ратови за ослобођење и независност, 1876—1878, стали су земљу великих жртава и у исто

доба су прекинули патријархални живот у држави коју су довели у јачу везу са савременом културом.

Српски је и хрватски народ имао тешких дана, али је био електризован догађајима 1848—1849. Успеси и недаће на политичком пољу, које се отвараше и затвараше за борбу националну, различито се одазиваху у књижевности. Значења је имао и омладински покрет који се шесетих и у почетку седамдесетих година развијаше поглавито на земљишту рада угарских Срба. Догађаји у Херцеговани и Босни, започети 1875 Невесињским Устанком, завршени су 1878 начином који је имао огромна утицаја на целокупно племе српско. А и то је учинило да се после тога почну и у литератури слушати гласови друкчији од оних који су се јављали за толике десетине деветнаестог века. Књижевна радња у Црној Гори није могла узети већих размера, али су мучне борбе црногорске стварале и изазивале читаве мале периоде у песничкој књижевности.

На тај је начин српска и хрватска песничка књижевност до Берлинскога Конгреса имала у главном узор истављен још у раним годинама деветнаестог века под изразитим обележјем романтичко-националног правца, а после тога, од прилике с навршетком осме десетине, настаје доба других струја и утицаја.

2.

Један је од најранијих песника, који делом свога песничкога рада иде овамо, био Јован Ст. Поповић, који је поменут и међу следбеницима Мушицкога. Поповић се с времена на време јављао по листовима и повременим издањима својим песмама, а 1854 приредио је збирку тих песама под именом „Даворџ“. Тада је већ био у свему народу познат и чувен са својих других, нарочито драматских, радова, те је „клик општега признања“ дочекао и скромну збирку, коју је Поповић пропратио апострофом „Мојим песмама“, где поред осталог жели:

Но нек само Српство траје,
Макар били ваши дани
Заборавом претрпани,
Ил' песништва смешна брука.

Први одзив „Даворју“ био је веома похвалан, и Поповић га је чуо годину дана пред смрт. Осем класичких одјека и осем дидактичких тонова, којима се још онда доста замерало, у

„Даворју“ има песама које изразито припадају романтично-националном певању. Најлепши Поповићев рад у стиху, романца „Марко Бочарис“, потврђује то; овамо иду и песме „Даворје на пољу Косову“, „Спомен Видова дана“ и друге. Али је једна замерка, више народно-етичког значаја, дуго била у снази: песимизам којим је обојен сваки дах Поповићеве лире, било да она пева о личној или о народној судбини, није био угодан за лектуру народа који се будио и пред којим је онда стајало дело народног ослобођења и уједињења.

— Био је књижевни куриозум што је Поповић „Даворје“ штампао старим црквеним писменима, која је том приликом препоручивао да се усвоје место новије грађанске буквице.

Обилатије је лирско певање Јована Суботића, који се јавио 1834. А 1837 изишла је „Лира“, збирка његових лирских песама, каквих има и у „Босиљу“, књизи штампаној 1843; кад је започео издање скупљених списа тада је, 1857, опсежна прва књига заузета била лирским песмама. Суботићева лирика није она врста његова рада која је његову имену чувала спомен; он је у лирици хладан, без полета и без душевне емоције. Отуда у дужем времену његова певања има разноврсних литерарних утицаја и угледања: од класичних узора до колских поскочица његова завичаја! У њега је снажна књижевна култура, али у његову сликању природе, у патриотским поклицима, у љубавним, винским и другим песмама нема тоpline ни индивидуалности. Романтично-национална је струја у њега јача и чешћа тек од како је у српској књижевности тај правац потиснуо све друго. Као добар зналац народне поезије Суботић је њене тонове успешно унео у епско певање.

Идејом илирства усхићени Павао Штџс (1806—1862), један од његових зачетника, и ако не бејаше по рођењу песник ипак је имао утицаја на развитак песничког рада у прво доба. Он пише патриотске песме и пре „Данице“ и за њу; знаменитом песмом позива у једно коло све, покрајински разделене, Србе и Хрвате, служећи у томе, можда, угледом Бранку Радичевићу. — Иван Кукуљевић је већ поменут по утицају који је словенска и Коларова идеја имала на старију књижевну поезију нашу. Али је он осем „Славјанака“ певао још и других песама тридесетих и четрдесетих година, попуњујући, бар бројем, празнину која је онда у књижевном покрету захтевала рада. — Одушевљени и раније већ поме-

нути Илирац Гајева доба Антун Њемчић (1813 † 1849 у Крижевцима, по образовању правник) јавио се у „Даници“ лирском песмом, за коју је имао дара. Зборник „Pjesama“ издао је 1851 по смрти му М. Боговић; ту су патриотске, љубавне и друге песме које, и ако не достижу поетску висину најбољих представника оног доба, ипак остављају утисак искреног осећања, а неке се одликују и дотераношћу облика. — Лирском се песмом јавио 1841 у „Даници“ и Мирко Боговић; 1844 је штампао збирку „Ljubice“, које казују више именом но садржином, јер лирске лакости нису могле достићи. После три године изишла му је збирка „Smilje i kovilje“, по којима стаје међу народне романтичаре и ако се види такођер одсев и немачке школе. „Vinjage“, три свештице 1861—1863, за којима је 1878 дошла и четврта, обнављају певање у славу живота, љубави и вина, те су у хармонији с оним што се на источној страни тада певало.

3.

Одушевљењу којим је прокламована идеја илирства требала је да одговара спрема за рад у одређеном правцу. Најспремнији, пак, за такав посао јави се са стране: то је био Станко Враз, Словенац. Његова спрема и његови таленти премашаху све што он међу родољубима загребским нађе: због тога је с једне стране одмах био примљен с поверењем и љубављу, а с друге је стране изазвао нерасположење Љ. Гаја који никога не мишљаше пуштати испред себе.

— Јаков Фрас, а по књижевном назвању Станко Враз, рођен је 30 јуна 1810 у општини Жеровинци а у штирском крају Церовцу. Гимназију је учио у Марибору, па је отишао у Грац, где је мислио изучити права. Још тада је његово познавање словенских литература било за оно доба необично; у Грацу је оно одмакло далеко. Сав понесен за књижевни рад, Враз не доврши својих студија: покретом у Загребу бејаше још од почетка одушевљен; 1838, напустивши довршетак учења у Грацу, оде у Загреб и Хрватска му поста за сав даљи живот новом домовином. Радећи на Гајевим „Новинама“ и на „Даници“, имајући велику преписку по многим странама и с првацима словенских народа, Враз је 1839 штампао збирку словенских народних песама из Штирске, а 1840 издао је књигу „Djulašije“, 1 лирске песме у којима су тада била само два одељка и којима је доцније додао још два, али су они објављени тек по смрти његовој. За њима су дошли „Giasi iz Dubrave Žegavinske“, где су баладе и романце на подлози народног певања, и „Gusle i Tambura“, у Прагу 1845, с лирским и епским песмама. Још 1840 Враз је био тешко оболео; 1851 јектика узнема и он паде у постелу; видећи смрт, издиктовао је своју последњу вољу, завештај, па је 24

маја по подне издахнуо, послуживши и срцем и умом препорођају Хрватске, о којој је писао: „Хрватска је мени омилила као мати, омилила као сестра, омилила као драга. Не могу нигдје мирно мислити него у Хрватској, нигдје мирно спавати него у Хрватској, нити нећу нигдје мирно умријети него у Хрватској“. — По подацима савремених му пријатеља „Враз је био висока стаса, танак али кошчат, јаким прсију; лице му узор лијепа словенскога типа, поглед му отворен и љубазан, коса црномањаста; носио је пуну, кратку браду, одијевао се у сурку. Био је ђуди благе и скромне; сталан у освједочењу свом, мирно би казао своје мнијење, али се не упуштао у свађу. Усмено и особно није се пачао у политичку борбу, само је писао, кад што и те како оштре, политичке пјесме. Био је у свем умјерен...“

Песничка се индивидуалност одушевљеног Враза најизразитије показује у „Булабијама“. Као и у многим другим поетским производима различитих писаца у разних народа, тако и у „Булабијама“ имамо покушај да се једном љубављу и истим одушевљењем обавију два предмета достојна живота: драга и отаџбина. Он нам сам казује да су у њима „љубавне понуде за Љубицу“, којим је именом песник назвао Љубосаву, стварно Јулијану Кантилијеву, девојку у Самобору где је 1836 гостовао. У првом је одељку главно певање о песниковој љубави према Љубици, и оно је исказано у многим варијацијама: то је низ строфа по четири стиха, од којих најмање две чине целину, малу заокружену мисао, исказану у кратким шестосложним стиховима.

Певање се почиње стиховима:

Сриед земље словинске
био се град видјева,
У том биелом граду
поносита диева.
У те диеве једно
момче заробљено
Вапи и нариче
горко разцвијељено.
Ти би, граде, био
без твоје дјевице
Тужан, к'о без вила
зелене горице.
Ја бих био сретан
слободан к'о птица,
Да никад не видјех
њена красна лица

У томе је прва песмица за којом долази друга:

У долу, у долу
до три хладна врела:

Ах немогу забит
њена лица биела...
Лице, очи, уста —
три речи малене,
Ал се од њих родише
пјесни небројене

Једна од даљих, за Врза карактеристичних, песама
гласи :

Читаву ноћ, кажу,
славуљ пјеват мари,
Кап крви из кљуна
док му неудари.
Ја да своју љубав
могу испјевати,
Неби жалио појућ
следњу капљу дати.

Последњих неколико строфа певају песников по-
лазак из Самобора, опроштај с девојком и прелазак
преко Саве.... Анђео саопштава да је час растанка,
када се соко мора одвојити од грлице, стога :

Све се ведро небо
звјездицама осу ;
Ноћ на земљи плаче
хладне сузе — росу.
О грлице слатка !
час већ тече крају...
Где сунце запада,
бродари чекају.

Прелазећи реку, песник завршује први део апо-
строфом :

Слатка ј' твоја чаша
Лељо краљу краља !
Али скупо, горко
плаћати ју ваља.
Красан је твој виенац
од ружа сплетени,
Ал је под ружама
трња множ скривени.

У другом је одељку с овом љубављу преплетено
песниково родољубље. Он је у туђини, у крају коме је
још словенско име али који је већ понемчен, и одатле
се, из Граца, бави само о једној мисли и живи само у
једном осећању: он жуди за предметом своје љубави,

обраћа погледе југу где је она и где види и колевку свог младог живота, пева завичају, пева елегијски и опет с надом на боље дане јер и ако једне горе одвајају његов завичај, јужну Штирску, од ових северних, понемчених, крајева, ипак га друге, јужније, спајају са братском Хрватском. У лепим се појединостима именују три главне реке — Мура, Драва и Сава — и брегови, брежуљци и лепоте словенске Штирске, и све се завршује песничким послатком: када драгој не сме дати прстена, шаље јој своје песме с молбом да их пригрли као мајка децу своју. — Било је разлога што су трећи и четврти део „Ђулабија“ остали у рукопису до смрти Вразове. Љубица се била већ пре тога удала, у браку мало проживела, па је умрла, а он је њој, својој идеалној љубави, певао и по смрти њеној. Трећи је део „Ђулабија“ поглавито патриотски а о љубави пева само као о сну песничком. У родољубљу је песник напредовао, и његова је љубав према роду недогледна, неограничена: тек када му јужна земља падне гроб, у коме ће слушати песме жетелица, биће и души његовој лако и мило, видећи слојан братски рад за добро народно. Четврти део има само две песме — свега 40 строфа — он је сав тек једна елегија... На брежуљку је црквица, пред њом три липе а под њима песник у тишини кад је и „вјетрић на ружах задремџ“; у том запева тица тако тужно да лишће поче са дрва падати, а песник виде „у зраку“ девојку с венцем рузмарина и звездом на челу, с крстом у левој руци а десном му показује небеска врата осмејкујући се — то је била умрла Љубица, не сан јер стоје и липе и црквица...

Још док су у „Даници“ 1837—1839 излазили огледи „Ђулабија“, помињана је њихова сличност са „Дивљим Ружама“ немачког песника Сафира. Једно је несумњиво: Враз је своје песме певао покренут љубављу према Љубици; у њима је добар део истинског живота његова и искрено осећање родољубља. Да ли је сличност само случајна, или је приличан број тих сличности — преко двадесет! — дошао само по наличности духа [а те наличности иначе није било између Врара и Сафира!] тешко је пресудити. Вразовој изјави треба веровати, а он одбија сваки утицај Сафиrove поезије као њему сасвим несродне; најважније је, пак, што су „Ђулабије“

засноване годину дана пре „Дивљих Ружа“. Али судили ма како о том утицају, један је несумњив: то је, раније већ наведени, Коларов утицај песмом „Slávy dcera“. И тамо је и овде измешана љубав према драгој и према народу; обе су песме састављене из лирских елемената; па се у обе налазе и слична места; најзад и у творби речи Вразима пред собом сличан рад Коларов. Али ту престаје даље угледање, као што је и љубав њихова била различите судбине: отуда је певање љубави у III—IV одељку „Ђулабија“ сасвим друкчије од певања Коларова, јер је Мина била Коларова, па га је и преживела, а Вразова је Љубица већ одавно била умрла. Најзад је толико исто јасан и утицај народне словеначке поезије, која је, претежно лирска, окретна и лапидарна као и Вразове строфе у „Ђулабијама.“ — Како је већ раније казано, остали песнички зборници Вразови имају лирских и епских песама, сонета, газела, чиме је богатио форму уметничке поезије „илирске“. Осем чисте лирике у Вразу налазимо баладе и романце: он је романцом такође обогатио уметничку песму западне половине нашег народа. У баладама има опет тонова, па и предмета, народног певања словеначког; у овој су се врсти нарочито хвалиле у своје доба песме „Гроб издајнице“ и „Хајдук и везир“, а међу романцама „Зора и Богдан“, алегоријско-патриотскога значаја. — Вразова је заслуга, најзад, и што је читаоце упознавао с уметничком поезијом чешком, пољском, руском, енглеском, препевајући н. пр. Ербена, Мицкјевића, Пушкина, Бајрна, те је на тај начин не само делом радио на словенској заједници и не само литературу илирску чинио модерном, него јој је користио и песничком обрадом језика и поетске форме. — Још треба забележити да је у Вразу прилично сатиричних стихова, којима је задаћа побољшање општег стања. Он је први увео међу Хрвате и стручну књижевно-уметничку критику.

4.

Појава је Бранка Радичевића дошла српској књижевности ненадно и без ранијих нагласивања. Бранково је име дотле било сасвим непознато, и само је најужи круг његових пријатеља знао што шта о његовим песмама, које пред крај 1847 изиђоше под скромним именом „Песме Бранка Радичевића“. Песме су биле посвећене српској омладини, у обичном

значењу тога имена, и биле су све или чисто лирске или мешовите — тек у првој књизи није било ни једне епске. Књига је одмах веома живо била дочекана у оба табора: и међу пријатељима Вуковим и међу непријатељима његовим. Представник је првих био Ђ. Даничић, који се на измаку исте године јави у „Подунавци“ кратким приказом Бранкових песама, означајући да оне почињу ново доба српске књижевне поезије. Из противног се табора јавише оцене које су, без потписа, писали Ђ. Малетић и Ј. Стејић, а особито се против Бранка изјасни омладина која се школовала у Пожуну и која са своје стране одби Бранкову посвету књиге. Али нико ни међу противницима не порицаше Бранку песничку даровитост: сви бејаху устали тек против оних песама у којима је Бранко дао сувише слободе описивању љубавних сцена („Враголије“) и у којима је полемички устао против стања у српској књижевности („Пут“). Малетић је тражио да се песник врати оним песничким тоновима који се чују из школе немачке лирике, а пожунска омладина — чију је изјаву писао Светозар Милетић — одбациваше сваки рад у коме се Словенство не представља на начин на који су то чинили следбеници Коларова и њему сличних утицаја. Против Бранка бејаше „Народни Лист“ Тодора Павловића; за њ не бејаше ни Матица Српска, ни М. Светић и његови пријатељи — али му је највише отпора показао службени Београд, у коме су духовно владали Бранкови земљаци, људи који су с мисијом особеног просвећивања прешли били у Србију и које је Бранко на раније показани начин онако обележио. Они су успели били да се књига забрани, али је забрана брзо скинута заузимањем београдских омладинаца који су били на Бранковој страни. — После четири године, 1851, изишла је друга свеска Бранкових „Песама.“ Књига је посвећена Кнезу Мих. Обреновићу, који је међу тим већ био постао Бранковим добротвором, а садржи две веће епске песме „Гојко“ и „Хајдуков Гроб“. Она је била ћутке примљена у српској књижевности, а после две године и Бранко је преминуо. Оно што је у рукопису остало и што је било за штампу издао је Бранков отац 1862 као трећу књигу његових песама. Тада је опште интересовање за Бранкову поезију било знатно: највише се и најбоље се певало у правцу који је Бранко показао, и његово је име већ постало било знамењем новог певања.

Као што је речено за поезију источанског песника Ха-

фиса да по њој пливају пољупци од цвета до цвета над којима певају булбули орошени капљицама мирисног вина које се пени — тако би и за Бранкову поезију требало казати да кроз њу веје дах млађане љубави према свету, природи, њеним лепотама, према драгој, да се с колом преплиће одјек винске песме и ватрених пољубаца. У таким је тоновима најчистија песма Бранкова, и то је оно што јој је у књижевности прибавило масу следбеника а у српском свету неподељено одушевљење. Јер су ти осећаји изнесени били искрено, у пуној уметничкој форми, јасно и језиком који је песнички биран толико да га следбеници никако не стигоше а противници одмах прогласише за језик — којим се не говори!

По дару је Бранко лиричар, а по школи ученик народне поезије, којој није био гусларски подражавалац али од које је усвојио језик, изразе, тропе и фигуре, обично и метар па и начин у изношењу и исказивању осећаја, у сликању природе, сцена и прилика. Кад је та метота народне песме употребљена за песму књижевну, онда је она, оплемењена, дала и облик какав се у српској поезији у толиком савршенству никада дотле није јавио. У мало је прилика Бранко своје осећање исказао непосредно — и у њега је осећај унесен у оквир неке слике, кад што и догађаја, тако да је народна лирска поезија била образац за неколико најлепших облика његових песама. Све оно што најлепше обележава Бранкову поезију казује већ прва његова песма „Девојка на студенцу“, у којој није реч о нечему што би се дало представити друкчије: оно што је у њој главно, чега она само и има, то је осећај девојке која је сад на студенцу где је синоћ имала мален љубавно-идилски доживљај. То је песма у специјалном значењу тога назива, за коју врсту нема много добрих примера у целој нашој поетској књижевности, и зато се њена права садржина може исказати или Бранковим речима или никако! Тако је и у песми „Путник на уранку“, где је ноћна тама са жубором воде што се са камена слива, са далеким гласовима петла и клепке и с првим светлим пругама на небу, учинила да путнику душа плане и да закликће од милине.

Кроз више је песама проведена туга која прати живот. То је, у прво доба песникове рада, она туга која не уништава већ која крепи: бол је али је све још далеко од пессимизма, од уверења да живот нема цене. Напротив — жи-

вот је мио и леп, вредно је живети, вредно је пожалити оне које „гроб покрива“. Неколике су, пак, песме у којима песник говори непосредно о својим болима, тузи и нади самом том непосредношћу пожњеле најлепше успехе и постале особито цењене. Такав је н. пр. лирски увод у епску песму „Гојко“, који се може сматрати као потпуно засебна песма и који је махом тако само и познат.

Али у другој, опет, песми, која има све лепоте ове помануте и која се сњом по песничкој милини може такмичити, песник је тужнији и нема спасоносне утехе ове прве, у којој пророчки кличе: „Ал' што певах неће пропанути“. То је популарна песма:

Лисје жути веће по дрвећу,
Лисје жуто доле веће пада,
Зеленога више ја никада,
Видет, не ћу. —

И верујући да је његовог живота „вир на увиру“, песник се опрашта са светом који губи зато што га је одвећ жарко љубио, и у том опроштају милих му предмета — где је опет на првом месту природа са својим милим и величанственим лепотама: зором, славујем, реком, извором, громом и олујом — долази до својих песама, до „јадне сирочади — децо моја моји лета млади“, за које, онда (1845) још неиздане, вели:

Тедо дугу да са неба свучем,
Дугом шарном да све вас обучем,
Да накитим сјајнијем звездама,
Да обасјам сунчаним лучама.
Дуга била па се изгубила,
Звезде сјале па су и пресјале,
А сунашце оно огрејало
И сно је са неба ми пало — — —

Зна се да су у техничком погледу Бранкове песме савршене зато што је песник на њих стављао руку уметника-књижевника још једном пошто их је испевао. Ова песма није то доживела, а што је вазда моћна освојити нежна срца значи да је права песма. У осталом она најлепше показује шта је песми давао песник а шта, за тим, уметник Бранко.

Али у једној, релативно подужој, песми, којој је натпис, „?“ Бранко прави прелаз од такве тугованке ка љубавним песмама. Он ту жали за девојком, коју је једном само видео у предвечерју:

Тио вече к'о да те донело
 Сред анђела са Божија крила,
 У ма с' дивно мени појавила,
 У ма дивну вече те однело.
 Сам остадо са сузњијем оком,
 Сам ту самац на свету широком,
 Сам са ноћи тавном, ал' без санка.
 О зоро моја, зоро без осванка,
 Сунце мило, ал' без бела данка,
 На те душо мислим без престанка...

Кад се има на уму да је Бранко тада био тек у двадесетој години свога живота, онда се може појмити да није могао имати ни романа своје љубави већ место венца свега „до два од три цветка“, те се и по томе види песничка искреност.

Чисто љубавних песама, у којима је говор директан, Бранко има мало. Али су оне, у накнаду, све популарне и готово се све певају у народу.

Једна, пак, песма Бранкова садржи све битне особине његова певања: ту је ведар поглед на природу, чијим се лепотама песник клања; ту је елегичан звук који казује жаљење што је живот кратак и пролазан; ту је дитирамски поклич да живот треба весело проживети; ту је патриотски поклич да је Србин вазда дужан србовати; ту је стварни живот па ипак онакав какав се јавља тек у најсветлијим странама и најсрећнијим часовима. Та се песма зове „Бачки Растанак“, песма којој су се одмах поклонили и највећи противници Бранкови а коју су одушевљени слобденици његови обасули најлепшим епитетима.

„Бачки Растанак“ казује нешто што се може и простије препричати, и по томе цела песма није оно што се обично разуме под називом лирике ма које специјалне врсте. Али оно што је у његовим детаљима најлепше и најзначајније, не иде у то препричавање: то је ипак лирика која се најправилније казује Бранковим речима. Овој хармоничкој смеси од елгије, поетског описа и дитирамба најбоље пристаје назив високо-уметничког мозаика поетског, који је у нашој књижевности усамљен не по облику већ по стварно недостижном савршенству.

Композиција ове, на први поглед доста једноставне, песме има три главна дела... Пред вече једног лепог летњег дана излази песник на први брежуљак више града, прелазећи преко гробља на коме га обузима сета при

помисли да је цвеће покрило овај и онај гроб зато што
и у њему цветак какав почива, па је од свих нада цвећу
остало верно само — цвеће :

А ти брате крока веселога
Кад туд минеш, де сети се тога,
Па уздани, па сузице проли.
Цвет не дирај, веће ајде доли,
Не кидај га, тако т' Бога брате,
Друго цвеће тамо цвати за те,
Ајд' ти тамо а ја ћу онамо
Де без цвећа трава расте само
Без дрвета, без икаква жбуна —
Два три крока — ето мене туна.

Тако песник с гробља прелази на оближњи брежуљак:
над њим је „ведро небо“ а под њим „брдо травно“,
и он, ставши ту, посматра све около :

Ја ту стојим, око душе моје
Слатки часи умиљато с' роје,
Око пламти, срце јаче бије —
Који часак да споменем прије?

Кратко је доба, прилази вече, сунце се спушта западу,
а песник хита :

Да погледам сва местанца редом
Још једанпут млађаним погледом
Часе многе дено своји лега
Ка' у рају весело прошета.

Први поглед пада на Карловце, где је песник провео
срећних шест година дошавши „к'о детенце“ тамо. У
дирљивој апострофи жели да се сав град смањи како
би га притиснуо на груди и на уста, чега ради позива
песму у помоћ :

Де пригрли песмо, моја снаго,
Па ижљуби све мило и драго!

И сад настаје опраштање. Сунце седа и он се обраћа
њему сећајући се како је сунце сјало „некада“ на кр-
ваву Косову:

Збогом сунце на западу јасно,
Ал' за гору заилазиш красно,
Тако красно и у таке славе
Јуначке су тада пале главе — — —

Сунце је зашло, небо је црвено — као крв на Косову,
где је Србин у крви „данак дивно утопио“. Песник је
сав обузет тим осећањем и он кличе :

Ој сунашце жића мог убаво!
 Када зађеш, о зађи крваво,
 Сред копаља, звеке и мачева.
 Зађ' за гору душмански лешева,
 К'о што онда тим јунаком зађе —
 Та шта море јоште бити слађе!

На небу је вечерњача према којој се Дунав „у пругама блиста“, и песник се сећа весеља, возње по њему и једног нарочитог доживљаја. С Дунава иде погледом виноградима, сећајући се веселе бербе коју описује у живим и лаким стиховима, завршујући опроштај:

Збогом песме, збогом коло,
 Збогом момци наоколо,
 Збогом кито мома млади,
 Збогом грожђе, збогом виногради!

Од винограда се прелази на горе околo, на предграђе Белило, где девојке беле платно, па се у мислима песнику причињава да види проживеле часове како зором полази с друговима илући вису Стражилову, који се слика у најнежнијим бојама:

Липа цвета, цветићи миришу
 А уз мирис ветрићи уздишу,
 А уз ветрић коси покљкују,
 Уз косове браћа подвикују:
 „Ао данче ала си ми бео!
 „Још би дуго гледати те тео,
 „ Ал' кад ми се веће смрћи мора,
 „Нек се смркне измеђ ови гора;
 „ Ту нек ми се ладна копа рака,
 „Ту ће ме земља бити лака.“

И с тим се Стражиловом мора најзад растати:

Збогом остај красно Стражилово,
 Млоги те је у звездиц ков'о,
 Млоги рече. „Ао рајска слико!“
 Ал' к'о ја те рад не им'о нико!

Опростивши се тако са свим предметима личних успомена, песник не може чекати месеца јер му срце жели још једном „са другови да се провесели.“ — Сцена се мења:

Соба ниска а доста и тесна,
 Око стола седи раја бесна,
 Радује се оном вину ледну,
 Па свећицу запалила једну:
 Гори свећа као да издише,

Ал' де раја да вапали више,
Кад весела штоно год имаде
До парице све за вино даде?

Веселе се почиње песмом о Марку и Арапину и здравицом у славу Маркову који победи Филипа Маџарина, па се прелази у коло:

Тамбур, тамбур ситна тамбурице —
Удри побро у сићане жице — — —
Ситне жице — ситнији кораци
Нек се знаде кад играју ђаци!

У колу се припевају старији витезови и јунаци Карађорђева устанка, с којих се прелази на позив у заједничко коло свих племена српских. Ту су и поскочице о играчицама, девојкама, какве је волео и Хајдук-Вељко, од кога се прелази опет на помен других јунака да се све заврши песниковом здравицом учесницима весеља. Најзад се весеље завршило и с песником су остали само неколики најближи другови, с којима се сећа умрлога једног друга, па онда долази поименични опроштај с том неколицином, с којима излази у двориште да се још једном нагледају месеца према коме су се толико пута зарицали живети и умрети за народ. Ту заклетву песник оставља у аманет друговима с којима се још једном опрашта јер „дан се бели на истоку спрема“ а „кад сване морам полазити...“

Као круна Бранкове поезије и као самоникла творевина уметнога песништва српског, „Ђачки Растанак“, коме су се узорци у туђим литературама до сада тражили с потпуним неуспехом, остаје дело у коме просвећена омладина налази исказ свог осећања и идеалну слику својих доживљаја. Па као што је Хорације пророковао да неће никада сав умрети, да ће један део његов остати и одупирати се смрти све докле се свештеник буде пео уза степенице капитолске да приноси жртве по својој обреду, тако се сме тврдити да ће и Бранко преко ове песме живети све дотле докле се млада срца буду одазивала на поклич речи српске, док буду имала смисла за живот коме је обележје љубав према слободи, и док се у природним и песничким лепотама буду тражиле накнаде за снагу у животној борби утрошену.

Изгледа често невероватно да је такав песник могао испевати и онако јетку сатиру какву је Бранко дао у „Путу“,

другој великој песми своје прве књиге. Тако су још одмах рекли његови критичари, и то се више пута и доцније чуло. Међутим то је, одмах, и нехотице разјаснио један од тих критичара, Ђ. Малетић. Он је уочио како је Бранко из идилске околине карловачке отишао, мало после, у шумни Беч, у град наука, и у тој промени живота налази објашњења за промену тонова његове лире. Само критичар није могао онда, као противник из Београда, бити начисто с тим да је Бранко у Бечу заиста учио али није остао само при етици и философији и „нравствености“, што су онда многи сматрали задаћом учења, већ је убрзо поред тога прихватио и нову једну науку, у првом реду српску, науку која је чинила сјајну грану младог једног стабла, словенске науке, коју су противници Вукови мислили да бране од Вука управо онда кад су јој највише сметали. Познавши ту науку, Бранко је свом снагом ударио на оне који јој отежавају природни развитак, и резултат је тога изнесен у његову „Путу“. И ако је цела песма понајпре од значаја за историју борбе ради новог, народног, правца у српској књици и култури — ипак је књижевна вредност „Пута“ ујамчена оним чиме се спасава свако право песничко дело, поезијом које у „Путу“ има обилато. Ми смо ову песму видели у правој задаћи њеној, а овде ваља још додати да јој је композиција јака и смишљена, да су слике живе и пластичне, и да се на појединим местима — апотеоза Црној Гори, слика српског јунаштва, слика Вукова рада — диже до најлепших творевина Бранкова песничког дара. Овај песнички путопис сав нарочито прожет љутом сатиrom и сарказмом, остаје слика једног момента у нашем друштвено-културном развитуку, слика којој се не налази такмаца у свој песничкој књижевности Срба и Хрвата.

Епских је песама последњих година свога живота Бранко написао повише, али је сам штампao само две. У њима стоји на романтици народних песама, догађаји су ориџинални или у духу песама о средњевековним ритерским доживљајима или оних из круга певања о ускоцима и хајдуцима; обе су, као и највеће песме из прве књиге, испеване народним десетерцем, с том разликом што прва песма, „Гојко“, има стихове са сликовима а друга, „Хајдуков гроб“, не.

Бурне дане 1848 и 1849 Бранко је провео већином у средини свог народа. Под утицајем херојских дела и изрази-

тога србовања около себе Бранко с песмом приђе још ближе народу: стаде певати епске песме где су добри резултати оплемењене народне епике. Тада узе да продужи и доврши пре више година започету епску песму о витезу Гојку, прву коју је почео певати у тону епске поезије. А када доврши „Гојка“, продужи певати епске песме тако да све што у целокупној поезији његовој имамо епскога припада години 1849 с изузетком јединога „Гојка“ који је из 1848.

— Гојко Змајевић син је погинулог витеза Змаја Милутина: он воли Цвету, кћер негдашњег очева друга Рајка Жеравице. Гојков побратим Радивоје такођер воли Цвету, која се одазива љубављу Гојку, док је Радивојева љубав његова тајна. У скоро насталом рату с Турцима Гојко и други његов побратим, Стојан, јуначки се боре, али их коби несрећа: љубоморни је Радивоје отишао Турцима, с којима је напао на дворове Цветина оца те ју је заробио и одвео. Видећи да га Цвета никако не може заволет, он се покаје, али тада погине у боју у коме Турци бише побеђени. У том боју погине и Стојан, на чијем гробу умире Мила, његова љуба, а Гојко узима за жену Цвету.

Спев је местимице испрекидан чисто лирским умецима, јер је Бранко хтео да створи епску песму с лирском примесом.

— „Хајдуков Гроб“ пева отмицу коју Милун харамбаша чини старом Мустаф-аги, узевши му кћер Фатиму баш кад је ага отишао у сретање Мехмед-бегу који је пошао по Фатиму. Видећи отмицу, Турци нагну за хајдуцима, те се отвори бој у коме Милун смртно рањен убија Фатиму, по њеној жељи, па с њом мртвом скаче у провалију која се и сада зове Хајдуков Гроб.

Израз је потпуно народни у појединостима, али је свака реченица ипак књижевног песника који стоји на земљишту народном. А како Бранко уме сву трагику народног осећања туге за Косовом ставити у један стих, показује његово причање како на Косову „замагли па се закрвави“, кад:

Вук издаде, а Обилић паде...

Као што се види, догађаји су у Бранковим епским песмама врло прости и сва се лепота налази у лакој излагању и у језику који је на достојној висини.

Трећа књига Бранкових песама, баш по својим епским прилозима, може послужити само као кључ за отварање врата песникове „литерарне радионице.“ Она нам показује како се песник спремао кад је пред свет излазио, казује нам начин на који је Бранко постигао да се пред светом од једном прикаже у савршенству каквог дотле у нашој уметничкој песми није било, казује нам да је Бранко последњих година читао Бајрна и подражавао му у песмама за које остаје питање да ли би их икад штампао.

— Бранко Радичевић рођен је 15 марта 1824 у Броду у Славонији од родитеља Тодора и Руже. Крштено му је име Алекса (што се родио пред празник Св. Алексија 17 марта), а Бранком се прозвао у књижевности. Отац му је био царински чиновник, па се доцније преселио у Земун, где је Бранко учио прву, народну и немачку школу, а по том је с јесени 1835 отишао у Карловце да учи гимназију. У Карловцима је свршио целу гимназију — шест разреда — у лето 1841; философију је учио у Темишвару, куд му се отац био одселио. У Беч је отишао да учи правне науке. Кад је настао прекид 1848—1849, Бранко се бавио врло мало у Бечу а највише у Земуну, Карловцима, Темишвару и Вуковару. При крају 1848 прешао је био у Београд, кад је преноћио у једној кући улице која се данас зове његовим именом. Тада је био из Београда протеран, јер су га књижевни противници његови и Вукови били означили као династичког агитатора. У Београд је прешао и по други пут, 1849, и тада се у њему задржао дуже и био је лепше примљен. Под зиму 1849 бејаше у Бечу, али не доврши правних наука, већ 1850 пређе на медицину. Ни ту не бејаше сталан. Вукова кћи Мина вели о њему: „Данас је с одушевљењем учио медицину, сјутра опет коју апстрактну науку. Данас би нам озбиљно рекао, да ће се настанити у Црној Гори, а већ сјутра путује но средњој Африци, пење се на Ливан, плови по Нилу и т. д..... У последњим тренутима живота бијаше у њему сазрела мисао да остави медицину, да се баци на вјештину и да постане сликар“. У Вукову кругу бејаше уз Даничића највиђенији омладинац, те живахни Бранко често помагаше Вуку у његовој научничкој радионици. Бранко не бејаше последњих година поузданог здравља; после једног обољења би му предложено да проведе неко време на југу. Кнез Михаило Обреновић, који Бранка помагаше добром и сталном новчаном помоћи — 800 фор. годишње — даде новац за тај пут, али Бранко путовање одложи, па се с пролећа 1853 разболи поново и јако. „Након тешког боловања — казује Мина — придигне се и опет али како? Потајна грозница циједила му је живот непрестанце, и тада се видјело да му нема лијека. Хоџаше, истина, и долажаше Вуку на договор, али сваки дан све слабији. Вук му савјетоваше да се пресели у болницу. Тамо ће му се о трошку Кнежеву спремити згодна соба, тамо ће га дворити двије вјеште нудиље, и тамо ће имати свега што му по наредби првијех бечких лекара буде ваљало за исцјељење. С тужњијем осмјехом пристане Бранко и на то, те се пресели у болницу. Ту имађаше сваке неге и понуде, а Вук и Даничић обилазише га често. Ту је 18 јуна 1853 преминуо Бранко, који је најпре био сахрањен у Бечу о трошку Кнеза Михаила, а 10 јуна 1883 положен је његов посмртни прах у гроб на карловачком вису Стражилову, који је у „Бачком Растанку“ опевао. — Мина га описује: „Бјеше нешто виши од средњег узраста, тијела размјерна, витка па опет за то поснажна. На жилавом и лети и зими разголитаном врату сјеђаше глава дивна кроја, широка, пјесничкога чела, густе, отворено-мрке косе. Чешљаше је уматраг, а бјеше дуга те му падаше чак до рамена. Каткад би у разговору затресао ту бујну косу као лав своју гриву. Испод чела сјајаше око необичнијем сјајем. По разрезу велике па опет у главу утекле очи свијетлише испод мрких трепавица неком особитом сивозелен-

кастом бојом и одудараху чудновато од мрких поносно увијених веђа. И сјај и израз бијаше им са свијем необичан... Лице бјеше сприједа пошироко, сухоњаво, па по гдјегдје лако пропушташе рубове од костију.. У разговору радо би се завалио, очи би дигао и занесено у вис гледао. Говорио би мирно, готово тихо и једнакијем гласом, али увијек са осмијехом на устима. Веселост, нека блага детињска веселост, бијаше уопште поглавита садржина Бранкове нарави..."

5.

Прешавши раније помињане утицаје, Васа Живковић је постао популаран и познат нарочито са својих песама које се слажу са смером романтичко-националним, као што му је н. пр. „Радо иде Србин у војнике.“ Од већих му је песма била у своје доба нарочито цењена кантата о Југу и Југовићима. Живковић је био духовитији од оних својих савременика с којима је у друштву прелазио раније означене књижевне утицаје, али је збирка његових „Песама“ изишла тек 1908.

— Васа—Василије Живковић рођен је 1819 у Панчеву где је, као прота, и преминуо 1891. Школовао се у Панчеву, Карловцима, Сегедину, а права је слушао у Пешти и Пожуну. После свега је у Вршцу учио богословље те је 1846 ступио у свештенички чин.

И Ђорђе Малетић и Матија Бан дѣлом свога певања иду стопама романтичко-националним. Малетић је био прошао класичарску и немачку школу, огледао је да помогне струји која је мислила сузбити Бранково певање, а кад је видео како нов покрет осваја брзо на свим странама и сам му је пришао, те је патриотским певањем у позније доба ишао уз општу струју. Али таквих тонова има у њега и раније. У збирци се „Песама“ 1849 и 1855 види колебање које се јасно илуструје и песмом „Три побратма“ „босанском приповетком“. Основа је узета из једне немачке песме, а потка јој је имала бити народна, али се у томе застало на половини пута јер се Малетић још није могао довољно приволети тоновима народног певања. Иначе свака песма његова казује како је много више плод књижевног љубитеља но природом обдареног песника. — Матија Бан је 1853 и 1861 издао „Различне пјесме“ а у VIII и IX књ. својих „Дјела“ штампао је потпун зборник. Бан није пролазио кроз оне мѣне које су проживљивали многи српски песници пролазећи кроз окаду класичкога жртвеника и немачке школе песничке, као што га ни питање о књижевном језику није водило у стари словенски свет. Узрок и једном и другом није био у

изванредној литерарној култури која би га одмах изводила на пут, него је све долазило отуд што је Бан, и рођењем и живљењем, за правог књижевног доба свог био далеко од утицаја којима су били подложни други наши књижевници. Он није био песник, најмање лирски, ни по осећању ни по изразу који му је тежак, неспретан, често неестетичан, па ни спољном страном стиха није могао владати. Песме су му љубавне, домаће-интимне, родољубиве, шаљиве, пригодне; повијају се по спољном утицају и то мање књижевном а више политичко-партијском. У националној се жици његова певања налази ипак примеса и „славјанскога чувства“, као последица оних погледа које је могао понети из свог завичаја и првог литерарног образовања. И он и Малетић тек по драматским радовима припадају одсудно групи песника романтичко-националних.

Никола Боројевић је Бранкову смрт ожалио сонетом који се може такмичити с најлепшим о Бранку, с Прерадовићевим. Песме су му растурене по листовима његова доба, и до данас нису скупљене у збирку, што би искреност његова певања и литерарно-историјски значај заслуживали. У почетку друге половине XIX века, кад умреше Његош и Бранко, Боројевић бејаше цењен више од других старијих песника, којима прилажаше ново коло с Јов. Јовановићем већ добро и Ђ. Јакшићем мање познатим. Боројевић је био недоступни проповедник српско-хрватске слоге; сам одушевљен православљем, тражио је у њему не верске искључивости већ поуке потребне сваком. Као смишљени еклектичар огледајући у различитим правцима, Боројевић није ни у једном повукао оштру властиту бразду, те се његово певање може обележити сликом датом за песнички рад енглеског песника Попа који није стварао нозих праваца и облика већ је у одређеним просторијама старо размештао и усавршавао.

— Никола Боројевић родио се у Оточцу 1796. Школовао се на Ријеци, у Љубљани и Бечу, где је учио техничко-економске науке. Највећи је део потоњег живота провео на Ријеци, а по том је прешао у Карловац где је преминуо 1872.

6.

Обилати песнички рад Ивана Трнскога не долази у ред оних који стварају епоху, али је активност Трнскога била потребна за толике деценије свестранога књижевног развитка

илирско-хрватског. Обдарен радљивошћу, вољом за живот и уверењем да животу народном ваља бити од користи, Трнски је с књигом у руци преживео све мене које су је задесиле од њенога препорођаја до новијег доба. Али и ако природе угодне за прилагођивање књижевним приликама и струјама, Трнски је ипак тежином свог рада службеник правца романтичко-националног и један од најглавнијих сарадника на делу оживо-творања народних идеала. Дуг низ година, некад више а некад мање угодних за књижевни рад, дао је и знатан број литерарних послова, који се, понајпре, могу поделити на оригиналне и преведене књижевне радње. У оригиналима Трнскога има и самониклих творевина и одјека многих утицаја којима је био подложен у свом дуговременом раду. У њега ће се, не једном, наћи звуци народне песме, од којих ће се прилично лако прећи на романтику онаку каква се јавља под утицајем туђинске уметничке поезије и на скептичко-философско моралисање, на алегоријско-увијене слике народног и политичког живота, док се није пробила ближа романтика домаћег значаја, да се све опет заокругли песничким, нешто суморним, погледом на свет и живот. Одабравши гласовита песничка дела из словенских и других литература за превод, Трнски се старао понајпре да се читаоци познају с њиховом садржином, па и ако није увек чувао облик и песнички језик оригинала, ипак је доста допринео улепшању и једног и другог у домаћој литератури. Тако је преводио, и у „Даници“ још 1839 објавио, Шилерову „Песму о звону“, коју је знатно доцније дотерану поново штампао; за тим је дошао „Краљедворски рукопис“, 1854, Пушкинов „Евгеније Оњегин“ и т. д. Прву свеску својих оригиналних песама Трнски је штампао 1842, а за тим је дошло све сбилатије родољубиво певање. „Kriesnice“, две свеске оригиналних лирских песама, 1862 и 1865, побудиле су биле велико интересовање и собом и тиме што су песме биле изишле без песникових имена, те се око проналаска аутора мучио и песников побратим Прерадовић, дочим га је у лепој посланици Утјешеновић — Острожински погодио, заустављајући се на светлости која кроз гранчице издаје „токе Иванове“. Сабране су његове песме изишле у Загребу 1881—1882. Приличан је, најзад, по броју и његов рад на епској поезији, премда је Трнски поглавито лирски песник, коме је већи број пригодних песама био у једно доба довео у питање признање правога дара песничког. Од његова пригодног и епског

певања треба поменути песме: „Sveta priča“ о Ђирилу и Методију, 1863, „Nikola Zrinski ili Sigetsko junakovanje“ 1866, „Ana Lovičeva“ 1890, где је народно предање о жени издајници, „Ban Berislavić“, 1896, и др.

— Иван Трнски родио се 1819 у Рачи; учећи гимназију у Загребу у доба илирских започетака познао се с првацима покрета. У књижевности се песмом јавио 1837. У Грацу је учио немачку литературу, а 1839 походио је Далмацију и Боку. Служио је у војној и управној служби, дотерао је до чина великог жупана у Беловару, по том је служио у Загребу где је 1885 добио пензију. Као Нестор хрватских и српских књижевника преминуо је у Загребу 1910 у заслуженом поштовању.

7.

Нема сумње да је у помену имена Петра Прерадовића помен највећег хрватског песника у широким границама оног периода који називамо романтичко-националним и који запрема главно доба деветнаестог столећа. Како по идеји, по полету, песничком језику и облику, тако и по основном дару поетском Прерадовић се истиче изнад свих који су као следбеници замашне идеје илирске имали смелости да књигом везују два племена која и политика и религија и интереси туђина-господара раздељиваху. Прерадовића је на певање покренуло истинско осећање позива песничког, нити је спољни узор био близу њега да би се могао повести по њему. Према томе Прерадовић је песник кога опште одушевљење није изазвало на певање: кад је запевао народним језиком био је већ извезбани уметник. Отуд његов брзи успех као песника илирског, хрватског. Чим се осмелио да проговори и народним језиком у стиху, он је брзо искорачио испред свих који су обделавали тај језик већ од пре неколико година. То што га је учинило моћним за тако надлетање бејаше његов истински песнички дар. Кад се проучи све певање његово, кад се анализују идеје његове, и кад се уоче моменти у којима му песничка душа проговара узвишеном речју — онда се његов живот и рад може исказати Доситијевом речју: Он је љубио свој род...

У Прерадовића има прилично песама пригодница, која врста није кадра препоручити дара песничкога уопште. Али кад се уочи да су то, без изузетка, били код њега они моменти који су и њега, кад што њега пре свих, повлачили у свет нових мисли и нових осећања, онда се види да су одзиви на такве догађаје били само одзиви његове душе, и да су то

само за нас сада „пригодне“ песме. Његове љубавне песме нимало не опомињу на девет пута препиране остатке трубадурске лирике, познате онда понајпре преко дубровачке раније поезије — и од свих песника западне половине нашег народа у оно доба само је код њега тај случај! Не да се тајити неко повођење према бољим гласовима уметничке лирике немачке, али што тим његовим песмама, с друге стране, даје цене то је она свагдашња савременост њихова, као што се и за љубав каже да је вечно млада. Његова би песма „Мируј, мируј, срце, моје“ била лепа песма и на другом ком језику; нема она, дакле, неке специфичне особине домородне, као што је имају неке песме других песника; то јој не може разуме се, бити препорука — али она са критичкога гледишта на развој лирике у Хрвата има своју вредност управо у томе што чини изузетак од певања љубавних песама свих песника којима је узор био у складу какав дају тонови дубровачке старије лирике или Коларова идеализма. Не, дакле, угледањем на ту лирику, не имитовањем другима који су могли бити и који су били у зори оног доба — већ самониклим осећањем песничког срца издваја се та песма, а по њој и све љубавничко певање Прерадовићево. — Када се уз то дода да је Прерадовић био човек мисаон, да је готово сваком осећају умео наћи складног израза, и да је у свом поетском раду имао за песнички језик осећање које се није лако достигало — онда је јасно зашто су Прерадовићеве патриотске песме за сва времена остале песме, чему „Путник“ може бити најлепшим примером.

Прерадовић је био савремен човек, и оно о чему се он брине — брига је целог једног многобројног народа. Никад се не огрешити у недостојном спору између Срба и Хрвата, није било лако човеку који је био у искушењима Прерадовићевим. Он се никада није огрешао у својој вери у будућност Срба и Хрвата, тако да се, у том погледу, поред њега може ставити само још један прави песник, Јован Јовановић, који је баш у спомен Прерадовићев написао једну од најлепших својих песама.

У књижевности се Прерадовић први пут јавио преко „Зоре Далматинске“ Ант. Кузманића у Задру 1841 песмом „Зора пуца — бит ће дана.“ После пет година, 1846, штампана је први зборник својих песама „Prvenci“ који су одмах били по заслуги примљени. За њима су дошле „Nove pjesme“

1851, али је потпун зборник његових „Pjesničkih djela“ наша књижевност добила тек по смрти му, 1873. Спреман за свој песнички позив, и далеко од празног пристајања за тренутним укусом, Прерадовић је по побудама душе своје певао осем свега, народу о народу, износећи му значај и славу језика који је песник стварно осећао, позивајући га на рад, будећи га зарана и храбрећи га у послу до истрајности. Прерадовић је лиричар: он има и добрих одлика дидактичара, чинио је оглед и у епском певању, оријинално и преводно, па је и у драматском облику оставио радове: „Vladimir i Kosara“ и „Marko Kraljević“. Али Прерадовић није био драмски песник; отуда су и у овим радовима тек неке појединости од правог значаја.

— Петар Прерадовић рођен је 19 марта 1818 у Грабровници као син граничарског официра. После првих школа учио је у војничком заводу у Беловару, а при крају 1830 буде примљен у војну академију вицернајштатску, где је провео осам година. Ту је, по уредби школској, морао прећи у римокатоличку веру, оставивши источно-православну у којој је рођен и крштен. У академији је почео писати песме али на немачком језику. Свршивши академију, постао је официр и додељен је регименти која је тада била у Милану. Пролазећи тада кроз Загреб чуо је био нешто о новом књижевном покрету, али то не бејаше од нарочитог утицаја. Кад је походио мајку, видео је да је заборавио матерњи језик. При крају 1838 стигне у Милано, где у регименти бејаше доста његових земљака који се интересоваху о народним стварима; а кад после њега дође тамо и Иван Кукуљевић, који је сав био понесен првим књижевним успесима илирским, заузимљивост за књигу и рад оживеше још више. Не прође много па Кукуљевић оде из Милана, али се, срећом и регимента премести у Далмацију. У путу Прерадовић, нешто мало већ заинтересован за народну књигу и песму, удари на Млетке где се задржа у друштву опет младих народњака, којима је предњачио Спиро Дмитровић Которанин. Тај је сусрет имао одсудног значаја за Прерадовића, који мораде обећати да ће из Далмације одговорити песмом на народном језику када га Дмитровић песмом из Млетака буде поздравио. Дмитровићу је било лако то учинити, и Прерадовић ускоро у Задру доби од њега песму, на коју мораде одговорити „Посланицом“ Дмитровићу и друговима, првом својом песмом на народном језику, за којом су убрзо долазиле нове и боље. У Загребу путујући, ступи у лично пријатељство с Вразом, који га приведе још ближе заједничком раду. После тога би регимента враћена у Италију, где је у неколико бојева учествовао и Прерадовић. У почетку 1849 би, на велику радост своју, премештен у Загреб. Доцније су настали различити премештаји. Био је у рату 1866. Последње је године провео у Бечу у службеним пословима, дотеравши до ђенералског чина. Ту је и преминуо 18 августа 1872, а после три дана сахрањен у бечком гробљу одакле је 1879 пренесен у Загреб. Неколико последњих година био је уверен присталица спиритизма.

8.

Огњеслав Утјешеновић Острожински јавио се у књижевности 1842 песмом „Јека од Балкана“, која је била најпре наштампана у додатку једног немачког листа а после је више пута прештампавана у листовима и зборницима. Утицај је ове, скромне иначе, песме био велики, тако да се у доба крутог апсолутизма осмелила била скупштина varaždинске жупаније у Хрватској да се представком обрати цару нека би се његова влада заузела за судбину Хришћана у Турској, а песми се одазва чак и Колар сонетом у част песника. За тим је Утјешеновић писао по листовима; 1845 издао је зборник „Вила Острожинска“ с другим, попуњеним, издањем 1871 у Бечу. Осем песама Утјешеновић је 1860 штампао епско-алегоријски спев „Недјељко,“ који у прерађеном и попуњеном издању 1888 има дванаест песама. То није дело особина епскога песништва: у њему је преплетена религиозна туга с поуком која треба да снажи народну мисао; слике су магловите, и сувише алегоријске и тек се овде онде види конац који их држи у целини. Још је 1868 штампао „Псалме Давидове,“ које је „попут српскијех народнијех пјесама спјевао по Св. Писму“. — Узевши у вид све чињенице, може се рећи да је Утјешеновић у своје доба имао на народ утицаја већег но што би његов скроман дар могао постићи у другим приликама.

— Огњеслав Утјешеновић родио се 1817 у селу Острожини, по коме је доцније и узео књижевни надимак. Није се редовно школовао; ипак је у загребској правној академији, већ као чиновник који се сам образовао, положио потребне правне испите. Као чиновник је живео у различитим местима, једном и у Бечу, и у служби је доспео до чина великог жупана у Вараждину; добивши пензију, живео је у Бечу и у Загребу где је 1890 и преминуо.

Годину по Острожинском јавио се, 1843 у „Подунавци“, Љубомир П. Ненадовић, чији први песнички почети показаше природу и правац његова певања. У њима се песник одушевљава лепотом природе, јунаштвом свога народа, тужном и славном прошлошћу његовом, слави се спомен Доситија и казују се животне поуке — што је све карактерно обележје и потоњег плодног певања Ненадовићева. Овде онде нас опомене старијих песничких тонова, осећамо дах немачке идиле — али тако исто и „ветар с Косова“. Још мало, и Ненадовић све одлучније стаје на гледиште патриотске романтике: пева „Сабор у Крушевцу“, пева о сабљи Марковој („Снага народа“), песмом пропраћа национално-политичке и

ратничке догађаје у Српству, док му потоњи српски ратови за ослобођење и независност не изазваше већи низ чисто убојних песама са свим врлинама и манама ранијега певања његова. Највећа му песма, која иде у овај круг ширих размера, „Дојчиновић Војин“, којој мало још недостаје до добре песничке приповетке, плод је његова путовања по Архипелагу, и била је, унаточ критичарским замеркама, добро примљена од читалаца. Али се у укупном певању Ненадовићеву истиче још једна гомила песама по којој је тако исто био познат, а то је дидактичка поезија, којој је блага душа, ведра воља и поуздана култура Ненадовићева била наклоњена као васпитном средству. Критика је, још онда, с правом замерала сувишном моралисању. Има и већих Ненадовићевих песама тих особина, као што је размишљање о свакодневном животу, у „Берберу Трајку“, о вишем душевном позиву и свету, у „Теофилу“ и т. д. Најзад је, и у последње доба, написао велики број гнома које се често наводе. Укупан се суд о дугвремену певању Ненадовићеву даје свести на ово: песничка је жица његова врло економична, танка; певање му нема разноликости по облику као ни по израђености песничког језика; стихови су чешће тврди и са нечистим сликовима; уопште ни спољна ни унутрашња страна његових песама, с врло скромним полетом а кад што и без тога, не показује ничег вишег изнад просечних појава. Али се верује да је Ненадовић певао искрено и без усиљавања, без жудње за гласом и за славом и да је имао пред очима једино добро свог народа. Зборник је његових „Песама“ изишао у Земуну 1849, а умножено издање 1860, и по том су скупљени му списи излазили у Београду три пута, почевши од 1881.

Медо Пуцић, који је већ поменут код Коларова утицаја, излази на поље књижевног рада врло рано као вредан сарадник Гајеве „Данице“, „Дубровника“ и других издања. Његово је литерарно образовање засновано на темељу класичних студија а завршено утицајем народне поезије, и то је, у вези с изучавањем старе прошлости народне, учинило да се тон народне песме провео у лепој хармонији с уметничким обликом кроза све главне песничке радње Пуцићеве. Уметнички најправилније сложену велику песму „Карађурђевку“, где се опевају слава и смрт Војда Карађорђа, довршену 1850, израдио је по тим начелима: ту су и гавранови који јављају кадуни Кулин-капетана о турској погибији — као и

у Вишњића; ту је ванредном вештином употребљена цела песма о почетку буне против дахија; ту су складни одједи и свега народнога певања о оном времену. Доста је таквих мотива и у другој повећој песми „Цвијета“, пева сасвим друге врсте, по коме је и најпопуларнији у своме завичају.

— „Цвијета“ је поникла из веровања по коме се Дубровчанин у каквој великој несрећи заветује да ће се оженити грешницом ако се спасе, и таква се реч по правилу одржава. Тако се заветовао и капетан Драго у тренутку када му се брод давно, али Цвијета, по властитој кривици, умире пре остварења тог завета.

Пуцићеве су песме изишле у збирци „Талијанке“ 1849, а најпотпуније је издање његових „Песама“ штампано у Панчеву 1881.

— Медо Пуцић, кнез, рођен је 1821 у Дубровнику у једној од најстаријих породица властелинских. Школовао се у Млечима а права је учио у Падови и Бечу. По том је живео у Италији у дворској служби најпре код војвода од Луце а по том код војводе од Парме. Највише је живео у Дубровнику, много је путовао, у Београду је био 1863—1872 наставник непунлетном кнезу М. Обреновићу; преминуо је 1882 у Дубровнику.

Јавивши се у доба када се у Далмацији будио поново народни дух, у време после забране загрепскога илиризма, Јован Сундечић је, као радник на народном бољитку, био један од најизразитијих проповедника слоге Срба и Хрвата, и то је најлепше обележје рада његова. Он није имао више књижевне културе, и сав се ослањао на певање „по осећању“ које такођер није могло бити увек снажно. Ипак остаје факат да је Сундечић будио своје земљаке и савременике и да је њихову буђењу доста допринео својим патриотским певањем. Многи су његови радови штампани и прештампавани и ћирилицом и латиницом, те је Сундечић био подједнако познат и у једној и у другој половини народа нашег, а да су се у своје доба читали његови радови сведочи н. пр. „Крвава кошуља“, спев који је 1864 за неколико дана распродан у 5000 примерака! Збирке његових лирских песама — „Срце“, „Низ драгоцјеног бисера“, „Цвијеће“, „Вјенчић домољубних пјесама“, „Љубав и цвијеће“, „Тужна књига“, „Миље и омиље“, и т. д. — као и његове епско-лирске песме казују песникову љубав, често с искреношћу која престаје бити друг уметности, певају у славу родољубља, певају врлине, чистом животу и т. д. и не штедећи једноликих стихова остају пример воље за рад који се претварао у занат.

— Јован Сундечић родио се 1825 у Голињеви код Лијевна у Босни. Свршивши задарску богословију, заполио се и живео у различитим местима. На Цетињу је био близу десет година; кратко је време, 1868 живео и у Београду; у последње је доба живео у Котору, где му је 1898 омладина прославила полувековни јубилеј рада. Умро је 1900.

9.

Јована Илића збирка „Песама“ штампана је у Београду 1854 и други део 1858. По том је засебно изишао 1868 идилски спев „Пастири“ па, доцније, збирка „Дахире“, а 1893 штампан је поново, не у свему вешто одабран, у издању С. К. Задруге зборник његових „Песама“. У песми је Илић лиричар, који је брзо прешао туђинске утицаје и рано стао под знамење националне романтике. У ширим је читалачким круговима још од почетка био популаран, а тај је суд усвојила и књижевна оцена. Његова је поезија националног карактера; он је срећно зашао у дух народне песме, усвојио је и тон и облик њен, те је стварао у најлепшим моментима певања. Засебну, и најпознатију, врсту чине његове љубавне песме, као такмаци севдалинкама, најлепшим љубавним песмама народним. Још се у зборнику свега певања Илићева издвајају источанске песме, које имају даха и чари источанског певања; неке су романце из те групе постале врло популарне и у најширим круговима. Најзад су и „Пастири“ испевани на основи народног причања и певања; предмет им је прастаро народно предање најдаљег порекла с истока... Два момка воле једну девојку, која не зна изабрати заручника друкчије већ ће узети онога који јој уз Космај први дотрчи; у надметању умру обојица, а девојка се од туге убије. Тај је догађај обрађен у десет одељака у којима је низ лепих слика идилског живота и бајне природе, што спеву даје највећи успех.

— Јован Илић родио се у Београду 1824. Школовао се у Београду, Крагујевцу, Пожуну и Бечу. Као омладинац је био одушевљени пријатељ словенских идеја Љ. Штура и његових другова с којима је био у личним везама, а у Бечу је припадао кругу Вукове омладине. У буни 1848 борио се као добровољац, а по свршетку покрета постао је у Србији професор. На скупштини о Св. Андрији 1858 био је најодлучнији учесник, и у одсудном је тренутку лично окренуо ситуацију једном циљу. Доцније је био виши чиновник и министар а после се у великом разуверењу повукао у самоћу коју је стојички сносио, и у тој је повучености преминуо 1901.

10.

У једно доба, које је трајало дуже но што књижевне традиције наше обично живе, најпопуларнији песник и у Срба

и у Хрвата, Јован Јовановић, јавио се 1849 испеваном песмом „Пролетње јутро“ у којој се, поред гласова који упућују на ондашњу, почетну, лектиру из страних узора још не чују они тонови с којих ће, не много по том, започети своју популарност овај у исто доба и најплоднији песник наш.

Прешавши прва колебања, туђинске утицаје као и утицај поезије народне и Бранкове, Јовановић је доста брзо изишао са својим певањем, које је изненађивало окретношћу, лакоћом стиха и свега облика, духовитошћу, без које је била ретко која његова песма; он је био вредан сарадник у различитим књижевним па и другим листовима свога доба, а доста је рано почео штампати и у посебним издањима. Тако су му изишли радови: Љермонтовљев „Демон“, „Толдија“ од Арања, „Витез Јован“ од Петефија, „Толдијина старост“, „Источни бисер“ где су источанске песме Хафиса и других песника, „Песме Мирзе Схафије“ где су главно преводи источанских имитација немачког песника Боденштета; доцније је штампао „Отму Мурањ-града“, Тениснев спев „Енох Арден“, Мадачеву „Човекову трагедију“ 1889, „Мајстор-Манојла“ од румунске краљице Кармен-Силве (у Летопису) и т. д. Зборници су његових песама излазили: 1874 у Н. Саду „Све дојакосње песме“, 1897—1882 у Н. Саду „Певанија“, збир готово свега његова певања, као највеће песничко издање у нашој књижевности, „Друга певанија“ у две свеске С. К. Задруге, „Снохватице“ I и II св. у Београду.

Песнички се рад Јовановићев може делити по изворности и по врстама. У првом случају имамо ориџинале и преводе; он није преводио само у једно доба: кроза сав песнички рад његов иде упоредо и једно и друго певање. О начину његова превођења исказан је одавно суд који се мало у чем доцније могао изменити: Јовановић не преводи већ препева. Отуда у њега превод, у највише случајева, не одговара ориџиналу спољном страном, бројем строфа и стихова. Он се у дух песме унесе и уживи тако да с туђином песником пева упоредо кад што и натпевајући га. Многобројни су немачки, маџарски, француски, готово свих Словена, као и други песници чије је песме на овај начин преводио, и ређи је случај да је препев заостао далеко иза ориџинала. Та је особина Јовановића обележавана дуго времена као врлина, док се и на њу није погледало с друге стране: такав начин улажења у дух других песника није, рекло се, сведочанство

за велику песничку индивидуалност Јовановићеву, који према томе остаје уметник у стиху, вештак у версификаторској лакоћи али не и песник првенствено своје душе. Али је тај начин препевања донео још једну, трећу, групу песама Јовановићевих; то су песме које нису ни оригиналне ни преведене или препеване, већ су постале посредно, по лектири, по случајном кажипуту туђем, или по слици коју је песник овде и онде посматрао или само и запазио и т. д. Таких песама има готово у свима врстама његова певања, па чак и у врсти најинтимнијој, у песмама у којима се певају лична туга и породична несрећа песника!

Гледајући на врсте певања, Јовановић је најбогатији песник свога доба, јер је ретка лирска, лирско-епска и дидактичка врста певања за коју није дао доста прилога. Његове су патриотске песме потпуно у духу и правцу романтичко-националних тежња: такве су му и баладе и романце, у којима је често незнатан догађај исказан свом речитошћу савремено-политичког песника; љубавне песме његове провејава, већином, туга, која се осећа и у „Ђулићима“, како је Јовановић назвао најбоље своје љубавне песме у којима је исказао осећање своје кратковремене среће; њима одговарају, на свој начин, „Ђулићи увеоци“, у којима је кроз подужи низ година говорио о личној несрећи и о изумрћу свога дома, где је, највидније, изгубио при крају осећање за умереност у употреби једне теме. Од политичких песама његових нема, кад што, ни пун корак до сатиричких и шалвих, по којима је био особито познат и цењен, и којима је унапредио хумор и сатиру у нашој књижевности. Остављајући на страну друге врсте, морају се поменути још и његове дечје песме, које су стварно дале полета овој књижевној грани у нас. Властита несрећа песника у губитку деце упутила га је, казује у једној песми, љубави према будућем српском свету:

Сад често у сну чујем
Дечице моје глас:
„Где год је Српче које
„Љуби га ради нас...“

Нико се ни пре ни после Јовановића није знао у душу детињу уживети тако као што је то могао он — према особинама свог песничког талента. Отуда су те његове песме имале великог васпитног значаја и имаће га све дотле докле

год буде потребно да се будући свет подиже речју која срећно садржи и лепоту и поуку.

Особити је разлог за Јовановићеву популарност у савремености његова певања. Као такав песник Јовановић је ишао са својим, релативно дугим, временом које је имало да прима нове идеје и да даде маха њиховој борби против оних ранијих које се желе заменити. Отуда код Јовановића има и химне, писане кнезу Србије, и сатиричне алузије о певачима химне; има песама у којима се прихватају крајне идеје социјално-комунистичког учења и, супротно, у којима се учи да је прече зауставити крв кад из ране лопи него маштати о благој будућности; неке песме војују за старе врлине патријархалног света а друге за будући свет среће. И као што народне пословице могу дати потврде свакој мисли, тако и Јовановићево певање даје могућности за наводе у врло различитим потребама. Али, оставивши на страну све то, у поезији Јовановићевој има стално светлих и хуманих идеја достојних великог песника уопште, које ће бити на свом месту и кад се доста одбаци уз оног пролазног одушевљења којим се пропраћала многа појава у животу.

Књижевни је утицај Јовановићев био не само неоспоран него у правом смислу велик, па је он још потребан међу Србима и Хрватима, међу којима ће остати за векове топла успомена на песника који, једини међу Србима песницима, никада није престао проповедати живу истину о великом значају слоге Срба и Хрвата.

— Јован Јовановић родио се 27 новембра 1833 у Н. Саду, где је учио основне школе и прве разреде гимназије коју је продужио у Халашу и у Пожуну, после чега је права почео учити у Пешти, продужио у Прагу а довршио у Бечу. У Н. Саду је био кратко време градски чиновник, а највише се занимао о књижевном раду, покренувши 1862 и лист „Јавор“. У то се доба и оженио, а 1863 отишао је у Пешту за надзорника Текелијанума. Ту је изучио медицину и постао доктор. Тада је уређивао и хумористички лист „Змај“, по коме је и сам добио надимак те је и био обично познат, и у животу и у књижевности, као Змај Јован Јовановић. Као лекар је живео у Н. Саду, у Панчеву где је покренуо нов хумористички лист „Жижку“, а кад му овде умре, опевана и оплакана, Ружа, настанно се као лекар у Футогу, где изгуби и последње дете, те се врати у Н. Сад. Овде му је, 1874, прослављена двадесет-петогодишњица књижевнога рада. Доцније је покренуо и трећи хумористички лист „Стармали“, који је поникао као продужење шаљивог одељка у „Илустрованој ратној хроници“ коју је Јовановић уређивао за време српских и руских ратова против Турака 1877—1878. Накоро се преселио у Београд, где је постао драматург Народног Позо-

ришта, а оставивши Београд отишао је у Беч где је 1881 покренуо де-чји лист „Невен“. После више година вратио се у Београд; 1892 Народна Скупштина одлучи да се њему и Љ. П. Ненадовићу за живота у име народнога признања даје годишње државна помоћ у 4000 динара, што је био први такав случај у нашем народу. С јесени 1898 преселио се у Загреб где је 13 јуна 1899 свечано прослављено пола столећа Јовановићева књижевног рада. Доцније се вратио у Каменицу, према Н. Саду, где је 1 јуна 1904 преминуо. — Јовановићев је живот био обичан, а једноликост му је била прошарана путовањима која је кад што предузимао, најдаље до Русије. Казује се да га је Сима Милутиновић, још као малог у колевци, благословио, пожеливши му: „Да Бог да био песник!“

11.

Оне године кад је умро Бранко, а наскоро по појави Јована Јовановића, осмелио се изићи на јавност и Ђура Јакшић, који је по дару и искрености песничког одушевљења превазилазио Јовановића и ако његове популарности у ширим читалачким круговима никад није достигао. Јовановић је био школован човек са два, највише цењена, факултета — Јакшић је о своме школовању уопште нерадо и говорио; Јовановић се умео, и могао, свом душом унети у туђе певање — Јакшић је печат свога певања ударао и оном незнатном броју својих прпева, као што је себе уносио у душу појединих лица својих песничких радова у прози; Јовановић је свесно ишао за струјом времена дајући израза и оном певању које није потицало из властитог уверења — Јакшић је и политичко-социјалним невољама налазио израза у сликама некадашњег доба, за којим је по песничко-роматичарској души искрено жудео; Јовановић је дао све чега је у души његовој било — Јакшић је остављао утисак да ни у најсрећнијим часовима свог релативно кратког века није могао речима исказати дубину осећања; Јовановић је оставио, у слабијим песмама, идеје просвећеног књижевника — Јакшић у добрим песмама није казао ничег више но што је у души његовој било.

Јакшић је лиричар. Он је писао и већих песама за које је желео да буду епске — али правих епских песама нема ни толико колико Јовановић, који је бар у преводима могао имати потребну епску мирноћу. Јакшићеве епске песме нису ништа друго до мали повод за велике лирске исказе. Кад што, у тим песмама нема ни потребног оквира. Јер док читалац у песмама „Братоубица“, „Мученица“, „Невеста Пивљанина Баје“ догађај и не памти, јер и није ни сложен ни необичан пошто је потиснут блиставим сликама живог осећања и сјајног из-

раза — дотле у неким, као н. пр. у „Барјактаровићима“, нема ни тога, и цела је песма у монологу најмлађег јунака који полази у бој.

Као лиричар Јакшић је искрен, често и на штету песмине лепоте. Као што нема мере у песми :

Падајте, браћо! плин'те у крви!
Остав'те села, нек гори плам!
Бацајте сами у огањ децу!
Стресите с себе ропство и срам!

тако исто и у осталим патриотским, и другим, песмама Јакшић сву душу без резерве залаже за онај тренут осећања који пева. Та се јачина и у осећању и у изразу само још два пута чула у нашој књижевности пре Јакшића — код Милутиновића и Његоша: код првог силније, код Његоша срећније, а код Јакшића разумљивије. Изгледа да је Милутиновић после Његоша још једном проговорио у српској књижевности: преко Његоша непосредним а преко Јакшића посредним утицајем. Али то код Јакшића није био књижевни утицај, то је био одјек исте врсте дара: амплитуда је трептања још једном достигла била прву висину.

Јакшићеве су песме суморне, тужне; туга није бол меког већ мушког срца, вољног и готовог на отпор. Убојне му песме имају исти утисак непосредности, исте врлине и мане. У њима нема извештачености, а песник је своје ратничко одушевљење посведочио у младости 1848 и на Дрини 1876.

Али има једна врста песама у којима је Јакшић најјачи, а то су оне песме у којима, као нехотице, казује најтајније покрете срца: то су уздаси без горчине, чисте сузе без гнева. У опису, одличне лепоте, „Вече“ тај се уздах и неосетно отима:

У срцу се живот застрашеном таји,
Само ветар уји... то су уздасаји...
А славуји тихо уз песмицу жале,
Не би ли им ладне стене заплакале...

„На Липару“ је нежан разговор песников с тицама којима се исповеда:

Моје тице мале, моји сиротани,
Прошли су ме давно моји леги дани,
Увело је цвеће, одбег'о ме мај,
А на души оста, к'о скрхана биљка,
Ил' к'о тужан мирис увелог босиљка,
Једна тешка рана, тежак уздасај.

У ову врсту долази и „Поноћ“, најбоља песма Јакшићева и уопште једна од најбољих творевина уметничке поезије наше. Малена песма има два дела: у једном је песникова слутња о необичној походи која му у поноћно доба долази, а у другом је долазак сени умрле мајке и његово јадање њеном духу. Сва је песничка јачина Јакшићеве душе стала у службу описа и исказа речима онога што је песник осећао. Шта је, каква је поноћ? „У црном плашту нема богиња“. Тада песник чује глас. Какав је он? Необичан, нечујан — али га он ипак чује:

К'о грдан талас један једини
Да се по морској ваља пучини..

Он је још тиши, још мање чујан:

Ил' небо можда даље путује,
Да моју клетву више не чује?
Па звезде плачу, небо тугује,
Последњи пут се с земљом рукује...

Шум се одређује ближе: чује се ход. Али

Ни ваздух тако тихо не гази,
К'о да са оног света долази?
Ил' крадом облак иде на више...

Ил' анђ'о мелем с неба доноси?

Или, можда, иде љубав? злоба? суза жалости? С правом је рекла књижевна оцена да „поезија даље не може, више се у њој не може постићи — то је само музици дато, која је у стању да пробуди у нама, чаробном силом својих тонова, нове и невидовне светове“. Најзад престаје очекивање: песнику долази умрла мајка, и он у потресености износи сву душу. Сад долази кратак и јак опис животних тегоба, који се завршује речима:

О мајко, мајко, свет је пакостан —
Живот је мајко врло жалостан...

За љубавне је песме Јакшићеве речено да их одликује крепко и ничим неразнежено мушко осећање; њих уопште и нема много, а међу њима је најлепши круг „Љубав“, где је с том љубављу преплетено искрено родољубље.

Јакшић је уз Српство подједнако волео и Словенство. Зар у мало школована Јакшића бејаше и начелнога гледишта на Словенство и његов позив? Било је — и с те стране његова поезија има сву изразитост и утисак непосредности. Он је веровао да његов народ има два главна непријатеља: Турке

и Маџаре; то је било доста да он о њима не узмогне ни тренутка мирно мислити. У накнаду за то — Словени имају само врлина. Он није био теоријски упућен на свесловенску заједницу. Прилике и његови доживљаји дадоше резултату која је ипак на то изводила. За такмичење међу Јужним Словенима није хтео знати, јер сви они имају једне непријатеље. О спору Хрвата и Срба ћутао је, и, савлађујући бол душе своје, гледао је далеко у идеалну будућност свог великог народа.

Ипак је песнички узор његов био у песнику Петефију; за ово је Јакшић могао наћи оправдања само у веровању да је највећи мађарски песник био пореклом Србин. Петефија Јакшић помиње и у својој поетској прози, назива га „мој Петефи“ и на њ се кад што позива служећи се, у тој прози, његовим сликама и поређењима. Ту је основна сличност два ванредно даровита, мало учена а много сиромашна песника у два народа који се мешају на једној територији. Јакшић је манир певања, боје за сликање и песнички стил усвојио по Петефију. Он је, у многим чему оскудан школовања, ишао ипак у једну школу, у школу песника Петефија. А тај је ученик постао друг учитељев: потпун песник који је, у исказу истинског песничког осећања, усвојио начин од песника тамо преко „благословене земље банатске“...

— Ђура Јакшић родио се 27 јула 1832 у Српској Црњи, селу у Банату, где му је отац био српски свештеник. Свега је изучио у Сегедину три гимназијска разреда и то с муком и прекидањем. Али учећи трећи разред, Ђура се упише у посебну цртачку школу, коју је тачно походио. Видећи у чему је његов дар, одведе га отац у Темишвар, где ће учити само цртање. Од пет стотина ученика Ђура бејаше најбољи. С јесени 1847 почео је учити у пештанској сликарској академији. Идућег пролећа остави Пешту због револуције па оде у Вел. Бенкерек сликару Данијелу, код кога је учио све до зиме, а тада се — кад буна све захвати — врати кући, па као добровољац оде на бојиште. 1851—1853 био је у Бечу, учећи сликање. Ту је почео писати и песме. Још је пола године био у Минхену, где је врло озбиљно учио, па се због немања средстава врати дома. Неко је време провео у Кикинди, радећи приватне сликарске послове, а кушао је настанити се и у Н. Саду. Најзад у пролеће 1857 пређе у Србију, где постане учитељ у Подгорцу а за тим у Сумраковцу, селима у Црној Реци. По свршетку школске године врати се у Београд, где је у једној приватној школи имао много посла а мало зараде. С јесени 1860 постане учитељ у Пожаревцу, где се и ожени, па после годину дана, уз малу помоћ очеву, оде с младом у Беч да продужи сликарство. Сад беше весело и задовољан вредан радник и уредан домаћин своје сиротиње. У Бечу, због малих прихода, не састави ни

годину, него сиђе у Н. Сад где је мислио да се стално настани. Дотле је већ био изишао на глас по својим песмама, почео је био писати и приповеке, а тада му Матица Српска награди прву драму „Сеоба Србаља.“ Ипак с пролећа 1863 пређе опет у Србију. Био је учитељ цртања у крагујевачкој гимназији, па је враћен за сеоског учитеља; после је настао низ премештаја до 1871, кад је из службе отпуштен. Идуће године постаде његовим заштитником Кнез Милан, и Ђури тада свану. У новембру 1872 постао је коректор у Државној Штампарији. Издајући 1873 своје „Песме“, посветио их је захвално Кнезу Милану. У коректорској је служби и преминуо 16 новембра 1878. Сахрањен је био на Старом а доцније је пренесен на Ново Гробље београдско.

12.

Стеван Каћански с књижевним надимком Владислав изишао је рано на глас с песмом „Ноћница“ у којој се опева бој код Темираина 1848; по том се јављао, лагано, у листовима, а збирка му је „Песама“ штампана 1879. У његовој поезији разликујемо два тона: патриотски и љубавни. Први се чује много чешће и главни је представник његова певања. Све то, пак, показује како је Каћански био само лирски песник, који се и у друкчијим потребама служио лакшим средствима. Од мањих лирских песама највише се истичу, међу патриотским, „Ој облаци“, којом песник младог доба из Загреба поздравља Српство на истоку после крвавих година буне, и „Јеси л' чула, душо дивна“... Љубавних је песама мање. У некима се преплећу две љубави, према народу и драгој. Каћански је био искрен песник без изузетних особина и претензија, а песме је посветио српском народу исповешћу:

Све што имам — то је твоје,
Све што имам — теби дајем,
— Са слађаним уздицајем
Срце, мисли — песме моје!

— Стеван Каћански родио се на Бадњи дан 1830 у Србобрану; школовао се у различитим местима с прекидом, а најзад у правној академији у Загребу. У Србију је прешао 1857 те је служио као професор у Крагујевцу и Београду, где је преминуо 1890. Уређивао је, у два маха, и политичке листове „Српска Народност“ и „Велика Србија“, у родољубиву смеру. По нарави повучен и ћутљив, имао је ипак учешћа и у организацији културних српских удружења.

Педесетих је година почео певати у листовима Јован Драгашевић, који је 1869 штампао збирку онда много читаних „Песама“. Драгашевић је готово сваком књижевном правцу и утицају дао одзива у својим ранијим песмама, док није одлучније стао у коло патриотске романтике. Тако у њега има и нешто класичарскога певања, има звукова и израза који

подсећају нешто и на С. Милутиновића, има идилскога певања и утицаја немачке лирике као и огледа у тоновима народних песама — али је популарности стекао и доста успеха постигао нарочито песмама „Ајдук Вељко“, „Рајић“, „Курсула“ и др. које су се за деценије радо декламовале. У тону народнога певања најзнатнија му је „Јека од гусала“. — Правично је благом речју поменути име Мите Поповића [1841 у Баји, адвокат ту и у Сомбору] који се, после ђачких покушаја на маџарском језику, јавио 1862 у „Даници“ првом песмом српском, поставши доцније један од најплоднијих, и најнесрећнијих, писаца српских. Писао је и преводио, с малим изузетком, у свима српским листовима свог доба, а посебне су му збирке изишле: 1874 „Песме“, 1877 „Пред Васкрс“, 1878 „Светли дани српски“. Писао је и приповетке и читав низ драма, али је највише био познат по песмама. Први је познао српску публику с изабраним скотским и шведским баладама и романцама, а у ориџиналним је таким песмама износио слике из прошлости народне, те је био познат и ширим круговима, ма да је већег књижевног успеха имао у поетским приповеткама и идилским сликама. У почетку, за добрих шеснаест година, о њему се на књижевном форуму није хтела рећи друга до само похвална, некад и раскошна, реч. А кад је, случајно, дошао у сукоб с представницима реалистичкога гледишта у књижевности, и кад се одавде устаде врло оштро против Поповића, тада се пређашњи хвалиоци његови толико поплашише да ударише у другу крајност: они се склањаху од његових књижевних понуда, показујући малодушност јединствену у васцелој нашој књижевности. Поповић се борио с неприликама, и, разочаран, вређан, понижаван, не толико од непријатеља колико од пријатеља, доживео је дане душевне поремећености од које га ослободи смрт 1888 у Пешти. — Као „небески туђинац“ прошао је „кроз простачину света овога“ Јован Грчић Миленко који је певао у ђачким омладинским дружинама, 1869 издао зборник „Песама“, одушевљавао се идејама омладине свог доба, чуо похвалу својих радова и доживео горчине с неправилног оцењивања лепих песама које имају свој тип и своју индивидуалност. Он је ишго и лево и десно по општим утисцима свог литерарног доба, певао патриотске, љубавне и друге песме и остао сјајно издвојен над свима који су певали идилске дражи и нежну тугу. Ведре слике села и сеоског живота дуго су стајале неопажене

и тек им је новије доба одало заслужено признање. Село, црквица, звонара, чесма на брегу, киша пролетница, дуга, љубав безазлена света — нађоше у песмама Грчићевим топлот књижевног помена, као што је за тим туга што ће ускоро доћи смрт дала неколико песмица од којих је свака по један део драме живота који се гаси. Све до последњег часа не остављаше певања. Фрушка Гора, Дунав, брежуљци, манастирска тишина, поточићи, успомене из младости — изазиваху, осећаја пуне, песмице. Живот кога нестаје сећао се живота некадашњег. Тај контраст даде низ песама које долазе у најнежније и најелегичније звуке што су се у нашој поезији чули.

— Отимајући се тако од смрти, Грчић је преминуо од јектике у фрушкогорском манастиру Беочину 28 маја 1875 као бечки лекар. Родио се у Черевиху 1846. Школовао се ту, у Варадину, Н. Саду, Сегедину и Пожуну, после чега у Бечу учаше медицинске науке. Своје песничко име протумачио је у песмици где изјављује:

Од имена твог, Миленко,
Савид'о сам спомен мио,
У рањеној страсти својој
Миленком се покристио!

Лирска је поезија Лазе Костића била позната нарочито по ексцентричности песничког манира и језика његова. Он је и у избору предмета и у начину обраде себи допуштао слободу, које се нису кретале у границама онога што је песнику слободно већ које су тражиле необичности у сликама не презајући ни од неприличности. С таквих је особина он брзо изишао на глас и више је препричавана његова досетка но што су навођени његови стихови. „Песме“ су му изишле у Н. Саду 1873 и 1874 а укупна збирка 1909.

Певање П. П. Његоша, као владоца, није остало усамљено. По песми је познат и Никола I, [1841—1921] кнез и краљ Црне Горе. У шесетим се годинама тек нешто од његова лирског певања објавило, такођор и седамдесетих, а за тим је 1888 на Цетињу штампана збирка „Пјесама,“ где има патриотске и рефлексивне лирике, па је позније изишло и ново издање. Збирка није постигла оне популарности какве је пожњела још из шесетих година н. пр. песма „Онам', онамо“.. или доцније „Турчину“. Забацивши, позније, повученост књижевну, песник је штампао епску песму „Хајдана“ и еп „Потоњи Абенсераж“ по Шатобријанову раду. „Балканска Царица“ је драматисана поема с краја

средњовековне историје Црне Горе а „Пјесник и вила“ дугачак низ историјских и патриотских рефлексија у дијалогу.

С већом естетском спремом но с даром поетским јавио се шесетих година Милан Кујунџић [1842 † 1893 у Београду, професор Велике Школе, политичар и министар]. Скупљене је песме разделио у две књиге 1869—1870 као два јека „Абердара,“ како је назвао своје певање и себе. Кујунџић је у стиховима био представник политичко-националног слободњаштва нове генерације; то његово певање слави народ према домаћим и туђим власницима, проповеда слободу у веома неодређеном виду и велича савест и „ведро чело“. Одјечи се тога слободњаштва налазе и у љубавним му песмама. Певање младости, весељу и животу стоји, у литерарном погледу, под јасним утицајем Бранка и оне струје која је за Бранком завладала, а утицај им је био приличан, покрај све оскудице вишег песничког надахнућа, нарочито зато што је смер његова певања био у складу с ондашњим тежњама напреднијег и млађег дела српске интелигенције.

Год. 1883 изишла је у Београду књига „Жубори и вихори“ где су скупљене пробране, већином лирске, песме Милорада Поповића Шапчанина, који је за три деценија био вредан сарадник многих књижевних листова а 1863 и 1869 штампао је две књижице песама. Његове су се песме читале, многима и допадале, али за симпатичнији спомен имена његова нису биле довољне, јер у њима има више хладног и учитељског намештања него осећања. Најбоље су му ипак пролазили идилски описи [н. пр. круг „Село“, „Божих“ и др.] а што је јачег било у души његовој то је показао у епским песмама. — Образован естетичар и књижевни критичар Др. Фрањо Марковић био је шесетих и седамдесетих година и вредан песник. Још ђаком је написао романтички еп „Кохан и Власта“, који је имао више издања и с кога је постао чувен. Предмет је епу из живота старих Полапских Словена а дикција је, као и у осталим поетским радовима Марковићевим, уздржљива и одмерена. Још су му биле популарне баладе „Задња здравица“, „Шаш-поље“ и друге. Зборник пробраних његових песама, ориџинала и превода, издала је Матица Хрватска под именом „Iz mladih dana“. Свака реч у стиховима Марковићевим показује да су метар и слог у рукама поузданог знаоца, али и да им је то главно; јер и општи и посебни утисак који остаје по читању

тих песама, показује да ту творачке песничке снаге није било довољно. Марковић се мора споменути и као драматичар, а још више, и с признањем, као критичар-есејиста и књижевни естетичар, који је васпитао читаву генерацију књижевника што му је непролазна заслуга. — И по раду и по трагичности свога живота заслужује помен Антун-Анте-Ковачић [1854 † 1889,] који је почео певати у суботичкој „Буњевачкој и шокачкој вили“ 1873. Између лирских и епских песама видно се истичу сатире, у којима иронија чешће прелази у сарказам. Овде се одликују „Смрт бабе Ченгићкиње“, где је карикрирана влада бана Ив. Мажуранића, песника „Смрти Смаилаге Ченгића“, због чега је Ковачић имао да прође кроз дуг низ одговорности све до аудијенције кад цара! Тако је исто успео и сатирички му еп „Из Бомбаја“. Радећи драму у којој је главно лице померило памету, уживео се у његову природу толико да је и сам тешко умно оболео, са чега је тако рано и преминуо.

Књижевном историчару драго име Августа Шеное понавља се више пута, јер је Шеноа сав свој радни век био посветио књижевном и уопште културном унапређењу народа коме је постао најврснијим сином. Многи су књижевни узор Шеноини већ пали, али је он био и остао узор преданог рада најбољих смерова. Овде се помиње само његово певање песама, које у главном почиње 1863 и које је било растурено по листовима докле га 1882 није Матица Хрватска издала у зборнику Шеноиних „Izabranih pjesama“. По предмету су његове песме љубавне, патриотске, баладе, романце и повеће поетске приповетке, све оријиналне и преведене. Љубавне му песме имају, у главном, два тока: живљи — у песмама млађег, првог, доба, и озбиљнији — у песмама које за њима долазе. У првој групи има и шале, хумора и народних звукова; у другој се одликује кратак циклус „Славици“, где се пева налазак и достигнуће љубави у породичној срећи за коју је песник имао вазда живо осећање; у овом циклусу има ствари које подсећају на Јовановићеве „Ђулиће“ и које могу међу њих ући; такођер се издваја још мањи циклус „Зимзелен“. Патриотске су му песме оправдане борбом у којој је стално учествовао за процват књижевне културе међу Хрватима; међу њима се нарочито одликује „Клеветником Хрватске“, 1878, која и ако је узела у крајној идеји препочетак Пушкинове песме „Клеветницима Русије“ ипак дише

искреношћу осећања. Баладе, и романце поетске приче имају разноврсне предмете и обраду: оне су или по мотивима народних песама и прича или су из историје хрватске, српске, чешке, пољске, а неке су као на пр „Змијска краљица“ — одједи Бајронизма у словенским књижевностима. Као најбоље успеле могу се поменути: „Пропаст Венеције“, „Смрт Петра Свачића“, „Камени сватови“, „Кугина кућа“, „Вилин прстен“ и др. Стихови су Шеноини различити и увек према предмету бирани, а песничка је поента често врло лепа. Укупна, пак, његова тежња у подизању народне културе вишег реда исказна је лепо у његовој песми „Буди свој!“ у којој последња строфа гласи:

Да, буди свој! Па дође л' поћи хора
Гдје тисућ звијезда злаћених се вије,
Кад човјек рачун си савршит' мора,
И ти га свршуј, нек ти жао није;
Јер твоје срце шапнути ће тио:
Ој мирно, брајне, сад си рачун србој!
Поштењак, човјек на земљи си био:
Био си свој!

ЕПСКА ПОЕЗИЈА

1.

Књижевно епско певање у Срба и Хрвата није онолико плодно ни онако успело колико је и како је развијено лирско у нашој литератури рађеној на језику опште-народном. И ако је мало песника који се нису огледали и у тој врсти певања, ипак је мало правих епских песника. С. Милутиновић и Бранко Радичевић, два велика песника, испевали су више епских него лирских стихова али ни један ни други нису епски већ лирски песници. То вреди и за многе друге. Међу тим је народ обилато накнадио ту празнину својом епиком, која је, уз то, дала и образац за стих књижевног певања приличном броју претежно епских песника у новој нашој књижевности.

Такав је, по времену, први епски песник Јован Суботић.

2.

Суботић је знао погодити тонове епског певања књижевног у непосредној близини тонова народне епске песме. Епским се певањем Суботић јавио рано. Већ је у двадесет првој својој години

опевао „Потопљену Пешту“, где је у песмама описао поплаву Пеште и српских села на једној ади. За тим су дошле: „Сабља-момче цвет-девојче“, 1841, „Врдничка кула“, 1843, „Дабрац“, 1844, „Ивањска ноћ“, 1845, „Манастирлија“, 1857, „Губикапа Марко“, 1858, „Јуришић Ни кола“ 1858, „Акмечетска звезда“, 1858, „Циганка“, 1859. Лирско-епску групу чине „Сабља-момче цвет девојче“, „Ивањска ноћ“ и „Циганка“. У првој је међународни мотив да се вереник по смрти јавља вереници, што је, у дручијем виду, опевала и народна наша песма. Друга прича о рођењу Реље Крилатице, те у неколико подсећа на неке детаље Милутиновићева певања. Трећа је балада из живота циганскога. Стих у овим песмама није десетерац народних епских песам, а али је ипак израђен од оне речничко-поетске грађе којом се служи и народни певач. У „Дабрацу“ је приповетка о љубави Владислава, сина краља Драгутина, а остале певају јунаштва лица чија имена носе. „Акмечетска звезда“ прича љубав Стефана, сина краља Милутина, у таоштву код Татара, где се у њ заљубљује Ђемика, кћи Ногајева, која му помаже да избегне. Стих је дванаестосложен, а казивање је местимице проткано уметима лирске природе. Све су, пак, ове Суботићеве песме без слика.

Засебно стоји велики еп „Краљ Дечански“, који је 1846 изазвао читаву буру одушевљења кад му је на театрално свечан начин досуђена била награда Матице Српске. Еп је тада имао осам певања, која су после, у издању треће књиге Суботићевих Дела 1860, развијена у дванаест. По својим епским радовима Суботић је романтичар. Ово нарочито важи за спев о Дечанском, где је на песничко-романтички начин уплетена љубав младог краљевића Душана према Анђелији, кћери старог бољара, са свим препрекама које јој се на пут стављају, те се долази до катастрофе Дечанскога. Суботићев је епос отишао мало и у Стару Србију те су се његови детаљи помешали с локалном традицијом, тако да је Гиљфердинг на своме путовању могао забележити и „народну скаску о Душановој љубави“! Таква се популарност није могла од свих подносити, и зато је Ђ. Малетић 1846 штампао у засебној књизи „Критически преглед наградом увенчаног дела Краљ Дечански“, на што је Суботић одговорио у низу чланака под именом „Теорија епоса“ у „Срп. Народ. Листу“.

— Малетића је на отпор изазвао М. Светић на домаћој гозби када је у једно тесто био подметнуо примерак „Краља Дечанскога“ да покаже како се од његове наметљиве хвале не може ни обедовати!

— Човек лепог образовања, велике предузимљивости и похвалне енергије, Јован Суботић је више од пола века стајао на позорници јавног рада. Рођен је у Добринцима у Срему 1817; гимназију је учио у Карловцима, философију у Сегедину, права у Пешти где је 1836 постао доктор философије а 1840 и доктор права. 1848 је био члан главног народног одбора у Карловцима; био је тајник на Словенском Конгресу у Прагу. После буне бејаше чиновник и парламентарцац. 1862 настанио се у Загребу као члан највишег суда; ту је био до 1867 када је због путовања на Словенску Етнографску Изложбу у Москви отпуштен, због чега се пресели у Н. Сад, доцније у Осек и најзад у Земун где је преминуо 1886, пошто је две године пре тога прославио полувековни јубилеј књижевног рада. У политичком животу српског народа у Угарској био је од највећег значаја, и на делу је показао како се за права хрватског народа треба борити као и за српско питање.

3.

Оригиналну појаву нешто у књижевности а још више у животу чини Јоксим Новић Оточанин, један од оних књижевника који су желели по начину народних песама стиховати српску прошлост. Основна мисао готово свега књижевног рада Новићева бејаше у томе да се књигом о прошлости буди и крепи дух народни. Тога ради замислио је под именом Српство опевати дане старе државе српске од Немање до Лазара. Као пандан тому стајала би Новићева народна проза, која би имала да исприча прилике и догађаје самосталног народног борења, хајдучку периоду. Поменута велика епопеја није у целини никако ни угледала света, већ су од ње штампани само одломци од којих сваки чини засебну целину. То су „Душанија“, „Цар Урош“, и „Лазарица“. Усвојивши сву простоту народних песама, Новићево је певање могло имати велики број читалаца те му је и утицај на масу био знатан. Још је и за време српских ратова против Турака 1876—1878, кад Новића није било у животу, прештампавана његова „Лазарица“ у жељи да у бораца загреје дух славом старих предака! Али гледајући како се ствара нова историја српска, Новић је био предузео да опева и ново доба. Тако је испевао: „Ратовање на Црну Гору“, „Милошева“, [о Таковском Устанку], „Хајдук-Вељко“, „Бирчанин Илија“ „Кара-Ђорђија“. Новић је био оригиналан изданак романтичарског одушевљења за све што је народно, чему је све друго морало да стане у службу.

— Рођен је 1807 у Врховинама у Лици, па се по недалеком граду Оточцу прозвао, доцније. Оточанин. Био је и племић. У Карловцима је учио гимназију, у Гетингену и Јени философију, у Угарској мађарска а

у Бечу немачка права. Познавши се у Јени с Коларом, заволео је словенски свет љубављу књижевника-романтичара. У Бечу је био на стану код Копитара, а познанство је с Вуком још више утицало на одлуку да само у народу и у његову животу треба тражити све. Зато Новић остави сјајне изгледе чиновничке каријере па пређе у Србију, у личну гарду Кнеза Милоша. Ту почиње, пуна романтичности, приповетка његова живота, Крвио се с Турцима, хајдуковао с хајдуцима по Босни и даље, спремао устанке, хватао бесу с мухамедовским главарима, уговарао помоћ; у Угарској је тамновао, у покрету 1848 ратовао, провео неко време на цареву двору у Бечу, и уочи Богојављења 1868 у Н. Саду преминуо од глади и зиме!

4.

Народна је поезија обилато одјекнула у књижевном певању Грга Мартића, који је и за скупљање усмене књижевности имао заслуга.

— Мартић је рођен 1822 у Посушју, у Херцеговини, од родитеља земљорадника, који су, католици, старином од Имотскога. Гимназију је почео 1834 у Крешеву, фрањевачком манастиру у Босни, где је свршио пет разреда: шести је учио у Пежези, философију у Загребу, а у Стојном Београду богословију коју сврши 1844, па идуће године оде у Босну као један од мисионара католика-фрањеваца. Ту је провео, с малим изузетком, сав свој век, посебице у Сарајеву и, још више, у Крешеву, где је и већину својих дела написао, па је ту и умро 1905.

Илирски је покрет цветао кад је Мартић био у Загребу на школовању, те је струја народног одушевљења и њега захватила. У својим се песмама потписивао с почетка „Љубомир Херцеговац“, а остављајући на страну ситније послове треба поменути засновану му епопеју народне и хришћанске борбе у Херцег-Босни и иначе против Турака. То је певање његово, под именом „Osvetnici“, започето спевом „Obrenov“.

— Овде је јунак Херцеговац Драго Обренов, кога је Шахин-ага требињски заробио и у Требиње одвео кад му је раскопао очеву кућу и осрамотио снаху Обренову. За време непогоде, кад је гром треснуо у кулу агину, утече Драго у планину, одакле са четом нападне на агу, њега убије с осталим Турцима а кулу запали. Овај је догађај разређен у шест певања: „Судбовање“ — „Дробњак“ — „Башибозуци“ — „Херцегуша“ — „Крсно име“ — „Освета.“

Други део — „Лука Vukalović i Вој на Граховци“ — склопљен је из седам певања: „Хајдуковање“ — „Потјера“ — „Зупци“ — „Војска“ — „Три света“ — „Грбови“ — „Робови“, у којима се пева о Вукаловићеву одметању и хајдуковању, и о догађајима на Грахову где Вукаловић стиже у право доба, те се победа слави турском погибијом и одво-

ђењем робова на Цетиње. Овај се део сматра као најуспелији посао Мартићев, који се певању осветника враћао још пет пута, певајући: „Вој турски и српogorski 1862“, „Kiko Zelić, događaj iz 1832,“ „Ustanak u Bosni i Hercegovini 1876—1878“, (с ратовањем Србије и Црне Горе), „Hadži-Lojina kraјina“ и најзад засебно окупација Босне и Херцеговине. Све ово показује неумереност. С књижевног се, пак, гледишта мора казати да је Мартићево певање са сваком књигом све више слабило.

5.

Сплећанин Лука Ботић, рођен 1830 у Сплету а преминуо 1863 у Ђакову, долази у ред одушевљених народњака који су пелесетих година обратили на себе пажњу политичким тежњама и књижевним радом.

— Ботић је у задарском семеништу учио богословске науке. Његови се другови, заједно с њим, одушевљаваху идејом народности и радом за добро народно. По свршетку богословских наука Ботић се с још неким својим друговима не хтеде запопити. Желећи погоднијег и пространијег земљишта за рад, одлуче да оду у Србију, али на крају при тој одлуци остане само Ботић. Он се преобуче у одело какво се носи обично у Босни, па се при крају 1852 крене преко Метковића. Путујући кроз Босну имао је тешких и романтичних доживљаја, али ипак срећно пређе у Србију и стигне у Београд. С политичким приликама овде Ботић не могаше бити задовољан, те остави Београд, оде у Загреб по том у Ђаково, где као чиновник ступи у службу; био је и народни посланик на сабору у Загребу.

Главни књижевни рад Ботићев припада епској поезији. Од њега су три поетске приповетке: „Pobratimstvo,“ 1854, „Biedna Mara,“ 1861, и „Petar Vačić,“ 1862. Опште је сматрање да је највећи успех постигао првим радом, „Побратимством“, „приповетком у пет пјевања“.

— Побратими су Драганић и Радмиловић, јунаци који су тешки Турцима. У сватовима Радмиловића Турци учине покољ, те погину Драганић и вереница Цијета, а Радмиловић допадне ропства у паше скадарског, где га пашина кћи Ајка ослободи па се с њим одметне у планину. Паша запали Требиње; мајка и сестра Радмиловића погину, али од руке Радмиловићеве погине и паша, који у последњем часу убија своју кћер.

„Христоричка приповиест из народног живота у Далмацији у другој половици шеснаестог виека“ под именом „Биедна Мара“ раздељена је на шест певања, у којима је испричана романтична љубав сплетске лепотице Маре Ворнићеве и Адела, Мухамедовца и трговца из Клиса.

— Због те љубави Мара, проклета од оца, иде у манастир, где умире не могући поћи за Адела, и ако је он вољан и покрстити се, те Адел, ожаливши Мару, узима њену другарицу вере мухамедовске.

Ботић је с одушевљењем певао о Сплету, па је и у овој песми на више места достигао поетску лепоту. И ако се композицији па и свршетку догађаја замерало, признања заслужује лепота песничкога језика, чиста поетска дикција и спајање народног стиха с књижевним певањем. На основу народне епике и лирике у Ботића је израђен стих који се на појединим местима мења.

„Петар Бачић“ је у девет певања „хисторичка приповиест из народног живота у Далмацији у другој половини шеснаестог века,“ где је историја љубави човека из народа, Бачића, који је отмицом добио властеоску девојку Јелицу Албертијеву; он је брани кад се против отмице дигне потера па у сватском окршају гине. И ово је дело израст чисте романтике на подлози народног певања и одјек песникове љубави према Сплету и његовој околини, где се догађај развија.

6.

Највећи је успех уметничке епске песме у Хрвата и Срба постигао спев „Смрт Смаил-аге Ченгића“ који се први пут јавио 1846 у алманаху „Iskri“, а по том је много пута прештампаван и латиницом и ћирилицом, те је постао познат и цењен онако како заслужује част песништва. Писац је Иван Мажуранић, већ помињани песник.

Предмет је певању догађај који се десио 1840 кад је на Гацком погинуо Смаил-ага Ченгић, један од оглашених зумћара, те се његовом смрћу добила замена за погибију пре четири године кад је Ченгић исекао нешто Црногораца што је било дошло у помоћ браћи на Грахово па их, затечене у кланцу, Ченгић узео на веру а не сверовоа. Уз то је и немогућност давања пореза довела до одлуке да се Ченгићу дође главе.

Тај је догађај у свему народу примљен с радошћу: о њему се писало у новинама, приповедало, разбирало и у народу певало — а оно што се могло знати употребио је Мажуранић за основу делу које је подигао на савршено уметничком темељу и уза сву декорацију теоријске уметности.

Спев има пет неједнаких одељака.

Прва је песма „Аговање“... Ченгић „усред Стоца, куле своје“ наређује да му се изведу заробљени Брђани а

уз њих и стари Турчин Дурак, који га је световао да пусти заробљенике да не би доцније то плаћао својим животом. То се чини, и Ченгић дели дарове: колац, конопац и бритку палу, те ће тако једни бити уморени на кољу, други обешени а трећи посечени. И то се извршује:

Крину колац неколико пута,
Звизну пала неколико пута,
Задрхташе та вјешала танка,
Ал' не писну Црногорчад млада,
Нити писну нити зуби шкрину...

Ченгић се, видећи то, избежуми: погуби робље а не искали срца, јер нема освете док се не види да се жртва плаши. Место крвава умирења душе Ченгић је још више гневан:

Бој се онога тко је вик'о
Без голема мријет јада.

И Ченгићу пролази страва кроз душу, те у беснилу наређује да се обеси и стари Дурак, чији син залуд ради да оца измоли.

Из оваке се експозиције развила друга песма „Ноћник“... Ноћ је, месечина, неко пролази кланце и граби Црној Гори, иде ноћу а обдан почива. Што даље иде све је вероватније да ће у тренутку изгубити главу, а мора да иде:

Види му се, мријет му се неће.
А јест њешто што га напр'јед креће.

То је Новица Церовић, Турчин и крвник Црне Горе, каваз Ченгићев; њега сви знају. Зато он моли Бога да неопажен пређе Ђеклиће и даље. Стиже на Цетиње, оставља оружје и улази у двор:

Управ Турчин двору на капију,
А последња из видика зв'језда:
Бјеше зв'једа аге Ченгијаћа.

Природни је наставак таког стицаја да се учини акција од стране Црне Горе. То се казује у трећој песми „Чета“... Диже се чудна чета која се не окупи, као обично, на поклич јуначки. Друкчија је сила скупи: као тајни глас духова прође шапат земљом, и — оживе камен, види се и пушка, струка крије о појасу оружје, оде јунак на позив тога тајнога гласа. Пред четом је јунак Мирко. Куда иду? Заман тако питање, јер је залуд питати громове куд се оре, кад они увек одговарају да то зна само громовник. У прозорје чета стиже на Морачу, где ће, невиђена, провести дан. Spreма се логор: прегледа се оружје, ложи се огањ, пече се овнујско месо и за-

лаже се глад. Свиће, а у суседној се планини јавља крдо с предводником овном. Али ево и другога пастира, који долази своје стаду: свештеник прилази чети. Он је оличена скромност, а пришавши чети позива све да се исповеде ако је ко увредио брата, убио нејака противника, не примио намерника, не одржао вере, не нахранио гладна и не видао рањена. Чета стоји ражаљена благом речју — и опет се сто руку у тренутку маши оружја, и сто се срдаца у маху врати с неба у крв: појавио се Новица. Он брзо братими Црногорце, казује своје намере и моли да буде покрштен. Ратницима очи засузе, Новица се крсти, свештеник опрашта чету греха и причешћује је, те је она „вишњег Бога пуна“:

Жарко сунце за планину сједе,
Старац оде, чета даље греде.

Четврта је песма — „Харач“ — пуна радње и контраста. Ченгић је разапео чадор на Гацком пољу да скупља харач; стижу са свих страна харачлије који воде и вуку сиротињу гладну и голу. Ченгић измишља најужасније муке раји: вуку је на коњским реповима и шипају је. Ужаси се продужују, и ноћ настаје. Ченгић чини част у чадору а по том му Турчин Баук уз гусле пева песму о Ризвану који се на Косову осрамио купећи залуд харач и паднувши с коња. Ченгићу од јуначкога срама удара крв у лице и он, осетивши приговоре, наређује још горе муке за рају. И у том се тренутку на Ченгићев логор и чадор нагна чета, приметне се крвав и кратак бој у коме Ченгић с већином Турака погине:

Ал тко оно покрај аге лежи?
Те на мртва мртав гњевно режи?
Новица је, љут га Хасан смакну,
Баш гђе јунак к мртву скочи лаву
Измеђ Турак' да му скине главу.

Пета је, сасвим кратка, песма — „Коб“ — пророчки поглед у будућност турске силе, која, у првој песми, сама себе гризе... На Ловћену је станак пустињаков, у станку мала соба и у њој чудо:

Бјесно Туре гђе се крсту клања.

На њему је злато и богаство, оружје и опрема, али се оно смерно клања. То је одело и оружје Ченгића: његове силе више нема...

Као што се види, Мажуранић је градиво, које је резултат чисто његове књижевно-уметничке спреме, распоредио слично

драматском склопу, не пропуштајући ниједну прилику за ефекат који се постиже живим контрастима и лепим сликама. Слог је његов лапидаран, без епске пространости. Отуда је израз јак, силан. Стих је мешовит, највише десетерац, али се јасно види и стварање песника који влада техником стиха старије дубровачке поезије. Народни су елементи у приличној количини, али нису, с малим изузетком, остали без накнадног прегледа песника-књижевника.

— Иван Мажурањић родио се 1814. По школовању је био правник те је ступио у службу. Књижевни је рад почео у Гајевој „Даници“. У политичким је догађајима учествовао живо. Шесетих је година био председник дворске хрватске канцеларије. Година 1873—1880 био је бан, те је за време српских ратова против Турака стајао непознат идеалима свог млађег доба. Преминуо је у Загребу 1890. И ако је у прослављеном спеву гледао да усред српских догађаја не спомене српског имена, ипак је Српству и Хрватству послужио снагом својом: књижевности је дао дело које јој чини част.

7.

Видећи да су му приповетке примљене боље него лирика, о којој је већ било помена, Милорад Поповић Шапчанин пређе на епску поезију. 1880 изишао је његов спев „Невеста Љутице Богдана“, који је дочекан с пуно хвале па је добио награду од Матице Српске, прву коју је Шапчанин од овога, онда још на знатној цени, књижевног друштва примио. По том је спев четири пута штампан и може се рећи да је доста читан. И ако је песник рекао да је основа спеву „у тамној скасци“ која, као, живи у Топлици, ипак је све што је у песми, и у основи и у појединостима, створ његове маште.

— Два суседа властелина, Озрен и Љутица Богдан, највиђеније личности у краљевству и у царству српском, живе у крвној омрази још одавно. У старог је Озрена дивна кћи Санда, а у младог Богдана заљубљено срце. Његовој љубави одговара љубав Сандина, али Озрен неће ни да чује о томе. Богданове понуде за измирење одбио је сурово, и чека само час када ће у сукобу искалити стару мржњу. Настају догађаји који се завршују Богдановом отмицом Санде и двобојем у коме Озрен у незнању убије своју кћер.

Занимљивост има овај спев с многих детаља који приказује средњовековни живот властеоски и још по, местимице добро успелим, сликама душевне борбе и описима природе. За овим је спевом дошао и други „Монах“, у коме је Шапчанин још више употребио омиљени му начин уношења лирских песама које, као, поједина лица у спеву певају или чак и пишу.

— Млади властелин Недељко живи у дому очеву заљубљен у лепу Анђелију. Али кад му брат Гојко остави дворску службу у владоца и дође на очеву баштину, многи догађаји и сплетке отеше Анђелију од Недељка, који се после тамновања повуче у манастир. Прошло је, по том, много година, па је сад већ као владика дошао у место свога рођења и на свечаној служби видео Анђелију, која је такођер начисто с тим да је срећа њихова на земљи саломљена, те се у тој хармонији погледа и еп завршује.

И овде су детаљи старинског живота, а оба су пева испевана у дванаестосложним стиховима узастопних сликова и језиком бираним колико је год скромном дару а великом песничком одушевљењу Шапчанинову било могућно. Радећи на овој песничкој врсти, Шапчанин је разрадио и препев „Краљева звона“ од Х. Стродара, уневши доста елемената раније прошлости.

— Милорад Поповић Шапчанин родио се у Шапцу 1841, а већ идуће године његов отац с породицом, због династичких промена, мораде прећи у Срем, те се Милорад школовао у Иригу, Н. Саду и у Карловцима. Не довршивши гимназије вратио се у Србију где је, у промешаним приликама, био просветни чиновник. Умро је 1895.

ПРИПОВЕТКА

1.

За романом М. Видаковића, који се дуго још читао и коме се подражавало, убрзо је дошао протест друкчијега схватања. Занимљиво је да је тај протест дошао са стране која је и сама радила, мало пре тога, у духу и правцу Видаковићеву. На тај се начин уметничка приповетка наша готово већ у самом почетку рачва у две гране које се даље развијају, па има још примера да један и исти, добар, писац ради, готово упоредо, и у једном и у другом правцу.

Први који је тако радио био је Јован Ст. Поповић. Године 1828 издала је млада Матица Српска његов роман „Милан Топлица и Зораида“, који је не само у духу Видаковићеву него је постао на начин на који су постајали многи Видаковићеве романи. Поповић је за то дело посрбио и у неколико прерадио француског писца Флоријана роман о Гонзалву, па је место Мавара ставио Турке, место Шпанаца Србе, Гранада је замењена Трновом и т. д. У ту је грађу унесена народна прича о Косову, те је Гонзалво постао Милан

Топлица, као што је Лару, пријатеља Гонзалвина, заменио Иван Косанчић. За овим је романом Поповић био спремио и други сличан рад — па је, насупрот свему, 1832 написао а 1838 штампао „Роман без романа, шаљиви роман“. Тада је штампан први део, други је остао онда у рукопису, а трећи који се нагласује није никако ни писан. Радећи овај роман, Поповић је хтео да нападне на правац Видаковићев, ма да је и сам био пошао њиме и ма да је на крају свога живота о Видаковићевим заслугама мислио друкчије. Ради тога је главно лице, по имену Роман, доводио у неугодне ситуације у којима ће се његово романтичарско-занесена природа сукобљавати с грубом стварношћу. Приповетку је о томе писац испреплетало, боље испрекидао, својим разговором са читаоцем, где је пуно духа и досетљивости на рачун старог правца и пријатеља његових. Несумњиво је да је здравија лектира из туђих књижевности упутила Поповића на такав протест; он помиње Дон-Кихота, те је можда и под утицајем Сервантеса и немачког писца Рабнера из XVIII века, на кога се и иначе угледао у другим неким пословима, израдио овај роман. Од овог је рада Поповићева било користи, и ми ћемо мало даље видети како се романтизам ускоро јавља у пречишћенијем виду и у границама веће природности.

2.

Народно одушевљење у почетку илирског препорођаја тражаше готово само стих — те се лепа проза једва могаше назрети у првим гласницима пробуђеног рада. Први који је отпочео иоле изразити рад на приповеци међу Хрватима био је одушевљени Илир Људевит Вукотиновић, који је, поред ранијих краћих ствари, 1840 у књизи „Pjesme i pripoviedke“ штампао повећу приповетку „Franjo Talovac“. За тим је писао: „Štitonoša“ из живота у Хрватској и Угарској с почетка XVI века, „Novi Vojvoda“, о кнезу Младену Шубићу; а кад се чинило да је сваки књижевни рад међу Хрватима угушила строгост немачка за доба реакције која настаде у педесетим годинама, јави се још једном Вукотиновић: 1859—1861 издаваше алманах „Leptir“ у коме изиђоше и две нове приповетке његове. — Други је радник био неморни Иван Кукуљевић, који 1842 у својим сабраним делима издаде приповетке: „Bugarin“, „приповиест из новијег српског вијека“, и „Marta Posadnica“ по Карамзину. Идуће

године изиђоше у новој свесци „Brat“, „народна новела“, и „Pauk“ по немачком. Још је 1859 штампао већу тенденциозну приповетку „Dva Slavena“. — Годину за њим, 1843, јавља се и Драгојла Јарневићева са „Domogodnim poviestima“ где су три њене приповетке; она се затим јављала и у „Nevenu“, те је била прва Хрваткиња која је с малим силама а с великим одушевљењем остала верна књизи и просвети народној на темељу идеала првог доба илирског. Не много за њом дошао је приповеци у помоћ и Димитрије Деметер с двама приповеткама 1846. — Сви су ови почеци махом историјске садржине и скроз романтичког правца, технике слабе а језика неизрађеног. — Овоме времену припада и први покушај на роману. То је урадио Антун Њемчић, засновавши роман „Udes ljudski“, који је у себи имао и здравијих клица, нагињући стварнијем посматрању живота. Али роман оста недовршен. — Јован Суботић писао је приповетке, поглавито четрдесетих и педесетих година. Суботићеве приповетке тога времена стоје на романтичкој основици и више њих имају историјску грађу. Сасвим је друкчији његов роман „Калуђер“ који је написан нешто седамдесетих, делом у почетку осамдесетих година, а нашампан у Н. Саду 1881. То је добра слика великог друштвеног реда српске интелигенције у Угарској око половине прошлог века и нешто позније.

3.

Већи је успех у приповеци постигао Богобој Атанацковић, јавивши се 1845 књигом „Дарак Српкињи“, идуће је године изишла и друга свеска тога зборника новела. Пред крај свога рада — 1852 — почео је издавати Књигу за добре цели: изишла је свега једна свеска и у њој још две новеле његове. Осем тога је две новеле штампао у „Пештанско-будимском Скоротечи“. У прву заслугу Богобојеву долази покушај да се новела стави на новије и народно оље. Јер и ако он више пута иде и у прошлост, опет причањем доводи лица својих приповедака у везу са животом стварнијим но што је онај у ранијим, нарочито Видаковићевим, радовима. Он је романтичар, и његове су новеле пуне романтичкога елемента. Али као што је ритерско доба заменио живот грађанског сталежа, тако је и романтизам морао све више примати у свој круг и лица из реда грађана и сељана,

док се, уз припомоћ сентименталног правца који је све више освајао, није толико изменио и разблажио да га је заменила идилска приповетка из живота сеоског. Ипак и покрај романтизма и сентиментализма има у Богобојевим радовима и здравих детаља, типова и реалних прилика које спасавају спомен приповедачу. За најбољу је новелу његову проглашена, с правом, „Буњевка“, слика из револуције 1848, која се и данас може с разборитим допадањем читати. — Али је књижевност добила од њега и повећи роман. То су „Два идола“, који стоје као први бољи српски роман, који грађу црпе из савременог живота. Али цртајући савремени живот и људе, који су се, и ако под другим именом, лако могли познати, Богобој се није могао отети реченом правцу коме је већ раније постао следбеником. И овде као и у новелама сентиментална жица стално зуји. Али и да није у ранијим радовима истакао сентименталност као обележје својих јунака, ипак није невероватно да би човек нежне душе, као што је он био, у данима народног разочарања после покрета 1848 о том покрету писао а не пустио срцу на вољу до сентименталности. А с друге стране љубав према животу и свету уопште и према српском народу посебице, веровање да за његов народ нема смрти — не дадоше Богобоју да постане песимиста. Он у овом роману уздише али не очајава. На неколико места говори кратко, јер су ствари о којима разлаже учешће. Све то казује да се роман може узети као огледало тежња за време покрета и расправљања после покрета. Богобој више пута узима реч да у томе каже и своје мишљење, а његово причање сведочи да је у покрету и сам деловао. Детаљан опис путовања његова јунака одаје писца који износи своје путне утиске. Нама се данас може не допадати поступак главног лица, сентименталног Младена. Наћи ћемо да се у цртању карактера ишло до претераности. Али не треба изгубити из вида да је српска књижевност већ доста пре тога имала превод јеванђеља сентименталности, Гетова „Вертера“. Критички читајући „Два идола“ наћи ће се у њима још и данас доста лепих одлика, наћи ће се језгровитих мисли и беспрекорног родољубља, које ће претегнути и читаоца освојити пре но што доспе да се намршти на лирику срца главне особе. — Уопште оцењујући, Богобој је био даровит радник новијега доба. У њега је и језик чист, народни, а у потоњим радовима, и у главном послу, и правопис му је Вукове

школе. Поређење које је некад чињено између њега и Бранка ако и није у свему тачно, свакако је знак да је и раније доба у Богобоју гледало радника који поред наставака старога има и нових, добрих, почетака.

— Богобој, по крштеном имену Тимотије, Атанацковић рођен је у Баји 1826; гимназију је учио ту и у Пешти, а у Бечу правне науке. У Бечу је био у кругу Вукових омладинаца, а по свршетку је науке постао адвокат у Баји. На Мајској Скупштини био је врло активан; зато је доцније морао дуже време провести у Француској, Немачкој, Швајцарској, Италији и Енглеској. Преминуо је у Баји 1858.

4.

Педесетих година главни, управо и једини, зборник приповедака међу Хрватима бејаше „Neven“, око кога се окупљаше све што је у тешко доба апсолутизма, насталог после акције у годинама буне, могло још мислити о оваквом раду. Најплоднији је био Мирко Боговић који је писао доста приповедака још од почетка, од 1852 па даље. Његове су приповетке историјско-романтичке.

Али је у „Nevenу“, поред других, почео рад и још један приповедач који је стварно све надмашио. То је био Јанко Јурковић, који се јавио први пут ту 1854 хумореском „Das' ostala što si“, идуће је године ту штампао „Ulomci iz lomna i krševita života staro-vjerskoga pučkoga učitelja“, која је прича доцније позната по имену главног лица Павла Чутурића, па 1856 „Ima i tomu lieka“. Већ је тим првим радовима Јурковић гледао да, остајући на националном тлу, приповетку тргне из романтицизма у коме су је сви држали толико времена. За тим су дошли даљи његови радови; 1860 хумористичке цртице „Tuskulanijade“; као сарадник познијих књижевних листова наставио је писање приповедака; 1862 почео је да издаје своја „Izabrana djela“, што је тада остало при једној свесци док није Матица Хрватска 1880—1881 приредила у две свеске „Sabrane pripovijesti“ његове. Јурковић је међу Хрватима зачетник приповетке хумористичко-реалистичке. Он је добро познавао народ и душу нарочито средње и ниже интелигенције народне. У такој је средини радо тражио типове, шаљиве ситуације и доживљаје. Уопште узевши, он није много писао, али је у малом броју књижевних радника оног доба одмах имао своју литерарну физиономију и одликовао се већом оригиналношћу. Његов Павао Чутурић, Тимотија Патков, кочијаш код веселог жупника, стари Иван и

т. д. добри су претходници типова Милована Глишића који је на источној страни радио оно што је заслужни Јурковић чинио на западу.

— Јанко Јурковић рођен је 1827 у Пожези: у загребској је богословији изишао на глас међу друговима као народњак и писац; напустивши свештенички позив спремао се у Бечу за професорски испит, по том је био просветни чиновник, а преминуо је у Загребу 1889.

5.

Појава која је забележена при помену приповедачкога рада Јов. Поповића најлепше је потврђена радом Јакова — Јаше — Игњатовића, чије се обилато делање дуго и стално рачвало у два несродна правца. Игњатовић је започео приповедачку каријеру у историјско-романтичком правцу, у коме је написао још доста приповедака и романа, том је ставом и знатно доцније пролазио, и ако је још обилатији био његов рад на приповеци и роману хумористичко-реалистичком.

Главни му је рад првог правца био у исто доба и први знатнији посао. То је „Ђурађ Бранковић“, од кога је 1859 изишао први део, и за којим су при крају седамдесетих година дошла још два којима роман ипак није завршен. Игњатовић је овај рад засновао на широкој основици, почевши са стањем које је настало одмах по косовском боју, и не слутећи кроз какве му перипетије ваља провести јунака докле га доведе до престола на коме ће скоро тридесет година седети. Радећи тако, Игњатовић није никако ни могао завршити роман толиких размера, где се измењују без мало пуне две генерације. Томе треба додати и ондашње слабо познавање српске прошлости. Све то објашњује зашто се приповедачки таленат Игњатовићев тако дуго разламао на том послу а опет није створио дела које би одговарало његовој снази. У ову врсту радова долазе и приповетке „Манзор и Џемила“, 1860, „Крв за род“, 1862, „Краљева снаха“, 1885, и роман „Дели Бакић“, 1886, недовршен. У свим овим пословима Игњатовић, узимајући грађу из народне прошлости, чини напредак према М. Видаковићу и целином и детаљима, али се у њима не огледа стварно доба прошлости јер га није оживела студија.

Другу му групу чине романи: „Тридесет година из живота Милана Наранџића“, 1860, „Милан Наранџић“, 1863, „Чудан свет“, 1869, „Трпен спасен“, 1875, „Васа Решпект“, 1875, „Вечити младожења“, 1878, „Патњица“ у три књиге,

1886, и знатан број већих и краћих приповедака од којих треба нарочито поменути „Једну женидбу“, 1862, и „Увео листак“, 1878. Ако је приповедачки таленат Игњатовићев страдао с недовољног познавања старог живота, њему је тај губитак накнађен добрим познавањем савременог живота српског народа у Угарској. А за посматрање прилика и проучавање људи Игњатовић је имао и спреме и дара, и воље и времена. Отуда су његови јунаци махом не само верне слике типова који се сусрећу у животу, него се знају и лица с којих је узимао препочетке за своје књижевно сликање, у чему су нарочито ориџинални типови српског друштва у Сент-Андреји односили првенство. Али вештак да уочи, да нађе предмете за своје послове, Игњатовић није у те радове уносио сву потребну књижевну студију: његово је сликање врло често снимање с улице, овлашно и, нарочито, без избора. Отуда у његовим романима има и јунака на чијој се душевној анализи уметник вишег реда не би имао задржавати у пространству једног романа. То је више пута доносило местимичну хладноћу. Уза све се Игњатовићу замерало и за језик и непажњу у стилу, изразу и слици — па ипак је остало уверење да је Игњатовић знаменита појава у развоју уметничке приповетке и романа српског. Од свих се његових романа нарочито истичу роман о Милану Наранџићу и „Вечити младожења.“ Први је састављен из два посебна романа. Пошто је, у једном, приказано тридесет година, једна заокружена периода, из живота Наранџићева, дошао је, доцније, други део са новим доживљајима. Главно је лице један од оних људи који с умереним даровима траже угодан живот, имају свакојаке доживљаје и, врло често, успевају да остваре своје жудње. Насупрот њему стоји друг му и пријатељ Бранко, који на свет гледа идеалније и који с таким својим погледима долази у неприлике да клоне док је Милан Наранџић вазда сталан у намерама. У „Вечитог младожењу“ Игњатовић је уложио више студије но у друге радове, те му је слика како главног лица тако и укупног друштва савршенија и чистија. Игњатовић је већ био у годинама знатне старости кад је написао најопсежнији роман „Патницу“, за коју је веровао да ће му крунисати рад, али је његова радна снага већ била клонула.

— Јаша Игњатовић рођен је 1824 у Сент-Андреји; без родитеља је остао рано, те као сироче дође под туторство строгог брата од стрица, Симе, код кога је у Будиму гостовао Симе Милутиновић. Јаша се школовао у

Сент-Андреји, Вацу, Пешти и у разним угарским академијама; најзад је у пештанском универзитету свршио правне науке. 1848 имао је различитих доживљаја те је идуће године морао оставити постојбину и прећи у Београд, о чему сам вели: „У средини Мађарске рођен, младом мом срцу Србија је била огледало мог идеала. Од Земуна даље идући гледао сам на узвишени Београд, и док сам гледао срце ми је јаче куцало. Са страхопоштовањем ступио сам на земљу Србију и пољубио сам је“. Из Београда је отишао — у свет. Био је, по још неутврђеном казивању, с француском војском у Алжиру, где је, у неком војном походу, изгубио десно око. Походио је Париз и Цариград, а путовао је и по Истоку. Доцније се вратио у постојбину. Живео је у Пешти као уредник Матичина Летописа, у Карловцима као народни секретар, у Даљу на свом малом имању, и у Н. Саду као велики бележник, по том посланик, новинар и књижевник. С људима који су управљали српском политиком у Угарској, Игњатовић се, према приликама, и слагао и разилазио: најзад се толико развишао да је имао чемерних тренутака. Он је тежио споразумном раду с Мађарима, па је у том уверењу и умро 1889 у Н. Саду.

6.

У приповеткама Ђуре Јакшића, написаним 1860—1874, нема оних елемената који су за праву приповетку потребни: нема ни студије ни психологије. Дobar би версификатор већину тих приповедака могао прелити, без муке, у песме, задржавајући све: и градиво и његов распоред, и описе и многе друге појединости. Тако би постале поеме какве су и друге Јакшићеве епске песме. Неке његове приповетке овог доба и немају ничег више до саме живе обрасце најлепшег песничког говора. Изгледа да их је песник једва писао у прози: имамо, у једној његовој драми, пример како је неке дијалоге био написао у стиху па је за тим од стихова силом правио прозу, да би говор изгледао простији, приличнији лицу које говори. Јакшић је у приповеци сав утонуо у романтику; последњих је година свог живота написао и неколико ратних приповедака, које су врло сличне првим, роматичним, чему је допринело његово ратно одушевљење. Тако су ове приповетке продужење првог периода који је био прекинут око 1874. Али у доба између овог прекида и наставка пада прави приповедачки рад Јакшићев. Издавши 1873 збирку својих песама, настанивши се стално у Београду, и ухвативши неке танке везе с људима, који су у књижевности заступали нов правац, чист реализам — Јакшић је, за кратко само време, другим очима погледао на приповетку и покушао да је ради. Тада је написао приповетке: „Сирота Банаћанка“, „Сељаци“, „Бела кућица“, „Једна ноћ“, „Чича Тима“, „Кривосечка механа“, „Српско чобанче“.

У њима се расправља друштвено питање; оне су социјалног значаја, и постају кад и неколике реалистичке песме његове. Кад затрубише ратне трубе, одоше у бој и они млади људи који су проповедали нове идеје. Јакшићу се чинило да је сада престало бити несавремено оно што је такво било пре две-три године. И он опет запева тиртејски — у стиху и у прози. Тако су се ратне приповетке везале с романтичким. Али Јакшић не напусти ни онај, једном већ уочени, смер приповетке. У таком га стању затече смрт која однесе све даље смерове његове. Суд, пак, о приповеткама Јакшићевим треба доносити по оним, посебно наведеним, приповеткама. И тако гледајући на рад његов, може се рећи, да је Јакшић, велики песник песама у стиху и у прози, последњих година свог живота чинио огледе и у приповеци, при тим га је огледима затекла смрт те је на томе све и остало.

7.

Јавивши се у почетку шесетих година, Чедомиљ Мијатовић [1842, професор, министар, посланик] пробудио је одмах најлепше наде за српску приповетку. Четири омање слике и приповетке изиђоше убрзо једна за другом у алманаху и књижевним листовима и бише с великим допадањем примљене. Усред очекивања већих радова а нарочито историјског романа, за који бејаше уверење да је посао намењен Мијатовићу, писац оде радовима научне и политичке природе, те се четврт века жаљаше што је роман у њему изгубио одличну снагу. И сам у сагласности с таким мишљењем, Мијатовић се 1891 неочекивано јави с приповетком „Иконија, везирова мајка,“ а идуће године дође и „Рајко од Расине.“ Поновна је ова појава његова примљена са свом пажњом, читалаца нађоше његови радови, па ипак се виде да је Мијатовић прави моменат већ био пропустио. То је потврдио и „Кнез Градоје од Орлова града“ који је, причом из доба косовског боја, завршио овај ређи књижевни случај.

Несумњиви се приповедачки теленат Владана Ђорђевића расу на све стране књижевног и научног рада пре но што је зрело доба његово на пољу приповетке и романа створило дело које би одговорило добрим почецима учињеним шесетих година. Скупљене његове приповетке у пет књига потврђују то фактом да је роман „Кочина Крајина“, написан у прво јачко доба и дочекан са свим допадањем, био у исто доба и најбоље дело које носи име приповедача Ђор-

Ђевића. И овде, као и у половини својих приповедака, Ђорђевић је романтичар у старом смислу, који је и виле уводио међу јунаке од пре једног столећа, па ипак је многим појединоштима одговорио и задаћи књижевнога радника свог доба и литерарној потреби. Доцније, 1874, започети и тек после четири и по деценија завршени „Цар Душан“ показује правилну претходну студију и књижевну и историјску, али се писац, на штету оне књижевне струје коју је искрену волео, изгубио у грађи која га је поклопила, угушујући ранијег приповедача.

У половини шесетих година (1866) почиње рад на приповеци и Милорад Поповић Шапчанин. Један од најиздржљивијих заступника приповетке са села како се тада поче звати идилска приповетка, у којој је љубав према животу народном имала да замени студију. Шапчанин је од најобилатијих приповедача овог одсека. Он је с времена на време остављао село и залазио и у скоро прошлост огледајући, у делу „Хасан-ага“, да пише историјски роман. Нагињући у животу мирном одлучивању ствари и заплета, Шапчанин је у многе своје приповетке уносио лица благог темперамента, меке душе и склоне пре сентименталности но борби. А задржавајући се на таким карактерима, прелазио је кад што и најшире границе. „Сањало“, „Монах Ђенадије“, „Хомољска лепотица“ и друге, њихове врсте, могу служити за илустровање овог књижевног правца с којим је симпатисао вредни Шапчанин.

8.

Бавећи се у Бечу као новинар, отпочео је приповедачки рад Август Шеноа, најдаровитији и најплоднији приповедач и романсијер хрватски у периоди о којој се овде говори, човек који је бојажљиве покушаје, дотле чињене, извео на чистину праве књижевности, за коју је имао великог смисла, јаке воље и чистих идеја. Ако је једном човеку суђено да отпочне модернизовање једне књижевне гране, тај је човек међу Хрватима био Август Шеноа за приповетку и роман. Обилати је литерарни рад његов унапредио и друге гране лепе књижевности, али је главни значај Шеноина рада на приповеци и роману. Његове су приповетке и романи двојаки: историјски и савремени. За историјски је роман Шеноа имао лепог смисла; а кад је као градски чиновник загрепски дошао у могућност да проучава архивну грађу из прошлости, онда га су многи стварни догађаји из старине позивали на литерарну обраду. Уз то се знао користити и

истраживањима првих историчара хрватских: Кукуљевића, Рачкога и других, те је своје романсјерске нацрте могао смештати на поуздану историјску подлогу. Друштвени и сталешки живот народа у Хрватској, и даље, може имати потпунију и тачнију историју но живот на источној страни нашег народа, јер су тамо градске архиве у стању дати података какви се овамо могу желети. Живот XVI века како је приказан у најопсежнијим радовима Шеноиним, у „Zlatarevu zlatu“ и у „Seljačkoj buni“, има поуздану основицу истинитости. Први роман приказује драматичне догађаје из друге половине XVI века, у коме је кћи скромног златара оно злато о које се боре различити, чисти и нечисти, утицаји. Завршивши овај, без спора најуспелији свој роман, Шеноа с искреном љубављу поздравља нови „биели наш Загреб“, чију је прошлост у том делу сјајно илустровао и који је волео љубављу за углед. Други роман слика познати аграрни покрет у Хрватској, слика га у многим детаљима и с несебичношћу искреног књижевника-историчара, кога води љубав према предмету и поуздано осећање стварне лепоте. „Diogenes“ је роман из XVIII века са драматичним сценама у борби коју родољубље води против ненародне превласти туђинске. Крупни и сложени догађаји у великом покрету XIV — XV века били су предмет на пространој основи започетом роману „Kletva“, који је по смрти његовој остао недовршен, као што му је смрт однела и замисли других историјских романа, међу којима се највише полагало на роман о животу дубровачком у доба Цвијете Зузорићеве. Поменуто је већ како су историјски романи Шеноини пуни драматичности, а то је дошло по самој грађи пуној ситуација од ефекта, као што је случај и у приповеци „Šuvaј se senjske ruke“ где је добра слика живота сењских ускока и њихове борбе с Млечима.

Још је обилатији, и не мање успели, Шеноин рад на друштвеној и савременој приповеци. То показује у првоме реду приповетка „Prosјak Лука“ где је прича о томе како је просјак поклопио целу околину давањем позајмица, слика пуна социјалног значаја који јој с дана у дан расте. „Кушао сам — казује Шеноа — из пучкога живота извадити особу — понешто чудну — просјака Луку са цијелим његовим селом. Не мислите да се је родио само у мојој фантазији. Није. Просјак Лука бијаше жив човјек... Упознао сам се с тим просјаком има тому по прилици осам година [писано 1879] и

имао је у истину пуну торбу облигација. Приповедао ми је којешта из свог живота. Сад га већ нејма. Познавао сам и сеоског надриписара, познавао пијаног старјешину и друге особе ове приповиести. Све су то живи људи били. Сплетох све те карактере у једно.“ Али нека и нису живели типови и карактери Шеноиних приповедака — главно је да они могу живети, да постоје тиме што су могући и природни. А такве су му особине сви приповедачки радови. „Вагун Іvica“ је дирљива слика социјалних прилика; има у њој детаља који освајају не само лепотом призора и искреношћу говора већ и оном ванредном топлином која прати већи део Шеноиних приповедака и романа. Сабране приповетке Шеноине, изишле у издању Матице Хрватске, остају сведочанство и дара и мара овог човека чија се, по пореклу француска, крв трошила кап по кап при подизању духовне културе доброг народа на обалама и притокама тихе Саве.

— Август Шеноа родио се 14 новембра 1838 у Загребу, где се у почеку школовао те је 1857 свршио гимназију, у чијим је клупама већ почео био писати песме. У правној је академији учио две године, а по том је отишао у Праг ради продужења наука. Ту се све више задубљивао у изучавање словенске књижевности и развијаше самостални књижевни рад. После три године оде у Беч где се бавио поглавито о новинарском послу, а 1866 врати се у Загреб где доцније ступи у општинску службу у којој је стално и остао; 1874—1881 уређивао је књижевни лист „Vienas“, коме је био сарадником још од почетка, 1869. Дуго је био потпредседник препорођене Матице Хрватске. Оболевши, отимао се, с пером у руци, десет месеци од смрти која му дође 13 децембра 1881.

Слику приповедачког рада допуњује помен имена Јосипа Еугена Томића, који почиње с освитком шесетих година па прелази и у ново столеће. И његове се новеле и романи могу поделити на историјску и савремену врсту. И ако се смео подухватити да доради Шеноин велики роман „Kletvu“, и ако је и у другим историјским приповеткама гледао да одговори захтеву који се од таког радника тражи — ипак је Томић с бољим успехом обрађивао савремену приповетку, имајући више среће у новели и у слици.

9.

Прави књижевни позив Стефана М. Љубише бејаше у приповеци, а случај је донео да се Љубиша обратио народу: он не бејаше скупљач народног блага као Вук Караџић, и ако би се имао с ким поредити понајпре би био слика А. Качићу. Као што је Качић по обрасцу народних песама сâм певао

предмете гусала, тако је Љубиша на основу народне прозе, која је никла у његову завичају ширих размера, писао књижевне приповетке. Он је већи уметник од Качића: Љубиша је књижевник који оно што узима од народа проводи кроз своју књижевну културу, постижући успех да народном да вид уметничког стварања. Тако су му постале приповетке: „Кањош Мацедоновић“, „Поп Андравић нови Обилић“, „Скочиђевојка“, „Проклети кам“, „Крађа и прекрађа звона“, „Горде“, и друге. Сlike и типови тих приповедака изведени су живо и пластично, а сваком реченицом струји горштачки крепки дах. Више пута штапане и латиницом и ћирилицом, приповетке су Љубишине подједнако познате и на истоку и на западу нашег народа; цењене су различито, већином похвално, кад што и с одушевљењем, али ће најбоља бити карактеристика с којом су готово и дочекане у српској књижевности: „Све су ове приповетке извађене не само из живота народног, него тако рећи и из уста народних. Скоро све носе мотиве из народног причања; а песничка рука умела је да из народног причања одабере оно што је доиста песничко“. Осем приповедака Љубиша је био засновао круг „Причања Вука Дојчевића“, низ омањих причаца. Ту је мислио саставити мозаик из народног казивања о духовитости и досетљивости једног лица које се у различитих народа различито и зове а које се и у нас назива ћосом или и друкчије, у Љубишином, пак, завичају Вуком Дојчевићем, стављајући га животом у XV век. Љубиша је један број мотива обрадио уметнички и красним језиком, уносећи и своје замисли међу мотиве народне.

— Стефан М. Љубиша родио се у Будви последњег дана фебруара 1824. Од 1861 Љубиша је бивао народним заступником бокељским на далматинском сабору, а за тим је био и посланик на царевинском већу у Бечу и председник сабора у Задру. Преминуо је у Бечу 11 новембра 1878, где је био и погребен.

Поуздан зналац народног живота у Србији, Милан Ђ. Милићевић, учинио је покушај и у приповеци, па је, охрабрен дочеком збирке „Зимње вечери“, 1878, наврстао леп број збирака које носе имена: „Летње вечери“, „Међудневница“, „Омер челебија“, „Јурмуса и Фатима“, „Село Злоселица и учитељ Миливоје“, „Зановет“, „Десет пара“, „Насеље“. После првих, великих, хвала дође опозиција која је приповедачком таленту Милићевићеву све порицала, а време је пресудило да је истина била у средини: од велике и стране етнографске и историјске грађе која се тиче Србије

Милићевић је издвојио ситне записе, детаље, анегдотске прилоге, и то је историјско-етнографско иверје обрадио као низ слика које ако и нису уметничка приповетка свакако су приповедни накит, декорација и колорит оном градиву које је Милићевић принео изради Српске Етнографије. Оне, пак, радове, који су узели за предмет градски и малоградски живот и који су имали смер бити правом приповетком или и романом („Омер Челебија“), време није могло оправдати.

Сасвим је друге врсте рад Милована Ђ. Глишића [1847 у Градцу, селу код Ваљева, учио у Београд. Вел. Школи био чиновник, умро у Дубровнику 1908]. Находећи се при избору градива већином у селу, Глишић је умео запазити ону страну живота и навика која одступа од редовног и која тиме као и по настраностима постаје смешном. На тај је начин постао изразити хуморист, развијајући радљивост која на источној страни представља оно што приповедачки рад Ј. Јурковића код Хрвата само код Глишића у већем обиму и још с већом живошћу. Сукоб полуинтелигенције чиновничке с народним погледима на свет и живот, притворство те интелигенције и њено користољубље Глишић црта оштрим потезима, а све се казује језиком недостижно лаким, чистим и пуним локалне боје не дијалекта него духа којим се један крај од другог разликује. Критика је кад што замерала Глишићу што његови опажаји не иду и у кућу где би им предмет био породични живот српског сељака, већ се махом задржавају на доживљајима појединих лица, на случајностима које проистичу од стицаја прилика више механички сложених. Ту је замерку Глишић гледао да избегне у даљем раду, али је тада више пута прилазио сентименталности која је била туђа његову позиву. Многобројни су типови које је Глишић из народа унео у књижевну обраду, те су постали синонимима за људе који њихових особина имају, као што су и великоградске и малоградске прилике често у ширим круговима уочаване тек после Глишићеве обраде. Што се српска приповетка није могла више враћати старој идиличности заслуга је, једним делом, и Глишићева, који је у прави час стао био у службу реалнијем схватању живота и његових потреба.

Преглед се завршује именом Паје Марковића Адамова [1855, професор у Карловцима, где је и умро 1907] који је идеализму Уједињене Омладине остао веран до краја живота. Он је најбољи представник црта и слика „из

сеоског живота“, каквих је била пуна књижевност седамдесетих и осамдесетих година. То потврђују „Слике и прилике“, изишле 1883, и „На селу и прелу“ по чему је нарочито познат. Познавање живота, који је предмет у његовим сликама и приповеткама, није недостојало Марковићу, али он не захвата из тога живота пуном снагом: њему се чинило да треба снимити контуре место изразитих ликова, и он се чисто бојао да захватајући дубље у живот не изнесе из њега и оно што није за књижевну обраду. Та је бојажљивост донела и знатан недостатак, утисак површности и плиткоће у речном кориту чије би обале пловна река социјалног живота могла запљускивати. Али ко буде тражио углађене и пажљиво израђене, лапидарно исказане, обрасце идиличне приповетке он ће у сликама Марковићевим наћи најбољих примера. Таким својим радовима Марковић је управо пророковао ново доба уметничке приповетке. Он је у то доба ушао не као њему туђ и радовао му се, готов вазда да за своје радове рече стиховима Јов. Ст. Поповића који су већ наведени као карактеристика песникове несебичности.

ОГРАНЦИ ЛЕПЕ ПРОЗЕ

1.

Као најпримамљивији огранак лепе прозе, путопис је у нашој књижевности увек био цењен: желео се а није се имао у довољној мери. Кад су се, пак, све погодбе стицале на једном месту онда је ницао добар путопис, што је бивала ретка појава.

Такав је стицај наишао највидније код Љубомира П. Ненадовића, и његови су путописи одмах били запажени, цењени и у тој су цени и остали. Ведра и весела младост најпре а блага добродушност позније пратише Ненадовића стално на његовим путовањима. Први су путописи његови штампани 1850, кад је објављено „Путовање по прајском приморју и по острву Ригену“, што је доцније прештампавано као „Писма из Грајфсвалда.“ За њима су дошла „Путничка писма из Швајцарске“, па знатно доцније „Из Италије“, где је красан опис не само неапољске околине и других ле-

пота топлог италијанског неба него је с тим преплетено причање о песнику Његошу, коме је Ненадовић онда, 1851, био сапутник. Сви ови путописи чине једну пространију групу. У њима је стварно путовање које се, као такво, и описује. Другу групу чине „Писма из Немачке“ и „Писма са Цетиња.“ У њима је мало, или и нема нимало, путовања: писац приповеда о доживљајима, описује оно што је запазио у месту где се тада налази, уноси анегдоте, размишљање и богато познавање људи и живота. Он све то чини лагано, као узгред, и оставља читаоцу да добровољно прими или не његова разлагања, а тиме га обично и осваја. Ненадовићеви описи нису систематични; он почиње с оним утиском који се у њему први јавио и као овлаш допуњује причањем таквих даљих утисака. Али има и места на којима нарочито застаје; то бива већином при паралелама у којима и читалац суделује. Занимљивост предмета, добро познавање онога на што се у казивању наилази и топло, пријатно, излагање без јурења за необичним периодима — све је то учинило да су Ненадовићеве путописи, и ако им до теоријског савршенства још знатно треба, и данас у нашој књижевности на првом месту, тамо где их и књижевна оцена и глас читалачке публике ставише још пре три четвртине столећа.

— Љ. П. Ненадовић рођен је 14 септембра 1826 у Бранковини, и син је проте Матије Ненадовића из другог брака његова. Свршивши гимназију у Београду, учио је у немачким универзитетима и у Паризу, а по том је био у Београду професор, доцније чиновник српски у Цариграду, за тим начелник Министарства Просвете; од 1868 је живео као пензионар; 1892 њему и Ј. Јовановићу одредила је Народна Скупштина часну награду доживотну. Доста је времена, нарочито ратне године, провео у Црној Гори, где је био познат као и у Србији. Многбројне су анегдоте и у Србији и у Црној Гори које карактеришу душу хуманог Ненадовића. Преминуо је у Ваљеву 21 јануара 1895, а сахрањен је у Бранковини.

Путописи Владана Ђорђевића имају исте намере. „Путничке црте,“ у три књиге, описују домаће и туђинске пределе и места, имају жеље да се задржавају на лепом и описа достојном, а кад такав предмет не наиђе онда се он измишља. Већи је недостатак што се по некад залази у детаље и онда кад је целина остала у магловитој перспективи. Изостајући иза путописа Ненадовићевих, путничке су црте Ђорђевићеве ипак у шесетим годинама и после читане с овим интересовањем које прати сваки занимљивији опис путовања.

— Милан Ђ. Милићевић са својим „Путничким писмима“

из Србије, затим „С Дунава над Пчињу“ и описима путовања у Москву (два пута), на Цетиње, у Млетке, стоји на средини између туристичког и научног путописца, јер није ни туриста ни научник-истраживач. Ипак му се први радови приближују више другој врсти путописа, докле остали знатно и у свему заостају иза добрих путописа туристичких. — Владана Ђорђевића је поновио М. П. Шапчанин у путопису „С Дрине на Нишаву“, где је путописни конач са свим изгубљен и уплетен у прешећерену причу сентименталне љубави. — Путописи Милана Јовановића (1834—1896) имају и једног и другог. У њима је мешавина и таква му је без мало цела књига „С мора и са сува“, готово више приповетка него путопис. У другима је више описа и оних елемената који прате добар путопис. Такви су прилози „Тамо амо по истоку“ где је описано путовање паробродом од Александрије до Индије. Необичност природе и света чаробног истока помогли су популарности ових путописа, „Горе доле по Напуљу“ покушај је да се оживи дах класичнога св-та, покушај о чијем се успеху може различито судити.

Намерно спајање двеју задаћа желе да постигну и путописи Марка Цара: „Венеција“, „У Латинима“; Бранислава Нушића: „Крај обале Охридскога Језера“ и „Косово“ и др. Светомира Николајевића: „Из Скандинавије“, Ср. Ј. Стојковића: „На лепом српском Дунаву“, Ђуре Димовића: „Писма из Шпањолске“, Мих. Рашића: „С Њ. В. Краљем Миланом на Истоку“, те кад што туристички а кад што дидактички елементи претежу у једном истом спису. С одређенијом задањом поуке долазе списи Стојана Новаковића: „С Мораве на Вардар“, „Бруса“, „Под зидинама цариградским“, „Два дана у Скопљу“; Тих. Ђорђевића, Мите Ракића, Ивана Иванића „Маћедонија и Маћедонци“ и др., Мите Петровића „Слике из хрватског приморја“, и т. д.

У доба је илирскога покрета у Хрвата започео путопис Антун Њемчић 1845, написавши „Putositnice“, где је описујући Италију показао добру спрему за тај позив. Даље су писали: Адолф Вебер Ткалчевић (1825—1899) „Put na Plitvice“, „Putopis po Dalmaciji“, „Listovi iz Italije“ и др.; Даворин Трстењак „Putne uspomene“, „Slike iz Švicarske“; Драгутин Хирц „Putopisi“, „Lika i plitvička jezera“, „Hrvatsko primorje“ и др.; Анте Тресић Павичић и т. д.

С изразитом су тенденцијом поуке путописи Ивана Кукуљевића, Радослава Лопшића, И. Кршњавога и др.

2.

Оно што је у хумору и сатири најлепше врло је ретко обрађено засебно већ је преплетено и проведено кроз различита дела која иду у друге струке књижевне. Тако је у раду Јов. Ст. Поповића, Љ. П. Ненадовића, Ј. Јурковића, Јов. Јовановића, Ђ. Јакшића, Ст. Сремца и других. Једини је од именованих Јов. Ст. Поповић и осем тога писао „Милобруке“ хумористичне и сатиричне саставке пуне духа, уређујући и више шаљивих календара. По битним особинама Поповић је ипак ближи хумору, као и остали именовани. Друштво које се још по свему налазило целокупно у патријархалном стању бејаше више вољно на шалу и опомену но на срдиту критику. То је запажено и у позније, нешто мало развијеније, доба кад су писали н. пр. и Новак Радоњић, Илија Огњановић (псеудоним Абуказем) и други. Радоњићеви су списи изишли у две књиге под именом „Молска мудровања“, а Огњановићеви у пет свезака „Шале и сатире“. Хумористичне „лекције“ које су биле на цени седамдесетих година, и које су кад што држали и озбиљнији књижевници, нису се ипак издизале изнад обичне досетљивости.

Добар је хумор Бранислава Ђ. Нушића проткао његове приповедачке и драмске списе, као што је једра сатира Радоја Домановића већином подређена приповедању његову.

У Хрвата је исто стање, и још слабије, у толико у колико је политичка тенденција и код њих као и код Срба развијала здраву и чисто књижевну намену хумора и сатире, докле није дошло дотле да се књижевно-сатирични листови повуку испред листова најопорије партијско-политичке тенденције.

Д Р А М А

1.

Двадесетих година XIX века почиње драматски рад тројице српских писаца који за развој драмске књижевности имају видних заслуга. То су Стеван Стевановић, Ла-

зар Лазаревић и Јован Ст. Поповић, а тада чини драматске излете и Сима Милутиновић. Поповић остаје при драми свега века и постаје прави основалац њен и најбољи представник српске драме у раније доба, те његов рад и у трагедији и у комедији има свог нарочитог значаја.

Стеван Стевановић — рођ. 1806 (или 1807) у Н. Саду где је умро 1826 (или 1827) — талентован писац, који је преминуо у ђачким годинама, написао је трагедију „Смрт Уроша V“, која је задовољавала већину захтева књижевне критике, и која сведочи да је у Стефановићу изгубљен знатан дар за драмско песништво наше. — Лазар Лазаревић, професор и књижевни друг Стевановићев, такођер је оправдане захтеве задовољио драмом „Владимир и Косара“, где је употребљена историјска прича о зетском кнезу из почетка XI века и кћери словенско-македонског цара Самуила. Драма развија догађај до срећног свршетка њихове љубави, и имала је успеха како на позорници тако и у литератури. — Сима Милутиновић је у спису „Дика црногорска“, 1835, дао фантасту слику историје зетско-црногорске за три столећа, и сам не будући начисто да ли му дело одговара основним захтевима драмским. Такођер је штампао и дело „Обилић“, које је, не без сваког права, назвао траг. дијом. Не новостеченим знањем већ удесом који га је одвео добром предмету, Милутиновић је у овом делу учинио велики напредак, дао неколико сцена и типова вредних пажње. Трећи Милутиновићев рад, трагедију „Карађорђе“, стално прати бајка о успеху и о проналаску загубљеног рукописа који је још необјављен.

2.

Часно име оца српске драме припало је Јовану Ст. Поповићу, који се 1827 и 1828 јави драматским првенцима својим: „Невиност или Светислав и Милева“, „жалосно позориште у пет дјејствија“, и „јуначко позориште“ „Милош Обилић“. Као што је већ речено, приповедну је прозу Поповић био започео романом о косовском времену, те је тако у разним видовима а у једно исто доба обрађивао косовску катастрофу с временом које је било прва последица њена а према грађи црпаној из властите маште, из народно-књижевне приче о Косову и из туђих радова који су се могли посрбити свођењем на битку косовску. Деценије када је Поповић то чинио било је у српске интелигенције обновљено интересовање за

косовски догађај, те је том интересовању патриотични романтичар Поповић изишао на сусрет.

— У првом се „позоришту“ износи судбина најмлађе кћери Кнеза Лазара, Оливере или по познијим историчарима, које је померила народна традиција, Милеве, која полази за Бајазита да би се сачувао остатак државе. Али је Милева била већ обећана војводи Светиславу, чија је љубав прати и у турском двору, где је сплет интриге, те је Светислав њену часност и своје витештво готов да потврди и смрћу. Упад Тамерланов даје нов обрт догађајима те се Милева спасава.

Оданост према косовском кнезу и болећивост према мезимици његовој у вези с неколиким местима песничке тоpline — учинише да се ово, по склопу слабо, дело прими с допадањем које је брзо прелазило у национално одушевљење те је већ прве године штампано два пута — дотле невиђена појава у српској књижевности! Позније је писац исправљао и 1848 тако исправљено штампао ово драмско прзенче, које је већ гласно говорило за сву будућу популарност Поповићеве Талије. — „Милош Обилић“ је драматисао народно-књижевну причу с уношењем најистакнутијих момената мистичко-романтичарских као примеса, које је Поповић узео из дела што је на немачком већ био читао.

Поменуће су првине Поповићеве урађене у доба његова ђаковања у Пешти где је тада основана била и Матица Српска с буднијом пажњом за српску књигу. За тим је дошло његово даље школовање у Кезмарку, у друкчијој средини, и прво живљење грађанско-чиновничко у Вршцу, где је национална романтика уступила место реалном схватању живота и књижевних потреба. Ту промену не квари што је Поповић 1830 штампао опет трагедију „Наод Симеон или несретно супружество“ по народној песми која је представник српске Едипијаде. Али он пређе позније у Србију, где је био под турским топовима, који су са београдскога града грозили престоници још сасвим неослобођене Кнежевине Србије. Овде беше друкчије осећање, и у песничкој души Поповићевој поново затрепташе патриотско-романтичне струне. Тада и у српском престоничком друштву сазревање уверење о потреби и корисности позоришта као сталне народне установе и школе вишег морала: у зиму 1841 поче рад полуорганизованог позоришта. Поповић даде особит прилог: „Смрт Стефана Дечанског“; његова трагедија која је била већ раније написана би сада изнесена пред гледаоце који је и тада и за неколико деценија још обасипале хвалама.

— Радња се почиње с доласком гласова о победи на Велбужду. Краљица Марија не може већ подносити пасторка Душана, коме слава сад нагло порасте, и почиње енергичније радити против њега. Зетска властела има друге намере, водећи политику противну византијско-дворској. У радњу се уплете и љубав Душанова према Зорци, кћери жупана Светковића, те се у перипетијама те љубави и дворских интрига укрсте тежње које доведу до катастрофе, у којој је ипак син сачуван од прекора да је оцеубица.

И по успеху сценичном и по књижевним одзивима Поповић је у овој трагедији постигао више но у осталим делима те врсте. — Далеко од сваког ривалитета и имајући једно заједничко осећање, тежњу за ослобођењем од Турака, балкански су народи чинили онда, стојећи на вишем гледишту, једну велику хришћанску целину. Отуда је и Поповић веровао да је на дому кад грађу узима и из српске и из бугарске историје и из светлог периода арбанаске прошлости или, у песми, из скоријих ратова за слободу грчког народа. Гледајући тако на цео Балкан, Поповић се машио и за грађу из сјајног доба ефемерног словенско-македонског царства и то за моменте које је већ с успехом обрађивао Лазар Лазаревић. Његов „Владислав“ управо почиње онде где се свршује Лазаревићева драма о Владимиру и Косари, те се износи други део занимљиве историје о погибији часнога Владимира и, за тим, о смрти његова вероломног убице Владислава. За „Владиславом“, штампаним 1843, дошао је „Лахан“, који је представљан 1845 а штампан 1853, и у коме је обрађен један лист из бугарске историје оног доба када је на престолу седео Константин Тех, владалац о чијем је пореклу написана читава мала литература. 1848 приказано је у Београду и „позорје у пет дјејства“ „Скендербег“, који је штампан тек у новије доба. Ту је Поповић у казивање о бављењу на турском двору уплео романтику љубави с контрастом Кастриотићева народно-историјског позива. А како је хајдучко доба нудило богате грађе за романтичка смишљања, то је и Поповић написао драму „Хајдуци“, која је рано, још 1842, представљана и која је небројено пута и за много година изношена на српску позорницу, где је год ње било. Ту је драматисана народна песма „Предраг и Ненад“ о браћи хајдуцима који се не познају те један у незнању убија другог а по том и себе. Популарно по свом предмету, дело је у обради далеко заостало иза свих других дела Поповићевих ове врсте, у коју треба убројити и две позоришне алегорије „Торжество Србије“ и „Сан Кра-

љевића Марка“, обе написане 1847 и представљане с највећим успехом. Ово је последње дело постало популарно и по убојној песми која је одмах прешла у народ и по песничком тумачењу српскога грба што је публика усвојила као лепу и несумњиву истину. Створивши овим делима позоришну алегорију у Срба, Поповић је тиме и завршио рад на трагедији и драми те се у последњем, четвртном, одсеку свога живота вратио поново комедији.

Опажено је да у књижевном раду Поповићеву има четири периода: први и трећи — доба школовања и живљења у Београду — дају поглавито романтику трагедије и драме; други и четврти припадају реалистичком гледишту и испуњују се, поглавито, писањем комедија. То су периоди живљења у Вршцу, пре и после периода београдског.

Поповићев први драмски рад ове врсте било је „весело позориште“ „Лажа и паралажа“, 1830, где је изнесено како се помоћу лаже залуђује, туђинским васпитањем изопачена, српска девојка која у жудњи да пође за барона (а то је лажљивац) квари уговорену пршевину за младића који није племић; на то пристаје чак и њен отац, тип поштеносрбина, али се најзад открије лаж и лажљивца и његова друга, паралаже, те се све свршује како треба. Успехом је ове прве комедије Поповић био врло задовољан, па је сматрао да је тек њом „после дугог тумарања и кривудања“ једва изишао на прави пут. Одмах је за овом првом написана и друга комедија, „Покондирена тиква“, и ако је штампана тек 1838. У њој је тип прсте Српкиње коју занесу за господским модерним животом типови слични варалицама из прве комедије, те она долази у смешне ситуације док се напослетку не обелодани све. Дело је у основи права комедија, коју зачињава добар хумор и језик пун погодних обрта и израза. — Као главни Поповићев посао ове врсте сматра се „Тврдица“, комедија која је мање чекала у рукопису те је штампана већ 1837, а идуће је године изишла и у другом издању. Овим је делом Поповић постигао највећу популарност. Тврдило се да је у главном лицу, Кир-Јањи, писац оцртао свог оца; главно је да је онаких типова, грчке и цинцарске народности, било у нашем народу много: жудња за тековином чинила је таке трговце типским и комичним. Поповић је у Кир-Јањи изнео такав тип, који, уз то, говори познати жаргон који се чује обично из уста Грка и Цинцара. Али Кир-Јања у тежњи за

богаством долази у ситуације које га не само чине комичним као појаву него га остављају са губитком онда кад се нада добитку. Познато је да су такав тип обрађивали стари и новији писци у других народа, па је таког рада било и у дубровачкој драмској поезији. Поповићу није већина од тога била непозната, али се његов Кир-Јања за оправдање појаве могао у оно доба позвати на сваког другог санародника свога који је међу Србима живео. Ипак, и ако најпопуларнија — комедија је ова остала незавршена с више тачке гледишта: заблуда, која Кир-Јању чини предметом комедије, остаје његова особина и кад се последњи пут завеса спусти; он је страдао али се није препородио. — Те, 1838, године изишла је и четврта његова комедија „Зла жена“. Овде је мање мотивације а више ненадног обрта, чега у Поповића уопште има довољно; писац је удесио да размажену а бесну грофицу од горопади излечи један обућар који такођер има злу жену и који мисли да својим кратким поступком повраћа мир и поредак у својој кући. „Зла жена“ је одмах изазвала оштрију књижевну критику, на коју је Поповић одговорио. — Још се о два комедиографска посла Поповићева може говорити, јер је штампао само још дела: „Женидба и удадба“ и „Београд некад и сад“. Први од два поменута рада фрагментарно износи смешне доживљаје, а у другом је слика сукоба у појмовима старе и нове генерације.

И за живота се Поповићева и по смрти његовој говорило и расправљало о ориџиналности његових радова. Природно је што се у том испитивању дошло до поређења типова и планова Поповићевих комедија с типовима и плановима Молијерових веселих игара. Али поређење није изишло на штету ориџиналности Поповићеве, који је у обради свих детаља потпуно самосталан ма да у главним идејама има велике спољне сличности. Он није био у толико угодним приликама да усавршавањем свог дара да оно што би могао дати и тој судбини живота и треба ставити на терет што његова дела нису данас савремена онолико колико треба да је савремено свако право уметничко дело.

Различито се судило о природи Поповићева драмског дара. Дуго се узимало да је озбиљни писац имао више воље за писање трагедије но комедије, па да је у томе имао и успеха више. Тако се могло мислити све докле је живот нашег друштва уопште дихао романтичарским дахом. Данас се, кад

све то већ припада историји, сматра да је Поповић имао права кад је 1832 мислио да је окрећући се комедији изишао на прави пут.

— Јован Поповић родио се 1 јанура 1806 у Вршцу, где је учио основну школу и прве гимназијске разреде; у Темишвару је довршио гимназију, у Пешти 1826—1828 философију, а у Кезмарку 1828—1829 права. У Вршцу је био најпре професор а по том адвокат. 1840 прешао је у Србију и постао професор права у Лицеју, у Крагујевцу; после две године постављен је за начелника просвете, на ком је месту био од највеће користи за свестрани напредак Србије. У априлу 1848 дао је оставку и отишао је у Вршац где је, стално радећи на књизи, преминуо 26 фебруара 1856.

3.

Прва је народна драма у загребских Илира била из пера Ивана Кукуљевића: то је „Juran i Sofia ili Turci kod Siska“, 1839. За њом су дошла дела: „Stjepko Šubić“ (по Коцебуу), „Gusar“, „Poraz Mongola“ и, знатно доцније, „Poturica“. — За све се ове послове може, у име карактеристике, рећи: родољубива је потреба захтевала од писца тај рад и он је дужност извршио. Ипак је и тај његов прилог награђен тиме што се, преко „Потурице“, име Кукуљевићево задржало и код Срба и код Хрвата на позорници готово пола века од првог рада његова.

Драмски првенци Димитрија Деметра дишу духом старе дубровачке драме XVII века, јер и нису ништа друго до прераде њене: „Ljubav i dužnost“ израђена је према Глеђевићевој „Зорислави“ а „Krvna osveta“ према „Сунчаници“ Ивана Шишка Гундулића. Ново је што је Деметер кроз оба рада провео и лирску идеју јединства и слоге. Чим је, ускоро, основано и позориште у Загребу, Деметер је настао да се оно развија на темељу праве уметности и да се, опет, популарише код публике. Стога је писао критике, упуства, расправе, радио на образовању и уметника и публике, преводио за репертоар и изазивао на рад друге преводиоце, а 1844 штампао је у Бечу трагедију „Teuta“, где је обрађен мотив из историје старих Илира који се, под краљицом Теутому Скадру, боре за слободу против Римљана. Нашавши, са гледишта на савремене политичке потребе, погодну тему, писац је на више места потенцирао сличност по којој се чини алузија на борбу хрватских „Илира“ против туђина, па се и нагласивањем несложних Илира Теугиних чинио прекор Србима због одбацивања илирског имена. Још је заслуга вредног

Деметра и у томе што је одмах у почетку изнесен на позорницу и оглед народне опере: текст „Ljubav i zloba“ написао је Деметер а музику је израдио Ватрослав Лисински, који као музичар има свога удела у препорођају хрватском, те је 1846 у загребском позоришту певана та прва опера хрватска, док је други такав рад његов и Лисинскога, „Рогин“, изнесен на позорницу тек 1897.

— Димитрије Деметер, пореклом Грк из Македоније, вере источно-православне, родио се 1811; као ученик у Грацу и у Бечу Деметер ступи у круг хрватских ђака у чијем родољубљу највећу примену своје хришћанском осећању према патњама браће под Турцима. Медицинске је науке довршио у Падови и као доктор се настанио у Загребу, те је негдашњи почетник-поета грчки ступио у коло илирских књижевника. Био је и чиновник код бана Јелачића, чије је, немачки писане, песме преводио за „Danicu“. У педесетим је годинама био уредник новина, које је Гај основао а које су тада већ биле службени орган, шесетих је година био позорнишњи управник, а по том је добио удар капље и после дужег боловања преминуо 1872.

Мирко Боговић, толико активни радник у илирско доба и у време које му је следовало као реакција, штампао је 1856, раније написану, драму „Frankopan“ за којом је идуће године издао драму „Stjepan, posljednji kralj bosanski“ написану у тамници које је допао као уредник „Nevena“. Најбољи му је трећи рад, 1859, „Matija Gubec, kralj seljački“, из доба сељачке буне. Боговић је, види се, као драматичар стајао на гледишту ондашње националне романтике кад је градиво узимао из народне прошлости бирајући нарочито моменте у којима се могла нагласити по која савремена мисао. Не само тиме што је позоришном репертоару помогао да одржава национални карактер, већ и самом драмском техником као и језиком својих стихова, Боговић је учинио корак унапред. Садржину његових драма казују већ и њихова имена, а у драмском је развоју Боговић гледао да својим ипак већим одушевљењем него поетским даром да природности и мотивације бар толико колико је преко потребно за дела највише песничке врсте. Упоредо с Кукуљевићем Боговић се задржао доста и на позорници у источним српским крајевима, те се може рећи да му рад није остао непознат.

— Мирко Боговић рођен је 1816; почео је био правне науке али их не доврши већ ступи у војску, коју доцније остави па се јави као писац и новинар. За тим положи адвокатски испит; 1845 у немирима би рањен у Загребу, а кад с апсолутизмом, који поче 1850, стаде слабити књижевни рад, Боговић се за народну ствар јуначки заузимаше

пишући по домаћим и немачким листовима. Још већа му је заслуга што је за тај децениум, до 1860, био будилац књижевне радње. 1867 био је велики жупан, по том министарски саветник у Пешти, а кад доби пензију 1885 врати се у Загреб где је, не напуштајући књиге, умро 1893.

4.

Три књижевника с вољом и одушевљењем за рад на драми чине засебну групу и по свом књижевном раду и по настојавању да се не прекида тек пробуђени интерес за драмске представе. То су Атанасије Николић, Ђорђе Малетић и Матија Бан.

Николић је — рођен у Брестовцу у Бачкој 1803, по образовању инжењер, професор у Лицеју и административни чиновник, умро у Београду 1882 — још 1824 у Н. Саду приређивао аматерске представе са Стев. Стевановићем, а по преласку у Србију 1838 енергично се заузимао за позоришне представе, па је, стога, радио и на драмској књижевности наштампавши драме: „Краљевић Марко и Арапин“, 1841, „Драгутин краљ српски“, 1844 (написана још у Н. Саду), „Краљевић Марко и Вуча ђенерал“, 1861, „Зидање Скадра на Бојани“, 1861; најпопуларније му је, пак, било „Зидање Раванице“, представљано на многим местима и небројено пута. Николић је био знатан организатор а слаб песник, али је својим драмским обрађивањем популарних народних песама врло много утицао на покољење одушевљених родољуба.

Ђорђе Малетић је, осем раних превода, за позорицу писао и трагедије и, нарочито, алегорије. Најпопуларнија му је „жалосна игра у пет делова“ „Преодница српске слободе или Српски ајдуци“, штампана 1863; скраћено и прерађено, ово је дело под именом „Миљко Мркоњић“ чешће приказивано док се с новијим струјама хајдучки живот није повукао у позадину. Други му је посао „Смрт цара Мијаила“ 1866, где је предмет бој на Велбужду. Његова у старе дане написана трагедија „Цар Душан“ штампана је, 1882, само у одломку, а није ни приказивана. Позоришну је алегорију обрађивао без мало пола столећа [1845—1888] почевши још пре Ј. С. Поповића али без његова успеха.

— Ђ. Малетић је рођен у Јасенови, у Банату, 1816; по свршетку гимназије — философије — у Сегедину прешао је у Србију и био чиновник, највише професор и директор гимназије у Београду, где је умро 1888. За позориште је стекао заслуге и прибраном грађом за историју београдског позоришта, штамп. 1884.

Драмски рад Матије Бана има четрнаест драма и трагедија; посебно је објављивање штампом почето 1851 а завршено 1889, кад је Бан отпочео издавање својих Дјела где му првих седам свезака садрже драмску поезију. Предмети су врло различити: из романтичког смишљања („Мејрима или Бошњаци“, „Добрила и Милијенко“, „Кнез Доброслав“), из нове српске историје („Српске Цвети“, билогија: „Таковски Устанак“ и „Ускрс српске државе“), из старе српске историје („Цар Лазар“, „Цар Урош“, „Краљ Вукашин“), из дубровачке историје („Маројица Кабога“, „Кобна тајна“), из историје пољске („Ванда“), чешке („Јан Хус“), руске („Марта Посадница“), хрватске („Кнез Никола Зрински“). Његово је смишљање драмске радње хладно, намештано, језик је без поетске лепоте, историјски су карактери кад што супротни општем народном гледишту. Најпопуларнији му је први рад из разлога што је њиме ишао са струјом општег осећања народног, а књижевни му је успех био у трагедији о љубави Милијенка и Добриле, која је рађена по лепој причи о љубавницима у далматинским Кастелима. Бан је још за живота сав припадао само историји наше драме, те је основан о њему суд од стране Хрвата којима је био познат толико колико и Србима. По том суду „Банов је рад био жив у своје вријеме и нестало га је заједно са својим временом... Таква су дјела за нас као красне шкољке, у којима је некада било живота, а данас су нам само урес у орманима“.

— М. Бан рођен је 1818 у Петрову Селу код Дубровника, где се, недовољно, школовао; живео је у Цариграду и на Халци као наставник, и у Бруси где је писао талијанске драме које је спалио познавши Шекспира. У Београд је дошао 1844; бавио се о књижевним и политичко-новинарским пословима. Преминуо је 1903.

5.

Као хронолошки наставак рада Ј. С Поповића дошле су драме Јована Суботића, који је за одомаћење позоришне уметности код Срба а и код Хрвата заслужан ипак више административним но успелим књижевним радом. Суботић је, боравећи у Загребу, био од знатног утицаја на одржање тек заснованог сталног позоришта, а велика му је заслуга и што је сачувано народно позориште код Срба у Војводини. Први драматски покушаји Суботићеви падају у 1838 годину када је објавио „покушеније опере српске“ под именом „Ратобид и Илка“. Али се правој драми врло плодно вратио тек у ше-

сетим годинама, кад је за осам година написао девет драма, трагедија и слика, не бројећи омање сцене и прологе. Његове су драме ове: трагедија „Херцег Владислав“, драма „Zvonimir“, драма „Немања“, трагедија „Прехвала“, трагедија „Милош Обилић“, драма „Бодин“, трагедија „Краљица Јакинта“, „Сан на јави“, „Крст и круна“. Као што се види, грађу је узимао редовно из српске и нешто из хрватске историје. Али у његовим трагедијама и драмама мало има драматске радње која се развија из драмског ембриа, већ се види како су поједини делови смишљањем стављани на драматску мрежу тек овлаш развијену. Дикција је његова хладна и сухопарна, стил је народни десетерац у трохеју с изражајем обичних, празних, мисли и тек се по изузетку јави која мисао више лепоте. И ако не штеди речи нити броји стихове, ипак је радња готово увек ограничена, узаног оквира. Па ипак су шири кругови гледалачки поздрављали сваки нов рад Суботићев јер су се на сцену износиле слике из прошлости народне. „Звонимир“ је добио награду, расписану у Загребу, те је тај успех Суботићев био нова карика која је везивала књижевно-братску заједницу Срба и Хрвата. Последња су му два дела слике у којима је продужио позоришну алегорију.

6.

Уз Бранка Радичевића највећи лирски песник романтично-националног правца, Ђура Јакшић, писао је и драме. За време од шеснаест година, 1862—1878, Јакшић је написао три драмска дела: „Сеоба Србаља“ „Јелисавета кнегиња црногорска“ и „Станоје Главаш“. Да би успео у драми, Јакшићу је требало велико знање, богата књижевна култура — а он тога није имао. Отуда он, „песник у сваком драму“, није успео у драми. Једва је и у самом избору предмета тек једном, у „Јелисавети“, био срећан. Одмах је по појави „Сеобе Србаља“, која је добила награду Матице Српске, речено да је предмет епске природе, од кога се добра драма тек с највећом муком можда може створити. У делу је пуно лепих стихова, лепе поезије за читање: драматских зрнаца ни у колико нема. Стога је, при свем одушевљењу за песника, дело с позорнице остављало слаб утисак. Боља је „Јелисавета“ — боља по предмету и по неколиким појединостима, карактерима и типовима. Из правилно постављене експозиције песник није могао развити пуну драмску радњу. Али је песнички језик красан, местими-

це чаробан, те се и „Јелисавета“ често наводи по поједино-стима поетичке лепоте. У првој је драми Јакшић употребио, као што се до њега по правилу чинило, десетосложни стих трохејске стопе — стих народне епике. Нешто по напоменама пријатељским а нешто по примеру који је видео у другог савременог песника — Јакшић је у „Јелисавети“ кушао и јамб мешајући га с трохејским стихом. Осетивши и сам да је само јамб драмски стих, Јакшић је у трећем делу, „Станоју Главашу“, поред нешто мало, силом унесене, прозе нанизао велику низу стихова јампске стопе, који у техничком погледу означају гранитску чврстину а оцењивани по узвишености осећања најсавршеније огледе песничког језика у драми. Иначе је „Станоје Главаш“ најслабији драмски рад Јакшићев. Назвавши га трагедијом, песник је био у недоумици где је трагична кривица главног лица па је у тој недоумици оставио и потоње оцењиваче, док се „Станоје Главаш“ није схватио као једно од оних позоришних дела која с патриотском тенденцијом износе сцене из доба витешког хајдуковања. Разлика је само у сјајној опреми, у силини песничког језика, где је „Станоје Главаш“ остао узором.

7.

Оно до чега је, у питању стиха, дошао Јакшић тек у трећем драмском делу, постигао је Лаза Костић још првом трагедијом „Максим Црнојевић“, 1866. Костић је одмах у почетку био начисто с питањем о драмском стиху, те је заузео јамб који је, према особинама српског језика, у дијалогу снажнији, лапидарнији и више субјективан. Таким је јамбом написана и та и друга трагедија, „Пера Сегединац“, те је у њима песничка одећа и лепша и поетичнија од песама истог песника. „Максиму Црнојевићу“ служи за основицу велика народна песма у којој се певају прилике о женидби сина Ивана Црнојевића, који се у песми зове Максим и који се жени млетачком принцезом. Али ма колико да је драматисањем народних епских песама тешко створити добру драму, ипак је Костић са својом трагедијом имао великог, и позоришног и књижевног, успеха. Он није остао при инсцениовању песмине садржине; од песме је позајмио само имена и овлашну основицу догађаја, па је даље стварао. Случај што се између просидбе и свадбе заручник разболео те му је по исцелењу лице остало нагрђено од богиња, које су нај-

лепшег витеза преобратиле у грдобу — узео је Костић за основицу драматског развоја: Максима у сватовима замењује побратим Милош Обренбеговић да невесту уступи правом војну кад се доведе у Црну Гору; у Млецима се то не опажа; Анђелија заручница, знајући мало Максима а видећи Милоша, налази да је „то исто сунце, ал' је други зрак“. По један део трагичне кривице носе више лица: Максим у душевној борби својој и у целокупном поступку, Милош кад иште од Максима невесту: „не љубећи је, љубећем је дај!“. Филета љубећи Максима који је за смрт њеног мужа крив пред њеним девером а дуждевим сином, Иво Црнојевић свим радом да задану реч о Максимовој лепоти искупи заменом младожење и т. д. Силно осећање живих људи, страст, неспоразум вишег значаја, интрига крупног смера — све се преплиће кроз сцене и радњу тако да је „Максим Црнојевић“ по мислима и по смелим потезима најпуније дело у нашој драми. Па ипак и та реч има поговор. Костић је био у положају даровита и учена сликара коме су живе боје и ориџинални нацрти туђег, најславнијег, уметника занеле вид, пажњу и цео дух толико да му је та туђа слика била пред очима непрестано па и онда кад је обрађивао своју замисао, те су у њој и нехотични отисци духа занесеног оном великом туђом сликом. Тај грандиозни рад који је на тај начин продро у многе детаље „Максима Црнојевића“ био је Шекспиров „Хамлет“. Костићев је Максим зетско - млетачки Хамлет по души, по неодлучности, по растурености крвних зрнаца, од којих је свако довољно за једну трагедију, и по неодлучности, која је била судбоносна за крајни поступак Максимов. Сугестија је дала многе појединости, па је Шекспирова позорница, при промењеним приликама; одредила да се, једном алегоријском песмом, посредно каже оно што се у Шекспира чини позоришном сценом. — „Пера Сегединац“ је историјска трагедија из 1735 године, дакле из времена кад се српски народ у Угарској налазио у претешким приликама. Свестрано су биле развијене сплетке бечког двора и римске курије, у мреже је сасвим био пао митрополит српски Вићентије Јовановић — само је још остао Пера Сегединац, пуковник поморишке крајине, у чију је частност народ полагао све наде. Али је он лојалан војник и веран син православне цркве за коју мисли да је достојно заступа митрополит. Та га вера доводи у сукоб с другим погледима и он, јогунаст, убија Милана Текелију, за-

ставника и вереника своје кћери, коју така судбина баца у паклену средину митрополитову. Развијене прилике казују Пери сву заблуду у којој је био; он устаје на оружје али пропада са својом племенитом идејом а са своје кривице која га је довела да на крају каже целату: „Крвниче, води ме!“ — Тако је по Костићевој трагедији, коју је писао с политичко-партијском тенденцијом правећи алузију на своје доба у погледу питања српске народне аутономије у Угарској. У ствари је митрополит Вићентије био знаменит родољуб који је радио супротно Костићевој карикатури. Кад је прошло доба које је ту горчину унело у дело — песник је сам уочио штегност коју поезија има од политичке тенденције. Песнички језик и, још више, савршена техника стихова гласно говоре за признање које Костић није могао добити целокупном лириком својом и ујемчавају песнику леп спомен у историји наше драмске литературе. „Гордана, ускокова љуба“, комедија по народној песми, далеко у свему изостаје иза његових трагедија и иза доброг дела уопште.

— Лаза Костић рођен је 1841 а преминуо је 1910. Школовао се у различитим местима, а као човек знатног образовања писао је више философских дела стварајући и своје системе и износећи особите назоре. Живео је поглавито међу угарским Србима, где се у доба рада Св. Милетића бавио и о политици; провео је дуже време и у Београду и на Цетињу. Писао је критичке и естетичке чланке и расправе, срамотећи се тесногрудим нападањима на Бранка и З. Ј. Јовановића, које је најпре обожавао; у једно је доба важио као добар преводилац Шекспира, давши у преводу дела: „Ромео и Јулија“, „Ричард III“, „Хамлет“, „Цар Лир“.

8.

Већ помињани Антун Њемчић, песник и први радник на огледима хрватског романа реалистичког смера, први је кушао обраду и праве веселе игре у књижевности илирског доба. Тај је његов рад, „Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac“, добро сведочанство шта је књижевност изгубила смрћу његовом. — Као приповеди, тако је и комедији било суђено да је изразитије изведе Јанко Јурковић, чије шаливе игре — „Zatečeni“, „Čarobna bilježnica“, „Kumovanje“, „Prajedova slika“ и др. — имају основицу у животу који Јурковић добро познаје и који је већ успешно обележио у хуморескама. Дубље, пак, студије и више уметничке концепције нема ни у Јурковића кога правда факат да на дому није ни у томе имао правих претходника. Слабија му је ипак „Smiljana“, „жалосна игра“ из сеоског живота и „игроказ“ „Poslednja poč“.

Још се у допуну овога доба може забележити име Илије Округића Сремца (1827 до 1908, католички свештеник), који је стекао познанства нарочито „веселом игром“ „Саћурица и шубара“, 1864, која је штампана више пута и латиницом и ћирилицом и врло много приказивана на свима хрватским и српским позорницама. Мање је задовољила његова друга „весела глума“ „Грабанџијаши или батине и женидба“, 1874, у којој је употребио стари мотив народног веровања који је обрађиван и пре илирског покрета. Више је драматских радова његових остало у рукопису, а популаран му је „играказ“ „Шокица“ по родољубивој тенденцији слоге Срба и Хрвата, којој је Округић одано служио. — Драмски рад Фрања Марковића имао је бити представљен драмским циклусом, који је под именом „Hrvatski pokret“ означивао четири дела: „Karlo Drački“, „Jelisava“, „Ivan Hrvat“, „Stjepan Lacković“. Литератури припада „Karlo Drački“, трагедија у којој је 1872, први пут у Хрвата, употребљен јамб у драми. Други му је рад „Benko Bot“, трагедија, за којом је дошла и трећа трагедија „Zvonimir“. Марковићев драмски рад говори за претходну спремину али не и за драмски песнички дар, те су му дела угоднија за лектиру него за успешни приказ.

9.

Још у гимназијским клупама кушаше Коста Трифковић књижевничку снагу своју израдивши поред осталог и три мала драмата, које је ипак задржао за себе као успомену. Тек 1870 јавио се на позорници прерадом једне шаљиве игре, за којом је идућа година донела два ориџинала, и тада стаде живо и без снбивања радити на драмској књижевности, којој је за четири године дао седам ориџиналних и пет посрбљених драмских дела. Ориџинали су: „Честитам“, „Школски надзорник“, „Француско-пруски рат“, „Љубавно писмо“, „На Бадњи Дан“ — у једном чину, „Избирачица“ у три и „Младост Доситија Обрадовића“ у пет чинова. Прераде су махом по немачком а „Ни бригеша“ по талијанском. Трифковићев комедиографски рад наставља, после једне паузе, рад Ј. С. Поповића. Трифковић је био несумњиво најбољи међу свима у раније обележеном периоду. Он нема дубине Поповићеве, његови су домашаји мањи, његови су предмети основани често на случајности из које се порађа

забуна — али је, у накнаду, Трифковић морао бити модернији, друштвено углађенији. Његови су типови из живота српског народа, али се он боји баналности и вулгарности, које се чува колико му је управо помогла друштвена напредност његова времена. Да би то постигао, он узима интелигентније особе, а чим мора да сиђе у нижи, н. пр. служитељски, ред, пада у вулгарност старијих Поповићевих типова. Мотивација је у Трифковића боља но у Поповића, средства су за потребну поправку културнија, па ипак је потоњи напредак наше драме показао да су многе појаве у Трифковића више наивне но мотивисане, више детињасте но комичне. Његови су радови убрзо прошли све позорнице у Срба, нешто и у Хрвата, и свагда су, у раније доба, бивали лепо примани, те му је заслуга и у богаћењу позоришног репертоара. Околност што му типови и карактери нису специјалности српског живота, учиниле су његов рад признатим и даље по Словенском Југу.

— Коста Трифковић родио се у Н. Саду 1843. Свршивши у Пешти шести разред гимназије, одушевљен читањем романа о поморским приликама отишао је на Ријеку у мрнарску школу, коју изучи за годину, па се навезе на приватан један брод. До Цариграда се разувери о поетичности новог живота, па се врати те у Н. Саду и Ријеци доврши гимназију. Права је изучио 1867 у Кашави. Ускоро сиђе у Н. Сад где је био градски и судски чиновник а за тим и адвокат. Рад и живот прекинула му је смрт 1875.

10.

Јосип Еуген Томић заступао је драму „игроказима“ „Barun Franjo Trenk“ и „Pastorak“ и још више трагедијама „Uriel Acosta“ и „Desenićka Veronika“, а комедиографски му је рад стекао хвале и признања како по добро изабраним предметима тако и по његову старању да се обраде драматично. У његовим делима има и пластике и рељефа и карактера и типова — свега упола. Писац застаје у половини доброг пута, и он, који је дорадио највећи роман Шеноин, оставио је недокршене своје послове, добро нађене и проучене. По времену Томић прелази с радом знатно и после напред означених граница, али по општем типу свог рада он у главном припада овом периоду. Од његових веселих игара и комедија треба поменути: „Врачне понуде“, „Zatečeni ženik“, „Novi red“, „Gospodin Tutor“.

Обилати се драмски рад Милана Савића зауставља нарочито на веселој игри, коју је писао да продужи утицај К. Трифковића.

ДОДАТАК

НОВИНЕ И КЊИЖЕВНА ДРУШТВА ОВОГ ВРЕМЕНА

1.

Од 1794 до 1813 године није било ниједног листа српског, а 1 августа ове године почеше излазити у Бечу „Новине Србске изъ царствующаго града Виенне съ дозволеніемъ Его кес. крал. Величества“. Уредници су били Димитрије Давидовић и Фрушић. 1818 књижевни се део одвоји у додаток, а 1820 додаток се издвоји као посебан књижевни лист. Новине престадоше 14 фебруара 1822. По том до 1834 не бејеше српског листа, али у то раздобље пада основање неколиких знатних алманаха: 1825 почеше „Лѣтописи сербске“ у Н. Саду под уредништвом Георгија Магарашевића; 1826 Вукова „Даница“ у Бечу; 1830 Павла Стаматовића „Сербска пчела“ у Будиму. Тек 1834 почеше у Крагујевцу излазити „Новине Србске съ высочайшимъ дозволеніемъ правительства“. У овом је листу основа и почетак данашњих службених новина Краљевине. Идућа година даде Тодора Павловића „Сербскій Народный Листъ“ у Будиму, а 1838 Павловић поред тога креће „Србске Народне Новине“ у Пешти.

1839 поче „Голубица съ цвѣтомъ књижества србскогъ“, коју је уређивао М. Светић у Београду. У осталом све до 1842 године српску журналистику представљају она два Павловићева листа и београдске Српске Новине, а тада се 2 јула јави и „Пештанско-будимскій Скоротеча“ два пута недељно. Лист је у почетку будио лепе наде; у њему има и Вукових радова; али доцније, ослабљен, удари у реакцију. „Подунавка“, која је од 1843 под уредништвом Милоша Поповића излазила недељно једанпут као додаток београдским Новинама, држећи се стално књижевности беше боља од сличних покушаја дотадашњих. Песма, приповетка и поука, поглавито оно, што ће Србина интересовати из његова народа или Словенства, бејаху главни читаћи материјал, који је Подунавка пружала читаоцима. Томе ваља додати и књижевне белешке, кад што и озбиљније реферате. 1848 креће се „Напредак“ који је уређивао Данило Медаковић, прве српске новине писане новим правописом. 1850 почела је по престанку „Подунавке“ излазити „Шумадинка“ под уредништвом Љ. П. Ненадовића, поставши убрзо највише читани лист. 1856 уредништво изјављује да Шумадинка „прелази у Аустрију, Влашку

Бугарску и Босну,“ а казује се да у Србији није било писменога човека који је није држао. Она је била кућни разговор о политици, патриотским тежњама, песмарица, зборник шале и благонамерне критике друштвених мана. „Седмица,“ лист за поуку и забаву, поче 1852 у Н. Саду; то бејаше књижевни лист од значаја; она се које у чем држи још дотадашњег начина уређивања, али нагласује већ ново доба које ће од 1860 године настати у правцу и духу уређивања наших листова. У њој се чешће јављају Ј. Јовановић и Ђ. Јакшић. 1856 „Подунавка“, која бејаше сад знатно већи и садржином богатији књижевни лист, и ако не носаше назив илустрованог листа опет, ове године, имађаше доста, релативно, добрих илустрација; без илустрација али све са бољом садржином продужи излажење до 1858.—1860 поче у Н. Саду под уредништвом заслужног Ђорђа Поповића [1832—1914] „Даница,“ књижевни лист друкчијега типа, од кога се доба и сви даљи књижевни листови — „Јавор“ у Н. Саду, 1863, под уредништвом Ј. Јовановића а 1874—1892 под уредништвом Ил. Огњановића; „Вила“ у Београду 1865—1868, уређивана од Ст. Новаковића; „Матица,“ у Новом Саду, 1865—1869 од Ант. Хаџића — уређују с више разлога на назив књижевних листова. Сви ови листовичине утисак модерних према ранијим, готово патријархалним, новинарским појавама. „Млада Србадија,“ орган Уједињене Омладине Српске, 1868—1872, у Н. Саду и у Београду, под уредништвом А. Хаџића и М. Кујунџића, нагиње политичко-научном прегледу, а 1874—1875 у Београду Пера Тодоровић уређује „Рад,“ књижевно-научни лист, проповедајући реализам у књижевности, науци и животу, чије је идеје 1878—1879 у Н. Саду развијеније заступала „Стража“, коју је уређивао Л. Пачу. Најбољи, пак, књижевни лист овог доба бејаше, 1875 у Београду, „Отаџбина“ Владана Ђорђевића. Праве илустроване листове представљају Ст. Ђурчића у Бечу „Србадија, 1875—1876, и „Српска Зора“ Тод. Стефановића Виловског, у Бечу 1876—1881.

Код Хрвата је од крупног значаја био „Vienac,“ коме је претходио „Dragoljub“ с мањим смером. „Vienac,“ најпре под уредништвом Ђ. Дежелића, за тим Ив. Перковца и других међу којима је најзаслужнији А. Шеноа, постаде средиштем лепе књиге хрватске у седамдесетим годинама и доцније, јер је чинио изузетак и по свом дугом веку испунивши преко три деценије.

Политичке новине после 1860 с повећањем књижевних листова губе већи значај за развитак књижевности, ма да је Ђ. Даничић у „Видов-дану“, који је уређивао брат му М. Поповић у Београду, водио добар део научне полемике.

2.

Најстарије је књижевно друштво Матица Српска. Мисао о основању таког једног удружења дао је Л. Мушицки М. Светићу, који ју је и остварио у почетку 1826 у Пешти; први су основаоци он и још шест трговаца и љубитеља књижевне просвете. Том је удружењу задаћа била да од прилога и улога издаје добре књиге. Још исте године Матица је узела да помаже издање периодичног „Летописа Српског“, о коме се јавила мисао још 1823 а извео ју је Ђ. Магарашевић после две године. Позпато је да је наскоро Матица дошла у сукоб с Вуковим погледима, тако да је неколико десетина година била противник нове школе. Ипак је стајало до уредника Летописа; кад је уредник био н. пр. Ј. Суботић, који се у тој борби држао корисне средине, онда је и Летопис био помирљивији, и Даничић је 1847 у своме „Рату“ забележио прво признање које је нова школа тада добила у Летопису што је, рече, на част и књижевности и уреднику Суботићу. Располажући знатним новчаним средствима, Матица је, готово вазда несистематски, помагала књижевност награђивањем појединих списа из поезије или науке.

По њеном примеру организована Илирска Матица препорођена је 1873, назвавши се тада Матица Хрватска; ускоро је по том започела најинтензивнији књижевни рад. Матица Далматинска је постала 1862. Законом од 7 новембра 1841 установљено је Друштво Српске Словесности, које је прву књигу свог органа „Гласника“ издало тек 1847. У друштву су се одмах сукобиле струје Вукова и Светићева. Доцније преуређено и названо Српско Учено Друштво развијало је све већу књижевно-научну радњу, а престало је постојати по закону 1892, кад је коначно прешло у већ основану Краљевско-Српску Академију, која је постала 1887.

Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti у Загребу основана је 1867 и у различитим врстама својих публикација учинила је науци највећих услуга. За популарно-књижевни рад обилује бројем чланова Друштво Sv. Jeronima у Загребу, с тенденцијом побожно-моралном, и

Хрватски педагогично-књижевни збор у Загребу.

Од омладинских се дружна у књижевности јављала дружина појунска и пештанска 1847, београдска 1848 и, у „Лицејци“, 1862 и 1863, за тим, као „Побратимство“ књигом и листом.

СЕДМИ ДЕО

ДОБА НОВИХ УТИЦАЈА

Обично се каже да је реализам у књижевности настао од времена кад су се социјално-политичке идеје у нас почеле заступати књижевним путем, на коме је најзначајнији путник био Светозар Марковић [1846—1875], политичар, новинар и критичар. Али то није тачно, јер су се књижевне струје измењивале и мешале тако да су се међу њима, и у Срба и у Хрвата, и пре тога времена јављали протести против свемоћног романтизма. Ипак се од појаве Св. Марковића реализам чешће заступа, само што се он у лепој књизи јавља много више по књижевном утицају са стране, у првом реду по радовима чувених руских романсијера и писаца.

Али су таква учења са стране у нас обележена и другим правцима: нарочито је на раскршћу XIX и XX века било знатно врење идеја и велико укрштање праваца, што је светски рат само умножио.

Зато се време које настаје после епохе романтичко-националне може, у целини, назвати доба нових утицаја, међу којима има и још неиспитаних или бар недовољно утврђених.

ПЕСМА

1.

Да ће ускоро настати доба за поезију ново по правцу, мислима и облику, могло се запазити по неким звуцима који се још седамдесетих година чују у уметничкој поезији код Хрвата ма и кроз још непрестано силно брујање тонова националне романтике. Тако се н. пр. за рефлексивну поезију Андрије Палмотића (1847—1882) мислило да је његова метрика узрок тежем разумевању. Тако је и за поезију Ђура Арнолда речено да му се не може јасно одредити школа и правац, јер његова рефлексивна песма у којој је

елегичност помешана с вишом идеалношћу наслућиваше већ друго доба уметничке поезије. То се може рећи и за песме Хуга Бадалића у којима је лирика опет помешана с рефлексивном поезије ранијих песника. „Жумберачке елегije“ и „Свакиданке“ Јована Храниловића залазе у новину песништва и ако још немају изразитост новог времена.

2.

Правац за који није требало велике моћи па да се, идући њиме, да нешто необично, био је правац реалистички. Седамдесетих и у почетку осамдесетих година међу песничким се вилама јави — како се само хваљаше — разбарушено девојче с ножем у руци. То је девојче певало политичко-социјалне песме, а књижевног му је израза дао Јаша Томић у „Првом колу песама“ 1879, за којим је много доцније дошла и књижица „Нових песама“. Али муза Томићева не умножи коло својих поклоника и од познатијих песника реалистичким правцем пође тек Владимир М. Јовановић [1859—1898, професор] који је у многим циклусима својих песама поново показао колико је штетна неумереност у употреби једног истог мотива: „Из самачког живота“, 1890 „Из брачног живота“, „Из удовичког живота“ и др. И преводи му имају исте недостатке.

3.

Значајнији и по дару и по раду — јавио се Драгутин Ј. Илић, који је написао много различитих, понајвише лирских, песама, кроз четрдесет и осам година рада. Илић је несумњиво обдарен песничким талентом ако се таленат цени по искрености и чистоти осећања, по облику у коме се песнички осећај износи и по уметничкој декорацији. Хронолошки поређане могле би песме Илићеве приказати и интелектуални развитак песников: значи да су струје којима је књижевна култура до њега долазила остављале у певању његову видних трагова. Он, н. пр. и преводи и попуњује Пушкинову песму, пева упоредо са Шевченком, има, у раније доба, чисто романтичарске боје и у исто се доба маша за предмете апстрактне и величајне као што је вечити бол Прометејев. Илић је лепе прилоге дао без мало свима врстама лирске поезије; у рано је доба био запажен по ведрим песмама о косидби, вршидби и др. и у таком је певању увек

био на своме месту и кад се после деценија њему враћао. Потпуног зборника Илићевих песама још очекује наша књижевност.

Највишу је новину до свога доба показала поезија Војислава Ј. Илића [1860—1894]. Та је новина у мислима које нису биле тако далеко од мисли других људи а које ипак нису имале приступа у песму. Новина је, још већа, била у начину на који је Илић то унео у поезију, и тај је начин постао био типичан тако да су се у њ могли уживети и обичнији версификатори, те се мислило да је одмах готова нова школа српске уметничке поезије. Нашло се, не без разлога, да је то манир књижевног господства, уметничка форма, толико важна у поезији. По необичности тог манира Војислав је цењен као изванредна појава; толико је форма његових песама одвајала од свега ранијег, док би данас крајни модернисти нашли да му је стих сувише књижеван, гладак — шаблонски. Војислављева је књижевна култура била недовољна, али је он за лектуру ипак нашао био извор, за своје савременике нов. И он је у певању ишао на Косово, у Скопље и т. д. али се још више духом налазио око Казбека или на обалама северног мора, тамо куда га је одводила лектира. И колико се уживео био у предмете лектире казује и та околност што је лепше певао по таком посредном осећању него по осећању непосредности. А то је, опет, навело савременике на распру о ориџиналности његове поезије. После много времена и много говора оно до чега се као заједничког дошло утврдило је да се позајмица мотива па и декорума гдекад осећала више но што је и он сам мислио. Али ако је заслужан помена онај који не грешећи се о уметност да нешто ново и који изазове на нове мисли, нов рад, чинећи даљу баналност немогућном — онда је име Војислава Ј. Илића, чије су „Песме“ излазиле саbrane четири пута, са свом чашћу ушло у историју српске уметничке поезије.

4.

Август Харамбашић [1861—1911, по школи правник, новинар, политичар, и, најзад, чиновник] бејаше један од оних који су, по речи јеванђелској, примили своју награду хвале на земљи. Његова је поезија имала свој позив и она је њему одговорила. Друго је питање да ли је завидна слова која се стиче признањем само једног партијско-политичког табора. Јер је Ха-

рамбашић најсилније певао као одушевљени бард једне политичке странке коју је преживео онаку каква је била кад је имала њега, барда. Харамбашић је имитатор З. Ј. Јовановића. Оцена је вољна пристати да то није дошло само по оскудици властитих мотива; имитовање је било и природна последица политичког певана: Јовановић је већ био то што је Харамбашић постајао. Отуда Харамбашићеве „Slobodarke“, 1883, нису од оног значаја који патриотско, добро, певање може имати. Што је, пак, у „Ružmarinkama“ опет подражавао Јовановићевим „Булићима“, већ јасније говори против Харамбашића. Обилати песнички и уопште књижевни рад његов не представља ново доба, али га послушкује да његова лира стане чим оно осване. „Izabrane pjesme“ изишле су 1895.

5.

Поезија искреног родољуба Алексе Шантића [1868—1924, у Мостару] прошла је кроз примитивни патриотски романтизам, потпала под утицај В. Илића, заузимала позе и приказивала се дубоко оригиналном, и најзад оставила општи утисак просечне вредности. Зборници његових песама потврђују тај пут. Али у тежњи да не остане баналан, Шантић је кад што толико пришао новим звуцима, да је, кад су модернисти већ ступили на Парнас, чешће ишао у друштво њихово, где се није осећао дома. Преводио је још и немачке песнике, нарочито Хајна и од чешких „Пјесме роба“ Св. Чеха.

Стеван П. Бешевић јавио се 1893 књижицом родољубивих песама, после чега је тек дошло његово књижевно развиће. Његов укупан рад не изостаје за Шантићевим, и ако нема његове популарности, можда и због урођене скромности.

Милорад Митровић [1867—1907] и ситне је грамове свог песничког дара пажљиво пребројавао, не претрпавајући певањем читаоце, који су тако били у могућности да мален рад задуго прате. „Књига о љубави“, омања збирка романаца, с мотивима средњовековног ритерства које је модернизам једним делом мислио ускрснути, пожњела је на тај начин хвалу ниже књижевне критике, која се није умела наћи пред бољим његовим политичким песмама ни уочити недопуштenu позајмицу. — Милета Јакшић [1869] једнострано је био оцењен; међу тим су „Песме“ 1899, сведочиле о песничкој индивидуалности и о расположењу које уме да у бирању мотива чешће уочи оно што је ређе и прилагодније интимном

осећању. — Риста Ј. Одавић од самог почетка има у облику нечега што полет држи у границама урођеног осећања за лепо, има угодних тренутака за срећно налажење мотива и има стрпљења да дочека наилазак песничке инспирације. У прво доба поклоник Надсонов, он се отргао из поданства и стоји засебно, не залазећи у друштво модерниста, понајпре по поменутом урођеном смислу за лепо. Скупљених песама није штампао; од препева су изишли „Звуци руске лире“ 1914 и А. Пушкина „Оњегин“ 1924. — Јелена Димитријевићка, [1862] с песмама [зборник 1894] источанског жанра има своје обележје, које ако и није савршено ново ипак је основано. — Анте Тресић Павичић [1867 на Хвару, доктор философије, политичар, новинар, посланик нашег краљевства у Вашингтону], један од врло обилатих песника и књижевника, показиваше необичну издржљивост, било да устаје против Младе Хрватске као што је чинио нарочито у једном од својих листова, било да се мири с њом и да се њеном позиву одазива. Догматичност је његова у сваком од тих случајева нетрпљива и тражи да је у праву и кад се иде за класичким узорима и кад се са светом античким спајају противности романске и германске и благости словенске. Збирке су његових песама: „Glasovi s mora Jadranskoga“, 1891, „Nove pjesme“, 1894, „Djuli i sumbuli“, 1900, и др. Велики догађаји 1912—1918 извели су песника на чистину где га је дочекало патриотско признање ослобођеног народа.

6.

Одмах запажени а мало после и цењени, за тимнострано признати песник Силвије Страхимир Крањчевић [1865—1908] јавио се 1883, а после три године пошао је правом стазом својом. За њега је правилно речено да је он први у свом раду поставио животу одлучан и велик знак питања. Дошавши до закључка да се у животу не може мировати, да се мора ићи напред, Крањчевић се у једној песми жали како би му Бог, нештедан у даровима, даровао и више да му је дао „тању крв“ и „мало тише крило“. Полет је духа основано обележје његове вере и његове песме, а у том полету види последњег човека како на вечном леду смрзнуте земље умире усиљавајући се да остави траг последње мисли: ноктом пара по леденој површини да уреже — знак питања. Да не би пао у крајње очајање, песник је поклоник уметности,

јер га одржава тежња за лепотом. Израз га служи у најсмелијим сликама, поређењима, контрастима; захваљујући томе у стању је у два-три стиха сажети сву трагедију живота. Ова оцена његових критичара одговара истини, и њу поткрепљују небројени примери. А како стоји према свету и животу, показују стихови:

Сам Еол ми је харфу д'о
Да сваким ђухом јеца,
И моју харфу разбише
Баш Еолова дјеца!

Она особина да се трагедија живота сажме у неколико речи довела га је у потоњој збирци „Trzaji“, 1902, до саме мистичности. Али и ту, оснивајући своју мисао на монистичкој философији, пита: чему води све, сав живот и сва бесмисленост његова? Ипак буна душе његове не куне; он устаје са сузним очима и тако се у доброј хармонији вечности свршује последњи акорд његове харфе. Песник „Људске мисли“, „Мраморне Венере“, „У ноћи мртвих“, „Задњег Адама“, ораторија „Први гријех“ — открио је ново доба уметничкој поезији свог народа.

7.

Настаје млада Хрватска. Кад је С. Крањчевић био на врхунцу песничког стварања јавила се, овлаш у идеји организована, Млада Хрватска, која је одмах обележена речима: „Не ваља сметнути с ума да у Младој Хрватској има једна класа људи који мисле козмополитски — док народ тек бије романтички бој за народну слободу... Козмополите су људи који су се пренаглили у свом душевном развиту, који као да су се залетјели у свом мишљењу далеко испред осталих и ондје се наједаред зауставили као пред каквом запреком“. Та запрека у књижевности личи на бездан пред којим су стали различити људи с разних страна изненађени и сада гледају један другог размишљајући. Њихове су мисли као и осећања различита. Те разне струје мисли и осећања имају различита имена: једни су мрзовољни диaboлици, други су неoјелинисти налазећи се душом у свету старе јелинске лепоте, трећи су будисти по Буди који је учио о несмислу мисли, четврти су нихилисти који се од државних створа обраћају природи, четврти симболисти, незадовољници који налазе симболе верујући да сваки знак има свој посебни смисао, стварајући литературу декадентску. Такве

идеје кружише и у Младој Хрватској у којој су оне нашле својих представника.

Та је Млада Хрватска у песми дала Миховила Николића, Драгутина Домјанића, Владимира Видрића, Владимира Назора, Стјепана Краља, Рикарда Каталинића Јеретова. Нису сви они једнаког талента, нису ни иначе једног раздела ни обрасца — али сви они чине једну врсту, имају једну, модерну, жицу која је опасала круг што се бори још непризнат, још непримљен, али круг људи нових идеја, нових откуцаја вечито тајанственог срца. У тој се Младој Хрватској или међу тим песницима европске модерности живи с полуотвореним очима према свету реалности, рекло се да се снови, а у рано се доба примило да најшареније снове снови Миховило Николић [1878] који се јавио деведесетих година: „Pjesme“ 1898, „Nove pjesme“ 1905, „Knjiga pjesama“ 1917. Његова је поезија благомеланхолична, то је лирика *meemento*—јесени, када је меланхолија топлог срца неизбежна, кад се пружају жалостивне сенке дрвља у дрвореду, или кад се из магле, не туробне него лаке и нежне, и нехотице почне спуштати ситна, меланхолична киша, која клизи низ пожутело лишће... Отуда је та поезија представник меланхоличне лирике новог доба. — Неком врстом социјалне меланхолије, нешто чвршће по мотивима који је стварају, провејане су, у облику пажљиво опремљене, песме Драгутина Домјанића [1875, по школи правник, чиновник]. „Pjesme“ су изишле 1909, „Kipci i popevke“ 1917. — Владимир Видрић [1875—1909, по образовању правник] био је отишао у свет древних Јелина и Римљана, у цветно доба њихове младости народне и отуд је у загрепске шумарке довео био сатире, нимфе и друштво њихово, пустивши их да се забављају несташно у часу кад их он посматра и снима. На тај је начин поезија његова постала сликар речима, и слика је и у њега била, а још у неких другара његових јесте, оно што песма износи читаоцу на дар. „Pjesme“ је издао 1907. — Владимир Назор [1876 на Брачу, професор и директор] од талијанске се књиге вратио народном језику; индивидуалност књижевну чине нарочито његове епске песме, у којима је један стари, или управо зато нов, свет. То је прасвет словенски, у који је Назора одвела песничка душа његова и студије Н. Нодила. Он је самовољом правог модерниста стао на улаз у свету прашуму словенску,

и ту сусреће читаоца, води га по мирису старих жртвеника и бајног растиња. У том погледу му је најважнији митски епос „Živana“, 1902, и раније „Slavenske legende“, 1900. Осем тога: „Knjiga o kraljevima hrvatskim“ 1903 и „Hrvatski kraljevi“ 1912, „Lirika“, 1910, и др. а скупљена „Djela“ 1918. Старији је Рикард Каталинић Јеретов [1869 у Волоском у Истри] обилати писац, који није у свему, и у многим чему, модернист; он је и дечји писац и доста се слаже и са старијом струјом и опет је у друштву модерне младости. Зборник „S moje lire“ изишао је 1904, „Mrtvoj majci“ 1894, „Zadnje pjesme“ 1900 и др.

8.

Нова је струја — српски модернизам — источном делу наше књижевности дошла преко српског запада. Њу је, релативно давно, нагласио Јосип Берса у својим песмама које је, не без штете за књижевност, рано за јавност прекинуо. Неколико уздаха за класичном безбожношћу, који су у његовим песмама, јасно су говорили за ново доба које је имало бити изразитије од оног у коме се развијао В. Илић. — Кад је Берса већ био начисто с тим, тада се још у потчињености В. Илићу налазио Јован Дучић [1874 у Требињу, најпре учитељ по тим дипломатски чиновник]. Изгледа да се Дучићу у Војислава нарочито допала отменост тона и манира, и он је пожелео ту спољну господственост. Дошавши до уверења да се тиме не постиже оно што је желео, користио се угодном случајношћу да проведе више година у свету највише културе, и да се из Париза јави као модернист. О поезији његовој није неподељено уверење. Историја књижевна нема потребе за претеривања, те се може рећи да је Дучић први, узани, видокруг свој знатно проширио а да га није увек загрејао довољном топлином душе. Али је његово певање обогатило дикцију и показало смелост у одабирању мотива, а велики ратни догађаји у неколико га вратише певању о старој слави народној. Збирке су песама изишле 1901, 1908. — Дубока и свестрана култура Светислава Стефановића [1877, у Н. Саду, лекар] још од почетка његова певања одвела га је у коло новине, где је одмах био најизрађенији представник модерне струје. Стефановић је уметник у слогу и ниједна реч у његовим стиховима није тамо где би лако могао доћи други израз. Књиге његових оригиналних и преведених „Песама“, три свеске у Мостару, „Сунце и сенке“ 1912, „Строфе и

ритмови“ 1919 — сведочанства су за сву преданост идеји во-
диљи. — Милан Ракић [1876 у Београду, правник, по-
сланик у Софији] долази у ред оних који су чули готово не-
подељену хвалу. Без журбе за необичношћу постиже склад-
ност; без афектовања узбуђује кратком и погодном речју.
Уметник, Ракић није дао примере метричке распојасености,
нити је оцену довео у неприлику да тумачи његов језик, јер песник
налази да је рапавост стиха грех толико колико и шаблонска
политура стиха. „Песме“ су изишле 1904 и 1912 друга
књига, а све укупно 1924. — Уметничку страну стиха задово-
љавају и две књижице песама Бож. С. Николајевића,
[1877 у Београду, доктор философије и историје уметности]
које ако и нису у свему продукти модернизма у ужем смислу
ипак се не враћају тоновима старе романтике. Збирка „Пе-
сама“ 1898. — Уместан је помен Велимира Рајића [1879—
1914, наставник у гимназији и чиновник у Библиотеци], меког му-
зичара, више осећајног но продуктивног [мала збирка 1908]
који властити бољ стварно пева. — Сима Пандуровић
[1883 у Београду, наставник и чиновник] који је са збиркама
песама „Посмртне почести“ 1908, „Дани и ноћи“ 1912,
„Оковани слогови“ 1918 отишао у царство Новог и де-
каденце, о чему се још није рекла последња реч. Догађаји
великог рата утицали су на њ, одређујући му ближу задаћу
народног песника. — Владислав Петковић „Dis“
[1880—1917] са збирком „Утопљене душе“, 1911, отишао је
даље од свих левичара, опонената ранијег певања у нас. „Ми
тражимо цара“ и „Нирвана“ почеше га постављати у рав-
нотежу, али све прекиде смрт у таласима Јадрана пред Крфом,
кад је брод пропао. — Даница Марковићева [1879] обра-
тила је на се пажњу малом збирком лирских песама „Тре-
нуци“, 1904, где се нашло мало сличности с Аном Ритеровом,
што је такођер било ново. Искреност и непренагљеност у
употреби нађеног мотива заједно с овлашним покоравањем
прописима форме и метрике учинили су њено певање видљивим
још онда кад су се на Парнас успешно пели само мушкарци.

9.

Модерна — није у исто доба и безусловно призната пре-
власт. Тако је и кратка, и на свој начин јака, песма Мило-
рада Петровића [1879—1821, учитељ] ненадно освојила
терен за певање у духу, донекле и у стилу, народне лирике.

То је учинио у „Сељанчицама“ 1902 и 1903 у којима се проговорило на познати и опет неки нови начин. И за карактеристику тог лепог и ведрога низа песничког требаше опет увести у литературу некадашњи декоративни елеменат поља, шумица, потока и цвећа. Али је у врлини и мана: не може се ни дуго ни много певати у том тону, као што се и у пољу може наћи само неколико различитих цветова. „Васкрсење“ је збирка патриотских песама 1908.

Сасвим је друкчија збирка „Песама“, 1908, Војислава Ј. Илића — млађег [1877. правник, чиновник]. Ни у њој нема старих тонова, али је њена садржина вађена из живота који је био страشان, погибаон, а песнички је инстикат од крваве сцене створио не шаблонску већ нову, пуну непосредности, песму, која је поред све суровости живота права песма. У последњих шеснаест година најпродуктивнији и највише читани песник, Илић је постао Тиртеј наших ратова. Многе, и различите, збирке његова певања ушле су у дефинитивно издање „Целокупне Лирике“ 1925. — Владимир Станимировић [1882 у Шапцу, правник, чиновник у Београду] после песама по листовима дао је збирку, где је у беспрекорном слогу и језику и с утиском пуне непосредности везао два књижевна доба: певајући како се певало јуче и како ће се певати сутра. — Вељко Петровић [1884 у Сомбору, правник, чиновник и новинар у Београду] посебно је штампао „Родољубиве песме“ 1911, „На прагу“ 1913, у којима је остао на домаћем тлу крај све примамљивости крајњег модернизма. — Милутин Јовановић [1881, официр], још пре ратова, 1904, штампао је збирку песама, а по учешћу у бојевима продужио је по доживљајима певање у коме се кад што зачује првокласни тон. — Драг. Ј. Филиповић, учитељ и надзорник, малим круговима „Косовски божури“ и „Србљак“ дао је успеле песме о косовској трагедији и ускочком времену, у којима је, свакој од њих, по једна трагедија, исказана у неочекивано мало речи и стихова. — Ратни поклич, који је дао те радове, изазвао је и „Крв и сузе“ и „У изгнанству“, сонете Николе Вучетића, који је националном болу пришао у помоћ и довршеним поемама из доба првих Немаџића, Бранковића и навечерја великих догађаја 1912—1918.

Врата дворнице књижевности расклопила су се да уђе велики број млађих и најмлађих, од којих сваки верује да је, полазећи из Царства Плаве Деце, понео свој књижевни прилог.

Унутра су већ: Станислав Винавер, Милош Црњански, Живојин Пауновић, Иво Андрић, Момчило Милошевић, Ранко Младеновић, Синиша Кордић, Тин Ујевић, Мирослав Крлежа, Тодор Манојловић, Густав Крклец и други, према којима већ изгледају стари: лепе успомене Милутин Бојић, ратоборни Мирко Королија и остали.

П Р И П О В Е Т К А

1.

Поред свих мења кроз које је пролазила приповетка — душа је чекала Лазу Л. Лазаревића: до њега психолошка анализа није била предмет рада српских приповедача. Лазаревић се у приповеци јавио кад је већ оставио за собом знатан број година учења, припрема за живот, науку и рад. Отуд већ први његови радови чине утисак књижевника који зналачки раставља и склапа, који врши анализу свестан онога што нађе, те поузданим оком и одлучним кораком води читаоца у радионицу душе. Јавио се сасвим скромно, далеко од српског књижевног центра — у бечкој „С. Зори“ 1879, па онда у дубровачком „Slovincu“, за тим је дао „Отаџбини“ један, за њим други прилог — и Лазаревић је назван Тургењевом српске приповетке! Дошла су још два рада; свих шест изиђоше, по том, 1886, у скромној књизи као „Шест приповедака“. Оцена је била једнодушна, похвална, раскошна. Лазаревић је тада стао, и дуго је после тога очекиван од њега нов рад. Написао је још свега две приповетке — и то је све што је он дао српској књизи. По смрти су му нашли одломке, исечке, почетке, ранијег и познијег доба. То је његов лични посао: књижевност има о сам приповедака Лазаревићевих. Није доста што ће се рећи да је Лазаревић познавао живот о коме приповеда — знали су и други све што се оком види, није доста што ће се рећи да је Лазаревић црпао из круга који није био довољно познат, из Дриносавља — по ранијим је радовима мало била позната покрајинска разлика у малој Србији. Лазаревић је стварно анализовао душу својих лица у приповеци, казивао је читаоцу његове, читаочеве, властите тајне, оно што је читалац видео а

није знао да је видео, што је било у души његовој а није знао да је то оно што живот чини животом и онаквим какав збиља јесте. Његовим се приповеткама могло подражавати, и подражавало се много, али се њима самим није имало шта додати. Па ипак — Лазаревић је био друкчији кад се јавио н. пр. с красном приповетком „Први пут с оцем на јутрење“ а друкчији кад је писао „Ветар“. Овде је све што је и даровит приповедач и образован човек још научио: и небо утиче на душу светлошћу или суморношћу, и свака се физичка спољна промена одазива у души те чини измену не само у оном унутарњем расположењу него и у сваком поступку који се види. То се знало, као што се знало и да је здравље благодат, али је и то у приповеци први казао Лазаревић, казао га је и најлепше и најубедљивије. Реализам је најбољих руских писаца био учитељ, у најлепшем смислу те речи, Лазаревићу, који је стварао и онда кад је према Тургеневљевој „Фаусту“ писао „Вертера“ и према „Диму“ — „Ветар“ и т. д. Унутарњег споја међу њима нема. Лазаревић ради сам, испитује утицај једне лектире онако како се у Тургенјева поступа на свој начин, и сва им је сличност што обојица чине и спитивања.

— Лазаревић је рођен 1851 у Шапцу, по свршеној гимназији и започетку у Вел. Школи отишао је у Берлин, где је 1879 постао доктор медицине. Живео је у Београду, где је, у општем уважењу умро на крају 1890.

2.

И Јанко Веселиновић долази ненадно; и он се прима с општим поверењем; и он оправдава то поверење После ратног неуспеха 1885 дође литерарна накнада: Лазаревић скупља приповетке, оснивају се просветна друштва, крећу се листови, расписују конкурси и — добија се рад Јанка Веселиновића. И он је почео скромно: у локалном листу шабачком; а кад је одатле оштампана књига слика рекло се: то је избраник! Ко би из туђине хтео да позна душу сељака у богатом крају Србије, у Мачви, он не мора залазити по ушореним селима равне Мачве, ни слушати говор, ни гледати рад и живот. То је изнео Веселиновић већ у првим годинама свог рада, насликао је, испричао је — јер га је на тај корак гонило не сазнање да и то треба, не жеља да се за њ зна и да се и он чује, већ немогућност да друкчије уради, да друкчије живи. Стога се Веселиновић мало спремао за посао: као што је први говор људски био и прва песма, тако је и Веселиновић,

причајући о момчету или о девојчету изнео обрасце из природе душе човечје, не знајући ни сам замашност свог чина. Да то постигне имао је само једно средство, језик, који је он употребио у свим нијансама, у свој живописној лепоти његовој, складности каква се дотле није видела ни чула; језик је Веселиновићев сложен из честица које се све спајају као капље водене и које остављају утисак силне, пловне реке што тече снажно, тече од кад знамо и не протиче никад. Многобројне свеске његових приповедака, свеске различитих, увек с погођеним нагласком бираних, имена имају и понављања, имају и јачих и слабијих детаља, али је у свима посао приповедача који уме говорити у најбољим тоновима епског излагања. Обрасци народне психологије и обрасци говора не граматичког већ израза душе — то су велики радови новије српске приповетке, то су радови Јанка Веселиновића. Посебна су му издања: „Слике из сеоског живота“ 1886; „Пољско цвеће,“ 10 малих свезака, 1890—1891; „Слике из учитељског живота,“ 1890; „Од срца срцу“, 1893; „Рајске душе“ 1893; „Зелени вајати“ 1895; „Стари познајници,“ 3 књ., 1896; „Мале приче,“ 2 св., 1892; истор. роман „Хајдук Станко“ 1896 и још четири издања и т. д.

— Веселиновић је рођен 1862 у Салашу Црнобарском у Мачви. У Београду је учио учитељску школу, и по том је био учитељ у крају свог рођења, па, доцније, нижи чиновник у Београду. Умро је у мачванском селу Глоговцу 1905.

Сасвим је супротан Симо Матавуљ, који је писао приповетке зато што је знао каква је цена таквом пословању и који је осећао да би и сам, обогаћен читањем, могао у томе дати прилога. У њега није било оне неодољиве емоције која је Веселиновића и неспремног изазвала на поље књижевно; у Матавуља је све смишљано, намештано, кад што с великом муком разабрано како ће се и куда, ће се с оним што се хоће. Да је само на томе остало, Матавуљ не би значао књижевно име; али кад се једном већ пробије кроз тврду љуску, или кад већ проведе лађицу преко плићака и подводних стена, кривудајући и лево и десно, те се осети на слободној пучини — Матавуљ тада показује како у њега има и бродарске снаге, размахује веслом и разапиње једра те лађица полети а ветрић стане пријатно хладити намучена читаоца. Тада се види како у Матавуља има студије, има спреме за посао тако деликатан. Опште је уверење да је Матавуљ у

свом елементу кад говори о животу у Приморју и Далмацији, и да је хладан кад се маши живота н. пр. београдског који је знао уживати али не и уметнички обрађивати. Матавуљ је био плодан писац, па и ако је једну приповетку кад што растављао у два рада или из познатих већ прича склапао нову целину — чему је узрок био у разлозима пекунијарне природе — ипак је оставио већи број радова од трајне вредности. — Посебна су му издања: „Из Црне Горе и Приморја“ 1888 и доцније, „Из приморског живота“ 1890, „Са Јадрана“ 1891, „Из београдског живота“ 1891, „Из разнијех крајева“ 1893, „Београдске приче“ 1902, „Немирне душе“ 1908 и др. и два романа: „Ускок“ 1892 и „Бакоња фра Брне“ 1892.

— Матавуљ се родио 1852 у Шибенику, учио је учитељску школу у Задру и бивао учитељ у равним местима; по два пута се настањивао у Црној Гори и у Србији, био је наставник и нижи чиновник; у Београду је и умро 1908.

Правог натурализма у хрватској приповеци није ни било — каже се данас. Међутим је у раније доба, у почетку осамдесетих година, вођен потпун бој око тога да ли треба или не да преоблада натуралистички правац у приповеци хрватској. Тада је као зачетник и представник тога правца сматран Еуген Кумичић с књижевним именом Јенио Сисолски. Препирка је била жучна и на крају бесплодна. Кумичић је романима „Olga i Lina“ и „Gospodja Sabina“ демонстрирао пред противницима који су се били окомили не толико на таленат колико на правац. Ту је борбу Кумичић готово био преживео: из борбе је остало само непријатних успомена и много зле воље. Та је зла воља пратила и даљи рад његов: противнички је табор обасипао без мало свако дело његово погрдом, његови су га људи славили. Томе је доста допринела и политичко-партијска борба; она је у Хрвата била фатална за књижевност — више него чак и у Срба! Али књижевна историја, расуђујући само по чињеницама своје врсте, налази да је борба била беспредметна: Кумичић је у најбољим делима н. пр. „Začudjeni svatovi“ или „Urota Zrinjsko-Frankoranska“ толико пун романтизма, колико је у првинама, н. пр. „Slučaj“, блед и неодређен. Поведен примерима француског романа, Кумичић је хтео нешто слично пренети у свој завичај, и — као што му је оцена у своје доба констатовала — у тој је жељи погодио да позајми баш оно што је и у делима великих европских писаца пролазно. Али му крај свега

тога, не именујући даљих његових радова, остаје заслуга што је баш он, романтичар у ствари, устао против романтизма а у корист реализма, а то је препорођају приповетке могло бити само од користи.

— Кумичић се родио 1850 у Истри, у Бечу је слушао философију, кратко време био наставник, и по том се пустио у партијску борбу, бивао заступником у сабору, а умро је 1904 у Загребу.

3.

Између романтизма и идеализма ранијег доба и натуралистичких огледа Кумичићевих погодио је прави пут Љубомир Бабић с књижевним именом Ксавер Шандор-Ђалски. Он је реалист, ученик европских писаца-реалиста, али је и добар уметник, јер су такви били и његови узори. Још би се могло рећи да је Ђалски песник-еклектичар, пошто не одбацује ниједну особину која би могла допринети хармоничној лепоти дела, ма она припадала и другом ком правцу или школи. Кад се такој природи стави у службу трезвено сазнање шта се хоће и како се мисли постићи то што се књижевним делом хоће — онда се унапред већ пришло успеху. У приповеткама Ђалскога има тенденције, она је некад јаснија, некад скривенија, а кад се не види — онда је раду тенденција створити уметничко дело. И то су најлепши и најсветлији тренуци. „Pod starimi krovovi“ круг је слика где у блажим или јачим ниансама боја пролази дугачак низ прилика које су целина и као детаљи и које опет укупно приказују један велики мозаик уметничког стварања. „Osvit“ је пространа слика једног доба и стања — роман илирског преображаја. Друге му приче сликају доба апсолутизма и немачке навале. Али се за главну карактеристику Ђалскога може рећи да је у хрватски роман и у приповетку увео психолошку анализу какве дотле није било. Као резултат такве анализе у писца се неосетно јавља љубав према бедницима нижих друштвених редова, и из такве се љубави лако прелази, поново, у тенденцију социјалног романа. Свакако Ђалски је знаменита појава на пољу новелистике хрватске и он, по напредним особинама свог пера, није у нескладу с новим покретом за изразиту Младу Хрватску. Ђалски је врло плодан писац, а осем именованих радова треба, као главније, именовати: роман „Gjurgjica Agičeva“ 1903, роман „Na rodjenoj grudi“, 1890, новеле „Jz varmedjanskih dana“ 1891, роман „Radmilović“, 1894, цртице, „Diljem doma“ 1899 и т. д. његова „Sabrana djela“ изишла су у 27 свезака.

— Балски је рођен 1854 у Загорју, учио је универзитет у Бечу, по том је био у различитим местима административни чиновник, поставши и великим жупаном.

— Славонац Јосип Козарац [1858—1906, чиновник шумарства] писац је који хоће да лечи социјалне невоље свог народа. Он уметности ставља тенденцију поучавања. Није то поучавање у етичком смислу већ је поука, која се из тога добија, социјалног значаја: у „Mrtvim kapitalima“ н. пр. казује се да је рационални економски рад основа друштвеном напретку, а наши су капитали — мртви. — Вјенцеслав Новак [1859—1905, најпре учитељ, по том професор музике] после дужег повођења ударио је правилним путем уносећи у приповетку психологију коју у његовим првим радовима редовно потискиваше догађај. Задржавајући се с избором грађе махом у Приморју, Новак је тражио начина да у правац новије приповетке унесе и ту грађу која је раније махом шаблонски обрађивана. Велика, пак, продуктивност разблажила је јачину његова талента. — Јанко Лесковар [1861, учитељ, школски надзорник и најзад, пензионар] није увек доследан, али је добар приповедачки дар употребио у маси радова који се лако читају, који нису без сваке студије али јесу, кад што, без дубине која им недостаје и чије одсуство помера Лесковара с места првог приповедача на које је у једно доба био доведен расположењем књижевног суда.

С поменом ових имена приближили смо се млађим изданицима реализма одакле су се чинили излети још у новије правце или бар у покушаје да се у лепу прозу унесе више модернога, младога духа и правца. Савременост је давала невеселост која се развила у различите форме модерног боловања. Одатле до декаденце није било далеко. Али је новије доба ипак дало више гипкости и слободнијег кретања.

На приповеци је таког новијег смера радио н. пр. Иво Војиновић коме је прорицана сјајна каријера и који ју је заменио радом на драми, не без добра за своје име. Један је изданак посебног реализма и Јосип Драженовић [1863, правник, чиновник, судија]. То је реализам гледан кроз стакло нарочите боје, као што је случај код Николе Тординца [1858—1888 по школи богослов, професор] који је састављао сентименталност с грубом стварношћу. Ђуро Турић [1861 у Госпићу, педагог, професор] посматрао је живот као појаву коју преноси у душу да проведена кроз њу

изиђе пречишћена и у једном нарочитом смеру — Владимир Трешчец с књижевним именом Владимир Борота [1870 у Топуском, правник, чиновник, вел. жупан] психолог је француске школе Буржеове, писац психолошког романа знатне анализе и пуне елегантности [„Ljetnje noći“] Психолошка је анализа препоручила и приповетку Бранимира Ливадића [1871 у Самобору, доктор философије, професор] за кога је доста давно речено да је психолог женског срца. И ако се бавио о људима малог света Ливадић није теденциозан; он је само уметник. — Милан Шеноа [1869, универзитетски професор у Загребу] писац социјалних и историјских приповедака и романа с бољим успехом у првој врсти. — Едем Мулабдић [1865, учитељ, и школски управитељ] у доброј је мери дидактичар, и то му је са гледишта више уметности обележје неуспелог рада. Од тога прекора није био слободан ни истарски приповедач В. Цар-Емин, који се ипак у здравој природи свог завичаја знао и поузданије окренути уметности. С више, много више, расположења према новом току ствари израђени су приповедачки послови Рикарда Каталинића Јеретова и млађег Јосипа Косора [1879] који је недостатак учења накнадио путовањем и школом живота, обилатог писца горког реализма [збирке „Optuzba“, „Crni glasovi“ и др., романи: „Rasap“, „Radnici“ и т. д.]

4.

Лаза Комарчић је почео писати приповетке под утицајем политичко-партијске борбе, јавивши се „Драгоценом огрлицом“ која је пред освит новог доба била лепо примљена. Ступивши у осамдесете године, почео је „Бездушнике“, роман коме неке стране спасавају добру реч о писцу; за тим су дошли други, већи и мањи, радови од којих треба именовати „Један разорен ум“, где се види куда је циљала самоучка добра воља. По том се Комарчић вратио романтизму старог времена и у дисхармонији завршио књижевну каријеру. — Драгутин Ј. Илић је са „Светлим сликама“ учинио крупан изузетак у смеру чисте идеалистике, па се за тим вратио патриотској романтици и друштеним приликама, где је више шаблонизма а мање онога што би било у складу с правом поезијом његовом. — Ту историјску романтику почео је неговати на нарочити начин Стеван Сремац, [1855 у Сенти † 1906, професор] чије су „књиге староставне“ постале патриотском читанком. При свем том књижевно је име

Сремцу стекла „Ивкова слава“ 1895, где је на особити начин изнесен нов један свет, нов зато што је то био онај стари, у Нишу по ослобођењу затечени, живот. За тим су дошли други радови: „Лимунација на селу“, „Зона Замфирова“, „Кир Герас“ и т. д. Његови радови нису без тенденције, социјално-политичке; он с неповерењем гледа на нове нарави и са жалашћу се растаје од старог времена у коме уме да избере оно што је било заиста добро. Како није напредно ни зрело увек оно што је ново и само зато што је ново, Сремац из тог новог узима оно што је за осуду, и износи га као контраст некадашњој смерности. Он залази у детаље живота, у најситније описе ориџиналног покрета, смешних навика и ситуација за чије је цртање имао и воље и дара. — Друкчије је природе био рад Бранислава Ђ. Нушића. И он је писао озбиљне, патриотске и сентиментално-поетске, слике, али му поезија „Рамазанских вечери“ није прибавила ону популарност коју је стекао са свог лаког, живог хумора, са духа који у сваком покрету даје по неку варницу досетке. Има у његовим радовима и сатире, али је хумор главно обележје у његовим приповеткама којих има растурих по многим листовима и које се још не сабирају у издање потребно књижевности. Докле Сремца приповетке карактеришу као епског песника, дотле Нушића његов живи хумор одводи на друго поље.

5.

Речено је да је Л. Лазаревић имао много следбеника. Најбољи је био Илија И. Вукићевић [1865—1899, рођ. у Шапцу, професор,] који је умро управо кад је из те књижевне школе изишао и кад је почео сам стварати. У овој се, последњој, периоди његова рада наслућује нешто ново, најновије; симболика је односила свој део на крупно, „Сима Ступица“ је био Србин и Србија, „Бајке“ су имале већи и тајанственији значај — и да смрт није наступила с ужасима који су јој претходили, Илија би био творац најновије школе која би чинила част високом духу. — Ученик али не Лазаревића већ његових учитеља, Руса, био је Светолик П. Ранковић [1863 у Остружници близу Београда † 1899, професор богословља,] који се, по малом снебивању, одважио да из сирове грађе реже уметничке објекте. „Горски цар“ је био за многе тежак, за читање заморан, али за сваког јак роман. „Сеоска учитељица“ није учитељица, могла је бити и другог занимања,

али је у оним приликама морала бити онака каква је у његову роману. Трећи је роман, „Порушене идеале“, завршивао умирући, снага му је клонула а он се отимао, свестан и свог последњег часа. То му потврђује свака врста. Толстој и Гончаров имали су у Ранковићу доброг ученика. — Трећи је у колу Тадија П. Костић [1863 у окр. ужичком, свештеник у Београду], по најбољим својим радовима. Њему је требало да се ослободи нечег што с највишом уметношћу није свезано: моралисања. Учинивши то, проговорио је језиком који је сликовит, пун боја, силине и богатства тако да је то језик који се осмелио да и према језику Ј. Веселиновића буде свој и да буде богат. Потребно је баш овде навести мало речи за карактеристику скорашњег стања у коме живе хрватски приповедачи: „Хрватски приповедач не живи редовно у Загребу, живи осамљен, за себе се развија, није литерат по звању него у неку руку дилетанат, а у свему готово аутодидакт. До њега не допире много од бујног душевног живота свјетске литературе, али оно мало што допире он у својој самоћи обрађује дуго и дуго... Амбиција је (ако није претјерана) за писца потребна, а у премного наших писаца те племените, нужне амбиције не видимо: они се нису знали наметнути публици ни издавати критичару“. Свака од ових речи карактерише и Тадију Костића, који је у „Копону“, „На великом хлебу“, „Чикину детету“, „На туђем послу“ и т. д. снажном руком захватао из живота и то тако срећно да је из њега узимао онај сплет који се тајанствено-природно сплиће и који је, опет, пун правилног уметничког расположења.

6.

Борисав Станковић [1876 у Враћи правник, чиновник] јавио се збирком „Из старог јеванђеља“, 1899, где је у лиричној провидности указао одмах на оно што чини његову индивидуалност. Његов језик није од оних с полетом; он лагано говори, узима предмете и ближа поређења, прибира, осветљује, иза казаног казује даље, ређа, разређује, додаје — и оставља опис пун истине, пун вешто сложених детаља који сви скупа чине велику у сваком камичку живописно сложону и уметнички постављену слику. Станковић узима грађу из врањског живота, из великог провинцијалног града који чуваше стражу на југу Србије, и географски и по култури, и у коме је био један нарочити свет што изумире а отима се несвесно. Он је физиолог и психолог, не само стога што зна да то

треба да буде већ зато што може тако да ради. „Стари дани“ су само од најлепше такве грађе израђени и у целини и у детаљима. „Нечиста крв“ је по дужој паузи показала да је паузе било само у времену а не и у стварању. За нове захтеве књижевне, за ново доба и његове ћуди речено је у руској литератури: то ново удара силно у наша врата, оно је непознато и себи, непознато и нама, шта је, које је — време ће показати, али је оно моћно да поруши бедеме у чију смо вечитост веровали, оно их руши и иде напред.. То је ново у српској приповеци настало са Станковићем, оно није декаденца али је егзотично не по ћуди већ по снази која осваја и која је лепа јер је велика.

7.

Покрајине су новијем књижевном покрету дале знатне прилоге: Хрватска Буда Будисављевића Приједорскога и Милана Будисављевића, Далмација Ива Ђипика, Босна Петра Кочића, Херцеговина Рад. Т. Петровића Невесињског и, по времену, пре већине Светозара Ђоровића, Стара Србија Зарију Р. Поповића и Глигорија Божовића. М. Будисављевић [1874 професор] у „Биједним људима“ је према достојним узорима анализовао душу бедних по положају а великих по здрављу, људи из краја који му је познат што је његов и који воли зато што је тај крај бедан. Кроза сваку ситуацију струји покрет свежега горштакког ваздуха, у свему има тихе поезије у којој се душа и нехотице исказује у тајним покретима својим. — П. Кочић свескама „С планине и испод планине“ освојио је са живости и једрине: и он је, још више, зашао у невољу свога народа, али не као доктринар него као приповедач који казује шта бива и који то казивање допуњује сузом. Ековомско је стање народно зло, а Кочић то зло приказује као мору која иде и отима мило и драго. Он је песник бола, а његови људи не знају да им је крај дошао. „Гроб слатке душе“, „У међави“ (из збирке „Јауци са Змијања“) и многе друге имају у врстама својим не боговску већ човечју трагедију, пуну бола, који је срећна рука приповедачева изнела на начин који не увећава суморност, не чини тугу већом него колика је, а она је већа од сваке извештачене. Кочић је одличан фолклорист. Он је и сатиричар коме је опет суза у оку. „Јазавац пред судом“ трајан је као запис у камену, белег једног периода у животу његова

народа. И. Ћипико [1869 у Кастел-Новом, где је и умро 1924] сликар је приморског живота. У његовим делима није ниједна књижевна особина до дна исцрпана ни до врха изведена; а њих има, тих лепих особина које спаја поетичност што се као танка магла лелуја над сликама његовим. Ћипиков је рад и социјалног значаја: он то, можда, не би хтео али су прилике његове средине такве. У најновијим пословима је тежња за живљом реалношћу брзо била прешла и шире границе уметности. — Невесињски [1878 професор] стајао је под утицајем С. Љубише, и стао је у моменту кад је само још једним покретом могао да буде свој; остао је у средини између народног и књижевног. — Св. Ћоровић [у Мостару 1875—1919] најобилатији је али је, управо стога, тек у неким радовима био довољно изразит и свој. Рођен у крају епског песништва, Ћоровић је, необично, у роману и у пространијим приповеткама успео више но у малим скицама. Ипак је сав његов рад часног родољуба подржавао дух народа, чијем је ослобођењу и сам приложио лепту своју. — Зарија Поповић [рођен у Гњилану, виши чиновник у Београду] први је, и с најбољим успехом, почео анализу душе Старосрбијанаца, кога је убрзо учинио предметом књижевног интересовања. Анализа је те душе вршена не само [с љубављу већ и са свом пажњом која је необично срећно залазила у мисли и осећања света, историјском судбином упућена у пуну повученост. Али кад је књижевничка уметност тај притајени живот изазвала да проговори, онда се и видело и чуло толико лепоте и дирљивости да се поједине слике и моменти за свагда забораву отимају. — И Григорије Божовић [рођен у Колашину, чиновник и политичар] у главном иде по том земљишту, али су његови типови махом представници револта, они су крвни и активни, те лепо осветљују и другу страну живота нашег света на класичном земљишту праће баштине Немањића. Водећи читаоца стазама које су до скоро биле само сан родољубља, Божовић је учинио да поново „проструји мио дах“ оног народа за који се некад мислило да је изгубљен.

8.

Неочекиваном је брзином освојио једно од најугледнијих места у данашњој белетристици Драгиша Васић [рођен у Гор. Милановцу, адвокат у Београду], који је у неколиким већ збиркама изнео галерију личности којих смо се опомене-

нули тек кад нам их је он приказао. У тим приповеткама има сцена све животне суровости, и опет не мизантропа; има нечега од светског бола, ипак не шаблонске намештености; има свега што приповетку чини делом књижевника-уметника. Велики су ратни догађаји проширили хоризонт гледања и земљиште рада књижевника у Срба и Хрвата: неки су се у том пространству почели губити — Васић је остао свој.

Жица хумора и сатире, која се неколико пута јављала и опет губила у нашој књижевности, имала је још својих настављача. Најбољи је од њих био у Радоју Домановићу [1873—1908] и ако још знатно сирову за хумориста. Његове су приповетке, не све, и засноване и изведене у горчини: тако је кад свет иде за „Вођом“ који је, после се види, слеп или кад се бележе размишљања „обичног српског вола“. И такви су му радови најизразитији. Политички је памфлет „Страдија“ изостао литерарно али је добио у популарности која не иде увек са стварном вредношћу. „Краљевић Марко по други пут међу Србима“ обрађује на свој начин стару тему не само наше књижевности. — Јован Протић је желео да у цртама и скицама концентрише подсмех ређе удар. — Не као чист приповедач већ као философ лепе прозе ради Исидора Секулћева, пишући и преведећи ниансе поетичких размишљања.

Још се у различитим врстама истакоше: Мих. Сретеновић као плодни слободник Ј. Веселиновића; Саво Вулетић као представник књижевне приповетке у Ц. Гори; Милут. Јовановић поглавито с војничким и ратним причама, Милутин Ускоковић, чији је смер било друштво модерних, а који се 1915 утопио нашавши се на раскршћу и живота и књижевности; Вељко Петровић и Вељко Милићевић с приповеткама књижевничке зрелости; Милица Јанковићева с разноврсним темама од неодређеног сновићања о новом до врло разговетних дечјих прича; Момчило Милошевић и Милан Кашанин с увек добро изабраним предметима, достојним размишљања и уметности; Станислав Краков, чији радови имају поетске топлине и кад у форми романа сликају тек минувале ратне доживљаје и кад чине романтичарски излет ако не у живот а оно у дане старе српске прошлости; Стојан Живадиновић с романом и приповеткама из савременог живота.

Преводна је белетристика знатна. Многа су главна дела светског значаја преведена — многа с недовољном тачношћу или посредним путем. Тургењев и Гогољ преведени су готово

у целини, Достојевски, Толстој, Гончарев и млађи руски писци: Чехов, Корољенко, Гаршин, Горки у великој мери. В. Иго, Зола, мање Балзак, Флобер, Доде и млађи француски писци, Дикенс, Булвер, Скот и новији енглески приповедачи, са скандинавским, шпанским, талијанским и осталим словенским представницима такођер нису остали непознати.

ДРАМА

1.

Као што је више пута речено, једном се годином не прекида старо да се одмах отпочне само ново. Отуда има и писаца који се, нашавши се у главном на раскрсници, виђају са својим радовима у два различита тора, особито ако је разлика дошла по закону природне еволуције. То сведоче и драмски радови н. пр. Ферда Ж. Милера, Ивана Вончине, Драгутина Ј. Илића и других Први са својом романтичном трагедијом „Свиета и Милјенко“ долази и по правцу и по времену међу старије писце, док га веселе игре чине савременијим. За другога вреди то исто, и ако у његовим шаљивим играма има више тонова који нагласују новије доба. — Драгутин Ј. Илић је имао успеха с трагедијом „Вукашин“, још више с трагедијом „Јаквинта“, довољно са „Прибиславом и Божаном“, „За веру и слободу“ где су приказани богомили, „Женидбом М. Обилића“ а „Саул“ је дело чистокрвног драматичара. Али што је Илићу једнодушно признавано то је драмска дикција, песнички језик којим се диже на висину најбољих драмских песника наше књижевности. Он није остао само при тим врстама драмске поезије. Он је тражио нешто даље: „После милион година“ већ казује пишчеву жудњу за новим које се још није било јасно исказало; та се тежња види и у „Женику слободе“ а најбоље у „Незваном госту“ где је драма ступила у нови позив. Српска драма у XIX в. има три етапе: Ј. С. Поповић означаје једну, Л. Костић другу, Драг. Илић трећу. То је несумњиво и то је било уочено још раније, онда кад су се личности цениле по делу.

— Драг. Ј. Илић, син песника Јована и старији брат песника Војислава, рођен је 1858 у Београду, где је и умро 1926. Поред песама, приповедака и драма писао је и књижевне слике, студије и критике и обилато је радио у листовима, књижевним и политичким, које је и сам кретао и уређивао.

Еуген Кумичић се дуго мучио око социјалне драме изведене по своме роману, те је у два пута обрађивао и пре-рађивао исти предмет уверавајући се о тешкоћама и неуспеху. Најпре у „Sestrana“ а по том, исто, у „Poslovima“ потврђује то. Комедија „Obiteljska tajna“ и трагедија „Petar Zrinjski“ одступају од те тежње и иду у своје врсте осредње вредности.

Стјепан Милетић [1868—1908] у историји је хрватског позоришта оставио лепу успомену, показавши колико може спрема и добра воља учинити за уметност у мањем и сиромашнијем народу. Ту је хвалу стекао као интенданат позоришта у Загребу, а у књижевности је оставио већи број дела различитих врста и успеха. Он је драму желео унапредити обрадом Шеноина романа „Diogenes“, за тим драмском песмом „Zaboravljeni ljudi“, драмом „Grof Paližna“, трагедијама „Boleslav“, „Tomislav“, „Pribina“. Као добар драматург Милетић је у већини тих дела извео добру инсценацију, одржао је добру драмску технику, а радовима друге врсте — прологима, „провербима“ и т. д. — везивао је нови књижевни покрет за позорницу.

2.

Иво Војиновић [1857 у Дубровнику] учинио је драмску поезију модерном. Он је стварао у Дубровачкој трилогији где су три момента, три слике издаха дубровачке слободе: „Allons enfants!“, „Suton“, „Na teraci“; стварао је у драми новог течаја „Еквиносиј“; кушао је у драматисању мотива „Смрт мајке Југовића“, и писао је комедију и драмску сцену. У складу су му с ранијим радовима и послератни драмски списи, који још нису штампани.. А ранија драма „Еквиноциј“ представља врхунац успеха који ни Војиновић није надмашио после тога. Војиновић је на позорницу изнео одмерени покрет живота који је имао у себи много високих одлика али који се гаси пред суровошћу стварности, као што се Рим порушио пред навалом дивље хорде. Он то чини бирајући моменте у којима је концентрована сва радња и у којима радња душе кулминује. Његов је говор крепак и збијен, стил уметнички богат. Војиновић је у драми дао новину која је и сценички успела.

Бранислав Ђ. Нушић (1864) прави је књижевни успех нашао у драми. И у њега има сажетости све радње у

један моменат: „Кнез од Семберије“, „Данак у крви“; има песничке бајке и либрета: „Љиљан и Оморика“, „На уранку“. Али је Нушић у свом елементу у комедијама и друштвеним драмама: „Обичан човек“, „Тако је морало бити“, „Пучина“ и др. „Јесења киша“ и „Наход“ још нису штампани. Он је, подсмевајући се смешним странама живота, учио како је у том животу много што шта само по изгледу смешно и како је живот тежи но што изгледа. Сцене и веселе игре у једном чину такођер показују напредак према ономе што се имало пре четири деценија и што данас изгледа тако наивно.

Срђан Туцић (1873) са знатним је успехом а у новом облику обрађивао такођер социјалну драму, и ако је грађа кад што, ма и само по облику, из друге атмосфере, као што је „Truli dom“. Његови драмолети, драме и призори — „Sujet“, „Povratak“, „Pred zapadom sunca“, „Magda“, — сведоче о добром драмском таленту, о спреми с којом се учени моменат уметнички и далеко од баналности обрађује. Туцић је живот народа у Славонији износио и у приповеткама и лискама које нису без књижевног значаја али које се повлаче испред драмског рада његова.

Модерни књижевни покрет дао је Милана Беговића и његове мале драме: „Menuet“, „Venus victrix“, „Stana“, „Biskupova sinovica“ и др..

3.

У допуну опште слике треба поменути: Милана Огризовића с малим песничким делима и драмама новог смера, Миљивоја Подравчанина (Мирко Микулчић) с веселим играма; Иванова (Миљивоја Дежмана) с драмом и легендом; Ису Великановића са шaljивим играма новијег тона; В. Цар-Емина, Милана Шеноу и т. д.

Овако долазе и Ђуро Димовић [1873] који је узео да народну песму и причу драматиче с изразитом задањом ориђинално-модерног насупрот радовима романтичарске епохе, и Нико Бартуловић [1890,] који се после ратова вратио драми. Најновије је доба у Душану С. Николајевићу [1885, есејист, критичар] добило изразитог писца социјалне драме, у којој су се документовали и таленат и спрема: „Многаја љета“ већ значе датум. — А од најмлађих, се, осем других, морају још именовати: Ранко Младеновић с „Драмским бајкама“ и Никола Трајковић с ориђиналном обрадом народног типа „Ђосе“. Посебну су сценичну популарност стекли

радови „Бида“ од Ј. Веселиновића и Д. Брзака, „Коштана“ Бор. Станковића, дело особитог књижевног значаја, „Чучук-Стана“ Милорада Петровића, „Јазавац пред судом“ П. Кочића.

У писању сцена за дечју књижевност показали су већу плодност: Милева Симићева, Људевит Варјачић, Стјепан Широла, Мих. Сретеновић. —

По позоришној потреби превођено је много али треба забележити да осем позоришног репертоара и књижевност има велики број дела од класичних до најновијих писаца с гласом и именом. Тако су превођени: Софокле, Есхил, Судрака, Шекспир, Расин, Молијер, Лесинг, Гете, Шилер, Алфијери, Пелико, Ибзен — и поред њих Коцебу, Сиглигети и т. д. — Полету је драмске књижевности помогло и основање сталних позоришта у Загребу 1860, у Београду 1869, у Н. Саду 1872. — У књижевном је погледу штампано више ориџинала него превода, просечно подједнако трагедија и комедија а драма мање; подједнака је и бројна количина дела штампаних ћирилицом и латиницом.

ЛИСТОВИ И ДРУШТВА ПОСЛЕ 1880.

1.

У доба које се отима од националне романтике продужише излажење неки листови који су њој и раније служили, па јој, у главном, остадоше верни и даље. Тако су радили „Јавор“, „Vienca“, „Отаџбина“. — Босна је, у Сарајеву, 1886 добила „Босанску Вилу“, која је много година задовољавала најпречу потребу лектире у Херцег-Босни и бележила усмену књижевност, а у литерарним је прилозима махом продуживана традиција ранијих деценија српске књижевности; потоњих је година желела више новине, и тада је, због рата, престала. И Мостар је, краће време, имао књижевну „Зору“. — Илустровани је књижевни лист био заступљен новосадским „Српским Илустрованим Новинама“ 1881—1882, „Искром“ 1898 у Београду и „Новом Искром“ као њеним продужењем. — Кратко је време, 1895, у Београду излазио „Српски Преглед“ са жељом реформовања свега што је у вези с књижевношћу.

У Хрвата је, поред „Vienca“, који се у подели на старе и младе све јаче изјављивао за прве, 1900—1901 излазио „Život“

у супротном смеру, што су кушали чинити и други нови листови — али је највиднијим постао „Savremenik“, орган Друштва Хрватских Књижевника, који је почео 1906, заступајући нову струју и остајући јој веран и даље. У питању, пак, слоге Срба и Хрвата истицао се „Jug“ ширином гледишта, док је, супрутно, „Hrvatska Smotra“ заступала друкчији ток ствари.

„Летопис“ је Мат. Српске сад био активнији, али је остајао у својој традицији све до најновијих дана кад је приступио друкчијим смеровима. — Год. 1894 покренуто је у Београду „Дело“, које се одмах обележило као зборник најразноврстијих прилога, а 1901 основана су била два нова листа: „Коло“, 1901—1903, и „Срп. Књижев. Гласник“, који и сад излази доследан првобитној задаћи књижевног одабирања. — После рата су се истакли нови прегледи: „Мисао“ у Београду и „Jugoslav. njiva“ и „Нова Европа“ у Загребу. Омладински књижевни лист у Београду „Венац“ под уредништвом Јер. Живановића излази већ дванаест година.

2.

Научни је рад у Загребу и у ново доба достојно заступала Академија, књижевност је помагала Матика Hrvatska, водећи, на махове, и борбу против тежња младих, који су ослонац добили поглавито у „Društvo Hrvat. Književnika“, основаном 1900.

Срп. Учен. Друштво престало је у корист „Српске Краљевске Академије“, постале 1887, која је предузела водство науке. Осамдесетих су година постала и друштва: Учитељско и Професорско, која и књижевним путем раде на свом позиву. Али је највећих услуга књижевности учинила „Српска Књижевна Задруга“, основана 1892.

КРИТИКА

Књижевна критика и естетика није одмах могла бити на потребној висини, и ако им се желела обратити пажња. Поводећи се по школама, којима су у својој поезији следовали, писали су критике Ђ. Малетић, М. Бан, Ј. Суботић; последњи је као најшколованији и имао већег успеха. Њихову, поглавито позоришну, критику прихватају шесетих година Јов. Бошковић и Милан Јовановић. Код Хрвата је засновао књижевну критику Ст. Враз у „Kolu“. Шесетих се година нађе у Срба ново гледиште с кога се јави и нова критика која је обележена као појава реалистичке школе. Почета Љубеном Каравеловом па Свет. Марковићем она је с Пером Тодоровићем седамдесетих

година ишла до крајних граница. Главни јој је, пак, извор био у писању руских писаца Чернишевскога и Писарева. Стојећи на гледишту естетике како се она јавила примењена у списима Немца Бернеа, а мало кокетујући и с новом школом реалиста, Светислав Вуловић је и започео свој рад критиком. У Хрвата је с великом спремом стекао глас првог критичара и естетичара **Фрањо Марковић**, чији је такав рад васпитао, у идеалистичком правцу, читаву генерацију књижевника. Своје је естетичко-критичарско гледиште и назоре Марковић провео и кроз књижевне есеје тако да су ти његови списи најбољи обрасци у својој литерарној врсти. — Више књижевним сликама и козеријама но непосредном критиком утицао је **Свет. Николајевић**, као што је чинио и **Марко Цар**, док је **Љубомир Недић** био изазвао покрет својом анализом певања српских лиричара или рада других књижевника; његов је суд и оштрином и закључком наишао био на књижевну опозицију која се свршила ипак многим усвајањем онога што је он судио о **Јакшићу**, **Јовановићу**, **Ј. Илићу** и др. — Донекле су слично радили у Хрвата **Чедомиљ Јакша**, **М. Шрепел**, **Ј. Пасарић**, **Б. Инхоф**, **Мил. Марјановић** и др. „Наша је критика — речи су хрватског писца — која је до недавна била већином некрологичка (писале се на име естетске оцјене и биографска дата тек иза смрти кога писца) много скривила нашој литератури. Дневна се критика задовољавала са пар стереотипних фраза а већих оцјењивања савремених дјела није било... Али ако промотримо ствар добро и изближега, то ћемо се лако увјерити, да је сва она својства која чине стране писце европским, открила и публици предочила — критика, а да би таквих својства и црта могла ваљана и самостилна критика и у наших писаца довољно открити и још их више у писца узгајати, изазвати и потакнути“. Такве благотворене критике није било у целој књижевности Срба и Хрвата.

Сва најлепша својства књижевног судије стекла су се код **Богдана Поповића**: завидна култура, континуитет у разбору књижевних идеја, и уочавања и разлагања, са чистом искреношћу уверења и чистотом суђења. Он није непогрешан јер је човек — али остаје књижевни губитак што уз та својства није, у довољној мери, ишла активност и продукција. — Велика противност у оцени књижевног и критичарског рада **Јована Скерлића** сведочи да се све те особине нису

могле станили у његовим радовима; љубав према књизи, радљивост, живост, борбеност бејаху ту дома, али се недостатак документовања у суђењу није дао накнадити духовитошћу. Факат је да је био усталасао масе књижевне, неке поплашио а неке фаворизовао, али је све то, по самој природи, морало бити пролазно. Критички је, пак, суд у његовим литерарно-историјским списима кад што изричан уз видно занемаривање чињеница. — Јаша Продановић је у критикама показивао реминисценција из школе реалиста, што је у доба субјективизма и импресионизма била лепша појава, а своје је учење заступао с уверењем у које се не може сумњати ни онда кад се не усваја. — Воји слав Јовановић је, враћајући се с прекидима књижевној критици, говорио разложито, али је остављао, не подељени, утисак како држи да „пропева веру друштву безверном“, и како то, ипак, мора да чини по дужности. — У Хрвата је борбени А. Г. Матош хладну отменост пореметио боемским упадом, али је објекте своје критике успешно расањивао. — Не мање борбени, али и основанији, Душан С. Николајевић већ је показао резултате у рашчлањивању књижевних идеја и у савесној процени. И у њега је непрекидност у праћењу идеја какве су се у нашој књижевности смењивале.

ПОГЛЕД НА НАЦИОНАЛНУ НАУКУ

1.

Готово је упоредо с борбом за право народног језика почео Ђуро Даничић и научну обраду његову. За први је део граматике написао неколико расправа знатне вредности. За други је штампао 1876 „Основе“ и 1877 „Когјене“ а за трећи најпре „Облике“, у више издања, па онда, 1874, „Историју облика“ XV в. За четврти је део написао „Србску синтаксу“, штампану у Београду 1858 старим правописом јер се друкчије не би могла ни штампати. Ту је само први део: наука о падежима. Научна је оцена изрекла суд пун хвале и одушевљења, али се Даничић више није враћао овом послу да га продужи и заврши. Још је 1863 штампао „Рјечник из књижевних старина“, а умро је, пак, радећи на „Рјечнику hrvat. ili sip. jezika“. Ватрослав Јагић, и ако је његов рад тек делимично писан на језику српском и хрватском, представља у области науке о језику уопште савременог научника који стално иђаше с развикој науке, примењујући нове погледе и методе на изучавање домаћег градива, и обрнуто: овим чињеницама

богатећи општу научну тековину. Стојана Новаковића рад на језику почиње поглавито с популарисањем за школе научних резултата. Израдивши све делове српске граматике, прве која у целини приказује законе, он је у ту обраду унео и доста својих властитих истраживања. Али је његов рад ишао и у област лингвистичких изучавања, а од како је био у могућности да лично проучи језиковну грађу говора у Македонији, радом је по том предмету размачнуо границе испитивању. Перо Будмани је теоријском спремом и познавањем језика био по смрти Даничићевој позван да, после мале посредности, прихвати и продужи рад на великом „Rječniku“. Уз тај, најглавнији, посао он је за изучавање нашега језика дао и друге прилоге трајне вредности, као један од ретких санскритиста. Лука Зима [1830—1906] писао је расправе из граматике, метрике, стилистике и синтаксе нашег језика чешће с погледом на језик јелински. Рад Лука Зора [1846—1906] у колико се тиче језика поглавито се бави о лексиконским питањима. Јован Живановић писао је практичне граматичке изводе, популаришући нарочито граматiku старог словенског језика. Ивана Броза (1852—1893) граматички су радови поглавито синтактички. За школу је израдио, 1889, науку о облицима ст. слов. језика с додатком о постању облика хрват. или срп. језика; за правилно глаголитско читање штампан је у Риму 1894 његов „Mali azbukvar“. Пред смрт је Броз с Фр. Ивековићем започео „Rječnik hrvatskoga jezika“, чију је обраду наставио и довршио Ивековић. Главни је посао Тома Маретића приказан делом „Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika“, делом које је сведочанство темељитог знања, широког погледа и самосталног истраживања у најобимнијим границама, где су нашли примене и други, до тог доба урађени, послови овог научника из области граматичког изучавања нашег језика. Важни су и други прилошци Маретићеви, намењени утврђивању правилнога говора и писања и уклањања погрешака. Старањем Љуб. Стојановића, М. Дивковића, Ј. Лукића израђене су за школску наставу у Срба и Хрвата добре граматике српског и старог словенског језика. Осем тога је Стојановић расправљао дијалектолошка и морфолошка питања.

2.

Као што је српски народ првих година XIX в. показао јунаштво у борби за своју слободу, тако се нова историогра-

фија српска почиње описом тих херојских дана. Онај који пише те описе херој је српске књиге — Вук Ст. Караџић. Као учесник у тим догађајима писао је прота Матија Ненадовић своје „Мемоаре“, који су остали на лепој цени. Прекидајући рад на поезији, Иван Кукуљевић [1816—1889, најпре војник а по том чиновник, политичар, посланик, новинар] сву своју вредноћу окрете ка историји народној и књижевној као и старијем и новијем времену уметности на домаћем земљишту. „У Кукуљевића није било специјалне филолошке спреме, но као веома начитан и образован човек одликовао се широким погледима и живом готовошћу одазвати се свим културним потребама самога народа“. Симе Љубић [1822—1896], Хваранин, заслужан је великим издањем „Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i mletačke republike“; штампао је „Ogledalo književne povjesti jugoslavenske“ у две свеске, где су добри историјски и биографски подаци без књижевне оцене. Дуже је време важио као први нумизматичар. Ђуро Даничић је својим издањем старих књижевних споменика — Доментијана, Теодосија, архиеп. Данила и т. д. — учинио и народној и књижевној историји највећих услуга. Фрањо Рачки с Иларионом Руварцем чини највишу тачку критичког изучавања народне и у неколико књижевне историје. Што ову двојицу одликује то је критичност њихова. Они су остали неумољиви у процени исправности онога што казују извори: критика извора за историју и почиње у правом смислу од њих. Исто је, на свој начин а на пољу књижевне историје, урадио Ватрослав Јагић, чији научни рад није остао само Хрватима и Србима већ припада свему Словенству. Старо је доба наше књижевности обрађено у критичкој његовој „Historiji književnosti“, 1867, с примерима који су изишли у две свеске, поред рада на издању старих књижевних споменика и дубровачко-далматинских поета. Он је с нарочитом љубављу тумачио развој наше народне поезије, поглавито у знаменитој „Gradji“ за историју тога песништва. Огроман је, пак, његов рад који се тиче хрватске и српске науке а који је писан немачки или руски, посебице и најчешће у Archiv-у који је био магазин словенске науке. Историјски рад Чед. Мијатовића долази сав у врсту повесничарског излагања, у чему је постигао особиту популарност, без веће критичности у употреби извора. С књижевног гледишта Мијатовићеви послови, као „Ђурађ

Бранковић“, „Пад Цариграда“ и т. д., чине украс у српској историографији по излагању и наративном карактеру свом, по чему се жељно очекивао и романсјерски рад његов. Стојан Новаковић је 1867 штампао потпуну „Историју српске књижевности“. Он је саставио и прву „Читанку“ за средње школе, саставио је „Библиографију“, прву и до сада једину, и стекао великих заслуга издањем старих књижевних споменика. Рад Армина Павића припада изучавању дубровачке књижевности и народне поезије, о којој је, стојећи на чисто митофилском гледишту, писао Натко Нодило у низу расправа „Religija Hrvata i Srba“. Милан Ђ. Милићевић (1831 — 1908) успешно је продужио рад на скупљању грађе за историју устанка. Његов се посао поглавито кретао око бележења казивања савременика, а од послова те врсте највише је читан „Поменик“, 1888. Таде Смичиклас је написао пространу и популарну историју хрватског народа, у две свеске; осем тога је нарочито заслужан са монографија о животу и раду „илирских“ препородилаца. Љуб. Ковачевић је срећно оперисао критичком методом зачетом у нас од Руварца, те је историографију обогатио стварним резултатима. Та га је критичност учинила и позданим нумизматичарем међу Јужним Словенима. — Светислав Вуловић [1847—1898] написао је прву књижевну студију о Његошу, о Милутиновићу, Јакшићу а нарочито о Радичевићу, чинећи излете и у старију књижевност. Он је у оцену уносио доста субјективности, али се старао да раду да књижевно-углађени облик и да одабраним слогом утиче на лепоту књижевног писања. — Миливој Шрепел [1862-1905] чинио је успешна истраживања о латинској поезији старих Дубровчана, о изворима и узорима дубровачко-далматинских песника и т. д. Иван Броз је почео био писати „Сртice iz hrvatske književnosti“, две свеске 1886 и 1888, а самостално је радио на изучавању Палмотића. Још је отпочео редакцију народних песама које је скупљала и зачала издавати Матица Хрватска. — Рад Тома Маретића обухвата одлична испитивања народних загонетака и за тим приповедака и песама, заустављајући се поглавито на народној метрици, на грађи за народни десетерац, на стајаћим бројевима у тој поезији и т. д. Милан Решетар је коментарисао „Горски Вијенац“, а за тим је радио на познавању старих лекционара и т. д., средио је и популарну „Антологију дубровачке ли-

рике“. — Књижевну је историју Хрвата и Срба обрадио у једној књизи, 1898, Буро Шурмин, професор и политичар, који је нарочито заслужан за изучавање доба хрватског препорођаја. Још се могу поменути радови Љуб. Стојановића, нарочито зборник старих натписа и записа; Ст. Станојевића целокупна „Историја срп. народа“ и критике; Јов. Радонића монографије из народне и културне историје; Ник. Андрића прилози књижевној историји с краја XVIII и с почетка XIX в.; Вл. Ђоровића већи број расправа; Јов. Н. Томића исписи из млетачких архива и обрада те грађе као и полемика о тумачењу неких јунака нар. песама; Мих. Гавриловића архивни радови по историји Србије првих десетина XIX в.; политичку историју Србије обрађују још: Слободан Јовановић и Г. Јакшић; Ал. Ивић чини у неколико исто, и за историју књижевности објављује важне архивне прилоге, док је Пав. Поповић писао о Његошу и о дубровачкој књижевности. Обилат је Мил. Вукићевића рад на школској историографији и за доба устанка; Ј. Хаџи-Васиљевић је, као поуздан познавалац, поглавито писао радове који се тичу Јужне Србије.

3.

Рад на географији и етнографији почиње В. С. Караџић. Смрт му је прекинула намеру да из свега градива створи дело о укупном животу и о обичајима српског народа. Ту грађу допуњују радови Вука Врчевића и М. Ђ. Милићевића. Вук је био узором и Ивану Фрањи Јукићу [1818—1857]. Популаран је рад Мијата Стојановића, чији су списи добри етнографски прилози. Историјску је географију обрађивао Петар Матковић. Праву, пак, научно-модерну основу у географској и етнографској науци у Срба и Хрвата поставио је обилати рад Јована Цвијића, као што су средиштем пословања на прибирању и обради етнографске грађе постали зборници које у том циљу издају научне Академије у Београду и Загребу. Прилози С. Тројановића, Тих. Р. Ђорђевића и великог броја других радника у хармонији је с општим покретом ове науке у Срба и Хрвата.

4.

У допуну српске и хрватске науке треба поменути природњачки рад Јосифа Панчића, који је покренуо јестасте-

ничко изучавање Србије, и многим својим радовима осветлио природу ове земље. У Хрвата су се о природним наукама у вези са земљом хрватском бавили још „Илири“ Људ. Вукотиновић, Бог. Шулек, Јосип Торбар. Научног је полета геолошком изучавању српских земаља дао рад Јована Жујовића; у Хрвата се као орнитолог био истакао Спиро Брусина а као практични писац-научар Мијо Кишпатић.

5.

Изучавање народне поезије.

Видели смо на који је начин народна поезија унесена у писану књижевност; знамо и кад је то учињено; пратили смо утицај њен и сав значај за књижевни препорођај наш. Али изучавање садржине народне поезије, истраживања о постанку песама, о њихову развијању, мењању, живљењу и опадању — чини засебну науку, као што је посебна и наука о народној историји или наука о језику. Историја Књижевности саопштава не фактове политичке историје већ бележи раднике који су историју обрађивали. Она, такођер, именује оне који су чинили испитивања у области народног језика, а не излаже законе тога језика.

Тако исто, Историја Књижевности има само да реферује и о радницима који су се бавили о проучавању усмене литературе, народне поезије, и да бележи начела до којих се у том послу дошло.

У том се погледу могу утврдити ови фактови. И ако пољуљана, тврдња да је чиста епска поезија наша старија од другог певања — има још знатан број заступника. И ако је документовано упоредно живљење двојаког стиха народног, дужег и краћег; и ако има разлога за мишљење да је краћи стих стално постојао, и да се поред њега јавио и дужи стих, који је пре и угинуо — опет се махом казује да је „старо доба“ певало дугим а „ново доба“ кратким стихом. И ако стварне чињенице довољно гласно говоре да ниједна, данас знања, епска песма о Немањићима није могла таква постати у доба Немањића, нити о Краљевићу Марку у време Марково — ипак се и данас још чита како се епске народне песме деле на кругове: о Немањићима, Марку и т. д. Та „деоба“, још у прво доба интересовања пре много деценија, учињена за практично и, сад се може рећи, за едитерско оријентовање — и данас се нуди као научни резултат. Стварно

пак, тумачење чињеница казује да су се најпре певале обредно-ритуалне песме које су пратиле сваки важнији рад или светковање, а кад су се у такво певање почеле уносити и реминисценције догађаја, онда су и ове нове песме у главном биле као и оне раније: врло кратке и без казивања догађаја већ само у његову нагласивању. Таквих песама имамо и из доба Немањића, имамо их и из доба Лазаревића и Бранковића — и тек после пада старе државе наше, на раскршћу XV и XVI века, осваја епска песма. Она је певала савремене, хајдучке и ускочке, догађаје; уз њих је и по који предмет раније прошлости, који је у кратко био опеван у лирско-епској песмици, узела те га је сад накнадно испевала у новом, епском облику; осем свега певала је сад и друге предмете, о којима је народни певач чуо да се прича. — Овако је тумачење развитка наше народне поезије скорашње, ново: на њ још не пристају сви, али је оно, и без тсга, помогнуто многим стварним чињеницама, чега је сасвим лишено раније сматрање.

У накнаду, досадашње је историјско изучавање наше народне поезије дало врло добрих одговора по другом једном питању: у истраживању и документовању личности које се помињу у народном певању и о околностима у којима су песме постајале. Ту су се истакли радовима: В. Јагић, Ил. Руварац, Ст. Новаковић, Љ. Ковачевић, Т. Маретић, А. Серензен, А. Веселовски, М. Халански, В. Богишић и знатан број других, старијих и млађих, истраживача.

Естетичко је испитивање народних песама све до скоро било подређено историјском изучавању; стога његови, и ако лепо, резултати нису многобројни. Етика је, пак, народног певања, којом се и започело интересовање о тој поезији, у позније доба била сасвим занемарена као „ненаучна“, и тек јој најновији дани дају цену.

САДРЖИНА

У В О Д

Први део: Књижевност. Језик.

1. Књижевност и Историја Књижевности, 3. — 2. Народ и језик, 4.

Други део: Словенски Апостоли.

1. Писменост и хришћанство, 4. — 2. Сведочанство калуђера Храбра, 5. — 3. Потреба словенске писмености, 5. — Моравски и Панонски Словени, кнежеви, 5. — 5. Корак кнеза Ра-стислава, 6. — 6. Константин и Методије, 6. — 7. Словенска писмена 7. — 8. У Моравској, 8. — 9. Позив у Рим, 8. — 10. У Риму, пропаст Моравске, 9.

Трећи део: Апостоли Балканских Словена.

1. Прелазак на Балкан, 10. — 2. Климентије, Наум, Анђелар, 11. — 3. Горазд, 12.

Четврти део: Буквице. Рецензије. Споменици.

1. Глаголица и ћирилица, 12. — 2. Споменици старог словенског језика, 13. — 3. Постање рецензија, 14. — 4. Спо-меници српско-словенског језика, 14.

Пети део: Почешак и деоба наше књижевности.

1. Вероватни почечи, 15. — Деоба, 15.

ПРВИ ОДСЕК

**Књижевност словенско-народног језика или
стара књижевност.**

1. Трајање, 17. — 2. Деоба, 17.

ПРВИ РАЗДЕО.

- 1 **Биографска књижевност**, 18. — А. *Црквенo-био-графска књижевност*: 1. Службе Србима Свецима, 19. — 2. Пролози, 20. — 3. Легенде, 20. Б. *Свешовно-биографска књи-*

жевности: Похвална и Повесна Слова, 21. — Биографије: 1. Св. Сава, 22. — 2. Књижевни рад, 22. — 3. Даљи живот 24. — 4. Ст. Првовенчани, 25. — 5. Доментијан, 26. — 6. Теодосије, 26. — 7. Данило II, 28. — 8. Његов, рад, 29. — 9. Живот, 29. — 10. Настављачи, 30. — 11. Живот патријарха Јефрема, 31. — 12. Глиг. Цамблак, 31. — 13. Конст. Костенски, 32. — 14. Пајсије, 34. — 15. Карактеристика, 35.

II Историјска књижевност. 1. Летописи 36. — 2. Време и деоба, 37. — 3. Родослови, 37. — 4. Хрватска хроника, предања о косовском боју, 37. — 5. Ђорђе Бранковић, 38. — 6. Извори, 38. — 7. Оцена, 39.

III Законодавна књижевна радња. *А. Црквено законодавство*: 1. Закон и вера, 39. — 2. Номоканон, Синтагмат, 40. — 3. Типици, 40. *Б. Свешовно законодавство*: 1. Закон и обичај, 41. — 2. Законик винодолски, 42. — 3. Статут крчки, 42. — 4. Статут пољички, 42. — 5. Законик Душанов, 42.

ДРУГИ РАЗДЕО

I Философија и морал: 1. Разум, философија, 44. — 2. Пчела, 45. — Књига Исуса, 45.

II Доба деспота Ст. Лазаревића: 1. Обележје, 46. — 2. Рад Ст. Лазаревића, 46. — 3. Даљи рад и живот, 47. — 4. Преводници, 48. — 5. Књига о правопису, 48.

III Забавна књижевност: *А. Романи и приче*: 1. Обележје, 49. — 2. О тројанском рату, 49. — 3. О Александру Великом, 49. — 4. О цару Синагрипи и министру Акиру, 50. — 5. О прекрасном Девгенију, 50. — 6. Стефанит и Ихнилат, 50. — 7. Варлаам и Јоасаф, 51. — 8. Други списи, 51. *Б. Апокрифи*: Значај, 52.

IV Поука: 1. Знања, 53. — 2. Хришћанско-религиозна поука, 55. — 3. Школска књижевност, 55.

Додашак: О старој писмености.

1. Споменици писмености, 55. — 2. Хрисовуље, 56. — 3. Листине, 56. — 4. Записи и натписи, 57. — 5. Поменици, 57. — 6. Радња за црквену потребу, 57. — 7. Начин и средства писмености, 58. — 8. Средишта, 60. — 9. Штампарије, 61.

Главна обележја књижевности слов.-народног језика, 62.

ДРУГИ ОДСЕК

Књижевност покрајинско-народног језика или средња књижевност.

Постшанак и деоба: 1. Појава, 65. — 2. Одлике, 65. — 3. Мешавина, 66. — 4. Судбина, 67. — 5. Погодне околности, деоба, 68.

Приморска књижевност.

Прве појаве. 1. Лекционари, 70. — 2. Први почеци, 70. — 3. Обележје, 71.

Први раздео: Зачетници. А. *Дубровачки песници*. 1. Менчетић и Ђ. Држић, 73. Б. *Сплешки песници*. 1. Прилике, 74. — 2. Живот М. Марулића, 74. — Његова лирика, 75. — 4. Еп, 76. — 5. Приказања, 78. — 6. Други сплетски песници, 79.

Други раздео: Књижевни развитак. — *Дубровник*. Неколика обележја: 1. Утицаји, врсте, 79. — 2. Академије. 81.—3. Друга средишта, 81. — *Лирска поезија*. 1. Рани песници, 82. — 2. А. Чубрановић, 83. — 3. Мавро Ветранић, 84. — 4. Ник. Димитровић, М. Бурџић, М. Држић, М. Мажибрадић, С. Мишетић Бобаљевић, М. Бунић Бабулиновић, 86. — 5. Д. Рањина, 88. — 6. Д. Златарић, 91. — 7. А. Сасин. 92. — *Епска поезија*. 1. Недовољност. 92. — 2. М. Ветранић, 93. — 3. А. Сасин, 93. — 4. Д. Златарића превод, 94. — *Драмска поезија*. 1. М. Ветранић, 94. — 2. Н. Наљешковић, 96. — 3. М. Држић, 98.—4. А. Сасин. 103. — 5. Преводи, 103. — *Ван Дубровника*. 1. Средишта, 105.—2. Х. Луцић, лиричар, Н. Газаровић, 106.—3. П. Хекторовић, 107. — 4. Драма на Хвару, 109. — 5. Х. Луцић драматичар, 109. — 6. Ш. Будинић, П. Зоранић, 111. — 7. Ђ. Бараковић, 112. — 8. Б. Карнарутић, 114.

Трећи раздео: Цвеш приморске књижевности. — *Дубровник*. Обележја, 116. — *Лирска поезија*. 1. Х. Мажибрадић, 116. — 2. С. Ђорђић, 116. — Ђиво Гундулић, лиричар, 117. — 4. Ђ. Палмотић, П. Примовић, 119. — 5. Ђиво Бунић Вучићевић, 119. — 6. Вл. Менчетић, А. Кастратовић, С. Бунић, П. Канавеловић, 120. — *Епска поезија*. „Осман“. 1. Напомене, 120. — 2. Садржина „Османа“, 121. — 3. Историјске основе поеме, 129. — 4. Национална свест, 131. — 5. Састав 133 — 6. Неизрађена певања, 133. — 7. Попуњивања, 134. — 8. Композиција, стих, строфа, угледања, национални елементи, 135. — 9. Питање превода „Ослобођенога Јерусалима“ 137. — 10. Живот Ђ. Гундулића, 137. — 11. Јакета Палмотић, П. Кана-

веловић, Влахо Сквадри, 137. — 12. Б. Бетера, 138. — 13. Побожан и морални еп: П. Примовић, Ђ. Палмотић, Ђиво Бунић Вучићевић, Н. Бунић, П. Канавеловић 138. — *Драмска поезија*. 1. П. Канавеловић, 140. — 2. Ђиво Гундулић, 140. — 3. Ђоно Јуније Палмовић, 142. — 4. П. Примовић, М. Градић, А. Кривоносић, Ђиво Гучетић млађи, В. Пуцић, Ш. Менчетић, Јакета Палмотић, 148. — Ван Дубровника: Сплет, Шибеник, Брач, 149.

Четврши раздео: Књижевна перипетија и полишичка кашаспрофа. — Дубровник: Узроци пада, обнова, академије, 150. — *Лирска поезија*. 1. Игњат Ђорђић, 152. — 2. Остали лиричари, 154. — *Епска поезија*, 156. — *Драмска поезија*. 1. Струје, 157. — 2. Врсте и писци, 157. — Преводиоци, 158. — 4. Представљање, удружења, 159. — Ван Дубровника. 1. Нове појаве, 159. — 2. Ф. Грабовац, 160. — 3. А. Качић Миошић, 160. — 4. Његово дело, 161.

Босанска књижевност.

1. Обележје, 163. — 2. Писци ћирилицом, 163. — 3. Писци латиницом, 165. — 4. Рад муслимана, 167.

Славонска књижевност.

1. Задаћа и струје, 170. — 2. Следбеници Качићеви, 171. — 3. М. А. Рељковић, 172. — 4. Следбеници и противници, 174. — 5. Приказања, 175. — 6. Поезија китњастог стила, 176. — М. Катанчић, 177. — 8. Проза, 177.

Књижевност у Хрватској.

1. Два периода, 179. — 2. Протестантска штампања, 179.—3. Реформација међу Хрватима, 180. — 4. Зачетак хрватске кајкавске књижевности, 181. — 5. Судбина реформације код Хрвата, 181. — 6. Лирска поезија, 182. — 7. Епска поезија, 183. — 8. Драма, 185. — 9. Лепа проза, 186. — 10. Морална поука, 186. — 11. Радници о језику, 187. — 12. Историографија, 188.

Додатак: изучавање покрајинско-народнога језика — 189.

ТРЕЋИ ОДСЕК

Књижевност народног језика или нова књижевност.

1. Промењене прилике, 192. — 2. Руско учење, 192. — 3. деоба, 193.

Први раздео: Назадак. 1. Школска књижевност, 194. — 2. Црквено-богословска књижевност, 195. — 3. Историјска књижевност, 196. — 4. Књижевно певање, 200. — 5. Драма, 201. — 6. Лепа књижевност, 202. — 7. Повремена издања, 204.

Други раздео: Свишање. Први део: Гласници, 207. — Други део: Доситије Обрадовић: 1. Живот Доситијев, 208. — 2. Морални развитак Доситијев, 212. — 3. Књижевни развитак Доситијев, 214. — 4. Главни списи, 216. — 5. Мисли о језику, 217. — 6. Утицај, 218. — Трећи део: Следбеници. 1. П. Соларић, 218. — 2. Ј. Дошеновић, 219. — 3. С. Мркаљ, 220. — 4. Лука Милованов Георгијевић, 221. — Четврти део: Забавна књижевност. 1. Песма, 222. — 2. Драма: Е. Јанковић, Ј. Вујић, 226. — 3. Лепа књижевност, М. Видаковић, 230.

Трећи раздео: Борба. Први део: Вук Караџић до 1837. — 1. Живот Вуков до 1813, 235. — 2. Интересовање о народним песмама, 238. — 3. Јернеј Копитар, 239. — 4. Вуков почетак издања народних песама, 239 — 5. Даља Вукова издања 240. — 6. Вукови певачи, 241. — 7. Преводиоци, 242. — 8. Друге врсте усмене књижевности, 244. — 9. „Писменица“, 245. — 10. „Рјечник“, даљи живот Вуков, 247. — Други део: Полемика 1. Критике, 251. — 2. Л. Мушички о језику и правопису 252-252. — 3. Ђ. Магарашевић, Д. Давидовић, А. Драгосављевић, 253. — Трећи део: Илирство, 253. — Четврти део: Обновљање борбе. 1. Појава М. Светића, 262. — 2. Полемика с Вуком, 263. — 3. „Нови завјет“, друго издање „Рјечника“, 266. — 4. Појава Ђ. Даничића, 268. — 5. Бранко Радичевић у борби, 271. — 6. Судбина Вукова правописа, даљи живот Вуков, 275.

Четврти раздео: Књижевни развишак. Лирска поезија. Први део: Класицизам. — 1. Л. Мушички, 278. — 2. М. Светић, 280. — 3. Остали класичари, 281. — Други део: С. Милутиновић. 1. Живот, 283. — 2. Певање 285. — Трећи део: П. П. Његош. 1. Утицај Симин и народни, 290. — 2. Књижевно певање, 292. — 3. Главна дела 294. — 4. Препеви, утицај А. Ламартина, 295. — 5. Живот Његошев, 296. — Четврти део: Утицај немачке поезије. 1. Разлог, 297. — 2. Слебденици, 298. — Пети део: Дубровачки обрасци. Јан Колар 1. Дубровачки утицај 300. — 2. Утицај Коларов, 301. — Шести део: Романтичко-национални правац. *Лирска поезија.* 1. Обележја, 303.

— 2. Ј. С. Поповић, Ј. Суботић, П. Штџс, И. Кукуљевић, А. Њемчић, М. Боговић, 304. — 3. Ст. Враз, 306. — 4. Бранко Радичевић, 310. — 5. В. Живковић, Ђ. Малетић, М. Бан, Н. Боројевић, 321. — 6. И. Трнски, 322. — 7. П. Прерадовић, 324. — 8. О. У. Острожински, Љ. П. Ненадовић, М. Пуцић, Ј. Сундечић, 327. — 9. Ј. Илић, 330. — 10. Ј. Јовановић, 330. — 11. Ђ. Јакшић, 334. — 12. Ст. Каћански, Ј. Драгашевић, М. Поповић, Ј. Грчић Миленко, Л. Костић, Никола I, М. Кујунџић, М. П. Шапчанин, Фрањо Марковић, А. Ковачић, А. Шеноа, 338. — *Епска поезија*. 1. Обележје, 343. — 2. Ј. Суботић, 343. — 3. Ј. Н. Оточанин, 345. — 4. Грго Мартић, 346. — 5. Л. Ботић, 347. — 6. И. Мажуранић, 348. — 7. М. П. Шапчанин, 351. — *Приповешка*. 1. Ј. С. Поповић, 352. — 2. Љ. Вукотиновић, И. Кукуљевић, Драгојла Јарневићева, Д. Деметер, А. Немчић, Ј. Суботић, 353. — 3. Б. Атаџковић, 354. — 4. М. Боговић, Ј. Јурковић, 356. — 5. Ј. Игњатовић, 357. — 6. Ђ. Јакшић, 359. — 7. Ч. Мијатовић, Вл. Ђорђевић, М. П. Шапчанин, 360. — 8. А. Шеноа, 361. — 9. Ст. М. Љубиша, М. Ђ. Милићевић, М. Ђ. Глишић, П. Марковић Адамов, 363. — *Огранци лепе прозе*. 1. Путописи: Љ. П. Ненадовић и други, 366. — 2. Хумор и сатира, 369. — *Драма*. 1. С. Стевановић, Л. Лазаревић, С. Милутиновић, 369. — 2. Ј. С. Поповић, 370. — 3. И. Кукуљевић, Д. Деметер, М. Боговић, 375. — 4. А. Николић, Ђ. Малетић, М. Бан, 377. — 5. Ј. Суботић, 378. — 6. Ђ. Јакшић, 379. — 7. Л. Костић, 380. — 8. Ј. Е. Томић, М. Савић, 384.

Додашак: Новине и књиж. друштва овог времена: 1. Новине, 385. — 2. Друштва, 387.

Седми део: Доба нових утицаја. *Песма*. 1. Нагласаји, 388. — 2. Ј. Томић, Вл. Јовановић, 389. — 3. Драг. Ј. Илић, В. Ј. Илић, 389. — 4. А. Харамбашић, 390. — 5. А. Шантић, Ст. П. Бешевић, М. Митровић, М. Јакшић, Р. Ј. Одавић, Ј. Димитријевићка, А. Т. Павичић, 391. — 6. С. С. Крањчевић, 392. — 7. Млада Хрватска, 393. — 8. Српски Модернизам, 395. — 9. М. Петровић, В. Ј. Илић, млађи, Вл. Станимировић, В. Петровић, М. Јовановић, Д. Ј. Филиповић, Н. Вучетић и најновији, 396. — *Приповешка*. 1. Л. К. Казаревић, 398. — 2. Ј. Веселиновић, С. Матавуљ, Е. Кумичић, 399. — 3. Ксавер Шандор-Ђалски, Ј. Козарац, В. Новак, Ј. Лесковар, И. Војиновић, Ј. Драженовић, Н. Тординац, Ђ. Турић, В. Борота, Б. Ливадић, М. Шеноа, В. Цар-Емин, Р. К. Јере-

тов, Ј. Косор, 402. — 4. Л. Комарчић, Д. Ј. Илић, Ст. Сре-
мац, Б. Ђ. Нушић, 404. — 5. И. И. Вукићевић, С. П. Ран-
ковић, Т. П. Костић, 405. — 6. Б. Станковић, 406. — 7. По-
крајине: Б. Будисављевић, М. Будисављевић, И. Ђипико, П.
Кочић, Невесињски, Св. Ђоровић, З. Р. Поповић, Г. Божовић,
407. — 8. Драг. Васић, Р. Домановић, Ј. Протић, И. Секули-
ћева, М. Сретеновић, С. Вулетић, М. Јовановић, М. Ускоковић,
В. Петровић, В. Милићевић, М. Јанковићева, М. Милошевић,
М. Кашанин, С. Краков, С. Живадиновић, 408. — *Драма*. 1.
Д. Ј. Илић, Е. Кумичић, Ст. Милетић, 410. — 2. И. Војиновић,
Б. Ђ. Нушић, С. Туцић, М. Беговић, 411. — 3. М. Огризовић,
М. Подравчанин, Иванов, И. Великановић, В. Цар-Емин, М.
Шеноа, Ђ. Димовић, Н. Бартуловић, Д. С. Николајевић, и нај-
млађи, 412.

Листови и друштва после 1880. 1. Листови, 413.
— 2. Друштва, 414.

Критика, 413.

Поглед на националну науку: 1. Језик, 416. — 2.
Историја, 417. — 3. Географија и Етнографија 420. — 4.
Природопис, 420. — 5. Изучавање народне поезије, 421.

ИМЕНА ПИСАЦА И ЛИЦА ЗА ЊИХ ЗНАЧАЈНИХ

- А**лтести И. 155.
 Алхамија С. В. 169.
 Андрић И. 398.
 Андрић Ник. 419.
 Анђелар 11, 12.
 Антица Н. М. 155.
 Анчић И. 166.
 Апендини Ф. М. 191.
 Армолушић Ј. 149.
 Арнолд Ђ. 388.
 Атанацковић Ђ. 354—356.
 Атанацковић П. 265.
 Асеман 13.
Бабић Т. 166.
 Бабукић В. 255, 257.
 Бабулиновић М. Ђ. 88, 104.
 Бадалић Х. 389.
 Бандуловић И. 165.
 Бан М. 321, 378, 414.
 Бараковић Ђ. 105, 112—114.
 Бартуловић Н. 414.
 Бауринг 243.
 Бафо А. 106.
 Бачић А. 170.
 Баш - Ески М. 168.
 Беговић М. 412.
 Бедековић Ј. 189.
 Белостенац Ив. 182, 188, 190, 248.
 Бендешевић С. Г. 104.
 Берке П. 187.
 Берса Ј. 395.
 Бесонов 243.
 Бетера Б. 138.
 Бетондић Д. 156.
 Бетондић Ј. 155, 159.
 Бешевић Ст. 391.
 Благојевић А. Т. 174.
 Блажек Т. 255.
 Бобалјевић Мишетић С. 81, 84, 88.
 Богашиновић Б. Лукреција 156,
 Богашиновић М. 155,
 Богшић В. 109, 422.
 Боговић, М. 299, 306, 356, 376—377.
 Богослав 15.
 Бојић М. 398.
 Божичевић Ф. 105.
 Божовић Гр. 407, 408.
 Боројевић Н. 322.
 Борота В. 404.
 Ботић Л. 347—348.
 Бошковићева Аница 156.
 Бошковић Баре 156.
 Бошковић Ј. 414.
 Бошковић П. 155, 158, 159.
 Бошњак Б. В. 172.
 Бранковић Ђ. гроф 38, 39, 63, 196.
 Брезовачки Т. 183, 185.
 Брлић И. 255.
 Броз И. 417, 419.
 Бртучевић Јер. 105.
 Бртучевић Хортен. 105.
 Брусина С. 420.
 Будисављевић Б. Приједорски 407.
 Будисављевић М. 407.
 Будиславић Т. Н. 92.
 Будина С. 114.
 Будинић Ш. 105, 111.
 Будман П. 417.
 Бунић Ђиво Вучићевић 119—120, 139,
 141.
 Бунић И. млађи 155, 159.
 Бунић Лука М. 155.
 Бунић Н. 139, 150.
 Бунић С. 120.
 Бурешки М. 80, 87.
 Бучић М. 181.
Варјачић Љ. 413.
 Васић Драг. 408—409.
 Везилић А. 200.
 Великановић Ив. 176.
 Великановић Иса 412.
 Великановић Јанко 399—400.
 Веселовски А. 422.
 Ветранић М. 79, 81, 84—86, 93, 94, 95,
 96, 98, 99, 164.
 Видаковић М. 232—234, 251, 252.
 Видали И. 106.
 Видрић Вл. 394.
 Вилон С. 170.
 Вилонски Т. С. 386.
 Винавер С. 398.
 Витезовић П. Р. 182, 184, 187, 188,
 196, 197, 257.
 Витковић И. 187.

- Витушић Н. 155.
 Вишњић Ф. 241, 292, 328.
 Владимировић Л. 167.
 Властар М. 40, 43.
 Властелиновић А. 165.
 Влаховић Г. 180.
 Влашић А. Ј. 175.
 Возаровић Г. 212, 262.
 Војиновић Иво 403, 411.
 Волтици Ј. 190, 247.
 Вончина И. 410.
 Востоков А. 243.
 Враз Ст 259, 299, 302, 306—310, 414.
 Вранић А. 183, 186.
 Врачан Ј. 186.
 Врчевић В. 419.
 Врховац М. 187, 239.
 Вујановски С. 194, 195.
 Вујић Ј. 227—230, 251.
 Вукићевић И. И. 405.
 Вукићевић Мил. 419.
 Вуковић А. 242.
 Вуковић Бож. 20, 55, 61.
 Вуковић Виценцо 61.
 Вукомановићка Мина 320.
 Вукотиновић Љ. 255, 259, 353, 420.
 Вулетвић С. 409.
 Вуловић Св. 415, 419.
 Вучетић Н. 397.
Гавриловић М. 419.
 Гај Љ. 256—262, 301, 306, 328.
 Герхард В. 243, 284.
 Гершић Г. 251.
 Глишић М. 357, 365.
 Грим Ј. 244, 250, 284.
 Грујић Никанор 268, 282, 300.
 Грчић Ј. Миленко 339—340.
Давидовић Д. 238, 244, 245, 252, 253, 279, 280, 385.
 Далматин А. А. 180.
 Дамјан Чрноризац 15.
 Данило арх. 28—31, 32.
 Даничић Ђ. 246, 263, 266, 269—271, 272, 274, 275, 276, 311, 320, 386, 415, 418.
 Дела Бела А. 190.
 Дежелић Ђ. 386.
 Деметер Д. 301, 354, 375—376.
 Дивковић Мат. 66, 163—164, 165, 167.
 Дивковић Мирко 417.
 Дивнић П. 106, 112.
 Димитријевићка Ј. 392.
 Димитровић М. Б. 156.
 Димитровић Ник. 80, 86—87, 98.
 Димитровић С. Которанин 326.
 Димовић Ђ. 368.
 Дирингсфелдова Ида 243.
 Д'Истрија Дора 243.
 Дмитровић Рад. 61.
 Добретвић М. 167.
 Добровски Ј. 252, 254.
 Дозон О. 243.
 Домановић Р. 369, 409.
 Доментијан 19, 26, 27, 28, 32.
 Домјанић Драг. 394.
 Дошен В. 174, 207.
 Дошеновић Ј. 211, 219, 224, 225—226, 298.
 Драгашевић Ј. 338—339.
 Драгосављевић А. 253.
 Драженовић Ј. 403.
 Драшковић Ј. 255—256, 258.
 Држић Ђ. 71, 72, 73—74, 79, 82, 86, 88, 89, 102, 109.
 Држић М. 80, 84, 85, 87, 95, 97, 98—103, 104, 164.
 Дукљанин 38.
 Дучић Ј. 395.
Ђалски Ксавер Шандор 402—403.
 Ђенадије сештеник 61.
 Ђорђевић Вл. 360, 367, 386.
 Ђорђевић Тих. Р. 368, 419.
 Ђорђић Игњат 152—154, 156, 157, 176, 178, 301.
 Ђорђић Стијепо 80, 116—117.
 Ђурковић Катић А. 155.
Еванс А. 243.
Жефаровић Хр. 188, 196—197, 200.
 Живадиновић С. 409.
 Живановић Јер. 414.
 Живановић Јов. 417.
 Живковић Васа 282, 299, 321.
 Живковић Стеван 231, 240.
 Жујовић Ј. 420.
Загуровић Јеролим 61.
 Зденчај А. 255.
 Златарић Д. 80, 82, 91—92, 94, 103—104, 157.
 Златарић М. 134, 155, 156.
 Златарић Ш. 138.
 Зима Л. 417.
 Зоранић П. 105, 111, 112, 113.
 Зоре Л. 417.
 Зрински Ђуро 180.
 Зринска Катарина 186.
 Зрински Петар 66, 183—184, 186.
 Зузорићева Цвета 81—82, 91.
Иванић И. 368.
 Иванишевић И. 149.
 Иванов [Дежман М.] 412.
 Иваношић А. 172, 175, 177.
 Ивековић 417.
 Ивић А. 419.
 Игњатовић Јаша 298, 357—359.
 Илић В. Ј. 390.
 Илић В. Ј. млађи 396.
 Илић Г. 167.

- Илић Драг. Ј. 389—390, 404, 410.
 Илић Јов. 299, 300.
 Илић С. 245.
 Илирикус Ф. 181.
 Инхоф Б. 415.
 Исаија монах 57.
 Истријанин Ст. Конзул 179, 181.
 Јагић В. 260, 416, 418, 422.
 Јакша Ч. 415.
 Јакшић Г. 419.
 Јакшић Ђ. 334—338, 359—360, 369, 379—370, 386.
 Јакшић Милета 391.
 Јарневићева Драгојла 354.
 Јамбрешић А. 187, 190, 248.
 Јандрић М. 185.
 Јанковић Е. 195, 207—208, 227.
 Јанковићева Милица 409.
 Јефимија монахиња 21.
 Јефимије патријарах 20, 31, 32.
 Јовановић Вл. М. 389.
 Јовановић Вој. 416.
 Јовановић Ј. Змај 321—324, 369, 389.
 Јовановић Милан 368, 414.
 Јовановић Милутин 398, 409.
 Јовановић П. 261—262.
 Јовановић Сл. 419.
 Јоксим дед Вуков 242.
 Југовић Ив. 237.
 Јукић И. Ф. 419.
 Јулинац П. 197, 202.
 Јуричић Ј. 180.
 Јурјевић Г. 182.
 Јурковић Ј. 356—357, 369, 382.
 Кабога М. 150.
 Кавананн Ј. 149.
 Каиџија Х. 168.
 Канавеловић П. 120, 138, 140.
 Канижлић А. 171, 176, 177, 178.
 Капер С. 243.
 Каравелов Љ. 414.
 Караџић В. С. 4, 14, 190, 218, 219, 222, 234, 235—253, 262, 263, 264—271, 273—277, 280, 297, 301, 311, 320, 385, 418, 419.
 Кара-Хоџа М. 169.
 Карнарутић Б. 105, 114, 184.
 Кастратовић А. 120.
 Каталнић Р. Ј. 395, 404.
 Катанчић М. 170, 171, 177.
 Качић А. М. 67, 160—162, 170.
 Каћански Ст. Вл. 338.
 Кашанин М. 409.
 Кашић Б. 189.
 Кенгелац П. 252.
 Кирић Ђакон 58.
 Кишпатић М. 420.
 Клаши С. 155.
 Климентије, апостол слов. 11.
 Клоц гроф 13.
 Кнезовић Ј. А. 175.
 Ковачевић Г. 224.
 Ковачевић Љ. 419, 422.
 Козарац Ј. 403.
 Козачински Е. 199, 200, 202.
 Кожичић И. Д. 105.
 Колар Ј. 254, 257, 300—303, 305, 310.
 Комарчић Л. 404.
 Константин К. 32—35, 37, 46, 47, 49, 55, 59, 63.
 Константин, философ в. Ђирило
 Константин чатац 15.
 Копитар Ј. 238, 240, 242, 245, 247, 248, 251, 254, 264.
 Коритић Ф. 185.
 Кордић С. 398.
 Королија М. 398.
 Косановић Н. 300.
 Костић Д. 340, 380—382.
 Костић Т. П. 406.
 Косор Ј. 404.
 Кочић П. 407—408.
 Крајачевић Н. 182, 186.
 Краков С. 409.
 Крањчевић С. С. 392—393.
 Крацовац Ђ. 19.
 Кривоносић А. 148.
 Кризманић Ив. 185.
 Кристијановић И. 187, 261.
 Кристићевић М. 79, 82.
 Крклец Г. 398.
 Крлежа М. 398.
 Крмпотић Ј. 175.
 Крчелић Б. 174, 189.
 Кршњави И. 369.
 Кујунџић М. 341, 386.
 Кузманић А. 325.
 Кукуљевић Ив. 14, 259, 260, 298, 302, 305, 326, 353—354, 369, 375, 418.
 Кумичић Е. 401—402, 411.
 Кухачевић М. А. 182.
 Лазаревић В. 195.
 Лазаревић Л. К. 398—399.
 Лазаревић Л. 370.
 Лазаревић Ст. деспот 32—34, 46—48, 244—245.
 Лаланве И. 187.
 Лалић Ф. 155.
 Ламартин А. 293, 296.
 Ланосовић М. 178.
 Ластрић Ф. 166, 170.
 Лекушић М. 166.
 Лесковар Ј. 403.
 Ливадић Б. 404.
 Лица Н. 82.
 Липовчић Ј. 170.
 Ловренчевићева Грациоза 105.
 Ловренчић Ј. 183, 186.
 Ловренчић Н. 189.
 Лопашин Р. 369.
 Лукаревић Б. Ф. 104.

- Лукић Ј. 417.
 Лукић П. 180.
 Луцић Х. 79, 105—106, 109—111.
Љубић С. 418.
 Љубиша С. М. 363—364.
Магарашевић Ђ. 253, 385, 386.
 Магдаленић М. 182.
 Мажибрадић М. 80.
 Мажибрадић Х. 116.
 Мажуранић А. 255.
 Мажуранић И. 134, 255, 282, 301, 348—351.
 Мажуранић М. 255.
 Макарије 61.
 Малетић Ђ. 282, 283, 299, 311, 318, 321, 344, 377, 414.
 Малешевац Ив. 179.
 Манасија 46, 47.
 Манојловић Т. 398.
 Маретић Т. 417, 419, 422.
 Марић Ј. 255.
 Марјановић М. 415.
 Марковац Ст. 165.
 Марковићева Дан. 369.
 Марковић Паја 419.
 Марковић Ф. 341—342, 383, 415.
 Марковић Св. 388, 414.
 Мартинчић Ј. 106.
 Мартић Г. 346—347.
 Марчи Н. 156.
 Марулић М. 71. 74—78, 79, 87, 94, 108, 175.
 Матавуљ С. 400—401.
 Матејић Ђ. 155.
 Матић А. 167.
 Матковић П. 419.
 Магош А. Г. 416.
 Матулић Н. 79.
 Медаковић Д. 385.
 Менчетић Вл. 120, 155.
 Менчетић Ш. 71, 72, 73—74, 79, 82, 86, 89.
 Мерчерић А. 180.
 Методије апостол 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13.
 Мијатовић Ч. 360, 418.
 Миклошић Ф. 270, 271.
 Милетић А. 167.
 Милетић Св. 302, 311.
 Милетић Ст. 411.
 Милер Ф. Ж. 410.
 Микаља Ј. 189.
 Миклоушић Т. 185, 187.
 Минија Старац 242.
 Милићевић Вељко 409.
 Милићевић М. Ђ. 364—365, 367, 419.
 Милишић М. 155.
 Милошевић М. 398, 409.
 Милутиновић Ђ. 242.
 Милутиновић С. 260, 261, 264, 283—289, 290—293, 295, 296, 301, 334, 335, 339, 343, 370.
 Минков И. 185.
 Миријевски Т. Ј. 195.
 Митровић М. 391.
 Мицкјевић А. 244.
 Михаило Митрополит 20.
 Михановић А. 14, 57, 258, 302.
 Младеновић Р. 398, 412.
 Мојсије јерођакон, 61.
 Мразовић А. 194, 202, 203, 245.
 Мркаљ С. 219, 220, 222, 246, 251.
 Мрнавић И. Т. 66.
 Мулабдић Е. 404.
 Мушички Л. 219, 239, 241, 247, 249, 250, 252—253, 262, 263, 278—280, 281, 282, 288, 299, 301, 304.
 Мушкатировић Ј. 207, 245.
Надажди М. 187.
 Нађ А. 172.
 Назор Вл. 394.
 Наљешковић Н. 80, 87, 95, 96—98, 106.
 Натали Ј. 155.
 Наталић Ф. 79.
 Наум апостол слов. 11, 12.
 Невесињски 7.
 Неђић Љ. 415.
 Ненадовић Љ. П. 299, 327—328, 366—367, 369, 385.
 Ненадовић Матија 367, 418.
 Ненадовић Пав. 200.
 Никодим архиепископ 15, 30, 41.
 Никола I. 340—341.
 Николајевић Бож. С. 396.
 Николајевић Д. С. 412, 416.
 Николајевић Свет. 415.
 Николић Атан. 377.
 Николић Мих. 394.
 Новак В. 403.
 Новаковић Стеф. 205.
 Новаковић Стојан 368, 386, 417, 419, 422.
 Нодило Н. 419.
Његош Петар II Петровић 250, 284, 289, 290—297.
 Њемчић А. 300, 306, 354, 368, 382.
Обрадовић Доситије 63, 195, 204, 207, 208—218, 219, 222, 225, 227, 229, 230, 231, 246, 252, 253.
 Огњановић И. 369, 385.
 Огризовић М. 412.
 Одавић Р. Ј. 392.
 Округић И. 383.
 Орбин 39, 113.
 Орсатов Ђ. 155.
 Оршића Ј. 187.
 Оршић Ф. 187.
 Орфелин З. 194, 195, 196, 200, 204, 205, 207, 219.
 Острожински О. У. 282, 302, 323, 327.
 Оточанин Ј. Н. 345—346.

- Павић А. 419.
 Павић Е. 171.
 Павић О. Е. 245.
 Павишевић Ј. 171, 175.
 Павишевић С. 300.
 Павли А. 156.
 Павли И. П. 156.
 Павловић Т. 311, 385.
 Пајсије патр. 19, 22, 35, 38.
 Палмовић А. 386.
 Палмотић Ђ. 84, 119, 139, 142—148, 157, 158, 159.
 Палмотић Јак. 137, 138 149.
 Пандуровић С. 396.
 Панчић Ј. 419.
 Папалић Јер. 38, 79.
 Пашић П. 165.
 Парожић И. 84 105
 Пасарић Ј. 415.
 Пачу Л. 386.
 Паул В. 187.
 Пауновић Ж. 398.
 Пахомије 61.
 Пеја поп 20.
 Пел-грин 243.
 Пелегриновић М. 84, 105.
 Петковић В. Dis 396.
 Петретић П. 187.
 Петровић Василије 197.
 Петровић Велко 397, 409.
 Петровић Вице 155.
 Петровић Милорад 396.
 Петровић Мита 368.
 Петроније монах 19.
 Пергошић И. 181.
 Перковац Ив. 386.
 Подравчанин М. 412.
 Подруговић Тешан 241.
 Поповић Богдан 415.
 Поповић Ђ. 386.
 Поповић З. Р. 407, 408.
 Поповић Ј. С. 265, 282, 283, 304—305, 352—353, 369, 370—375.
 Поповић Мат. 178.
 Поповић Милош 270, 385, 386.
 Поповић Мита 339.
 Поповић П. 419.
 Посиловић П. 164, 165, 167.
 Прајс П. 243.
 Првовенчани Ст. краљ 19, 24, 25, 26, 32, 35.
 Прерадовић П. 282, 298, 302, 323, 324, 326.
 Примојевић Л. 71.
 Примовић Ник. 99.
 Примовић П. 119, 138, 148.
 Продановић Ј. 416.
 Протић Ј. 409.
 Пуљо М. 205.
 Пуцић В. 148.
 Пуцић М. 302, 328—329.
 Раваји С. 189.
 Радичевић Бранко 270, 271—275, 286, 289, 305, 310—321, 343.
 Радишић Вукашин 299.
 Радоје дијак 56.
 Радонић Ј. 419.
 Радоњић Н. 369.
 Рајић Вел. 396.
 Рајић Јов. 195, 196, 197—199, 200, 201, 202, 204, 206, 223, 224.
 Рази Х. М. 168.
 Ракић Вићентије 196, 201, 202.
 Ракић Милан 396.
 Ракић Мита 368.
 Раковац Драг. 186, 255, 259.
 Ранковић Св. П. 405—406.
 Рањина Д. 80, 81, 88—91, 119.
 Рањина Н. 70, 72, 73, 82, 83, 104.
 Рапић Ђ. 174.
 Раткај Ј. 188.
 Рачанин К. 200.
 Рачки Ф. 260, 418.
 Рашић Мих. 368.
 Рашко Старац 242.
 Рељковић М. А. 170, 171, 173—174, 177, 178, 207.
 Решетар М. 419.
 Ричардић Б. 156.
 Роман калуђер 41.
 Руварац Ил. 418, 419, 420.
 Русић С. 156.
 Сава апост. слов. 12.
 Сава инок 55.
 Сава поп 12.
 Сава Свети 15, 19, 22—25, 26, 27, 28, 32, 35, 40, 41, 43, 62, 168.
 Савић М. 384.
 Салатић И. 156.
 Сасин А. 81, 84, 92, 93—94, 103.
 Сафир 309.
 Слобода П. 187.
 Светић М. 262, 263, 264, 266, 269, 270, 272, 273, 275, 279, 280, 281, 298, 311, 344, 385.
 Север Ј. 189.
 Сев Морис 293.
 Секулићева Исидора 409.
 Сењанин А. 179.
 Сењанин Гргур 61.
 Серензен А. 422.
 Сет Симеон 55.
 Сибенг Ј. 185.
 Симеон старац 14.
 Симићева М. 413.
 Сирија Ш. А. 169.
 Ситовић Л. 166.
 Сквандри В. 138.
 Скерлић Ј. 415.
 Слуњанин Ш. Ш. 172.
 Смичклас Т. 419.
 Смодек М. 255.

- Смотрички М. 194.
 Соларић П. 211, 218—219, 223.
 Соленги К. 187.
 Соркочевећ П. 134, 156.
 Соркочевећ Ф. 155, 158, 159.
 Срезњевски И. И. 265, 276.
 Сремац Ст. 369—370.
 Сретеновић Мих. 409, 413.
 Стаматовић Павле 385.
 Станимировић Вл. 397.
 Станковић Бор. 406—407.
 Станојевић Ст. 419.
 Стевановић Стеван 369—370.
 Стејић Ј. 268, 270, 311.
 Стефановић Свет. 395.
 Стојановић Ј. 175.
 Стојановић Љ. 417, 419.
 Стојановић Мијат 419.
 Стојан Хајдук 242.
 Стојковић А. 211, 219, 224, 266, 267.
 Стојковић Ср. Ј. 368.
 Стратимировић Ст. 199, 205, 249, 251, 279.
 Стули Ј. 190, 248.
 Суботић Ј. 275, 282, 283, 298, 305, 343—345, 354, 378—379, 386, 414.
 Сундечић Ј. 300, 229—330.
 Талфи 242, 284, 288.
 Текелија С. 239, 265.
 Теодоровић Драга 211, 225.
 Теодосије писац 19, 21, 26—28, 32.
 Теодосије свештеник 61.
 Тирол Д. 264.
 Ткачић А. В. 368.
 Тодоровић П. 386, 414.
 Томазео Н. 243.
 Тома стриц Вуков 242.
 Томиковић А. 176.
 Томић Јаша 389.
 Томић Ј. Е. 363, 384.
 Томић Јован Н. 419.
 Топаловић М. 255.
 Торбар Ј. 260, 420.
 Тординац Ј. 245.
 Тординац Н. 403.
 Торезани Анд. 61.
 Трајковић Ник. 412.
 Тресић А. Павичић 392.
 Трифковић К. 383—384.
 Трлајић Гл. 201, 203—204.
 Трнски Ив. 300, 300, 322—324.
 Тројановић С. 419.
 Трстењак Д. 368.
 Тудишевић М. 159.
 Турић Ђ. 403.
 Турковић Ј. А. 175.
 Туцић С. 412.
 Тирило Св. Апостол 6, 7, 8, 9, 11, 12.
 Ђипико И. 407.
 Ђоровић Вл. 419.
 Ђоровић Св. 407, 408.
 Ђурђина У. 169.
 Ђурчић Ст. 386.
 Ујевић Тин 398.
 Ускјуфи Х. М. 168.
 Ускоковић М. 409.
 Ферић Ђ. 156.
 Филиповић Д. Ј. 397.
 Филиповић И. 165.
 Филиповић Ј. 167.
 Фортис А. 239.
 Фотије патријарах 40.
 Франкопан Ф. К. 182, 185, 186.
 Фрушић Д. 238, 245, 252, 385.
 Хабделић Ђ. 187, 188, 189.
 Халански М. 422.
 Хасан К. 168.
 Хармбашећ А. 390—391.
 Хаџи-Васиљевић Ј. 419.
 Хаџић Ант. 386.
 Хаџић Ј. в. Светић М.
 Хвал Крстјанин 15.
 Хекторовић П. 105, 106, 107—109, 244, 245.
 Хиђа Ђ. 156.
 Хиљфердинг 243.
 Хирц Д. 368.
 Хофхалтер Р. 181.
 Храбар калуђер 4, 5, 7.
 Храниловић Ј. 389.
 Хумо О. Е. 169.
 Џамблак Г. 19, 20, 31—32.
 Цар-Емин В. 404, 412.
 Цар Марко 398, 415.
 Цвечић Ј. 180.
 Цвејић Ј. 419.
 Цријевић Е. 100.
 Црњански М. 398.
 Чеваповић Г. 176.
 Челаковски Ф. Л. 243.
 Чубрановић А. 79, 82, 83—84, 116.
 Шантић А. 391.
 Шапчанин М. П. 341, 351—352, 361, 368.
 Шафарик П. Ј. 47, 244, 249, 254.
 Шеноа А. 342—343, 361—394, 386.
 Шеноа М. 404, 412.
 Широла С. 413.
 Шрепел М. 415, 419.
 Штос П. 255, 300, 302, 305.
 Штросмајер Ј. Ј. 260.
 Штур Љ. 244, 302.
 Шулек Б. 420.
 Шурмин Ђ. 419.

ИСПРАВКЕ

На стр. 52 после наслова Апокрифи не треба број I.
— Стр. 335 испред речи: „Ускоро после 1811...“ треба на
средини: I. — Стр. 115 у заглављу место одељак треба
раздео. — Стр. 227 у 11 реду оздо место 1792 треба: 1791. —
Стр. 388 у четвртом реду оздо место Палмотић треба:
Палмовић. — Стр. 405 у петом реду оздо омашком стоји
Остружници место Моштаници.
